MILE BUDAK

OGNJIŠTE

I

5870

IZVANREDNO IZDANJE
SUVREMENE KNJIŽNICE MATICE HRVATSKE
KOLO VI.

MILE BUDAK

OGNJIŠTE

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA PRVA

TREĆE IZDANJE

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

MILE BUDAK

OGNJIŠTE

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA PRVA

TREĆE IZDANJE

ZAGREB 1941

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

I.

— U kući Jojinoj gore dvi vatre! — reče Baruša Blažićeva materi, doletjevši u kuću, kao da ju je netko odapeo iz praće. Udarala je nogom o nogu, poskakujući, da otrese snijeg s opanaka i neprekidno puhala u male, sitne ruke, skupivši dlanove oko usta.

— Ne bluni! — otrese se majka. — Što će im dvi vatre?!

— 'Esu, očiju mi, dvi. Ja sam i' sada vidila — potvrđivala je mala. — Ka' ti ja velim, da su dvi! Nisam slipa.

— Nude, nude, Baruša! — dobaci Blažić podrugljivo. — Veliš: baš dvi?!

— 'Esu, ćako, zdravlja mi — uzžesti se ona, da dokazuje. — Ja doletila ka' bez duše od studeni i već sa vrata vičem: »'Valjen Isus! Poslala me majka . . .«

— A teta Anica — upade joj otac u riječ — tebi: »Evo moje snajke!« 'E li, 'rankane?!

— Daaa, moj ćako! Druga ti je to danas: Ja se ubrezumi, kad opazi' strinu Maru zgurenu kod stare vatre, na starom ognjištu, a tetu Anicu zgurenu kod nove vatre, na novom ognjištu, a ni 'edna me ni ne gleda nit mi odgovara! Ja stala među vatrami, pa unda reko': »Teto Ane, majka zaboravila ostaviti kvas« . . . teta se ispravi, a niz obraze joj cure četverostruke suze i kaže: »Moje dite, nemam ga ni sama« . . . Ja unda velju: »Strina, majka zaboravila ostaviti kvas, pa me poslala« . . . a strina se diže od vatre, uze kvas iz naćava i dade mi ga. Una nije plakala. Ništo j' žvakala, pa reče priko zalogaja: »Reci Mandi nek mi vrati kvas«. Eto, tako j' bilo. Druga j' vatra prid sobom nad podrumom. Prid sobom strica Lukana.

— A strina Mara, veliš, žvače?! — priupita Blažić podrugljivo.

— Pa, una vaik ništo žvače!

Manda je stala kraj vatre, uspravila se, prekrižila ruke preko nabubrela trbuha, u čudu gledala Barušu, kao da ne vjeruje ni njezinim riječima ni svojim ušesima.

— Ma 'esi li baš dobro vidila: dvi vatre?!

— Bog s tobom, majko! Nisam, 'vala Bogu, slipa.

— Podilili se, muke mi nebožije... E, čuda i 'prdačine, 'ko se Bogu moli!

— A strina Mara, veliš, rankane: žvače li, žvače?! — opet će Blažić podrugljivo, a preko lica mu lagan, hladan osmijeh, kao da ga je ta vijest vrlo obradovala, ali ne želi pokazati i drugima svojega zadovoljstva.

— A u selu se ništa ne zna — nastavljala je Manda, kao da ni ne čuje Blažićeva dobacivanja. — Nit se popravdaše nit se priričiše...

— Nit se pobiše! — dometne Blažić s očitom željom, da se naruga ženinom iznenađenju i da je izazove.

— E, prigriza' ga, da Bog da'! — odgovori mu ona nabusito i ošine ga mrkim pogledom. — Ti vaik po svoju: Sve ti je u tučnjavi!

— U raju je kolac nika', stara, u raju, pa ti trokeljala, što ti drago! — odgovori on oštro.

— Jer bi se braća tukla?! Nisu svi ka' ti il pokojni Pusra.

Blažić se je potulio, gledao je podrugljivo ispod oka i nehajno kaljkao lulu. Baš je osjećao, kako ga svrbe dlanovi, no ipak se je svladao. Nije htio, da iz ništa zapodjene kavgu, jer je znao, da bi to onda zlo svršilo: On bi rekao koju, ona bi mu odgovorila, a on bi osjetio, kao da ga je ujela za srce ili takla u muški ponos, pa bi se onda zaboravio i razmahnuo. Naravno, posve naravno: Ne bi trpio, da mu i žena brnda ispod nosa. Tako to među njima vazda počinje i svršava. Ipak je nešto, na što on vazda pazi i čime se u svojoj duši diči i ponosi: nikada nije na nju metnuo ruke, kad je bila u blagoslovljenom stanju. Stoga i sada okrenu razgovor s pogibeljne nizbrdice:

— Lukan se još ne popravda ni s međašom — a ima' bi zašto ka' i mi drugi — a kamoli će s bratom... A ni Anica nije taka. Bolji' prijatelja ne bi bila našla, da si i' tražila u županiji...

— Ma biži, molim te! Jope' si počeje s time.

— E, a što drugo?! — reče on u očitoj želji, da se ruga. — 'E li, 'rankane: i teta Anica ne reče: »Evo moje snajke« i ne pomilova te?!

— Kakav si, ćakane! — branila se mala. — Vaik me dražiš. Gori si nego Mića.

— Kamo sriće!... Ne bi' ja u Boga molila ni bolji' prijatelja od Anice i Lukana ni boljeg zeta od Ducine, ali je to još na dugu štapu — reče Manda, nastavljajući svoje misli, i dohvati sito, da prosije brašno za kruh.

— A 'di su ljudi, 'di su dica? 'Esi još koga vidila? — upita Blažić.

— Nikog drugog nije bilo u kući. Samo nji' dvi ka' dvi vištice, Bože, mi prosti — odgovori Baruša. — Morda su bili u sobama ili u štalami.

— Čudo Božije, kako se to uni podiliše — govorila je Manda, sijući brašno. — A da što, man se podiliše?!...

Baruša je otišla u sobu, pa njih dvoje ostadoše sami u kuhinji. Na ognjištu je gorjela vatra kao vapnenica. Iz naloženih je cjepanica cmarila voda, a dim se lagano i ravno dizao prema videlici, milujući cijele dvije pole slanine, tri golema svinjska buta i mnoštvo drugih komada mesa i divenica na čađavim pantama među rožnicima, kao da je istom minuo Božić, umjesto što je Blagovijest na vratima. Velika su vanjska kućna vrata širom otvorena, pa preko malih unutarnjih vratašca, koja sižu samo nešto preko polovice dovratnika, dolazi svježi, hladan vanjski zrak u velikim, neprekidnim skladovima, koje sreta i upija vrući stup dima i dah razbuktalog ognjišta. Kraj vatre krklja golem lonac kiseloga kupusa i suhoga mesa, a na komoštrama visi bakrač čiste vode.

— Znaš, kad smo sami — poče Blažić posve mirno, otežući kao da svaku riječ vagne pet puta prije nego li je pusti preko zuba — kad smo sami, moremo i ozbiljno podivaniti...

— Nude, nude! — prihvati Manda zadovoljno, jer su to rijetke zgode, da on tako s njom govori.

— Mi se tako šalimo s tom udajom... i tako...

— Ja se uprav ni ne šalim! — odgovori ona, prekide posao i zagleda se u Blažića. — 'Est, uno — sve j' to još u

Božijim rukami i dica su to još, ali ja sve vidim, da tu šalu i Anica lipo prima. A i dica... Iz šale se i grade velike stvari.

— 'Est, 'est to, ali jope'... I bogastvo i kuća i zgode i...

— I to, što se podiliše — prihvati Manda — uprav i nije slabo. I Jojo i Mara su pravoga i poštenog kršćanskog duva, al vrag bi — potari ga, sveti Križu, kad gada uze' u usta — vrag bi prinije s Marinom ćudi?! Ubila bi nam dite. A da su skupa — una bi bila svekrva, a ne kukavna Anica.

— 'Est, 'est... Sve j' tako, kun da čitaš, al ja jope' mislim i drugu...

— A što ti to misliš? Da j' prirano još govoriti — e' li? Pa, i 'est to zasada samo šala, ali se tako i sklapaju ženidbe. Sve počinje sa šalom.

— Ne mislim ja na to.

— Neg da se staramo najprije za Miću, kad se sada vrati iz vojske?! I za njega sam ja mislila...

— Ni to! — odreže Blažić. — Neg, sićaš li se ti — a nije davno bilo — kako svrši Nikola Josinov, Bog ga pomilova', ako j' zaslužije?!

— E! Pa unda?!

— A znaš li ti, što j' pokojni Nikola Lukanovom Ducini — 'e li, stara?! I što mu je Musinka?

— E! Did mu je un, a una materi mu tetka. Pa unda?!

— Bluna si ti, moja Mande, kad još pitaš! — odreza Blažić suho i ustade, prekriži ruke na leđima i zagleda se u videlicu, pa iza duge stanke dometne: — A 'e li i Lukan čovik među ljudim?!

Mandi padoše same ruke na sito, obori glavu i nastavi sijati brašno. Pred očima joj munjevito proletješe svi doživljaji, svi užasi i strahote, no ne reče ni jedne. U velikoj neprilici nije mogla naći prave riječi, nije znala, što bi uprav trebala odgovoriti. Sva se je smela i osjetila, da joj kroz cijelo tijelo proletješe ledeni trnci. Al i jest još studeno, zemlja je pokrivena debelim naslagama snijega, a s Velebita puše, da sve kosti cijepa... A i u takvom je ona sada stanju, da je osjetljivija nego li je to inače, kad je prosta... I ruke joj počeše nenadano lagano drhturiti, no i to dolazi s bremenom. — »Brimenita j' žena ka' mladica na vitru« — pomisli i sva se, nenadano, neopazice, prenese u razmišljanje o tome svome stanju, kao da joj je neka čarobna ruka prekrila neprozirnom

koprenom i pokojnoga Nikolu i benastu Musinku i Lukana i Ducinu i sve, sve oko nje. Tu je samo ona sa svojim dragim bremenom... Dragim, dragim... Ona je tako sretna, kad je u blagoslovljenom stanju. A to nije samo zbog toga, što je onda Blažić ne tuče! Ne, ne. Nije to samo zbog toga. Sva su joj djeca kao zlatne jabuke: jedno ljepše od drugoga; jedno jače, zdravije, stasitije od drugoga, a sva bistra, vedra, divne ćudi... Na nju... Da: »Nisu na njega, osim samo stasom i obličjem« — pomisli ona i sve brže i brže udaraše sitom, sad o lijevi, sad o desni jastučić pod palcima. — »Nisu na njegovu prokletu ćud«! — Kod te se misli nekako zateče, prepade se, da bi je on mogao pročitati u njezinu mozgu i baci na njega letimičan pogled. Blažić uhvati taj pogled i, kao da ga izaziva, reče:

— I za Miću si, veliš, već mislila?!

— A da, neg mislila — odgovori ona, sva blažena, što ju je trgao iz dosadašnjeg snatrenja. — Kako ja ne bi' mislila na svoga 'ranka?!

— Pa, koju mu, ženska glavo, namini?!

— Znaš koju! Koju bi' drugu man Aneru?

Blažiću šikne krv u lice, pa naglo priđe kućnim vratima i zagleda se van, da Manda ne bi opazila njegove smetnje.

Čudo je to, što se u njemu događa, kad tu djevojku vidi, a pogotovo, kad pomisli — a već je na to pomišljao — da bi mu mogla biti i nevjestom! O tome se već i govori na sva usta, jer se zna, kako se njih dvoje gledaju. Što više: o nekakovoj se njihovoj ljubavi i voljenju pripovijeda kao o čudu neviđenu — ne, doduše, pred Blažićem, ali je on to ipak dobrano načuo...

— Baš nju?! — priupita trpko, samo da nekako zatomi buru, koja mu je jednim udarcem uzbibala i mozak i utrobu. Jest nešto u čovjeku, možda kakav nečisti duh, koji mu ne da mira, koji ga gura tamo, kamo on ne će, kuda ne može, ne želi, ne smije... Ne smije! A ipak — ne da se otresti, ne može se osloboditi nekoga posve životinjskog nagona i užasnih želja... Mogao bi joj biti otac, sjeća se, kao da je danas bilo, kada ju je pokojna Marija rodila — bio je već došao iz vojske i birao curu, da se ženi — al usprkos svega toga: kada prođe kraj njega i pogleda ga onim svojim golemim, usijanim crnim očima, kao da mu upali i dušu i mozak

i svaki komadićak prokletoga mesa. Blažić je to već davno opazio — pred nekoliko godina, kada mu je jednom žela. Nikada je poslije nije zovnuo na svoju njivu. Nikada. Kad se god slučajno gdje nasamu sretnu, on nastoji, da je obiđe, a ne može li je izbjeći, ne gleda joj u oči, već preko nje u daljinu, i nasilu joj ljubazno uzvrati pozdrav: »Vazda budi 'valjeno Ime Isusovo, 'rankane!« — i žurno prolazi.

On svakoga zove »'rankane«, pa tako i nju, i poslije one žetve.

— Baš nju! — ponovi vrlo povišenim glasom. — A mogla bi mu mate' biti.

— Bog s tobom, moj Blažu! — usprotivi se Manda. — Starija j' od njega samo dvi godine, a što j' to?! 'E l' tvoja pokojna majka bila od rode starija svi' pet godina, pa — Bog im da dušicami raj nebeski — vik vili i porod izrodili ka' 'edni po 'edni?! Ništa j' to, moj brate! A unaka prava, vridna i lipa cura, da joj nema para u svoj Lici!

— Golokraka! — dobaci Blažić samo da nešto prigovori, da se nekako obrani i odbije tu strašnu napast.

— Potribica ljuta 'est, ali zato mi imamo, Bogu mome 'vala i slava, punu kuću, punu štalu, i zemljice, da nas je još ovoliko.

Blažić naglo otvori vrata i sune iz kuće. Ledeni ga val vjetra ošinu po obrazima, no njemu to godi, razgaljuje ga, pa se još sagne i objeručke zagrabi punu pregršt snijega i stane ga rukama mijesiti i grudati. Čas je neodlučno stajao pred kućom, a zatim, bez promišljanja, naglo udari prema Glavici, više štale. Nije tu bilo ni puta ni prtine, a snijeg poledio, pa je svaki čas posrtao, sklizući se u potkovanim opancima kao po loju. Ni to ga nije smetalo. Grudu je bacio, te se na mahove upirao rukama o zakijale i zamrzle ogretke, dok se najednom nije poskliznuo toliko, da je pao nice, koliko je dug i širok. Nije se ni udario, a kamoli ozlijedio, ali toga časa opazi, da mu je košulja raskopčana i prsa razdrljena. Ne škodi to! Kožun grije bubrege i čuva slabine, a prsa su — pećina. Njima ništa ne škodi.

Ta mu mala upadica svrati misli na prsa... Prsa su najvažniji dio ljudskoga tijela... I najljepši dio... Prsa su to bila, prsa, i onda, a bilo je ovako:

Imao je žetelice. Bilo ih je desetak, što mlada, što djevojaka, a on je sam za njima vezao. Ne zna se, koja je od koje vrednija i okretnija, a koja se — onako od sebe, po naravi — ni ne bi poslom prekinula, ne može pred drugima, ne može od sramote da zaostaje, pa sve gone, kao da su se okladile, kao da se utrkuju. Sve su vrijedne, sve su hitre, al je među svima Anera vazda najprva. Najprva i najstasitija i najljepša... I najljepša, i najljepša. Samo — nije on ni pomišljao na njihovu stasitost i ljepotu, dok se ne dogodi ovo i baš ovako:

Brema je s vodom bila u hladu dvaju snopova, kraj kojih je on treći vezao. Dođe Anera, da se napije. Prigne se, da podigne bremu. Blažić posve slučajno baci na nju pogled, onako: ispod sebe, kako je bio taj čas prignut baš kao i ona, i opazi, da joj je košulja raskopčana. Košulja od čestitog domaćeg platna, pa se nadigla kao hrastova kora i odskočila od bujnih djevojačkih grudi. Njegov pogled — posve nehotice, bez ikakove namjere — skliznu iza tih platnenih kora. Pogled mu se ukoči, krv naglo šikne u obraze, a kroz žile mu udariše vrele struje kao gromovi. Pusti žito iz ruku i naglo se uspravi. U isti je čas i ona objeručke podigla bremu nada se, pošiknula glavu natraške i pila, a on je pogledima pio nju. Stajala je tik njega, razgaljenih prsa — nehajno, niti ne sluteći, niti ne osjećajući u onoj Božijoj žezi! — niža od njega tako, da joj je požudne poglede zario u utrobu, obujmivši joj prsi kao dvije grude prebijela snijega... To još nikada nije vidio u svome životu i na živu stvoru. Vidio je u Americi, i drugdje po svijetu, na kipovima, al ono je gvožđe, ono je kamen, ono je mrtvo, i ono nije nikada ni osjetio ni doživio. Još prije toga se je oženio — prije neg je otišao u svijet — i žena mu je bila i lijepa i čvrsta, i volio ju je i šalio se je s njome, al joj prsa nije nikada vidio, dok nije počela Miću dojiti. Tada prvi put, no tada je bilo dijete na prsima i ta su prsa onda bila nešto posve drugo...

.... Ovo je prvi put sada s Anerom. Nije mogao s nje otkinuti pogleda.

Kad se je napila, položila je bremu na zemlju, obrisala rukom usta, po običaju mu se nasmiješila — jer se to tako uvijek čini među pristojnim ljudima! — nešto mu rekla, nekakovu tricu, posve beznačajnu malenkost, kako se to obično

čini, kad se nema što reći, te on niti je razumio, što mu je rekla, niti joj je išta odgovorio. Zatravljen je gledao u nju, a kad se je ona odmakla i otišla na sklad, na svoje mjesto, da se opet prihvati posla, on je ostao stojeći kao ukopan, kao začaran, kao uklet.

Nikad prije nije doživio ništa slično, nikada u svojoj mladosti nije ni pomišljao, da žena ima uopće na sebi tako bajoslovnu čaroliju; nikada se više ne može otresti toga silnoga, toga divnog i — užasnog doživljaja. Nebrojeno ga je puta poslije toga ponovno proživljavao; vazda je sav u njemu, čim vidi tu prekrasnu djevojku, ali — nažalost! — i često, često puta, kad je sa svojom Mandom. — Jest on zle ćudi — on sam gdjekada kaže, da je »američke ćudi« — ima svoje, dosta naopake poglede i na brak i na život uopće, ali on ipak nije nerazborito živinče: vazda je, u takim časovima uspoređivanja, nastojao, da ne zaboravi, da je njemu njegova Manda u poštenju porodila i odgojila, do Božije Volje, punu kuću djece i da još i sada nije sustala u tome Božijem poslu... Nije on zvijer, da bi to zaboravljao i da ne bi razumio, zašto su njezina prsa drukčija nego li Anerina, ali... Ipak je sigurno, da bi mnogi i mnogi njegov udarac na Mandina leđa bio blaži, mekši i lakši, da nije bilo one žetve...

Srljao je uz brijeg, dok se nije dokopao prtine, koja vodi u selo, a onda okrenuo niz nju, a da ni sam ne bi znao reći, kuda ide i zašto ide tuda, baš kao što ne bi znao reći, zašto se je lomio, verući se uz brijeg bez ikakove i potrebe i koristi. Išao je, jer ga je gonilo ono u njemu, ono nešto nepoznato i strašno, što ga nikada ne ostavlja i što će, vjerojatno, i u grob s njime.

Sašavši u selo, okrene na lijevo, prtinom prema Groblju. Seoske su kuće ležale u mrtvilu teškoga zimskog dana, a nad svakom se je vijala crna perjanica gustoga dima, koji se je nad bjelinom snijega, stravično miješao s gustim, bjelkastim oblacima. Bura je lomatala tom smjesom dima i oblaka, ovijajući njome u Glavici smrznute krošnje stoljetnih hrastova. Na svim su kućama vanjska vrata otvorena, no ni pred kućama ni pred štalama ni na putovima nije bilo nigdje ni žive duše, kao da je sve izumrlo. Čuo se je na mahove samo fijuk bure i bolno cviljenje izmučenih hrastovih krošanja, koje

su se povijale i zamahivale prema udarcima bure, ali nijesu popuštale. Povile bi se, zaškripale, opet se povratile u svoj uspravni prirodni položaj, da za čas zavagnu na drugu stranu i opet — natrag — i opet na drugu stranu i opet sa škripom i jaukom i opet — neslomive i nesavladive u svome veličanstvenom zamahu u nebesa.

Kako dugo to već tako traje?! Koliko je naraštaja gledalo taku istu — tu istu! — borbu i te iste pobjede tih ličkih gorostasa?! Gdjekada po koji i nastrada: goleme naslage snijega i nadprirodna snaga bure odvale po koju granu, gdjekada izvale iz kamenitoga tla i cijela stabla, ali — gajevi ostaju usprkos tim ranama, netaknuti, neoskvrnuti kao prečista djevica, nesavladivi, nepobjedivi kao i sama crna zemlja, kao i to vječno ličko golo kamenje. Gajevi ostaju, da se bore, da prkose, da pobjeđuju i da svojim životima zaštićuju seoske kućice kao ptičja gnijezda.

Blažić je omahivao rukama oko sebe i žurno išao. Tako... Išao je, bježao je sam pred sobom i pred svojim mislima, a one su se zalijetavale u njega kao roj uzbunjenih stršljena... Pa, dobro: neka on nju i uzme. Prava je cura, marljiva, čestita, od zdravih roditelja... Neka. Kako njemu ne bi bilo drago, da mu dijete nađe vrijedna druga za cijeli svoj život?! ... Dobro. Neka, neka, ali — što onda?! Što će onda slijediti, kako će se to u njemu razvijati, što će početi, gdje će i kako će to svršiti?!...

Put je duboko usječen među Gajem i Glavicom, a na njegovim je brinama živica s obje strane, pa bura nije uopće dolje dopirala. Nije se ni osjećala. Išao je žurno velikom utrtom prtinom... Tako. Pa će imati djecu... Kako ne bi imali djece?! Zašto bi se inače i uzimali?! I tada... tada će ona dojiti njegovu unučad, a on će... a djed će gledati njezina sveta materinska prsa i vrag će iz njega režati i škomliti i štektati kao pašče na vezu, kad planinka zaboravi, da mu donese lokež...

Nenadano udari dolinom, baš samim putem, razbješnjela poplava bure Blažiću ravno u lice i grudi. On se na mjestu okrene i stisne oči, dok preko njega prohuji taj bič Božji. Tako je to redovito: za buru znaš, s koje strane dolazi, ali nikada ne znaš, kuda ide, kuda šiba i udara, dok te ne grune

po obrazu. Ona se mota, lomi, povija i kovitla kao u nadnaravnim grčevima i lupa svuda i na sve strane. Kad je prohujao prvi urnebes, Blažić se okrene i produži... Taka je ta bura: tu ti ne pomaže ni sveti Krst ni blagoslovljena Trokraljska voda... On bi se mogao i ispovjediti, mogao bi se i isplakati pred plovanom kao malo dijete — kad bi to bilo za čovjeka! — mogao bi ga moliti kao brata, kao oca, kao dragoga Boga, da mu pomogne... Mogao bi, ali što mu tu može pomoći i siromašni plovan?! I on sam ima dosta i svojih jada i nevolja... Jest to, ima on i svoj križ, al je on namjesnik našega Gospodina, na pomoć nam bio... Jest, jest... On to jest... ali: i Anera je Anera... Tko bi mogao takovo ruglo i zamisliti?! Kao da mu je dvadeset godina; kao da je gradsko barabče, a ne zreo seoski gospodar, koji već sina ženi... Jedina je sreća, što to još nitko ne zna! A i kako bi tko mogao znati?! Zar će on kome pripovijedati?! Drugi nema tko, jer to ni ona sama ne zna, pa — ni ne sanja, ni ne sluti.

Bura je načas jenjala, oblaci se malko utanjili, te se na zapadu, baš nad samim Velebitom, pokaza blijeda sunčeva ploča. Kroz oblake se je samo malko nazirala kao slaba mjesečina. Grane su na hrastićima pod ledom pucketale, a snijeg škripao pod nogama kao mladi sir. Blažić osjeti, da ga na licu steže inje: uhvatilo mu se za brkove, za obrve i za kosu, koja je virila ispod plitke crvene kape. I prsa su mu bila bijela i nadignutih dlaka kao bujna tratina pod gustim jesenjim mrazom. Htjede s glavnog puta skrenuti puteljkom na njivu u Groblju, kad mu se učini, da putom netko dolazi prema njemu. Nije mogao vidjeti, jer je baš tu mala okuč, pa zastade, da dočeka... Možda se i vara, no sve mu se pričinja, da mu ćuh bure donese do ušiju jaku škripu snijega i ljudski glas. Stajao je samo jedan čas: pojavi se Zekan, od glave do pete u ledu kao kolo napuštene vodenice. Išao je, po svom običaju, potuljene glave, s rukama na leđima, laganim, jednoličnim odmjerenim korakom. Za njim su lagačko gegala dva vola, a za njima još dva — sve: s noge na nogu, hoće, ne će, te se nije moglo zaključivati, da li to tako idu, jer ih brže ne gone, ili zbog velikog tereta, koji vuku. Za volovima je po smrznutom putu teško klizio golem bukov balvan, a za njim još jedan. Blažić se popne na brinu, da im se

ukloni s puta i u to opazi iza balvana i Lukana. I on je bio sav u ledu i inju.

— Pogna' ti, bome, Jojo, ljucki! — javi se prvi Blažić i opet stupi na put.

— A evo, Blažu, do Božije Volje! 'Valjen Isus! — odgovori Zekan i htjede produžiti.

— Na vike budi 'valjeno sveto Ime Isusovo — odvrati Blažić. — Ustavi, da ti blago oda'ne.

— Nije nam baš do stanja — reče Zekan, ali ipak zastane pred volovima, koji se odmah ustaviše. — Jedva živi utekošmo od Božije salaukovine.

— Al ste i pognali!

— E, a nu: kad se već iđe! — A ku' si se ti diga' u ta doba?!

— Uprav poša' u mlin, al sad vidim, da j' kasno, pa ću se vratiti. Već je sunce na upočitku — odgovori on posve mirno, te se i sam začudi, kako mu ta izmišljotina pade na jezik lagano, bez muke i promišljanja. Samo izvali: »Poša' u mlin, al sad vidim, da j' kasno«. A kakav mlin, kakvo li mlivo?! Mlin mu je tu, u grudnom košu, u džigericama, u mozgu, u svakoj žilici. I još kakav mlin! I mlin i žrvanj i stupa i još koješta! — Mogu sad s vami natrag.

— 'Ajmo, volići, braćo moja! 'Aj', Vinota, malo moje! — vikne Zekan i lagano zagega.

— Mili moj Bože, lipa blaga! — reče Blažić, gledajući goleme volove, koji su lagano krenuli kao lađe na mirnoj vodi.

— Kun da i' prvi put vidiš!

— 'Est to, — potvrdi Blažić — al kad i' god vidim, vaik bi' i' milova'. Taki su mi na očima, ne budi im uroka.

— Do Božije Volje. 'Aj', Peronja, ne lini si! — vikao je Zekan više od običaja nego li od potrebe.

Blažić je išao spored njega i sve se obzirao na volove kao da promatra, kako mirno i skladno vuku strahovito teške trupce, dok je, zapravo, smišljao, kako bi na zgodan način raspreo sa Zekanom posve drugi razgovor. Tako... da ga upita, da od njega čuje, zašto se i kako se to podijeliše on i Lukan, a da nitko u selu nije ni opazio.

Jest Lukan narav, kakve nema, a ni Zekan nije loše ćudi, al opet — čudno je to: podijeliti očevinu, a niti se ne pririje-

čiti! Braća su oni, ali se očevine i dijele samo među braćom i obično se novi međašni znakovi zalijevaju bratskom krvlju. A kod njih — ni povika ni psovke, a kamoli još što i preko toga!

— Ti i Lukan vaik skupa radite?! — reče posve nepromišljeno i nenadano.

— A da 'ko bi, ako ne ćemo nas dva skupa?! — odgovori Zekan posve mirno.

— Podiliste i zemlju?! — opet će Blažić.

— Još jesenas — odgovori Zekan istim savršenim mirom.

— Nit se što o tom ču nit koga prizvaste — opet će Blažić uporno, kao da samo za sebe nastavlja misli, a u očitoj želji, da mu Zekan pripovjedi, kako je to bilo, zašto se podijeliše, jesu li svaki komad zemlje polovili, ili razdijeliše po komadima i — ima tu još stotinu malih i velikih sitnica, kad se stara kuća razvaljuje. Međutim, Zekanu je sve, što se je dogodilo, bar prividno — bilo tako jednostavno i naravno, da nije imao upravo ništa o tome pripovijedati. Reče i opet savršeno mirno i lagano:

— 'E l' bi 'ko drugi nas poštenije podilije neg mi sami?!

— 'Est to, ovaj, al jope' — odvrati Blažić u velikoj neprilici, vidjevši, da Zekan ne kani ništa pripovijedati i da se ne da pokrenuti iz svoga evanđeoskog mira.

Međutim — Zekanov je taj uzorni mir bio samo za vanjski svijet, dok je u njegovoj duši ta dioba bila teška i neprebolna rana. On je zadrugu primio iz očevih ruku — na očevoj smrtnoj postelji — sa dosta zemlje i puno blaga, i vodio je svom svojom dušom i svim marom tako, da je blago utrostručio i učetverostručio, a zemlju kupovao, kad mu se je god pružila zgoda, da se može kupiti i kad ga drugi ne pretekoše. Pritom nije gledao, da li je zemlja blizu ili daleko od kuće, jer mu je bilo glavno, da je njegova, a blizu kuće — tko bi je i dao, kad svatko drži svoju očevinu kao očnji vid?! Kupovati se je moglo samo od onih, koji odseliše, a takih još nije bilo u njihovu selu. Jedina je zgoda bila, da se prošire Doci i Drage, kad ono, neke godine, umriješe tu Pod Gorom Dujmina i Jadre, Bog im dao duši lako. Tada se je Zekan bio sticao, da kupi što više, i kupio je dobro. A nije ni teško kupiti, kad je zemlja na prodaji, a u rukama gotov groš, a — kad su puni torovi i sitnog i krupnog blaga, onda nije teško do groša. Kod

njega je bilo i još nešto drugo, što mu je olakšavalo posao. Lukanova ćud.

Sve je išlo na ruku, kao kad sam Svemogući šalje, dok Zekan ne obudovi i drugi se put ne oženi. Uze mladu i vrijednu udovicu iz druge plovanije. Lijepa i stasita žena, ali ljuta kao ustra i tijesna kao najtješnji ponor, pa za svaku malenkost — prekipi, poplavi, upropasti. Dok joj je bila svekrva živa, nije se to toliko ni opažalo, no otkad ona uze gospodarstvo u svoje ruke, ne da se s njome živjeti. Nekoliko se godina podnosilo, a najviše joj je podnosila jetrva, Anica Lukanova, jer i ako je bila dovedena skoro kad i Mara, ipak je bila i mlađa i za mlađim bratom pa, — naravno — nije bila planinka ona, već Mara. I Anica je pravog kršćanskog duha, ali opet — žena, pa kad se nije ni htjela ni od Lukana smjela svađati — a Mara vazda bockala i grizla! — ona udri u plač. Tako danas, tako sutra; tako jednu godinu, tako pet, pa tako i više godina. Muči Anica, muči Lukan, a Zekan sve gleda, muči se i vene, a ništa ne govori osim što gdjekada vikne na ženu.

— E, nesritna moja sestro, vrag ti odnije tvoju planu! — bilo je najredovitije, što joj je govorio, a ona vazda nakostrušena, vazda nabrušena, vazda kao naoštrena sablja, vazda kao zmija zatočnica. Iz prve je sreće imala troje odrasle djece, pa ih je češće obilazila. Živjela su sa stričevima i živjela veoma loše, u bogatstvu, ali bez sloge, bez mira, bez ljubavi i Božjega blagoslova, pa kad bi se god Mara vratila iz posjeta od njih, ne bi se po petnaest dana moglo s njome ni divaniti, koliko je vazda bila ljuta i žalosna. To joj je raspoloženje postalo drugom naravi, pa se već ni ne pamti, da se je ona s kime našalila ili nasmijala kao druge žene. Nikada.

I Zekan je imao iz prve sreće, s pokojnom Marijom, dvije već odrasle djevojčice, koje su i dobre i vrijedne, ali — maćehi nikada po volji. A i to je, možda, dolazilo otud, što se nesretna Mara nije nikako i nikada mogla otresti velike tuge i žalosti za svojom ostavljenom djecom. Kad je i sa Zekanom imala djecu, onda je pogotovo bila vazda ljuta na pastorke. Starija je — Kaja — bila očeve i stričeve blage ćudi, pa je sve snosila šutke kao grob, dok je, naprotiv, mlađa — Ikica — bila vragometno, otvoreno i prkosno dijete, pa maćehi nije nikada ostajala dužna.

Zekan je vazda čekao sa zebnjom u duši, kada će mu Lukan reći: »Braća smo, brate, al — što ne iđe, ne iđe. Dilimo se« — i sve je smišljao, da bi tada ženu isprebijao na mrtvo ime, pa možda i zaklao, da se pripovijeda, što učini — za spas svojega djedovskog ognjišta. A inače on nije na nju nikada ni prsta položio u zloj nakani, govoreći češće, da samo kukavica tuče ženu, jer da je lako istući slabijega, a još, i osim toga — često je Zekan ponavljao: — koja se žena ne srami ljudi i ne boji Boga, toj ni batine ne pomogoše, da izađe na pravi put.

Sa užasom je čekao, kada će se Lukan odlučiti na taj korak, no — Lukan je bio Lukan! Kad bi mu žena dojadila s plačem — a ona je pred njim suze pomno skrivala! — ali kad bi ih on ipak opazio i kad bi mu bilo dosta, šaptom bi joj ponavljao: »Moja si, al ću ti vratom zakreniti ka' piletu, samo ako pisneš!« ... I nije se nikada čulo, da su se Mara i Anica popravdale. Bože, sačuvaj! Čulo se je često, skoro svaki dan, kako Mara grmi — kao što majke znadu vikati i u drugim kućama — al se nije nikad čulo, da se s njome tko pravda, osim što bi joj vrlo često po koju uzvratila mala Ikica, no ona to nije činila, kad joj je bio otac u blizini, jer ga se je bojala. Anica bi joj znala češće odgovoriti, ali samo iza zatvorenih vrata, nasilu najmirnijim glasom i samo toliko, da je smiri, da je upozori, da je na krivom putu, da nema razloga, da se žesti, no — više od toga nikada ništa.

Lukan je šutio, Anica je gutala, a Zekan slušao, nadimao se od jada i tuge, te sve kvasao i kvasao, dok jednog dana nije prekipio i, suznih očiju i uzdrhtana, isprekidana glasa, rekao Lukanu — obziruć se na sve strane, da ga ne bi tko drugi čuo:

— Vrag je u njoj, potari ga, sveti Križu, moj Lukane ... I ne more ovo više ovako ... Ja vidim, koliko podnosi jadna Anica ... Osta' ćemo mi, s pomoći Božijom, ka' i do sada, al — podilimo se, brate. Upočinimo već 'ednom.

I Lukan je već često pomišljao na to, a zna, da i Anica to jedva čeka, jer se više ne da ovako. Jednom mu je to i rekla. Bili su već u krevetu. Ona se je gušila u suzama, savivši glavu na njegove grudi, pa propištala: »Da mi 'e već 'ednom dočekati, da svoj zalogaj mogu mirno i s Božijim blagoslovom metnuti u usta« ...

— Što, što?! — trgao se je Lukan kao gromom ošinut; naglo se uspravio i sjeo.

— Ubi me, ako ćeš nama', al — dilimo se! — jauknula je Anica kao u ludilu, pa i sama naglo sjela.

On ni danas ne zna, što mu ono diže ruku, no tako ju je udario, da je odmah izvrcila iz kreveta na pod kao mrtva, a Lukan zakopao lice u dlanove i počeo ridati kao dijete nad mrtvom majkom. Nije ni čuo Aničina potmulog stenjanja, no kad se je malko smirio i došao k sebi, ustao je, u mraku je napipao, uze je u naramak i kao dijete je položio u krevet ... Legao je kraj nje i prisluškivao njezinom isprekidanom jecanju, koje je udaralo na mahove kao ljuta štucavica. Položio je svoju tešku, žuljavu ruku na njezino lice i lagano je počeo milovati, pa iza duge i teške šutnje prošapće:

— Ne cmoli, molim te. Nisam te ubije ... I nikad mi više ne spomeni, jer ću napraviti zlo ... Moja si ti ... moja ... Nu ovoga mi ne spominji ...

Iza toga ju je poljubio, čvrsto je ogrlio, svoje lice priljubio uz njezino, te su im se suze miješale u zajedničke mlazove i spuštale se na uzglavnicu među njihovim obrazima.

I sada su mu udarile suze na oči, kad je čuo bratove riječi. Okrenuo se je nastranu da se pred njim ne sramoti. Iza odulje je šutnje jedva progovorio:

— Kakogod ti kažeš.

— Sve ćemo lagano, da selo ni ne opazi — govorio je Zekan, prekidajući svaku riječ i nastojeći, da mu je jecaji ne priguše u grlu. — Tako j' to Božija volja ... a mi ćemo i dalje ka' i dosad: ka' 'edna duša.

Eto, tako je to bilo, ali to nitko ne zna osim njih dvojice. Pa ni žene im to ne znadu. Ni one nijesu nikada doznale, kako to njih dvojica načiniše. Lagano podijeliše svu zemlju — sve onako u razgovoru, u štali, u dvorištu, bazajući svecem po njivama, kao da ih samo obilaze. Većinu su zemlje podijelili po komadima: Zekan bi rekao: »Evo: ova dva komada, pa koji 'oćeš. 'E l' pravo?!« — »Pravo j'. Izaberi ti, koji 'oćeš, a ja ću birati drugo.« — I tako sve redom. Kad su bili gotovi sa okolnom zemljom, dođe red na kuću i potkućnice. S kućom je bilo lako, jer su od vajkada živjeli svaki u svojoj sobi: Zekan u istočnoj, a Lukan u zapadnoj nad podrumom. Među sobama je golema kuhinja — koja se već sama zove »kuća« — velika, koliko obadvije sobe skupa, jer se u njoj živi, a sobe su samo

— to toliko, da se ima gdje prespavati, kad se ne spava u sijenu!

— Meni neka ostane didovo ognjište — reče Zekan. — Stariji sam, a i prid mojom je sobom. 'E l' pravo?

— Kakogod ti rečeš.

— A ti naloži bliže svoje sobe.

— Dica će nam uma' opaziti, da se podilišmo... — reče Lukan i okrene se od Zekana, da mu ne opazi suza u očima.

I Zekan se žurno okrene i otiđe. Ne reče ni bijele ni crne. To je bilo jesenas, nešto prije svete Kate. Prolazili su dani, prolazili tjedni, pa odmicali i mjeseci, prošao i Božić i Svijećnica, a oni vazda kod iste vatre i stolice. Šuti Zekan, šuti i Lukan, a i Mara se nešto primirila upravo kao da ju je Svemogući okrenuo na pravi put i smirio joj i krv i živce. Ona je, inače, češće pobolijevala, a Anica vazda oko nje kao oko rođene majke, pa ju je možda i to stišavalo. Čim ona zaječi i uhvati se za krsta, Anica odmah pristavlja padelicu, topi maslo, siplje u njega kimljen i nudi je.

— Prilezi, nešo, i ovo srkni, pa će ti mam odumiliti — govori joj meko i toplo. — Pripeci kosti tu kraj vatre, da ti se krsti razgriju, pa će biti bolje.

A Mara sluša, pa je i milo pogleda. Nije ona bez duše. Vidi, da joj Anica nije jetrva nego sestra. I tako to potraja dobar komad zime, sve dok Mara — iza duljeg vremena — opet ne ode k djeci u Parčiće. Tamo ju je uhvatila Božija mećava, pa se nije mogla osam dana povratiti kući, a kad se povratila — kao britka ćorda! Nit se kome javlja niti odgovara, nit se Bogu moli niti sjeda k zajedničkoj stolici, a i ono jadnih obroka jedva kada da u redu spremi, pa Anica preko nje i mimo nju misli i na palentu i na grah i na zelje. A Mara samo brekće i othukuje i otpuhuje kao usplahireno paripče.

— Jope' je u njoj unaj stari njezin poganac — reče Zekan Lukanu kao da mu se ispričava.

Lukan ne odgovori kao da nije ni čuo.

— Ne more to, krune mi, više ovako!

— More Bog dati, da 'jope umine — odgovori Lukan i odmakne se, tobože za nekim poslom, samo da Zekan ne bi nastavio.

Bilo je jedne nedjelje. Snijeg udario više pasa najvišeg čovjeka i prepriječio kućna vrata. Lukan je — po svome starom običaju — prvi ustao, prekrstio se i, moleći Boga, uzeo lopatu u ruke, dobro je namazao lojem, razmahao se i začas odbacio snijeg ispred kućnih vrata, a zatim prokidao poširoke staze do štale, do podruma i do drvika. Dok su ostali ukućani ustali, on je već bio i govedima položio jesti, na vrtlu — iza štale — utabao torinu, razmetao jasenova lišnjaka i poškropio ga slanom vodom. Sad je još trebalo samo da Kaja i Ikica pomuzu krave, a on će izagnati ovce na lišnjak i — jutarnji je posao oko blaga dovršen. Međutim će Anica svariti palentu, ljudi se obrijati i presvući, ženskilji se urediti, pa onda ručati i čim Mara natrpa u lonac zelja i suhoga mesa i pristavi ga k vatri — mogu k svetoj misi, koji su zato određeni, a djeca će ložiti vatru i starati se, da zelje bude vareno, dok se misari vrate na užinu.

Svi su se odrasli spremali osim Mare. Ona je već zorom iskrižala dva sirova krumpira i skriške rupčićem svezala na čelo, sjela u sobi kraj peći i šutjela kao naoblačeno zimsko nebo. Ni s kim nije ni riječi progovorila niti je izlazila iz sobe u kuću. Zekan je stajao kraj prozorčića i brijao se. Češće je bacao pogled na nju, ali nije ništa govorio, jer ni ona nije s njime ni progovorila već nekoliko dana. Uopće šuti, otkad se je povratila iz roda.

Anica je metnula ručak na stolicu i pozvala ih, da idu jesti. Svi su pristupili i sjeli osim Mare. Ona se nije ni pomolila iz sobe, pa Anica otvori vrata i zovne je:

— 'Ajde, jadna nešo, barem okusi s nami. Ručak je na stolici. Palenta ka' dukat.

— Prođi me se, vrag puka' u te i u stolicu, da Bog da'! — izdere se Mara iz svega glasa.

— Bog s tobom i sveta Nediljica! — reče Anica kao gromom ošinuta i prekrsti se od pustoga čuda i iznenađenja.

— A s tobom vrag, koji će te i najzad ukupiti! — odvrati Mara s istom žestinom, kakvom je i prije naletjela na nju.

Svi su se u čudu zgledali, a Zekan teško otpuhnuo nekoliko puta, pomakao kapu na zatiljak, ustao i pošao prema sobnim vratima. Lukan isto ustane, priskoči bratu, uzme ga za ruku i dovede natrag k stolici. Zekan ga je samo pogledao, poslušno kao dijete pošao s njime i opet sjeo, prekrstio se i — po običaju — glasno molio Očenaš i Zdravu Mariju, a ostali za njim. Anica je sjela i molila se Bogu, al se nije žlice ni

mašila. Nitko je nije ni nudio. Svi su se potulili, gledali u zdjelu i jeli kao preko volje. Još nijesu bili ni dovršili s jelom, kad se Mara izvuče iz sobe kao duh, s bijelom čalmom oko glave kao hodža, čučne kraj vatre, uzme ožeg i počne njime šarati po lugu. Na mahove je bacala na družinu poglede kao iz nabijene puške i kosala vilicama, kao da žvače riječi, koje je spremala. Očito se vidjelo, da se sprema na nalet, no riječi joj nijesu mogle iz grla. Davila se, grcala, a onda, najednom, kao iz teške i mučne borbe, dobaci:

— Eto, sad ste svi skupa: da čujete i da znate, da ja više ne ću biti ničija najmenica. Već mi je svega dosta i svi ste mi sili za jaku.

— Lipo i pošteno, gazdarice! — reče Zekan mramornim, ledenim i ubojitim mirom. — Od danas ti dižvicu i koš i rozge u šake, pa se staraj za blago, a potlje motiku i srp na rame, pa na njive. Neka nam Anica bude »najmenica«: od sad je una planinka u kući.

— Neka una bude planinka unom svom pokojnom benaću, koji ju je rodije, a ne meni! — odgovori Mara, a Anica na te riječi brizne u glasan, grčevit plač i uteče u svoju sobu. Za njom pođe i sve troje njezine djece, a Lukan ustade i htjede izići van.

— Stanide! — poviče mu Zekan i uhvati ga za kožun. — Nije vrime bižanju. Što mora biti, mora. Nije ovo Božija Volja, al neka bude s Božijim blagoslovom, kad već mora biti.

Iza tih riječi priđe k vatri i uzme s nje glavnju — najveću cjepanicu sa strane — prenese je dobrih pet-šest koračaja s ognjišta prema Lukanovoj sobi, načini njome veliki znak križa na zemlji, a zatim metne glavnju uvrh toga križa. Tada prenese još nekoliko velikih ugaraka, metne ih na glavnju i zovne povišenim glasom:

— Amode, Anice, izađi!

Nju nije nikada trebalo dvaput zvati: odmah se kao navijena pomoli na vratima, držeći rupčić na očima i ustima.

— Evo me, Jojo — promuca kroz plač.

Maru je veoma iznenadio Zekanov postupak, pa je naglo ustala, odstupila od vatre i uplašeno gledala oko sebe, kao da traži, kuda bi se najsigurnije sklonila. Činilo se, da ona nije ni željela ni slutila, da će njezine riječi izazvati diobu, pa je sada prestravljena čekala, da vidi, što će dalje biti.

Namah ju je popustila glavobolja, kao da si je rukom skinuo, a ni inače nije uopće ništa osjećala do velikoga, užasnog straha pred nečim nepoznatim, što joj prijeti. Na Zekanovu je licu vidjela neki čudni, tajanstveni plamen, koji ne vidje nikada prije; bila je potpuno sigurna, da ta vatra, koja ga je obuzela, nije bila od ovoga svijeta, no isto joj toliko nije bilo jasno, da li je s anđeoske ili đavolske strane.

— Evo, brate Luka, i evo, nevista Anice — reče Zekan povišenim, veoma svečanim i uzdrhtanim glasom: — isprid naših vridni' pokojni' roditelja, a u ime Prisvetoga Trojstva, Blažene Divice Marije i današnje svete Nedilje ja vam o'de ka' stariji brat savijam vaše ognjište. Neka ga blagoslovi Milost našega Stvoritelja vami i vašoj dici... Što j' god u kući, što j' god u štalami, što j' god u torovim, na pola j' vaše i Božije.

Posljednje je riječi jedva izgovorio, jedva ih je prošaptao, jer su ga zagušile suze. Lukan i Anica su pobjegli u svoju sobu, sva su djeca proplakala, gledajući starije, kako plaču, a i Mari su se oči orosile. Zekan je ušao u svoju sobu i začas se povratio, noseći u čaši blagoslovljene Trokraljske vode. Poškropi njome Lukanovo ognjište, govoreći tihim glasom, no još uvijek toliko glasno, da su ga mogli svi u kući čuti:

— Blagoslov Svemogućega Boga Sabaota neka sađe na ovo sveto ognjište. Nikada se na njemu vatra ne utrnila, dok bude svita i vika, i nikada gospodare ne prominilo, već neka iđe od dice unucim i praunucim i od njijovi' praunuka praunucim, od kolina na kolino. U Ime našega Raspetoga Gospodina Isusa Krista. Amen.

Zatim načini nad vatrom rukom znak Križa i prekrsti se. Lukan i Anica se pomolili na sobnim vratima, kad su čuli prve Zekanove riječi. Stajali su pognutih glava, kao pred Svetotajstvom, pa kad je on svršio obred, i oni se prekrstiše. I djeca se prekrstiše. I Mara. I ona se je prekrstila, pa zaslanom obrisala suze, koje su joj curkom curile niz obraze. Nije to malenkost, nije to šala: pod istim krovom kresnuti drugu vatru!

Lukan je izišao iz sobe i laganim koracima pristupio k drvima, koja su bila naslagana u jednom uglu kuće, uzeo ih pun naramak i prinio k svojoj vatri: osjetio je neodoljivom,

nepojmljivom snagom, da je baš on glavom mora prvi put naložiti. Ne zna on, zašto to tako mora biti, ali osjeća, da mora biti! Zekan je kao gospodar zadruge, uime pokojnoga oca, uime svih pokojnih djedova i u Ime Svemogućega označio novo ognjište znakom svetoga Križa i na njega svojim rukama prenio stare vatre, koja je gorjela za njihova oca, za njihova djeda, za njihova pradjeda i za njihova šukundjeda — toliko zna Lukan po pričanju pokojne svoje babe Ike — a možda gori i još od prije, a da se nikada nije ugasila; te je vatre prenio Zekan, a Lukan je hrani novom snagom, novim životom. Ta ista nepromjenljiva sveta žiža, koja uništava drva, da sama vječno žive; ta tajna Božije Mudrosti vidje i ogrija sve njihove pretke, pa, evo, i njih same. Doživi do njih, da je oni živu dalje predadu svojoj djeci od koljena na koljeno.

Ta ista sveta iskra, taj isti život, ta ista tajna — baš ta ista, koja tu sada plamsa! — ta je iskra njihova zajednička duša, njihova vječna krv, njihov neprekidni život. Svi su oni, koji su tu bili i koji jesu, rođeni pri svijetlu te vječne Majke; svi su oni, koji umriješe, umirali pri njezinu žaru; svi su kraj nje nebrojeno puta sklopili ruke na molitvu; ona je vidjela svaku njihovu suzu, ona je osvijetlila svaki njihov osmijeh i pjesmu — bez nje nije bilo ni pirovanja ni tugovanja ni rađanja ni umiranja. Ta tajanstvena Iskra, na stoljetnom ognjištu, na tom dlanu tvrde, crne zemljice — to je njihova zadruga, to je njihov Dom, to je njihova Domovina, to je ona nerazjašnjiva, nepobjediva, vječna veza, koja ih vrhunaravnom, inače nerastumačivom ljubavlju na život i smrt veže s ovim vrletima, s ovom mršavom zemljicom, s ovim neprohodnim snijegovima, s ovim orkanskim burama i olujama. Draga, vječna, sveta Iskra, koja vidje i šukundjeda i njegova šukundjeda...

Mara je ispod oka promatrala Lukana, s koliko ljubavi, pažnje i pobožnosti slaže cjepanicu do cjepanice, i to on — koji inače nije nikada naložio vatre. To je ženski posao, a za ljude je, da dovezu drva iz Velebita, da ih nacijepaju i — ništa više. Neka joj se nepoznata tuga, neka čudna, bolesna mekoća savi oko srca, a u grlu je uhvati grč i hropac, pa bi najradije bila počela vikati i zvati u pomoć, no nije ni to mogla. Prvi put u svome životu osjeti, kako je taj Lukan njezin, kako je neopisivo dobar i plemenit, a njoj tako, tako

bliz i drag, da bi ga mogla izljubiti kao rođenog brata. Počela se je u neprilici obzirati oko sebe, šibajući očima kao uplašena zvijer. Zekan je to opazio i pomislio, sudeći po njezinim obezumljenim pogledima, da će opet udariti među njih kao sjekirom, te se u njemu diže bijes upropanj, podigne glavu i ošine je pogledom. Ona mu se primače, a da ni sama nije znala, ni što kani, ni što želi. Tako — osjetila je, da bi se morala nasloniti, da bi se morala obočiti, ali ne tijelom; oko duše je svoje osjetila prazninu i bezdanke, pa bi nju, tu svoju uplašenu, osamljenu dušu morala prisloniti na jednu snagu, na jednu vjeru, na jednu veliku ljubav, koja bi i nju pridigla i spasila.

— Nosi mi se s očiju, jer ću zaslipiti! — drekne Zekan na nju kao ranjena zvijer.

Mara se sva strese, uruši se sva u se i previ se pod strahovitim maljem njegovih riječi.

— Nije meni do što ti misliš — prostenje ona očajno. — Meni je, da svisnem od muke...

— Pa, svisni! Niko ti ne brani — reče on blaže, ali još uvijek uzrujano i povišenim glasom. — Kamo sriće moje, da nisi ni rođena.

Netremice ju je gledao i munjevitom brzinom pomislio, kako bi u tim časovima mogao učiniti i najveću nesreću, jer — u poredbi s nadnaravnom ljubavlju, s poštovanjem i pobožnim strahom, koje Čovjek osjeća prema Ognjištu svojih otaca — što je ljubav i prema najdražoj i prema najljepšoj ženi, pa i prema majci svoje djece, kad ona nije dostojna Milosti Božije, da osjeti u svojoj duši one veće, nadnaravne ljubavi svojega čovjeka?! Ništa, ništa, ništa! Dim, magla, prah, pljeva i utvara bolesnih možđana, životinjski nagon kakva bilo muškoga stvorenja u praiskonskoj težnji, da se spari s kakvom bilo krpetinom živoga mesa! Ništa.

Zekan je uzrujano lomio prste na rukama, ne skidajući pogleda sa žene, pa opet vikne:

— Zaklinjem te Svemogućim, makni mi se s očiju!

Ona je nepomično stajala kao okamenjena, kao da se nje više ni ne tiču Zekanove riječi. Jednostavno — nije više ništa poimala, jer se je nenadano našla u svijetu misli i osjećaja, koji joj je do toga časa bio posve nepoznat. Pred njezinom su se dušom otvorili novi vidici, nove svetinje, koje su bile vazda od pamtivijeka tu, no kraj kojih je ona prolazila kao slijepa,

živući svojim životom ženstva i materinstva u posve drugom zraku, u posve drugom svijetu. Do sada je promijenila tri ognjišta: prvo djedovsko, kraj kojega je zinula na svijet; drugo s prvim čovjekom, kraj kojega je proživjela prve i najveće ljepote svoje mladosti i svojega ženstva; a treće je ovo ovdje. Promijeni tri ognjišta, a istom danas prvi put u životu doživi — svetost Ognjišta i okameni se!

Nije se micala — nije se mogla maknuti, a Zekan je gorio i u njemu se bijes počeo ponovno propinjati. Nije on razmišljao, nije on umovao, nije razglabao i raščlanjivao te današnje događaje: on je njih samo osjećao svojom dušom, on je njih doživljavao svakom žilicom svojega mesa, svakom i najsitnijom kapljicom svoje krvi i svakim i najtanjim vlakancem svojega mozga, jer — on je sastavni dio toga starog ognjišta i toga starog pradjedovskog ognja, od kojega je svojim rođenim rukama otrgnuo žive komade i prenio ih na novi pedalj zemlje. To je on sebe cijepao, to je on sebe lomio, to je on sebe komadao, to je on sebe dijelio i razapeo na dva ognjišta. On je to, on glavom, baš kao što je on nesumnjivo čestica onog prvog pradjeda, koji je prvi došao u ove vrleti i prvi ovdje, na ovom starom ognjištu, jarnuo vatru — sigurno iz svete iskre, koju je pobožno prenio iz svoje ranije postojbine. Zekan ne razmišlja, on živi; u njemu gori stoljetni, možda i tisućljetni — sigurno: i tisućljetni! — život, koji se ljuti, jer osjeća; koji bi i udario, jer je povrijeđen; koji bi i ubio, jer se boji, da je u opasnosti.

K Mari je pristupio njezin najstariji sin Makić — momčić od sedamnaest godina — uzeo je kao dijete za ruku i poveo u sobu. Ona ga je uplašeno pogledala, a zatim ga mirno, bez riječi slijedila. Kada je stupila preko praga u sobu, zapala je u ljuto jecanje.

— Kasno je, majko! — reče joj Makić mirno i ozbiljno kao kakav starac. — Sad je svršeno. — Ne koristi plakati.

— Pušti me, žalosna mi majka, da se isplačem — projeca ona, uhvati ga objeručke za ramena, privuče ga k sebi i nasloni glavu na njega. On je neko vrijeme stajao mirno kao stup, neosjetljiv kao drvo, i pomišljao, kako bi joj se izmakao, da iziđe u kuću među ostalu čeljad. Želio je da bude uz oca, da vidi svaki njegov čin, da mu prati svaki pokret, da promatra svaki njegov pogled i da čuje svaku njegovu riječ. Škola je

to, život je to, koji on mora živjeti svom svojom pažnjom, svom svojom dušom. I Ducina je neprestano uz oca, njih su dva jedini muški potomci u svojih roditelja, na njima će ostati ta dva ognjišta: sve oni moraju čuti i vidjeti, sve moraju naučiti i znati, doživjeti i upamtiti, da onda sve tako, kako prime, predadu i prenesu onima, koji će doći iza njih. S toga bi se on htio izmaći majci i otići van, no Mara ga je čvrsto držala, sva se upiljila u njegova ramena, jecala, jecala, uzdisala i ponavljala kao u najvećim mukama i bolovima: — Ajme meni, jadna ti sam...

S početka je — još u kući — Makić bio na nju bijesan kao i Zekan, ljutit ju je i u sobu odveo, ali samo ponukan strahom, da je ne bi otac udario. Kad ju je uklonio od te opasnosti, kad je opasnost posve uminula, živo osjeti, da njegovo mjesto nije tu, no njezini mu se uzdasi i jauci saviše oko srca. Bez promišljanja je podigao desnicu, lagano je položio na njezinu glavu i počeo je milovati po kosi. Tiho je prošaptao:

— Smiri se, majko... Sad, 'vala Bogu... Eto... Smiri se, jer ću i ja proplakati... Muči, jadna...

Nitko izvan njihove kuće nije nikad ništa doznao o tim događajima, i ako su mnogi kušali da što ispipaju baš kao i Blažić Vidov. Nije to za druge ni važno, a nije uopće ni razborito pitati čovjeka o njegovim kućnim prilikama, kojih on sam ne iznosi. Ipak se pita, ipak se kopka, jer je tako ugodno zabadati nokte u tuđe živo meso.

Zekan i Blažić su išli nekoliko časaka šutke jedan kraj drugoga, a onda će opet Blažić:

— I veliš, 'rankane, sve podilište ka' prava braća?!

— E — nismo sve podilili! — odgovori Zekan, ne prikrivajući zlovolje, malko ujedljivo: — Još nam osta' pivac. Piva na panti nad obe vatre i gazi oboje kokoši.

— Vide, vide, 'rankane, i šališ se ti! — odvrati Blažić, a lice mu ovije njegov uobičajeni vječni smiješak, s kojim on vazda vješto nastoji prikriti i misli i želje i osjećaje. — Bilo u sto srića! Al nu — evo mene već i kod kuće — reče i stupi nastranu sa prtine.

— S Bogom ostaj! 'Ajte, braćo moja! — vikne Zekan i produži.

— S Bogom poša', 'rankane! — odgovori Blažić i s užarenim pogledom obujmi sva četiri vola, koji su se lagano kretali kao golemi položeni plastovi sijena. Nije se znalo, koji je od kojega ljepši, koji je od kojega veći i jači. Na njima se nije ni opažalo ni da im je studeno, iako su bili prikriveni ledom, ni da im je teško, iako su vukli dvije goleme polusirove bukve. Stupali su mirno, odmjereno, dostojanstveno. Na dva koraka iza balvana je išao Lukan, čovjek od tridesetak i nekoliko godina, krupan, stasit, plećat, visok kao stožina. Ruke je spustio niza se, glavu oborio i gledao netremice u rtove opanaka oputara. Na njemu je trostruka vunena obuća, modri breveneci i haljinac povrh kožuna, a po njemu se je uhvatilo toliko leda i inja, da se je činilo, da je sav u neomašćenom sivom suknu.

— Koji su tvoji, 'rankane?! — upita ga Blažić, pokazujući glavom prema volovima.

— Što to, Blažu?! — upita Lukan, bacivši mu letimičan pogled, da ga opet odmah obori poda se.

— Voli, voli, 'rankane — pitam, koji su tvoji?!

— A sva četiri su naša do Božije Volje — odgovori on nevoljko, ne dižući pogleda i ne zastajući. Zatim, kao da se nečem dosjeti, podiže glavu, pogleda Blažića i nasmiješi se, pa reče: — Vidiš i sam, da su naši. 'E l' ovako?!

— 'Est to, al pitam. Znam, da ste se podilili, pa — ko reko' — 'ko je koga privarije?!

Nasilu se je glasno nasmijao, da pokaže, kako i on sam zna, da je to samo tako — šala i maskara. Lukan se je samo smiješio i produžio. On nikad nije bio razgovorljiv, a pogotovo mu nije bilo do razgovora iza takog teškog dana u planini, pa još baš — o diobi! Da je to pitao tko drugi, možda mu ne bi bio ni odgovorio, ali sa Blažićem — mislio je Lukan — nije šale. Može biti, da nije istina, što se o njemu šapuće, ali... dobro se je njega pričuvati i s njime ne pokvariti bez velike nevolje. Je li on doista ortak tih nekakovih iz Popine i Mazina — neka mu Bog sudi, ali... dobro se je njega pričuvati. A može biti, da se i griješe o njega... Istina jest, da je i Lukan vidio na svoje oči tu u Blažićevoj ogradi desetak glava tuđih goveda. To je istina! Bilo je prošle jeseni, baš nekako, kad su se on i Zekan počeli dijeliti, pa kako nije mogao od žalosti i briga spavati, ustane u neki komad noći — moglo je biti o

drugim pijevcima: nešto oko dva sata po ponoći — i iziđe pred kuću. Mjesečina kao dan. Malko se je ominjao oko kuće, kao kad čovjek ne zna, što bi počeo, pa slučajno baci pogled preko Doca i vidje kao sam sebe u Blažićevoj ogradi goveda, a oko njih tri-četiri čovjeka. Dugo je stajao i gledao, jer je odmah pomislio na zlo. Najednom pojaviše goveda na put i udariše prema Grabaru. A to je put i na Velebit, pa u — Dalmaciju. Do dana su mogli već biti s onu stranu međe. Nikom Lukan nije o tome rekao ni jedne jedine riječi, ali — pamti...

S toga on s Blažićem tako lijepo, a i još je nešto, što ga sili, da s njime i nasilu lijepo, jer se ne želi i ne će svađati: Među njima leži nešto, otkad se pamte, a da Lukan ne bi znao reći, što je to. Al nešto jest. Tako — odbijaju se, veseliji su, kad se ne sretnu. Istim se događajima i stvarima ne smiju, iste ih pojave ne ljute, isti im ljudi nijesu prijatelji; odbijaju se, protivnih su misli i ćudi, pa kao da im se putovi vazda križaju. Nikad se ne posvadiše, jer Lukan ne gleda na Blažićeva bockanja, podrugivanja i izazivanja. Namjerice ih i proračunato vazda izvrne u šalu, i ako su često puta sve više nego li šaljiva i umjesna. Tako — Lukan guta i šuti...

...A ima vridnu ženu i pravu dicu — reče sam sebi, skoro glasno, gegajući za balvanima.

II.

Lijep je to soj ljudi: visoki, ne previsoki — jedini je Lukan šiknuo izvan svih ostalih kao konoplja — zbijeni, čvrsti kao nado, plavih kosa i očiju. Bilo ih je jedanaestero u Marka i Marije: pet kćeri i šest sinova. Joso je bio najstariji. Njegove su oči toliko svijetlile, da su se prelijevale u zelenkastu boju, pa ga mati prozva od milošte »Zekanom« i — Zekan i ostade, te mnogi iz udaljenijih sela ne znadu, kako mu je ime. Lukan je mlađi od njega skoro petnaest godina, jer je između njih dvojice bilo još druge djece. U najranijem ih djetinjstvu umrije petero, te ostadoše njih dva brata i četiri sestre. Otac im umrije, kad je Josi bilo osamnaest godina, pa sva kuća i gospodarstvo padoše na glavu majci Mariji i njemu kao najstarijoj muškoj glavi.

Gospodar je zadruge tada bila Marija i zadržala gospodarstvo u svojim rukama, dok nije svu djecu poudala i poženila. Bila je bistra i okretna, prometljiva i gospodarna, te su se za nju šalili, da od svake dlake stvara tri, a da je nesretna, što ne može natjerati na deset. Najveću je sposobnost pokazala pri udaji kćeri: dvije je starije udala s jednim pirom za dva sina Jožićeva, u bogatu i blagoslovljenu kuću odmah u susjednom selu, a dvije mlađe i opet s jednim pirom i opet za dva brata Rupčića u Ričice, u dobru kuću. Nije ona njima birala i narivavala mladoženja, već je izabrala, a onda znala udesiti, kao da su se momci i djevojke sami našli i zagledali.

— Triba, dico moja — češće im je znala govoriti — dobro otvoriti oči, pa sve dobro razgledati do desetog kolina i do kurelja u plugu, pa kad sve dobro vidiš, unda jope' otvoriti oči, zaviriti čeljadetu u džigerice i unda — ako 'š, moreš i zavoliti.

Osobito je pazila, da nema kakove boljetice u porodici, s kojom se je kanila sprijateljiti, a na to ju je navela njezina teška rana, ljuta tuga i golema nevolja: u njezinu je rodu bila micina (škrofule)! Istina, nijedno njezino dijete nije pokazivalo znakova te bolesti, ali je Marija dobro znala, da se ona zna pritajiti, pa se ne javi na jednom, pa se ne javi možda ni na drugom, pa ni na trećem koljenu, no onda, nenadano, udari, bukne kao bič Božji i kosi. Oko vrata se dignu buble, otvore se rane, pa stisne i uguši čeljade kao pile, a ako ga ni ne uguši, ona ga nakazi za cijeli život, što je — napose nesretnom ženskilju — gore nego da ga naprečac uguši.

Vazda je Marija na to mislila i strepila na pomisao, da bi joj se koje dijete moglo svezati s krvlju, koja ima u sebi ili tu istu ili koju još i goru bolest. Svjetovala ih je i opominjala i — svi je poslušaše i ne pokajaše se, osim njezina najboljeg i najdobroćudnijeg djeteta — Lukana. Svi su oni, i s očeve i s materine strane, ljutiti, nagli, i ako su u suštini dobra srca, a neki su tvrdili i da su pritajeni, podmukli, nevjerni. Ta su se svojstva, u manjoj ili većoj mjeri, pokazivala na svoj Marijinoj djeci osim na Luki. On je bio izvan svih i iznad svih, vazda miran, vazda obziran i s čeljadetom i s blaščetom; vazda blag i vazda u strahu, da ne bi koga povrijedio, da ne bi kome učinio štogod nažao, no s druge opet strane — i opet izvan

sve Marijine djece — povučen i ćutljiv, da mu je trebalo svaku riječ vagati dukatom.

— Lukan je ka' crna zemljica — govorili su za njega stariji ljudi. I po njoj možeš i gaziti i orati i kopati i blatiti je, a ona vazda ista dobra, strpljiva i šutljiva majčica zemlja, te što je više kopaš, što je više ruješ, prevrćeš i mučiš, to ona bolja, zahvalnija, podatljivija i plodnija. Sve snosi — do jednom, dok se ne otvori i ne proguta i drvlje i kamenje i blago i ljude . . .

— Mom Lukici nema para u carevini — znala je reći i sama Marija.

Kada dođe vrijeme da ga žene i majka počela iz daleka navijati sad na ovu, sad na onu djevojku, samo da ga iskuša, Lukan — potpuno zanijemio kao crna zemlja, pa ni bijele ni crne.

— Ne velju ja tebi, sinko — reče mu, kada već nikako nije mogla izvući iz njega, da čuje, što misli — ne kažem ja tebi, da ti moraš uzeti ovu ili unu, man samo tako divanim, a ti uzmi, 'rano moja, koju tebi tvoje srce zaželi.

— 'E l' tako, majko? — upita on mirno.

— A da kako bi, moj sinko, i moglo biti drugačije?!

— Lipo, majko. Unda ću ja već izabrati — odreza Lukan suho i time završi razgovor. Imao je on svoje misli i svoje osnove. Ako je išao po toj vrleti i po tome Božjem kršu zapečaćenih usta, nije lunjao zatvorenih očiju i začepljenih ušesa. Nikada nije bio ni na sajmu ni na prelu ni u bilo kakvu saboru mlađarije i svojih vršnjaka; nitko još nije vidio, da je koju curu dirnuo ili čak uhvatio, ogrlio, povalio je i prokomušao — šalio se s njome, kako to čine ostali momci već iz najranije svoje dobi, pa dok se ne ožene. On to ne čini, njega to ne zanima, njega to ne privlači ni ne veseli. Za njega ne postoji taj narodni običaj. Ni nedjeljom se kod crkve ne bi zadržavao sa svojim vršnjacima niti se je ikad uhvatio u kolo. I prije mise i poslije mise, dok je u puku, stajao bi među starijim ljudima, slušao njihove razgovore, smijuljio se i šutio kao riba. Kad bi ga tko što pitao, odgovarao bi sa »'est« ili »nije«, sa »dobro« ili »nije slabo«, a ako bi bio u neprilici za odgovor, malko bi uzrujan turnuo kapu sa čela na potiljak ili sa potiljka na čelo, pocrvenio i rekao: »A što ti ja, moj brate, znam?!«

A on je već iz djetinjstva mnogo znao i mnogo razumio, jer ni kraj jednog događaja, ni preko jedne riječi nije prelazio bez osjećaja i razmišljanja. Nije išao u školu, nije nikada slušao ni kršćanskog nauka osim nedjeljama u crkvi iz propovijedi plovana Vale. A to je bilo, doista, veoma, veoma malo! Plovan je bio već stariji čovjek, kad je Lukan rođen. Često se je puta činilo, da će zaspati kod žrtvenika. Take su mu bile i propovijedi i pouka u kršćanskom nauku. Lukan je samo razumio, da smo na svijetu zato, da »Boga spoznamo, služimo, ljubimo i tako u nebo dođemo«. Zna Deset Božjih zapovijedi i Sedam smrtnih grijeha. Zna i Pozdravljenje i Vjerovanje i Pokajanje, uz još nekoliko manjih molitvica. Često puta je poslije večere, kad bi drugi otišli u slamu ili u prelo, sjeo na stanac kamen više kuće, laktove podbočio na koljena, glavu na dlanove i netremice zurio u nedohitno visoko nebo i promatrao zvijezde. Nije njemu bilo ni na kraj pameti pitanje, zašto nastaju mjesečeve mijene ili imadu li zvijezde svoje rođeno svijetlo ili — još koje drugo »važno pitanje«. On je samo vidio, da on sjedi nepomično tu na kamenu, u glavičici više kuće, a oko njega se vrti cijelo nebo i na nebu zvijezde, kojih je »ka' plive i mrava«; vidio je, da sve zvijezde vise u zraku kao, na priliku, kruške ili jabuke na stablu, samo što se stablo ne vidi. To ih sigurno drži Božja Ruka, jer ih samo On može držati tako, da mu se samo rijetko kada omakne koja iz ruke i zvizne o zemlju. — Koliko bi i' — pomišljao je — svake večeri svršilo u gromili, da ih on tako drži?! E, al Bog, slava Mu i dika, On, koji ih je i stvorio... Stvorio ih je tako, na priliku, svakako prije rođenja našega Spasitelja, jer je već tada bila na nebu zvijezda, koja je vodila sveta tri kralja... Bog sve može... i Lukan je Njega osjećao iza tih čarobnih svjetiljčica...

Doživio je skoro svake godine poplavu i Opsenice i Ojevca: Ponori se i Pećina začepe, a voda onda buče, dere, nosi sve, što sretne i na što se namjeri. Ne može je zaustaviti nikakova ljudska ni snaga ni sila ni mudrolija. A kad Svemogući samo pomisli — razjape se i Ponori i Pećina, a voda odlazi, odlazi kao posramljena, čedna, krotka, odlazi blago i pitomo — ona ista naša draga, dobra Opsenica i mali, mirni, bezazleni Ojevac.

Proživio je bezbroj najstrašnijih bura i oluja, kad se otvore nebesa i zemlja i rigaju vodu u neizmjernim slapovima, a munje sijevaju u ognju gora i oblaka, i gromovi udaraju kao da će satrti i nebo i zemlju. Lukan je sam na sebi vidio, da u časovima toga užasa i urnebesa čovjek nije nimalo ni veći ni jači ni pametniji ni od ovce ni od vrepca ni od zadnjeg crva na ledini. Sve ih obuzme jednak bespomoćan strah, te samo i jedino — traže, gdje bi sklonili svoju slabu, kukavnu glavu. I ništa im ne pomaže, dok se Svemogući ne nasmiješi Svojim velikim, svemoćnim smiješkom. Tada se, najednom, smiruju i nebo i zemlja, oblaci se gase, vode presahnjuju, a gromovi netragom bježe i sakrivaju se, Bog sam zna, gdje. To može samo Bog pustiti u onolikoj strahoti i stišati u onolikoj dobroti...

On je i inače sretao Svemogućega na svakom koraku, a pogotovo na svojim njivama: u svakoj travci, u svakoj vlati žita, u svakom cvijetku, u svakom grumenčiću plodne zemlje — o da: Lukan je Boga dobro poznavao, on je Njega ljubio, on se je Njega bojao... Zapravo: da li je on osjećao ljubav ili strah ili bilo što slično tim osjećajima?! On je svemogućega osjećao u sebi, oko sebe, u svakom predmetu, u svakoj prirodnoj pojavi, na nebesima, na zemlji, pod zemljom i u vodama. On je sav živio u Gospodinu i kad bi god molio Očenaš, činilo mu se — Bože, prosti — kao da razgovara sa svojim dobrim pokojnim ocem. Tako je on osjećao i doživljavao molitvu i Svemogućega u njoj, pa — kako bi se mogao bojati tako divna, nedokučivo dobra i savršena Oca?!... On ga je ljubio!

Toliko je Lukan Svemogućega poznavao i ljubio, a ako je to bilo malo — on ipak nije drukčije ni znao ni mogao, a služio Mu je tako, da je nastojao, da ne čini drugima, što ne bi želio, da njemu čine drugi. Na taj je način nastojao, da dragome Bogu ne zadaje svojim djelima ni briga ni ljutnje ni neprilika, misleći, da je to od priprosta Ličanina posve dosta. Ako je što trebalo i preko toga, Lukan je te više poslove mirne duše prepuštao i prebacivao na plovana, koji i jest zato tu, da posreduje — između graničara i dragoga Boga.

Naučio je iz četvrte Zapovijedi Božje, da nam je Svemogući ostavio, da na zemlji živimo dugo i da nam tu bude dobro, a dobro se i dugo može živjeti samo u pravoj, čestitoj i složnoj

seljačkoj zadruzi. On je još djetetom slušao, kako stariji ljudi govore, da je svakim danom gore, jer se mlađarija izopačila, pa ne sluša starijih, i svatko misli, da su mu gaće već dosta velike, da može zadružnom gospodaru i odgovarati i prigovarati i svjetovati ga, pa — budi Bog s nama! — i na svoju ruku raditi. Pogotovo žene, žene! To je pravi bič Božji za zadruge! Čovjek je dovede s tuđeg ognjišta, da mu radi i napuni kuću djecom, pa da i njoj dobro bude. I dolazi ona — stidljiva, oborena pogleda, nasmiješena, meka kao vuna, krotka kao janje, blage ćudi kao golubica. I to sve ide prilično, pa i lijepo, dok se ne okruži sa dvoje-troje djece. I poslije ona šuti, jer ne smije ni mokrom glavom, ali — šuti previše! Nakostruši se kao prase na sjekiru; kad joj što planinka reče, učini sa polak volje — ko i hoće i ne će, i mora i ne mora — a vazda nešto šapće u njedra, da joj nikad ne znaš, da li psuje ili blagosivlje. A istom po noći, kad je s čovjekom u slami i nasamu i utijesnu — tada istom ona počne nabrajati. Ako je čovjek otresit, trisne je nekoliko puta, pa opet za neko vrijeme — barem prividno — mir i blagoslov, ako li je on mek i popustljiv, ako u njezinoj košuljetini gleda što drugo osim komad zadružnoga platna, ako voli nju više nego zadružni obraz i Božji blagoslov na ognjištu — odnese nesreća i nju i njega, a skoro će ukupiti i zadrugu. I on se nakostriješi, nabusito odgovara gospodaru, ne razgovara s ostalom čeljadi ni kod stolice ni na njivi, a sa svojom ajkunom svaki čas nešto šapće, svako malo se skupa izgube, kao da ih je zemlja progutala. I tako to onda ide dalje, kad je nesrećom započelo. Njih su dvoje u zadruzi kao junad u naviljcima, pa ili s junadi u tor ili s naviljcima u štalu, jer ih inače razvališe, razbucaše, raznesoše.

Vidio je Lukan na toliko primjera, da stariji ljudi možda pogdješto pretjeruju, ali uglavnom, da se ne varaju: gdje u zadruzi nema sloge i poslušnosti, nema ni Božjega blagoslova, pa onda ne može biti ni napretka.

I starije se žene sve slažu u tome, da su jetrve i nevjeste krive, što se zadruge cijepaju, raspadaju i propadaju, al to one tako govore — pomišljao je Lukan — sigurno samo stoga, što su one već sve planinke i gazdarice, pa braneći zadrugu, brane i svoj položaj. Al jest Bog i duša, treba istinu govoriti: nijesu u svim slučajevima žene krive zadružnim nesrećama.

Ima i ljudi naopakih, kao što ima mnogo pametnih žena. Eto, odmah prvi susjedi: Pusra raskopa zadrugu s bratom Šimunom, a ne Anica i Seka. Da li se njih dvije vole ili ne vole — tko za to pita?! Glavno je, da se one nijesu pravdale i da bi skupa izdržale, ali Pusra za svaku malu svome rođenom bratu okrdaši oca i majku i leti na njega kao na vuka sad motikom, sad lopatom, sad rozgama ili babuljem — što mu već prvo naleti pod ruku. Istina, Pusra se je bio odmetnuo u svijet, a kako je slučajno bio pismen — jedini u cijelom selu od svih svojih vršnjaka — a otvorena glava i jest — tamo je u svijetu — ja u Bosni, ja u Slavoniji: Bog bi znao, gdje! — bio nekakav državni plaćnik i ko nekakav gospodin. Kad su mu radi neke huncutarije dali ularom uz prsluk, on sprti kući, da gospodari i uređuje, kako on znade i umije. Lukan je znao, da je Pusra naopake ćudi i naravi, ali je ipak vjerovao, da ni on ne bi bio mogao biti toliko zao, da se nije u svijetu izopačio i odmetnuo od svih pradjedovskih običaja i svetinja.

Sad, kako mu drago: bile žene manje ili više krive zadružnim nesrećama, Lukan je osjećao, Lukan je znao, da njegova žena ne smije i ne će donijeti nesloge na njegovo djedovsko ognjište. Ne može li naći takove, za koju bi bio potpuno siguran, on se ne će ženiti! U njemu je već iz rane mladosti ta spoznaja i ta odluka bila tako čvrsta, kao što mu je bila neslomiva, bezuvjetna i preduboka u svojoj mirnoj jednostavnosti ljubav i privrženost prema zadruzi i ognjištu.

Promatrao je cure i curenjke, proučavao im matere i babe i prababe i mirno čekao kao lovac u zaklonici. Kad mu je već došlo vrijeme da se ženi, pa kad bi ga tko upitao — onako: pola u šali, pola u zbilji — što čeka, odgovarao bi redovno sa smiješkom:

— Reste moja cura, pa dok nareste — gotovo j'!

Na stvari je bilo to, da se nije mogao ni za koju odlučiti. Često bi u mislima prošao sve cure u puku, ali se ni kod jedne ne bi mogao zaustaviti. Pritom nije ni pomišljao na prćiju, i ako je po svojoj naravi skoro škrtac. Zapravo — nije se znalo, da li je škrtac ili ne, jer se je i oženio, a da nije nikad ni imao u sebe ni izdao novčića iz svoje ruke.

On ga nije ni želio, jer nije znao, što će mu. Isto tako nije pomišljao na prćiju svoje buduće žene, jer mu je kod njihovih punih torova bilo posve svejedno, da li će ona dognati dvadeset ili pedeset ovaca, dvije ili pet krava. To tako malo znači! Da je postojao zakon, da djevojka dobiva iz zadruge i zemlje — e, onda bi, vjerojatno, Lukan na to pomišljao, ali ne, što bi to bila prćija njegove žene, nego što bi time njihova zadruga ojačala. Priklopiti k svome ognjištu dobar komad zemlje — to uvijek izazivlje i draži, to uvijek godi pravom težačkom srcu. Al o tom nije moglo biti ni govora, jer je zakon bio drukčiji, i Lukan je vjerovao i osjećao, da je tako pravo i pošteno: zemlja je zadružna, zemlja spada ognjištu, pa tko je na njemu, neka živi i uživa u besanici, znoju i žuljevima do Božje Volje, a tko otide iz zadruge i s ognjišta — otišao je i sa zemlje.

Kad u puku ne nađe ni jedne, koju bi bio mogao mirne duše i bez bojazni dovesti na ognjište, pomisli, da bi se morao ogledati po susjednim plovanijama. Možda se ona prava nađe kod sestara u Ričicama?! Al opet — ne jede vuk mesa po poruku! Tko bi mu mogao jamčiti, da je cura onakova, kakovu on treba, a sam je ne bi mogao dovoljno upoznati, pa da bude siguran?! Sve je to daleko i s neruke, a žensko se pretvara, dok se ne uda, pa ga ti onda upoznaj, ako ti od djetinjstva nije na oku: i u igri i na njivi i u crkvi i u kolu i kod blaga i u žalosti i u veselju. U svim tim zgodama treba čovjeka vidjeti, pa da znaš, tko je i što mu je u duši.

Već se je bio skoro pomirio s pomišlju, da će ostati izvan svega svijeta — neženja, na ruglo i staru i mladu i u plovaniji i u županiji. Neka se pripovijeda, neka mu se smiju — radije nego da pripovijedaju sramotu i čudesa o njegovoj zadruzi. Mnogo mu je milije, da bude tako, jer se njega cijeli svijet ne tiče upravo nimalo, ukoliko nema izravne veze sa srećom ili nesrećom njegova ognjišta. On ne živi za drugoga već za svoju zadrugu, pa će i udešavati, kako to zahtijeva probit njegove djedovine. Da li će mu biti teško živjeti bez žene ili ne — na to pitanje nije Lukan ni došao. On je i zdrav i mlad i jak kao zmaj, al da je snaga još i veća, imao bi je u što uložiti i utrošiti kod tolike zemlje. Ni na što drugo on nije mislio.

Nekoga kišnog jesenjeg dana nije mogao ništa raditi ni na njivama ni kod kuće, pa reče majci, da ga pusti, da ide k blagu. Metnuo je haljinu na ramena, diple za ćemer, pa odjavio u Grabar. Nije htio miješati blaga sa seoskim blagom, kako to čobani inače redovno čine, već zakala preko Ogreda oko Vršine, da se lagano spusti prema Briščićima, kud redovno ostali čobani ne dopiru. Trava je bila kao mlada pšenica, pa se blago ukopalo u nju kao miš u zdijanjak sira, i lagano, s noge na nogu, napredovalo, a Lukan za njim. Oko podne začuje još dalje na lijevo zvono. U prvi mah pomisli, da je Vrkljansko blago, no čim je zvuk bio jasniji, prepoznade ga: bilo je blago Nikole Josinova. Kad su se još više približili, Lukan se popne na kamen i vikne, što ga je grlo nosilo:

— Eheee! — eto, samo radi običaja, a nije njemu do društva, jer da ga je trebao, bio bi udario s ostalim čobanima. Red je to samo, da se čoban javi čobanu, kad im se blago sastaje. Samo se je s toga javio, a nije ni pomišljao, tko bi mogao biti kod Nikolina blaga, dok s druge strane ne odjeknu zvonak ženski glas:

— Uhuuuu!

— Anica strica Nikole — pomisli Lukan i počne tražiti očima, e da bi vidio, gdje je. Nije ju mogao opaziti od grmeča, i ako je glas došao iz blizine.

— 'Esi li, divojko, napasla? — vikne on opet.

— A, evo, malko! — odgovori ona.

Lukanu se nenadano otvori pred očima neka neobična, čarobna čistina, a tamo na kraju — stoji Anica, stoji žuđena, tražena, željena, obećana žena... I da on dosada nije na nju pomišljao?! Ni u snu, nije mu bila ni na kraj pameti, kao da je Bog nije ni stvorio. Žurno se popne na još viši ogredak i upilji pogled prema onoj strani, s koje je dolazio njezin glas, no nikako je nije mogao opaziti.

— 'Di si, ženska glavo, da te ne vidim? — opet vikne.

— Evo me, evo tu pod kamenom — odgovori ona.

Lukan skoči s ogretka i uputi se prema njoj... Nijedna nego ona — mislio je sav zanesen, presretan i blažen, što se je najzad ipak namjerio na onu, koju je toliko uzalud tražio, a koju je sretao i viđao — svaki dan po nekoliko puta

i razgovarao s njome, a da je nije ipak nikada ni — vidio ni osjetio... Nema joj para... Nitko nego ona...

Nađe je pod golemom pločom, koja se je izvisila sa gromile kamenja tako, da je pod nju moglo stati pet-šest ljudi, a da na njih ne pane ni kap kiše. Sjedjela je na kamenu i vezla njedra na oplećku.

— Ti se, junače, tu zavukla ka' miš u rupu, a vuk ti ovce razgoni — šalio se Lukan, podvukao se pod ploču i sjeo kraj Anice.

— 'Est ja! — odvrati ona, smiješeći se. — Ja sam znala, da si ti s blagom s te strane, a ja sam s ove, pa između nas ne more vuk u blago, nego ako bi baš zaćorije, pa sprca'.

— E: to, to! — potvrdi Lukan. — Zaćori' će Šeponja, samo ako nas je općutije, pa ćemo platiti.

Baš je u to vrijeme haračio po podvelebitskim pašnjacima golem vuk, koji je negdje u gvožđima ostavio jednu nogu, da ipak na same tri bude još uvijek opasniji od svakoga svoga brata, koji je imao još sve četiri u potpunom redu, jer je imao — srce na mjestu.

— 'E li, Lukica, Bog ti dava', bojiš li se ti vukova? — upita ona, pometnuvši vezivo u krilo. Zagledala mu se ravno u oči i čekala odgovor. Ima crne, krupne, prekrasne oči, a mladost i djevojaštvo ih je hranilo tolikim žarom i vatrom, da su sijevale kao u groznici. Lukana je danas začarao taj pogled, upiljio je svoje zjenice u njezine i — šutio, promatrao je i svu je u sebe upijao kao rosu. I crnomanjasti su joj obrazi gorjeli i plamsali, iako je već bio pravi jesenji dan, koji već pomalo štiplje za jagodice i na obrazima i na prstima.

Od Lukana je mlađa dvije ili tri godine, a manja skoro za cijelu glavu i pol. Jedva mu siže do ramena. Nije krupna, ali nije ni slaba ni sitna. Tako — sputna cura, čvrsta kao puce, a zdrava kao najbistrije gorsko vrelo. Sjedeći tako kraj nje, Lukanu se pričini, kao da je ona već sada njegova žena i kao da su oni tako blizi i tako svoji već iz najranijeg djetinjstva, a — Bog zna — možda još i od prije... I vidi čuda: ona njega zove od vajkada Lukicom. I samo ona jedina i vazda tako! Gdjekada ga, posve iznimno, samo još njegova majka zovne Lukicom, tako: od velike milošte i dragosti, a inače i ona i svi ostali — Lukanom i gotovo, kao da se ni ne može zvati Lukom ili Lukšanom ili kako još i drukčije.

Međutim — nikako drugačije: svima je on Lukan, a jedinoj Anici Nikolinoj Lukica i sada i odvajkada. I nitko to nije opazio, nitko nije nikada za to zapeo, kao što inače u selu zapnu za svaku tricu i malenkost. Pa, ni on sam nije opazio do ovoga časa, da ona njega zove drugačije nego ostali ljudi.

— Čuda Božijega! — pomisli Lukan, a sva mu utroba zatalasa i zapjeva od nekoga novog i nepoznatog milja i dragosti. Čini mu se, da se sav nekuda razilazi, rastače, raspliniuje, pa samo da ne počne vikati: »Pomagajte, braćo, ljudi! Ustavite me, skupite me, zgrnite me — evo se razleti' u komadiće, raziđo' se na sve četiri strane svita ka' razlivena voda... Ne dajte me, ljudi! Uvati me, lipa moja mala Anice!«...

A Anica sjedi kraj njega i pije ga svojim divnim užarenim očima, ali nekako — tako, kao sestra, kao brat ili kao da on sam sebe miluje pogledima. A njemu tijesno od puste sreće i milja, pa ustane, stade izvan naslona, na kišicu, samo da je iz daljega može bolje promatrati. Osjeti pustu želju, da joj nešto rekne, ali nešto tako dobro, tako lijepo, da i ona osjeti, što on sada misli i osjeća, no nije mogao, na brzu ruku, naći, ni što bi joj to rekao, a kamoli, kako bi joj rekao, pa ju je samo netremice promatrao.

— Očiju ti, Anice — reče nenadano, mirno, ozbiljno — kaži mi pošteno, 'esi li se već u koga zagledala?

— Bog s tobom, Lukica, što ti mene pitaš?! — odgovori ona, očito zatečena i iznenađena, pa obori pogled u krilo, ali se brzo snađe i nastavi kao u šali: — To ti mene pitaš, samo da mi ne tribaš odgovoriti, 'e li se bojiš ili ne bojiš vukova.

— Nije, Anice, zdravlja mi moga! — odgovori on, prigne se, pristupi joj bliže pod ploču i opet sjedne kraj nje. — Ozbiljno te pitam, pa mi reci.

— Šališ se ti sa mnom Lukica — odgovori Anica vrlo tiho, uzdrhtanim glasom, po čemu se je vidjelo, da je osjetila i proživljavala svu dubinu njegova pitanja.

— Ti znaš, da se ja ni s drugim ne šalim... Tako: ja se sa dicom rado šalim, a ti nisi dite... Reci mi, što te pitam.

— A reci ti meni, 'esi li se ti u koju zagleda'? Ti si stariji — reče ona mnogo sigurnije, kao da se je otela prvom naletu novih dojmova i osjećaja.

— Reći ću ti pošteno ka' sestri — odgovori on čvrsto i brzo: — Do danas sam sve tražije i nisam se bije zagleda' ni u 'ednu. Nisam moga' naći. A 'esi li ti na to pomišljala?

— 'Esam. Pomišljala sam na to.

— Pa?!

— Pa — ništa. Tako — odgovori ona opet posve tiho, čupkajući nešto u krilu.

— Znaš, ne 'š mi virovati — zaveze se Lukan mislima — da čovik u planini od puste šume ne vidi drveća. Tako j' upravo bilo sa mnom... Tražije sam po ciloj plovaniji i razmišlja', a nisam gleda kraj sebe. Eto, ko kad smo vaik skupa ka' rođeni, pa čovik ni ne misli drugačije... A što bi ti rekla, Anice, Bog ti dava', kad bi te, ovako, na priliku, zaprosije koji momak?

— Eto: ti jope' po svoju! A što ja znam, što bi'?!

— Al eto tako: na priliku, da te zaprosi.

— Pa: zaprosije, pa — ništa.

— Što bi ti rekla?

Aničine su se grudi naglo dizale i spuštale, u lice joj je udarila silna krv, dlanovi gorjeli i cijela se unutrašnjost uzbibala i uzburkala. Mio je on njoj kao i tolikim drugim djevojkama — a kako i ne bi bio mio mladoj curi tako silan momak?! — ali nije nikada ni u snu sanjala, da bi on nju mogao uzeti. Nikada. On je gazdinski sin, tražiti će gazdinsku kćer, tražit će veliki rod — tako je to bilo naravno i općenito uvjerenje među majkama i djevojkama, pa ni Anica nije mogla drukčije misliti, a to tim manje, što on nije još nikada do ovoga časa pokazao ni jednom jedinom riječi, ni jednim jedinim znakom, da bi se za nju zanimao više, negoli, recimo, za njezina oca ili za njezinu majku ili za bilo kojega drugog susjeda ili susjedovo dijete. Sada, ovoga časa, puče pred njezinim očima. Je li moguće, da on nije na to i prije pomišljao; je li moguće, da je sada nenadano došao na te misli i osjećaje ili ga je, možda, tkogod upozorio na nju i nahvalio mu je?! Al tko njemu može nahvaliti nju, koju pozna kao i sam sebe?! Najednom joj se zamaglilo pred očima, postala je bunovna, smušena, kao pijana, pa poče govoriti, a da ni sama nije znala, zašto ona njemu sada mora, baš mora to reći:

— Eto, Lukica, kad me pitaš, da znaš: i majka i ćakan 'oće, da mi koga prižene na grunat.

— A koga? — upita on žurno i kao u strahu. — Nisu te valja već kome i obećali?!

— Ja mislim, da nisu. Nisu mi ništa rekli, neg da bi tako učinili, kad sam jedina... Za ognjište... Da nam se vatra ne utrne...

— Kad bi' ja tebi, Anice, ništo reka', bi li ti mene poslušala? — govorio je on lagano i odmjereno.

— E, moj Lukica... Ja ne znam, ali ja mislim, da bi' — odgovori ona tiho, nesigurno, važući riječi, pa onda naglo dometne čvrsto i odlučno: — Poslušala bi te, Lukica! A što?!

— Da ne 'š ništa prije odlučiti, dok meni ne rečeš.

— Ni što mi majka i ćako reku?! — iznenadi se ona i zagleda mu se u oči, kao da želi u njima pročitati rješenje te zagonetke.

Lukan je čvrsto primio taj pogled i odrezao:

— Ni što ti uni reku! Ni uni ni i'ko na svitu, dok ti ja ne rečem. 'E l' me razumiš?!

— Razumim, Lukica.

— I ja ću tebi reći, kad bude tribalo. 'E l' ovako?

— 'Est, Lukica.

— I nikom ni riči, dok ja ne rečem.

— Dobro. Nikom ni riči.

— 'E l' vira?! — upita on povišenim glasom.

— Ka' stina! — odgovori Anica uzdrhtanim glasom, a glava joj klone na grudi. Osjeti, da bi najradije zaplakala i plakala dugo, dugo, dok ne isplače svu onu silnu buru i oluju, koja se nenadano porodi u njezinim grudima i u njezinoj utrobi. Kao oganj je obuzeše posve novi i nepoznati osjećaji, koje nije nikada prije ni naslućivala, pa joj se učini, da nekuda leti kao strijela, da plovi po oblacima kao vila, da se zavlači i provlači kroz stijenje i kamenje, kroz brda i planine, jer joj je sve otvoreno, sve slobodno bez zapreka i smetnja, bez poteškoća i neprilika. U njoj je svaka žilica i svaka kapljica krvi u istome času i plakala u neizrecivim bolovima i pjevala, kliktala u čarobnoj sreći i blaženstvu razbuktalog djevojaštva.

Iz snatrenja je trže Lukanov glas:

— Evo ti, divojko, ruka!

Pružio joj je svoju desnicu i zadovoljno se smiješio. Nju iznenadiše te riječi: čemu se rukovati, kao da su sklopili kakovu trgovinu?! Pa, i što su njih dvoje zaključili! Da li su uopće što i zaključili?! A ipak — jesu, jesu zaključili... tako neočekivano, tako mnogo; zaključili su — sve — pomisli ona munjevito i bez riječi mu pruži ruku. On ju je primio i dugo čvrsto držao u svojim rukama bez i jedne riječi, gledajući joj u oči netremice, vruće, oštro i prodorno, kao da joj tim pogledom želi zaviriti u samo srce. Ona je mirno pustila svoju ruku u njegovim toplim, jakim muškim šakama i — isto tako netremice, s osjećajem i toplim razumijevanjem i primanjem — izdržala njegov pogled.

— Sad bi nam baš moga' Šeponja, da j' pametan, odniti koju ovcu — reče ona nenadano i nasmije se, a to je rekla samo stoga, što je neodoljivo osjećala, da se mora nasmijati, da dade oduška svojoj sreći i blaženstvu, a da ipak Lukan ne opazi, da se stoga smije. Može on pogoditi, pa može i znati, kako je sada u njezinoj duši, ali mu ona to ipak ne smije sama pokazati. Možda bi joj on i zamjerio.

— E, Anice moja — odgovori Lukan, puštajući lagano njezinu ruku — sad mu je Bog blagoslovije i neka je nosi!

Iza toga su još dugo nijemo sjedjeli jedno kraj drugoga, ploveći svako svojim mislima, ali na istim cvjetnim poljanama i rodnim njivama. Lukan je jasno i nesumnjivo osjetio, da se je istom sada pravo na svijet rodio, i vidio je cijeli svoj budući život jasno kao na dlanu, u posve novim bojama, u posve novom svijetlu, s određenom zadaćom i sigurnim uspjesima ... Sve je to dosada bilo jednolično: orao je, kopao je, kosio, radio uopće sve težačke poslove, jer živ i zdrav čovjek mora raditi, jer se ne može živjeti bez rada. Radio je, eto ... Radio je, da se zadruga jača, da bude kuća puna svakoga Božjega dara i blagoslova, ali odsada ... Druga ti je to sada, moj sokole sivi: oko njega će njih biti, s Božjim blagoslovom, kao pilića, pa će vikati, pa će skakati, pa će rasti, pa napuniti kuću, da će se pripovijedati, koliko ih je Bog dao u zadruzi pokojnoga Marka ...

— Kako j' tebe danas zapalo k blagu? — trže ga Anica iz misli, a ona je i opet progovorila, samo da on ne bi pomislio, kako je ona sada zatravljena, začarana i zanesena. Smije on i to znati, ali mu ona ne smije pokazati, ne smije se odati.

— A uprav eto, tako — odgovori on, smiješeći se. — Uprav ka' da j' sam Svemogući, slava Mu i 'vala, posla' danas ovu kišu ... A i da 'ko bi je drugi i posla?!

Njih su se dvoje, kao i dosada, viđali i sretali svakog dana po nekoliko puta, progovorili po koju riječ kao i ostali susjedi, no nitko nije mogao opaziti, da je u njihovim dušama nastala bilo kakova promjena iza onog susreta u Grabaru. Nijesu se odavali ni pogledima, jer bi starije žene i te odmah uhvatile i nepogrješivo ocijenile. Samo, kad bi bili posve sigurni, da su sami i da ih nitko ne vidi, njihovi bi se pogledi sukobili kao dvije neutažene želje, kao dvije razbuktale čežnje, isprepleli se i spojili u jednu dušu, u jedno jedinstveno biće.

Lukan je sada ozbiljno pomišljao na ženidbu, no nije htio majci prvi ništa spomenuti. Čekao je, da ga ona upita ili da mu opet počne govoriti o curama, da joj onda kaže, što je odlučio.

Međutim je Marija Zekanova obolila i logom legla u postelju. Već dugo pobolijeva i tuži se, da je bole krsta, no vazda se je nekako vukla do prošlog rođaja. Dijete je — muškiljić kao rumena jabuka! — umrlo treći dan, a ona se ne ustade iz slame. Zvali su k njoj sve žene i sve starije ljude, koji se što razumiju u bolesti, i svaki je preporučivao po koju travu ili kakovo korijenje ili koru, ali sve bez koristi: njoj s dana u dan sve gore i gore, dok u sedmom tjednu bolesti ne ode pod ledinu. U kući zavlada teška tuga i žalost, jer je bila vrijedna, mirna i dobroduha žena. Zekana je bol trgala i lomila, te je mislio, da će svisnuti, no stisnuo je zube i muževno izdržao sve, dok je nijesu ponijeli iz kuće. Kad su za lijesom stupile dvije curice — jedna od osam, druga od četiri godine — a baka među njima, vodeći ih za ručice, sva su sela proplakala. Tada ni Zekan nije više mogao snositi, pa glasno zarida. Nastojao je svim silama da se svlada, ali nije mogao, te se još dugo pripovijedalo u cijeloj plovaniji o njegovom plaču za ženom. Neki su pokušali, da se tome ko malko i narugaju, jer je neobično, da odrastao čovjek i za roditeljima rida kao kakova žena, a kamoli da bi glasno plakao za ženom. Jest, sklizne se suza, pa i curkom mogu curiti, ali čovjek ostaje kao mramor. A suze samo cure ...

Žene su još na groblju počele računati, koju bi sada Zekan mogao dovesti. On je već čovjek u godinama — davno je već prošao tridesetu — a i dvoje je djece tu, pa i ako je dobra kuća, nijedna cura ne će za njega niti on kao pametan čovjek ne smije na to misliti. Treba tražiti mladu udovicu, jer njemu nije do čekanja: velika zemlja, veliko blago, vrlo veliko gospodarstvo, a njih malo i kod stolice, a kamoli na njivi. Treba tu ruku, pa mu onda nije do dugoga kajanja i čekanja. Mora se on ženiti, čim se zemlja slegne nad pokojnicom. Uostalom: samo se za ocem i majkom kaje godinu dana, a već dan iza toga im djeca mogu pirovati, ako je baš potreba. I udovica mora kajati za čovjekom godinu dana, pogotovo, ako su tu i djeca. Za braćom i sestrama se ne kaje ni toliko, ako je nužda, a za ženom — eto: svakako, dok se zemlja slegne na grobu, a onda — koliko se može.

Zekanu nije nitko ništa spominjao, niti je on komu što govorio, no kada mu, poslije dva-tri mjeseca, majka nasiječe ženidbu, on joj mirno odgovori:

— A eto, majko: i sama znaš, da mi potlje pokojnice nije do toga, al i ja sam znam i vidim, da mi nije ni do čekanja. Razgledaj, raspitaj se, pa — kakogod rečeš.

Iza tih se je riječi odmah uklonio, da mu mati ne vidi, da su mu se četverostruke suze svrnule na očima.

U cijeloj plovaniji ne nađoše ni jedne, na koju bi se moglo ozbiljno pomišljati. Ni iz Ričica mu sestre ne mogoše nijedne preporučiti, dok kroz desetu ruku ne doznadoše za mladu, stasitu i vrijednu udovicu u Parčićim. Čim se je o njoj počelo govorkati, stadoše s nekoliko strana stizati glasovi i poruke o njoj kao o utjelovljenoj marljivosti, poštenju i dobroti. Zekan je nastojao, da i tajno, posve povjerljivo i pouzdano na svoju ruku, ispita sve, što je želio o njoj znati, pa i tim putem dobi najbolje glasove. Poslaše joj poruku i stiže povoljan odgovor. Odlučiše, da se vide, no da stvar ne bude napadna, ne će Zekan k misi u njihovu plovaniju — to se odmah opazi i odmah se zna, zašto se dolazi — već odluče, da se jednog četvrtka sastanu u Lovincu na sajmu. Tako i bi.

Zekanu se na prvi pogled svidje: žena prekrasna stasa, lica dosta lijepa, visoka baš kao i on, ako nije za dobar prst još i viša. Sporazumješe se i dogovoriše se: ona je već dvije

godine udovica, pa ne treba više čekati; djeca joj ostaju na ognjištu s babom i stričevima, pa ni s te strane nema neprilika.

Sedam mjeseci poslije Marijine smrti dođe Mara na njezino mjesto: nečujno, tiho, bez pjesme i pirovanja. Odmah se je potvrdilo, da je doista vrijedna, čista i uredna žena — točno su pripovijedali, koji su je udavali! — ali se je isto tako ubrzo pokazalo, da je ćudi teške, vrletne, naprasite i opake — a o tom nije nitko ništa prije spominjao. Sreća je bila, što joj je svekrva stišana i mudra žena, pa kad je trebalo koriti, korila je nasamu, mirno i pametno, karajući opominjući i svjetujući, te nije dolazilo do otvorenih sukoba i svađa. Lukan je sav protrnuo, kad je prvi put opazio, kako joj se oči rasplamsaju u bijesu i srdžbi, a na usta joj udari tanki končić pjene, no šutio je i nastojao, da joj u svemu ugodi i da je vazda udobrovolji, čim bi opazio, da joj štogod smeta. To je on mogao lako činiti, jer je dužnost svakoga čestitog djevera, da se vazda tako vlada i prema mlađoj, a kamoli ne prema starijoj nevjesti. Njemu je njegova narav taj posao posve olakšavala, te je i uspijevao u svojim nastojanjima: njemu jedinom valja da Mara nije za cijeloga svog života rekla ni — tamo se dalje, ili — crno ti je pod noktom. Nikada.

Kad se je Mara već udomaćila, reče majka nekog dana Lukanu:

— Bilo bi vrime, 'rano, da i ti misliš na ženidbu.

— Mislim ja na nju, majko — odgovori on.

— Pa: nude, nude! Što si smislije?! — upita ga zadovoljna i vesela.

— A, eto, majko, smislije sam, da se, s pomoći Božijom, ženim, ako si ti za to. Nema se više što čekati.

— 'Est to, i ja sam obiručke zato, sinko, samo — koju bi? 'Esi li to smislije?

— Pa i to, majko.

— Nude, nude!

— Ovu malu strica Nikole Josinova.

— Anicu?!

— Anicu.

— Pravo i vridno čeljade, čemu kraja nije.

— I ja mislim, majko.
— I od vridni' roditelja.
— I to, majko.
— Ali — jedina u matere.
— Ostala, majko, ali nije bila jedina.
— E, e, moj sinko: sva im dica pomriše u ditinjim čorapicami.
— Božija volja, majko.
— 'Est i to, al, moj sinko, ako tako, ne daj, Bože, bude i s njezinim porodom, 'di smo unda?!
— A ne će, ako Bog da.
— A ako bude?!
— E, unda — priko Božje se ne more.
— I veliš: baš nju?!
— Ja bi rada, majko, ako ti rečeš.
— A znaš li ti, moj Lukica — naglašavala je svaku riječ i uporno mu gledala u oči — da j' did pokojnog Josine, a Nikolin pradid bije pobenavije?!
— Pripovidaju tako.
— Ne pripovidaju samo, neg je tako bilo — odgovori ona i odmah nastavi: — A znaš li ti, da joj je rođena tetka Musinka poludila i da su uni svi kun da nisu na svoj šesti?!
— 'Est i to, majko, al su joj s materine strane svi ka' drinovina, a i una j', eno, 'vala Bogu, ka' tica zdrava.
— 'Est una zdrava i s materine su joj strane svi zdravi, al je muška krv jača.
— More biti.
— Ne »more biti« nego 'est tako.
— 'Est i to, majko, al će dati Bog, pa ne će okreniti i na ovu našu stranu.
Marija se je duboko zamislila i stajala kao mramor, dok je Lukan nekakovom šibom šarao po prašini. Stajali su u dvorištu. Dugo su oboje šutjeli, a onda će opet majka:
— I baš veliš: Anicu?!
— Za mene, majko, nema druge cure. Ja sam sve dobro promislije.
— Promislije i odlučije?!
— Samo promislije, majko, a ti i Zekan odlučujte.
— 'Est to, sinko, nema Anici para, al se bojim za dičicu, jadna ti sam do svoga groba.

— Uzdajmo se u Svemogućega, majko. Na sve sam ja mislije i ne mogu na ognjište druge dovesti... Ne ženim se ja samo za sebe... Uzdajmo se u Svemogućega!
— Ah!... — izusti ona uz dubok, težak uzdah: — Neka ti je On, slava Mu i 'vala, blagoslovi, a ja ti je, sinko, blagosivljem.
Iza tih riječi ona pođe, a Lukanu se grudi nadigoše, kao da mu je s njih pao težak kamen.
— Nego — povrati se ona — ja ne bi' otezala.
— Ni ne triba.
— A 'esi li joj što već reka'?
— Kako bi' joj reka', dok ti ništa ne rečeš?! — odgovori on. — Ali, tako: zna, što mislim.
— Reci joj i dogovorite se.
— 'Oću, majko.
— Nego, šentaj te, ne mogu reći, Bog — reče ona najedamput kao izvan sebe — znaš li ti, da uni 'oće zeta da prižene?!
— E, moja majko, al toga ja ne ću! — odgovori on veselo.
— Unda j' dobro — reče ona, umirena. — Porazgovorite se vas dvoj.
— Ti unda odredi, da ja sutra iđem k blagu. Sveta j' Nedilja, pa mogu.
— Pa ćete se u Grabaru skupa pomoliti dragom Bogu, 'e li, 'rankane?! — reče ona i nasmiješi se, ali se je i kroz taj smiješak vidjelo, da nije ni smirena ni sretna.

Lukan je već razmišljao o bolesti Aničina šukundjeda i tetke Musinke; nije mu izlazilo iz glave kako joj sva braća i sestre pomriješe u najranijem djetinjstvu — a bilo ih je vrlo mnogo — no te ga misli nisu nikako mogle ni zastrašiti ni odvratiti od nje, jer ju je osjećao kao jedinu, koju on smije dovesti na djedovsko ognjište i uzeti je za svoju ženu; osjećao ju je kao Bogom određenu i stvorenu za sebe, kao dio svoje duše i svojega tijela — osjećao je kao samoga sebe. Tu onda više ne pomažu nikakova umovanja, tu ne može biti više ni govora o predomišljavanju.
Te ju je iste večeri vidio, pa ulovi priliku, da joj reče, a da nitko drugi ne čuje:
— Sutra ćeš k blagu.

— Mislila sam k crikvi.
— Ne, ne. K blagu ćeš.
— Dobro.
— I goni tamo iza Ogreda.
— Dobro, Lukica — odgovori ona i izgubi se u mraku.

Sutradan je još prije sunca vidio, kako je pojavila ovce i goveda niz putinu, al joj se nije javio niti je pognao brzo iza nje. Pustio je, da odrenu svi susjedi, a onda je on lagano krenuo sa svojim blagom.

Nije odmah udario za njom, već se držao bliže ostalih čobana, a onda, sve polako, kao slučajno, napuštao blago na onu stranu, no ipak nije previše otezao, jer i ako su već bile poodmakle najveće ljetne žege, blago se je još ugonilo u hlad oko velikih ručenih doba — iza deset sati — a svakako je htio, da se porazgovore.

Kad joj se je približavao, vidjelo se je, da ga čeka. Nije mogla sakriti uzbuđenosti. Neprestano je, kao nevješto čobanče — što ona nije bila! — trčkarala oko ovaca, uzbijala ih i zgonila u hrpu; svaki je čas glasno zapjevala da onda naglo zanijemi i zamisli se ili počne vikati na goveda bez ikakova razloga i potrebe.

Ni on nije bio miran, te se je sam sebi čudio, kako se to odlučuje i sprema na razgovor s njome, kao da je ona Bog zna tko ili kao da ne zna, što misli... Reći će joj... tako... ženska glavo, ako 'oćeš dobro, a ne 'š li — i jope' dobro... Onda će raditi, a dica će se množiti i resti i resti i napridovati ka' iz vode, ka' konoplja, na priliku... Reći će joj...

— 'Esi li, Anice?! — vikne joj, kad su već bili na dohvatu.
— Evo, Lukica.

On se naslonio na ogretke i šutio, gledajući nekuda u daljinu. Pogled mu je lutao s Pilara na Velebit i padao na Šiljke, pa na Alan i skakao na Sveto Brdo, al on nije vidio ništa — ni Pilara ni Velebita s njegovim Šiljcima i Alanom i Svetim Brdom. Nije vidio ni Anice pred sobom ni blaga oko sebe. Samo je tako buljio u daljinu, a misli su mu se motale i kovitlale, te se činilo, da on njoj uopće nema ništa reći niti se ima s njome o čemu dogovarati. Ništa. Sastali se kod blaga kao i drugi čobani, pa gotovo. Mogu sjesti i početi se titrati ili piljati — kao i drugi čobani, a on bi nju mogao i uhvatiti oko pasa, pa se s njome šaliti i gonati se, kao što to rade i drugi

momci i djevojke. Mogao bi, al on nije ni na što to pomišljao niti je uopće išta mislio niti je išta počimao.

— 'Esi vidila, junače — nenadano će on kao iz puške — kako sam, 'vala Bogu, dobije pravu nevistu?!

Ona je cijelo vrijeme stajala na par koraka pred njim, oborila glavu i gledala u travu, kao da nešto traži. Gorjela je od želje za njim, dok nije došao, i jedva je čekala, da čuje, što joj kani reći, a sada se ukočila i okamenila. Pričinjalo joj se, da bi bilo najbolje, da joj ništa ni ne govori. Sluti ona, što on kani, i boji se, boji se i ćaće i majke... Oni hoće zeta u kući, a sigurna je, da Lukan o tome ne bi htio ni govoriti. Sigurna je i strepila je pri pomisli, da će morati reći roditeljima, da ih ne će poslušati. A ne će ih poslušati, jer ne može, kad mora slušati Lukicu. A ona će njega poslušati, pa da joj reče, da rukama, golim rukama nagrne žive žeravice u svoja djevojačka njedra. Ona će njega poslušati, jer mora. Ona njega ne može neposlušati. To je nemoguće, kao što je nemoguće, da se sunce okrene i pođe na drugu stranu. Snatrila je u nekom polumrtvilu sve dok on ne progovori. Tada se trže, podiže glavu i pogleda ga svojim velikim crnim očima, iz kojih je ljeskala bojazan i strepnja s neizmjernom, neograničenom odanošću i poslušnošću.

— Prava žena — potvrdi ona tihim glasom.

— Vridna i čista, čemu kraja nije — govorio je on sve slobodnije i odlučnije, uhvativši nit onoga, što joj je morao reći.

— E, da. Vridna, vridna.

— Neg, samo mi se čini, a bojim se, da se ne varam — otezao je on svaku riječ, kao da je izvlači iz petnih žila, i oštro joj je gledao u oči: — bojim se, bojim se, da je poteške i vrletne ćudi.

— Morda se to tebi tako samo pričinja?!

— A?!... A ako mi se ne pričinja?!

— 'Vala Bogu — odgovori ona mirno i sigurno. — Ne moremo biti svi 'ednake ćudi: niko j' ovaki, niko unaki.

— E, e — potvrdi i on: — Ne moremo biti svi 'ednaki. I meni se, da znaš, ništa ne pričinja, nego una 'est i vrletne i proklete ćudi, da nas Bog sačuva.

— A more li je sada 'ko prominiti brez Božije Volje?!

— A Bog se na posa' ne povraća: što učini, učinjeno j'. Sad više nema pomoći... Neg, znaš: ja sve mislim: teško jetrvi s njom unakom!

— Jetrva će joj biti mlađa, pa neka je sluša. Neka muči — odgovori Anica bez ikakova razmišljanja, s najvećim mirom i odlučnošću. Znala je ona već dobro — kao i cijelo selo — kakva je Mara i mnogo je o tome razmišljala, te je u mislima već proživjela s njome sve muke, pregaranja i sukobe. Na sve je ona mislila, no ničesa se nije poplašila, osim — da možda uzalud umuje. Doista: kad bi se god ulovila u tim mislima — a one je nisu nikada ni puštale! — s užasom je pomislila, da ona možda ni ne će biti njezina jetrva... Iza te bi je munjevite pomisli obuzeo užasan strah i bespomoćna, neograničena tuga... A kad bi joj, kojom srećom, ona postala jetrvom, slušala bi je kao rođenu majku i nikada joj ne bi ništa ni odgovorila ni prigovorila, pa da bi baš cijepala na njoj drva. Nikada... Ona je sve to već nebrojeno puta proživjela, te joj sada razgovor s Lukanom o tom pitanju nije bio nimalo nov. Na sve je već imala izrađen i proživljen odgovor.

— Lako j', dok je vridna majka živa — nastavljao je Lukan svoje misli. Govorio je mirno, proračunato i sigurno, jer je sada točno i jasno vidio, što mora s njome temeljito raščistiti. — S majkinom ćudi more da j' najgora, a dok je una među nami, bi'će i planinka, pa svi nju slušamo. Al kad između nas nestane njezini' skuta — ču'će se ka' i Grgičine gusle... Bojim se, sve se bojim, Ane: teško unda njezinoj jetrvi!

Posljednje je riječi izgovarao s osobitom težinom, lagano se smiješio i oštro joj gledao u oči. Ona je netremice držala njegov značajni pogled, i sama se nasmiješila, pa mirno rekla:

— Daaa, moj Lukica: kad se 'oće, ništa nije ni nemoguće, a kamoli teško. Ništa, viruj ti meni.

— Virujem ti, Anice, al viruj i ti meni — poče on još svečanije, uspravi se i stupi tik preda nju, ne skidajući pogleda s njezinih očiju — viruj mi, ka' što se Bog moli, da bi ja zakla' svoju ženu, ako bi krož nju došla nesloga i pravda na ognjište.

— Virujem ti — odgovori ona, a niz lice joj se srušiše dvije krupne suze, te naglo obori glavu. On to opazi, zadovoljno se nasmiješi i nastavi:

— I ti se, Anice — na priliku, da si na mistu te moje žene — ne bi ništa bojala?!

— Ja se, Lukice, ništa ne bojim; viruj mi ka' Bogu, da se ništa ne bojim! — odgovori ona vrlo odlučnim, povišenim glasom, zagledavši mu se ravno u oči, no kada je izgovorila zadnju riječ, briznula je u plač, pokrila rukama oči, odmakla se nekoliko koračaja i spustila se na kamen.

— Što sad cmoliš?! — reče on, osjećajući, kako njegovoj duši godi taj njezin nenadani plač. Priđe joj, metne svoju ruku na njezino čelo i poče je ko nehotice i neopazice nježno milovati. — Vidiš, da još nisam počeje ni oštriti britve, a ti se već rasplakala!

— Pušti me, molim te, da se isplačem — govorila je isprekidano. — Ne plačem ja, što bi' se bojala...

— Ne plači, jadna, nego znaš: kad je tako, kako smo rekli, reci ćakanu i majki, pa se spremaj. I spremaj se žurno... Nemamo što više čekati. 'Oćeš li?

— 'Oću, Lukica — prošapće ona, a riječi joj zaguši još jači, nagliji val plača i ridanja. Ipak je ponovila, lagano i isprekidano: — 'Oću, štogod ti rečeš i sada i dovika...

Lukana je obuzela neopisiva sreća i zadovoljstvo, sve je u njemu poigravalo, u grlo mu nalijetali nekakovi ugodni trzaji, kao da će zapjevati, te osjeti želju, da skače, da igra, da viče i da cijelom svijetu javi svoju silnu sreću, svoje zadovoljstvo i blaženstvo. Šutio je, ne skidajući ruke s njezine glave, i neprekidno je milovao. Dugo su ostali tako nijemi i nepomični, te se samo čuo — od čas do čas — koji Aničin duboki uzdah ili jači, nagli jecaj. U neposrednoj su blizini oko njih ovce pasle kao ukopane, a zvona bi s njih katkada odjeknula, da odmah umuknu, kao da ih je netko začepio.

— Ispovidaš li ti to, Lukane, Anicu, ispovidaš?! — udari ih nenadano kao grom iz vedra neba jak ženski glas. Lukan se trgne i povuče ruku k sebi, a Anica se još više potuli, da sakrije suze.

— A evo se ništo zamislili, pa tako... — odgovori Lukan u neprilici. — A i ti danas kod blaga?!

— Jadno mi blago! — odgovori Ika Markića Lukičina, pristupivši k njima. — Manda j' kod uno ovčica, Marko otiša' k crikvi, a ja pošla, da ukupim štogod šume. Nemam suve

špice za loženje... Uprav vidim, da nisam dobro nabasala — reče ona, promatrajući sad jedno, sad drugo — al eto: naletila, naletila! A uprav si ti, Ane, i plakala?!

— Daaa, moja teto! — branila se Anica, nastojeći veoma pomnjivo, da sakrije pred njom lice i oči.

— Sitila se ništo pokojne prababe, pa joj se skvrsilo i dalo naža' — reče Lukan, smijući se.

— E, lipi moji! — reče Ika glasom, kakovim se Bogu moli. — I bije bi smrtni gri', da se vas dvoj ne nađošte... Para vam nema, Bog vas blagoslovije, ka' i 'oće... Oboj ste ka' crna zemljica...

— Bog s tobom, moja teto! O čemu ti to govoriš?! — poče se Anica braniti.

— Ništa, ništa, Anice. Ja samo tako, a ti se isplači, kad ti je Svemogući namaknije, da imaš rašta plakati. Divojačke suze do Boga dopiru.

— Vidi, vidi! I Anera s tobom! — reče Lukan, opazivši malu iza grmeča, i obraduje se, što tako može razgovor navrnuti u drugu kolotečinu.

— Sprcala ka' slipa, pa sam je morala povesti — odgovori Ikica.

— Amode se, Ane! — zovne je Lukan. Mala veselo prileti. Curica je to od kojih pet-šest godina, a krupna kao da joj ih je već najmanje deset; lica opaljena, prekrasnih crta, svako joj oko kao najveća šljiva, a igra u glavi kao zvrk. Lukan se prigne k njoj i digne je u naramku. — Oho! Bome si ti teška ka' najteže dvize! — reče on u šali, no doista je i bila teška.

— Pa, ja te nisam, striče, molila, da me dižeš — odreza mala odlučno i zasmije se.

— A 'oćeš li i ti kùpiti šume? — upita je on, mećući je na zemlju.

— Već sam nakupila — odgovori ona. — 'Oćeš li mi ti, striče, Bog ti dava', utrtati trtu i svezati snop?

— 'E l' ja tebi? — priupita on, smijući se. — Ma, kako ja tebi ne bi sve napravije, štogod zaželiš?! A 'di ti je šuma?

— Evo, tu iza Glavičice.

— Ja ću tebi nju i kući poniti, ako ćeš čekati, dok porenem blago.

— Čeka'ću te — odgovori mala žurno. — Al unda ću još nakupiti: za tebe veliki snop, a za sebe mali snopić. Znaš, striče: nemamo ti drva uprav ni triske!

— Lipo, lipo — odgovori Lukan, uzme je za ruku i pođe s njom onamo, gdje je ona pokazala, da je nakupila suvarke.

— Nije meni do čekanja — reče joj mati.

— Pa ti 'ajde — odgovori Anera. — Ja ću doći sa stricom Lukanom, pa ćemo viditi, 'ko će više doniti: ti il nas dvoj. Al, striče — reče ona nenadano i naglo: — nami će i uno, što ti doneseš!

— A da kako bi drugačije moglo i biti, moja Ane?! Ja ću snop doniti lipo prid našu kuću, a ti unda pomalo nosi. Il da ti ga ja odnesem sve do prid vašu kuću?

Mala je časak šutjela, a onda odgovori:

— Ne bi bilo lipo, da ga nosiš do prid našu kuću... Moga' bi ti se 'ko i rugati. Al ne ću ni da ga nosiš k vašoj kući, pa da ja unda — kun da kradem... Ti 'š snop lipo ostaviti kod Raskrižja, pa se unda više ne boj za nj.

— Sve, kakogod ti rečeš! — odgovori joj Lukan, smiješeći se i promatrajući prekrasno djetinje lice i velike, mudre oči.

— Uprav se ti sa mnom, striče, rugaš — reče mu posve ozbiljno i zagleda se u njega kao — velika.

— Bog s tobom, veselje moje! — branio se on, smijući se. — Kako bi se ja ruga sa takim ditetom! Sve ja tebi divanim ozbiljno kun da si već veleko čeljade. A 'esi već pametna i lipa...

Anica se je, malo po malo, smirila, oslinila rupčić i dobro se obrisala, da se ne vidi, da je plakala, a zatim je ustala i prišla k Iki, koja je bila zabavljena svojim poslom, no ipak je ispod oka neprekidno promatrala Anicu.

— Tako mi se ništo skvrsilo — govorila je u velikoj neprilici. — Bilo mi je teško, al sad nije više ništa. Neg, molim te, teto, ka' se dragi Bog moli, nemoj nikom ništa reći.

— Ne bluni, jadna Anice! Znam ja, što j' to... Prošla sam to i ja.

Svi su se žurno dali na sabiranje suhoga granja — a toga u Grabaru ima dosta — natovarili na Iku breme, koliko joj je najviše moglo stati u uprtice, a onda skupljali za Lukana i Aneru.

Mala je pripovijedala i uopće se vladala kao odraslo čeljade. U njoj nije bilo ništa više djetinjasto ni nerazborito ni neozbiljno. Govorili su, da je na babu Jeku s materine strane. I ona je bila tako razvijena i lijepa — no Anera će, kad se razvije, biti još ljepša i od nje! — a bila je tako neobično bistra i umna, te su govorili: »Da j' Jeka muško, pa da j' išla u veleke škole, il bi svršila na višalim ili na banskoj stolici!« — Baš je u njezino vrijeme bio pučanin na banskoj stolici, pa su s toga pomišljali na to, a i do danas je ostala uzrječica za ono, što ne može biti: »E, da j' Jeka muško!«

Nakupili su veliku hrpu suvaraka, jer su se Lukan i Anica natjecali, koje će ih više sabrati, a mala je Anera sve pristajala za njima i ostajala praznih ruku.

— Ostavite štogod i meni! — vikala je na njih.

— Ti prikasno stižeš! — odgovori joj Lukan, smijući se, a Anica je uputi:

— Nemoj ići za nami, već kupi na drugoj strani i slaži u 'rpice, a stric će unda sve skupiti i svezati. Sad si ti još malena, da se natičeš s nami.

— A da, man malena! — odgovori ona kao kakva starica, pa odmah doda: — Al ću i ja naresti, pa ćemo unda viditi...

— E, da j' una koja Zekanova curica muško, puste neviste! — šane Lukan Anici.

— E, moj Lukica — odvrati ona, smijući se: — Da j' Jeka muško...

— Uprav tako!

Dok su oni nakupili i svezali za Aneru mali snopić, za Lukana cijeli tovar, a i za Anicu priličan snop — jer je i ona svakako htjela da nešto ponese, al ne za sebe, nego i ona za Aneru — davno su prošla ručena doba i svi ostali čobani odjavili blago.

Kad je Anica stigla kući, dočeka je majka podalje na putu i pomože joj da urene u tor. Anica je odmah opazila, da joj mati želi nešto reći, ali joj nikako nije moglo pasti na um, što bi to moglo biti.

— 'Esi li sustala? — upita je.

— La, moja majko! — začudi se Anica. — A 'di bi sustala?!

— Pa, tako... Kùpeći Aneri šumu...

— I ti već i to znaš?! — začudi se ona još više i odmah joj sune u glavu, da onda sigurno zna i sve ostalo.

— A znaš ti, da kod Ike nema tajne.

— Unda već znaš i sve drugo?!

— E, e... Znam, da si plakala, a Lukan te stišava'. I to znam.

— A što još znaš? — pitala je Anica sada već posve mirno, sigurno i veselo.

— Meni je, 'ćerce, i to dosta, a ti pazi, da ne bi potlje imala za čim plakati.

— Sad, majko, što mi god Bog da.

Čim su zatvorile blago i ušle u kuću, Anica joj reče, da joj sprema škrinju — djevojačko ruho i opremu za udaju. Ne zna ona ništa više, al joj je dosta, što je Lukan rekao, da se mora žurno spremati, jer da mu nije do čekanja.

— A ne pitaš, 'ćerce, što velim ja, pa što misli ćakan?! — reče joj majka Matija, a niz lice joj se oboriše suze.

— Ja znam, da vi mene volite.

— I za to ćeš nas ostaviti ka' dva stara groba — odgovori Matija i glasno zaplače.

— Eto! — uzvikne Anica. — Sa' ćeš jope' ti tu plakati, ka' da sam umrla. — Pa, ne ću priko svita! Morete me vaik dozvati s kućnoga praga!

— A ognjište će nam opustiti, jadnu me rodila moja pokojna Lucija!

— Što ću mu ja, majko?!... Ni ti nisi uzdržala ćaćina ognjišta...

— Al ni čovikova, jadna mi moja duša!... A nu: neka se vrši sveta Volja Božija, pa prosili.

— Ništa, man tako, majko — odgovori Anica tvrdo, ne gledajući materinih suza. I nju oblada oko srca neka sjeta, pa dodade mnogo mekše i toplije: — Viruj mi, majko, da ne mogu drugačije... Eto... Ne mogu! Da mi un reče, ja bi' — viruj mi i... eto, oprosti mi, majko: ja bi' skočila u vodu ka' da bi se ujtila u kolo!

Kad je Nikola došao od mise, našao ih je obje zaplakane. Matija mu je u nekoliko riječi rekla, što ih čeka. On je problijedio kao krpa, zanijemio, sjeo na stočić i nepomično zurio u vatru. Anica je u velikome krugu obilazila oko njega i sa zebnjom u duši očekivala, kada će progovoriti. Bila je sigurna,

znala je, da Lukana voli i da nije ni sam nikada mogao ni pomisliti, da će dobiti takoga zeta i da će mu jedinica sjesti uz takovo ognjište, al tu baš i jeste ona teška rana — što on toga nije ni želio! Njegova je jedina nada, jedina želja, jedina molitva, da mu njegova jedinica spasi njegovo ognjište i da održi pradjedovsku vatru!

Ona vrlo voli svoje roditelje, kao što i oni vole svoju jedinicu, no bila je u svojoj duši načistu, da im ne može popustiti, ako bi je silili, da pođe za drugoga. Ako baš ne će, da se uda za Lukana i da tako otide iz kuće, hvala Bogu. Gospodari, pa neka odlučuju, ali preko toga ništa više, jer će ona prije u Ponore nego li za drugoga momka.

— I tako — procijedi Nikola iza duge i uporne šutnje. Te dvije riječce prekidoše Anici dah. Stala je kao okamenjena podalje iza oca, objema rukama pritisla grudi, kao da ne da srcu, da iskoči iz njih, i sa strepnjom čekala, što će dalje biti.

— I tako... — ponovi on i opet zašuti, a Anici je svaki tren bio kao godina. Mislila je, da će se srušiti kao svijeća, da će joj srce puknuti ili krv šiknuti kroz sve pore na tijelu.

— Tako, tako... — opet će on i onda opet zanijemi.

— Ma, govori već, ćakane, svisnu'ću! — ona skoro vrisne i spusti se kraj njega na zemlju kao odsječeno drvo, nasloni glavu na njegovo koljeno, a četverostruke je suze obliju.

— A što ću, sinko, govoriti?! — reče on i lagano joj položi ruku na glavu. On je nju vazda zvao »sinko«. — Eto: kad nas dvoj jadni' staraca zaklopimo kukavne oči, i didovo mi se ognjište o'ladilo...

— Što ću mu ja, moj ćakane?! — propišti Anica u grču plača i jecaja.

— Ne velju ja tebi, sinko, ništa — govorio je on nasilu mirno, a odrezano i odlučno. — Ne daj, Bože, da ja tebi tvoju sriću kratim. Bog ti je blagoslovije, sinko moj! Za sobom ja plačem, jadna me moja majka rodila i vrgla na ovo sveto ognjište, da joj ga ja uzdržim...

Strašne su bile njegove riječi i Anici su trgale srce, no ipak joj je bilo lakše, kad je razabrala, da joj ne će braniti, da pođe za Lukana. Odmah je lakše i mekše plakala, a plakala je još dugo, vrlo dugo, gledajući, kako — po njihovu ognjištu raste trava... Oko srca ju je držala užasna, ledena tuga, no

— ženama i nije ostavljeno, da one uzdrže očinsko ognjište... One moraju svoju snagu presađivati...

I starci su plakali. Nikola je uhvatio glavu rukama i sav se tresao kao u ljutoj groznici. Plakali su sve troje nad vatrom, koja će se ugasiti, a oni nemaju snage, da je spase...

III.

S Anicom kao da je Duh sveti došao u kuću: i Mara je postala stišanija i blaža i sve im je išlo u ruku — samo, kako su mogli poželjeti. I Zekan je bio s nevjestom vrlo zadovoljan, jer su se odvajkada lijepo slagali, a ona je bila prema svakom pažljiva i susretljiva, pa su je svi i voljeli. Samo — Zekan se ipak nije više mogao niti ičemu pravo obradovati niti se zašto zagrijati, otkad je pokopao svoju Mariju. Mara mu je nadomjestila žensko, al je ostalo posve prazno i pusto mjesto njegove žene Marije. S toga nije mogao sudjelovati sa svom svojom dušom ni u Lukanovoj i Aničinoj sreći. Smijuljio im se, sretao ih vazda s lijepom riječi i pokazivao im, da ih voli i da je s njima zadovoljan, no uz to je bio vazda zamišljen i postao mučaljiviji skoro i od samog Lukana, koji je takav od rođenja.

I majka Marija je zadovoljna s nevjestom preko svake mjere, ali joj ipak nije nikad izlazila iz glave teška misao, kako je Anica ostala jedina od onolike djece, koju joj je mati rodila. Kao da ih je tko kosom sjekao. Pa da bi i to bilo sve... Ludi joj je šukundjed dolazio na san kao avet, a benasta ju je Musinka po danu i po noći pratila kao prokleta sjena. Nije smjela ni s kim o tome govoriti, nego je neprestano molila Boga, da oslobodi njezinu kuću od te nesreće i prokletstva. Jedina joj je utjeha, što vidi, koliko se njih dvoje mladih vole i koliko je Anica divne naravi. A ona sve dobro vidi svojim staračkim iskusnim očima, ali — naravno — šuti. Kad joj tkogod, onako u šali, reče, da se Lukan i mlada »vaik liže ka' tele i krava«, kadgod uluče, da ih nitko ne vidi, Marija to odbija i poriče — jer je to, ka' tako: pomalo i neobično i pomalo i sramota! — no kad ne može da obrani, onda se smiješi i kaže:

— A bolje j', 'rano moja, i to, neg da se biju!

Bilo je prošlo istom desetak dana, otkad je Anica dovedena, kad joj se svekrva zagleda u oči i tiho reče:

— Neka, Bogu mome 'vala!

— A što j', majko?! — iznenadi se Anica.

— E, što j', to ti, 'rano, ne bi' znala reći — odgovori ona posve mirno. — To ćemo viditi za devet miseci, ako nas Bog uzdrži.

Anica je ostala zapanjena i postiđena. Nije mogla pojmiti, otkuda joj to opažanje, ali se je ubrzo uvjerila, da se staro oko ne vara.

Roditelji su joj vrlo tugovali zbog njezina odlaska, a osobito je otac bio očajan i neutješljiv, pa je ona svaki čas skoknula k njima, kad je dospjela od posla, a češće i Lukan, pa i ostali njihovi ukućani. I pomagali su im u poslovima, samo da vide, da nijesu sami i napušteni. Matija se ubrzo smirila, malko se razabrala i pomirila sa sudbinom, no Nikola nikako. Hajde, dok bi bio s kim drugim, osim sa samom ženom, nešto bi i prosvijetlio, no čim bi ostali sami, on odmah objesi glavu i zanijemi kao drvo. Kad bi opet bio posve sam, redovno bi mu suze potokom curile niz obraze. Matija ga je često puta takoga zatekla i na sve moguće načine nastojala, da ga rastrese i udobrovolji, pretvarajući se, da je ona posve mirna, sretna i zadovoljna.

— Ne bluni, jadna. Proði me se! — bilo bi sve, što bi joj odgovorio i to joj je odgovarao redovno.

— I drugi su, moj brate, dicu udavali i ostajali sami, pa im nije ništa bilo. Bog je to, slava Mu i 'vala, tako ostavije.

— Ne bluni, jadna!

— Eto, ako Bog da, bi'će dičice, pa ćemo 'edno uzeti na ognjište. Eto: kun da ti je unda i Anica na ognjištu...

— Ne bluni. Kun da su dica mačke!

— Vidi'ćeš, ako Bog da.

— Viđeno mi je... Proði me se.

Tako je to vazda bilo. Matija je bila s njime kao razapeta, no trpjela je, šutjela je i nije pripovijedala ni Anici, već je pred njom krila još više nego pred ostalima. To je tako... jer je vidjela, u kakvom je stanju, pa nije htjela da je žalosti. I Nikoli je rekla, da pred Anicom mora biti veseo, pa i nasilu. On je i sam dobro razumio i uvažavao ženine razloge, pa je, doista, nastojao, da s njome bude vazda dobre volje. Znao se

je gdjekada i našaliti, a kad je to opet Matija vidjela, rekla je priji Mariji, da joj Anicu što češće pošalje. Marija je to i činila, pa je svaki čas našla bilo kakav razlog, kad bi znala, da je Nikola u kući, da Anicu pošalje k njemu, no ujedno je to stanje zadavalo Mariji još većih briga i bojazni. Često puta je osjetila tako živo, tako neodoljivo, da je Nikola već obolio, kao da ga vidi pred sobom u najvećim mukama dubokog ludila.

— Što 'ednom uđe u krv — mislila je ona s užasom — više iž nje ne izlazi. Javi se, kad-tad!

Mara je rodila sina. Dadoše mu ime Martin, no baba ga prozva Makićem i — Makić i ostade. Nekoliko mjeseci iza toga rodi Anica curicu. Nadješe joj ime Matija, da malko obraduju babu Matiju i dida Nikolu. Lukan je bio presretan, što je dijete tu i što je Anica zdrava, no da je bio sin — bio bi povilenio od veselja.

Taj je događaj i Nikolu vrlo obradovao, no ubrzo iza toga opet zapade u svoju staru tugu i žalost. Jedina je sreća bila, da je uza sve to radio sa svojim prijašnjim marom i da nije tjelesno veoma propadao. Jest nešto oslabio, ali se je onda na tome zaustavio i zadržao, te tako vukao iz dana u dan. Anica je, međutim, rodila i drugo dijete i to — muško. Lukan je kao sumanut hodao oko kuće, pa u tome odšvrlja i do tasta i punice, a da ni sam nije znao, kako. Našao ih je oboje uz vatru.

— Znate — poče on pentati — nije lipo i sramota mi je, al sam mora' doći, da vam rečem.

— A što j', moj Lukane? — prepane se Matija. Nikola je samo upitno zurio u zeta. — Da se nije što Anici, Bog bije š njom i Blažena Gospa...

— Sin! — prekide joj Lukan riječ. — Sin ka' naviljak! Ovoliki — reče on i raširi ruke, pokazujući, koliko je dijete. — I sve zdravo ka' drinovina.

— Bogu mome 'vala! — uzdahne Matija.

— Ne more biti toliki, moj zete, da j' uprav ždribe! — reče Nikola i zadovoljno se nasmije. To mu je bio možda prvi smijeh poslije dvije godine dana osim, tu i tamo, s Anicom. Matija to odmah primijeti, pa se njezina sreća i veselje ustostručiše.

— A kako će mu biti ime? — upita ona.

— Već ga j' majka znamenovala: veli: »Moj Dujo! Moj Ducina!«

— A na koga mu je to ime?

— A uprav ti ja, majko, ni ne znam — odgovori Lukan, smiješeći se. Lice mu je sjalo od prevelike sreće i veselja, a krv igrala, pa se nikako nije mogao smiriti na stocu.

— Znaš, na koga mu je ime?! — reče Matija iza kraćeg razmišljanja. — Na pradida sa strane prije Marije.

— I na mog pradida — dometne Nikola.

— 'Est, 'Est! — potvrdi Matija. — I njemu je, Bog ga pomilova', bilo ime Dujam.

Kad to Lukan ču, naglo se uozbilji, a glavom mu sijevne misao, kako mu ipak ne bi bili smjeli dati baš to ime, no — sada je već bilo kasno o tome umovati. Znamenovanje je kao i sveti Krst. Gotovo je.

— A Anica, veliš, dobro? — upita Matija.

— Znaš, kako j' — odgovori on: — Ja je nisam vidije, neg mi majka reče, da j' zdrava. I, eto, kaže: »Anica j' moja prava žena. Rađa, ka' sam i ja rađala!« 'Est, očiju mi. Tako mi reče.

— E, lagano, lagano, tico moja! — reče Matija. — Malo nas je u tom Bog stvorije ka' priju Mariju. Znaš li ti — a čuje si — da j' una Zekana rodila kod Briščića?! Bila j' mrtva jesen i cili bogovetni dan padala solika, oštra ka' igle. Una j' bila kod blaga i rodila ga pod bristom, oko podne. Ostala j' donoći kod blaga, a uveče lipo došla, dognala blago i donila u pregljači dite. I nije ni ki'nula. Eno je i danas, Bog je poživije, da bi moga' š njom trupce razbijati.

— E, da — reče Lukan, samo da nešto reče. — Velim ti: tako mi je rekla za Anicu.

— Neka, Bogu mome 'vala — uzdahne Matija i ustane. — Moram k njoj, a vas dva sidite i ljudikajte.

— A moram li ja dugo tu biti?! — upita Lukan i glasno se nasmije.

— E, a nu! — odgovori ona. — Znam ja, i drago mi je, da bi ti najvolije sad biti už nju, ali je to sramota za čovika. Znaš, jadan, da vam se i tako rugaju, da se vaik ližete. što svijet govori.

— A! — odmahne on rukom, kao da se zato malo stara,

— 'Est to, 'est, al jope' — ne mo'š biti izvan svita. A i Nikoli će biti lipše, da si š njim, dok se ja vratim.

— I sin?! — reče Nikola, kad ostadoše njih dva sama.

— Eto: po Božijoj volji.

— I Dujo?! Baš: Dujam?!

— Ducina, Ducina — ispravi ga Lukan, pa doda, iza male stanke i razmišljanja: — A sigurno j' i to po Božijoj odredbi!

— A da po čijoj, ako ne po Božijoj?! Nego znaš, zete: drugi sin je moj! I neka mu bude ime Nikola. Vi imate Matiju, imate Ducinu, ima'ćete i', ako Bog da, i još — i svi vami, a meni samo mali Nikola, da mi se vatra ne utrne, jer ... unda ... Zašto sam se, jadna mi majka, i rodije?! Meni samo mali Nikolica ... 'E l' pošteno, Lukane?!

— Po Božijoj volji, moj ćakane — odgovori on poslije maloga otezanja, gledajući preda se. Po glasu mu se je moglo osjetiti, da ga ta tastova želja nimalo ne oduševljava, ali nije htio, da mu se otvoreno protivi, kao što se nije htio otvoreno mi obvezati. — Eto — nastavio je — to je sve u Božijim rukama, pa kad i' Bog da nami, i tvoji su.

— 'Est, 'est to — zaintači Nikola. — Svi su uni moji, al o'de, o'de na ovom ognjištu, kod ove vatrice, o'de ja njega 'oću kraj sebe, da ja vidim, kako un meni jarka ovu vatricu ... Unda ću ja, moj Lukane, lako zaklopiti oči ... a moj će Nikolica ostati iza mene.

— Moremo i tako! — potvrdi mu Lukan, predomislivši se u zadnji čas. Jer mu ne bi obećao, pa — najzad — i zašto ne bi vazda koje dijete bilo kod staraca, dok su živi, a poslije će se lako vratiti na svoje ognjište?! — Kakogod ti, ćakane, rečeš.

Anica se brzo oporavila i digla, a mali je Ducina rastao kao iz vode. Bio je ćaćina živa slika i prilika baš kao što je Matija bila ista mati.

Kad se nađe i treće dijete, Lukan je bio veseo i sretan, al se ipak ne požuri, da taj veseli događaj javi tastu i punici. Tako — čut će već i bez njega. To se u selu svakako odmah razglasi.

— 'E l' Nikolica? — upita Nikola ženu.

— 'Čer je, Nikola — odgovori ona. — 'Čer ka' zlatna jabuka.

— Ajme, jadan ti sam — uzdahne on i zanijemi.

I Anica su i dijete bili zdravi, no ipak — Bog zna, zašto i od česa — dijete umrije osmi dan. Anica je plakala kao ljuta godina, a Lukan se skrivao po štalama, da mu ne vide suza.

— Ajme meni, kao i moja! — zajauče joj mati, kad je bila sama u svojoj kući i mogla se prepustiti svojim mislima i svojoj tuzi, da je nitko ne gleda.

Lukanu je bilo žao djeteta kao očnjega vida, no još veća je bila njegova bojazan, da bi tolika tuga i žalost mogla naškoditi Anici, pa se je pred njom, na svu silu, držao tvrdo i mirno.

— Ne griši proti dragome Bogu, jedinice moja — tako je on nju zvao, kad su bili posve sami, i tako ju je sada tješio. — Bog nam ju je da', pa On i uzeje, slava Mu i 'vala. A mladi smo, bi'će i' još, ako Bog da.

— Ne znaš ti, moj Lukica, što j' jadno materino srce! — uzdisala je ona. — Da i' je stotina, ne bi majka ni 'ednoga dala. Nikad ne bi rekla, da i' je pripuno ...

U najkraćem mogućem vremenu dođe na svijet i četvrto dijete, a Lukan ni ovoga puta ne ode, da to javi tastu i punici. Bilo mu je drago — kako i ne bi?! — što se je zadruga povećala, ali pravoga veselja nije osjetio, a osim toga — još ga je obuzeo i strah, da će umrijeti i to kao i prošlo, i ako se je činilo, da je zdravo i jako.

— 'E l' Nikolica? — upita Nikola.

— I jope' 'ćer — odgovori mu žena, jedva prikrivajući, da je sada i ona nekako žalosna, što nije sin. I ona bi u svakom slučaju voljela, da je muško, ali je ipak ne bi žalostilo ni žensko, da joj nije radi Nikole i njegova tolikoga isčekivanja.

— Jadan ti sam, nikada ga dočekati! — zastenje on.

— A, vidiš, moj stari, kakav si! — poče mu ona prigovarati samo u želji, da ga trgne iz tih turobnih misli. — Kad sam ti ja uno 'ednom rekla, da ćemo uzeti k sebi 'edno Aničino dite, unda si mi se ruga' i reka mi, da dica nisu mačići. A sada si i sam upra' u to i ne moreš dočekati sina od puste želje.

— 'Est — potvrdi on. — Reka' sam tako, al uno j' bilo unda, a sada mislim ovako. I ne mogu više čekati. Ne mogu. Uze'ćemo ovu malu, pa ako poživimo, dovešćemo joj momka na ognjište.

— A nu — reče ona i htjede mu početi pripovijedati, kako su to predaleke osnove za njihove godine, no u zadnji se tren

trže i nastavi ovako: — Tako, tako. To j' najpametnije, pa moremo potlje i prominiti, ako budemo tili, i uzeti muškiljića.

— A da, da moremo! — prihvati on odmah. — Čim je Anica odbije, uma' će iz uni' stopa amo. I to reci i Lukanu i Anici. Ali ... znaš, stara: bi'će bolje, da im to rečem ja sam ka' gospodar zadruge ... I dite ću nama' upisati u zadrugu.

Čim su mogli i muškarci pohađati porodilju, otide Nikola, da vidi svoju malu nasljednicu. Nije je se mogao nagledati, koliko se je bio razdragao i raznježio! Uzeo ju je skupa s kolijevkom na koljena, te je toliko ljuljao i ljuljao, da se je Lukanova majka prepala toga njegova vladanja i sumnjivo kimala glavom. I Anici se je učinilo, da su mu oči tako neobično čudne i mutne: nekako izgubljene, kao da su zalutale ili kao da su smrtno uplašene. Bio je tik uz Anicu, a njoj se činilo, kao da je gleda iz neke goleme, užasne daljine i, kad je slučajno pogleda, kao da mu pogled dolazi iz brezdanke. U isti su se čas pojavile posve iste misli i bojazni i u njezinoj i u Marijinoj glavi, no nijedna nije nikom o tome rekla ni riječi. Marija je šutjela kao pametna stara žena, koja nije željela, da bude prorok nesreće, i da ne ražalosti nevjeste, koja se je istom oporavljala od rođaja; a Anica je šutjela, jer je njezino djetinje srce strepilo za ocem i uzdalo se u Boga, da se ipak ne će ispuniti njezine strašne slutnje.

Nikola je nenadano postao razgovorljiviji nego li je to bilo u njegovoj naravi. I ne samo da je mnogo pripovijedao sa ženom, nego sa svakim, na koga se je namjerio i tko ga je htio slušati.

— Znaš, stara — govorio je Matiji: — mi smo već stari, pa se moramo za vrimena starati za dite. Imamo, 'vala Bogu, punu kuću vune, a imamo i konoplje i ketena — a i sija'ćemo i' svake godine dosta — priko zime ćeš zovniti cure na mobu, da ostupamo, da izgargašamo, izgrebenamo i opredemo, pa unda lipo snuj i tkaj. A ja, vidiš, nisam nikakav tesar, al ću ja sam svojom rukom svojoj unučici napraviti škrinju, da će se o njoj pripovidati.

Matija je već prvih dana opazila, da to više nije onaj čovjek, koji je on bio prije i u velike se zabrinula. Obuzeo ju je strah i muka, da nije znala, što bi počela. Ugađala mu je na sve moguće načine i postupala s njime kao s jajetom na dlanu ... On je, inače bio vrlo miran i dobar. I redovite je

poslove obavljao u redu, no neprekidno je govorio samo o svojoj unučici, o svojoj nasljednici i o njezinoj opremi.

— Ikica će moja — tako je maloj bilo ime — održati moje ognjište, kad me Anica izneviri ... Svojoj ću ja Ikici dovesti momka, da mu ne će biti para u carevini ... Ikica će moja učvrstiti didovo ognjište ...

I sve tako i slično, te se po selu već počelo šaputati, da nije pri svoj pameti. Naravno, pred njegovim bližima to nije nitko govorio, ali su oni i sami to isto opažali, te je Matija nastojala, da što manje ide k Anici, samo da ona jadna ne bi opazila, jer — nije znala, da je Anica to najprva primijetila.

Mala je prvih dana i tjedana lijepo napredovala i bila vesela, no onda se, najednom, odbije od prsa kao od otrova. Jedva bi je Anica nagnala, da joj u usta nadoji koju kap mlijeka, no što bi i progutala, to bi odmah i povratila, a u plaču i dan i noć. Više nisu znali, što bi s njome počeli. Svi su bili uzbunjeni, smućeni i žalosni, a pred Nikolom su uopće tajili, da je bolesna. Osmi dan, otkako je prestala sisati, zaklopi očice kao cvijet pod udarcima mraza. Sve ih baci u duboku i neutješljivu tugu, te da nije bilo od Boga grjehote i od ljudi sramote, Anica bi bila metnula na glavu crni rubac za tim anđelkom.

Kad je Nikola čuo, što se je dogodilo, zanijemio je, ali — nije zaplakao. Lutao je dan i noć oko kuće i sve nešto govorio sam sa sobom, ali tako tiho, da mu nitko nije mogao razumjeti, što govori. Nije malu ispratio na groblje, već je ostao kod kuće, iako je znao, kada će je nositi, a vjerojatno je to i vidio. Anica je u svoj svojoj tuzi opazila, da ga nema i odmah shvatila svu nesreću, koja i s te strane udara.

Vrativši se s groblja, nije Matija ni povirila k Anici u kuću, već je požurila k sebi, da vidi, što radi Nikola. Našla ga je, kako sjedi uz ognjište. Stisla je zube i uprla svom snagom, da bude posve mirna, da ga ne izazove svojim plačem i tugovanjem.

— 'Este li je odveli?! — upita je on posve veselim glasom, čim je stupila preko praga. Matija je ubezumljena stajala kraj njega, a on je nastavio i ne čekajući njezina odgovora: — Vi, bluno, i ne znate, da j' Ikica otišla po mog Nikolicu! 'Est, 'est: po njega j' una otišla. Skupa će se vratiti i unda će Nikolica na didovo ognjište, tu, tu, vidiš! — govorio je, lupkajući ožegom

po ognjištu. — Tu će un doći i tu će se un kopititi... Ja znam, sve ja znam, jer mi je rečeno: ne će se vratiti noćas. Ni sutra, al će se vratiti... A što si se ti tu ukočila ka' — čija uno žena iz svetoga evanđelja?! Miči se! Redi kuću za unuka!

Matija je oteturala u sobu, pala po krevetu i zaridala, kao da će dušu ispustiti. Sva se je tresla u teškome ledu, koji ju je svu obuzeo, cvokotala zubima i s početka samo šaputala tupo i isprekidano, pa sve jače i jače, dok nije počela u sav glas ridati i vikati:

— Ajme meni... Ajme meni, jadna ti sam... Ajme meni, kukavici sinjoj ...

— Što ti je, bluno?! — vikne Nikola, ustane i poviri u sobu. — Ti plačeš i jaučeš i ajmečeš, a ja se, vidiš, smijem i pivam, jer mi dolazi unuk na ognjište.

Iza tih je riječi istrčao pred kuću i počeo vikati iz svega glasa:

— Berja, braćo, ljudi! Berja! U pomoć! Žena mi se teli!

Lukan se je zadržavao u sobi uz Anicu, jer mu je šanula majka, da on ostane uz nju — kad je rekla, da želi biti sama — pa da je smiri i utješi. Njih dvoje ne čuše u sobu Nikoline vike, dok su je ostali ukućani vrlo dobro čuli.

— Zlo j'! — reče stara Matija. — Zlo i naopako. Leti, Zekane, pa ga utaboli. Umiri ga i budi š njime, dok ne leže. Ajme meni, žalosna ti sam! ...

Obje ju njezine strašne bojazni najednom pritisnuše i sagnaše u crnu zemlju: i pomor djece i šukundjedova bolest. Jest ono — što se tiče pomora djece, to i ne mora biti po krvi, jer, eto, i Marina umiru. Od četvero, troje ih je već pod ledinom, al ovo drugo s Nikolom... To je krv, samo krv i ništa drugo. Marija je bila više mrtva nego živa, pa kako je još bila obučena za sprovod, odluči, da odmah udari istim putem, kojim je čas prije došla. Reče Mari, da na sve pripazi, dok se ona vrati.

Našla je plovana na tratini između crkve i plovanije, i na dušak mu ispripovijedala svu svoju nesreću i bojazni.

— Eto — govorila je kao da od nekoga otimlje svaku riječ — dica mi pomriše, a prijatelj Nikola ... Jadna mi majka moja! ... Pomagajte, plovane, ako znate, što j' Bog.

— A kako j' to sa Nikolom? — upita plovan.

— Zlo. Eto, kako j'! Lud, nesritnjak, pa gotovo. Nego, plovane, pomozite, da mi se ta nesrića odvrati od kuće i dice... Pomriše nam dica, opusti nam ognjište.

— Umiru, umiru, vidim ja — potvrdi župnik. — Al vidiš, Marija: ne umiru samo tvoja. Kad bi ostajala na životu sva dica, koju Ličanke rode, sama bi Lika za nikoliko godina pritekla svu ostalu carevinu. Viruj ti meni. Al pusto pomriše. A kako i ne bi umirala?! Evo, tvoja j' kuća gazdinska i u velekom bogatstvu, pa kako ti je u kući i oko kuće?! S tobom je u kući dvoj-troj telaca.

— 'Est, Bogu mome 'vala, 'dikad i petero-šestero! — ispravi ga ona.

— E, e. I petero-šestero! A baš je una soba, u kojoj spava Lukan, nad podrumom, u kome je desetak glava goveda, a između dasaka se na podu mogu mačke provlačiti. Dica i goveda dišu svaku bogovetnu noć isti zrak. Odma' im je pod pendžerom đubar i ona lokvetina gnojnice. Deset koračaja iza toga je Šimunova štala i njegov đubar sa isto onakom lokvetinom. Na dvadeset koračaja naprid, na putini, i jope' druga lokva, a deset koračaja dalje una Božija grabetina ka' jezero. Liti ne vidiš ni'edno dite iz roja mušerina, a kad operete dite, potlje neg ga prestanete kupati u škipiću?! Pa ne bi umirala?! Tako j', moja Marija, kod tebe, koja si teška gazdarica, a i sama znaš, kako j' istom kod drugi'. Pa ne bi dica umirala od tolikoga smrada i gadaline?! Ja se čudim, kako koje i ostaje!

— Unako j' kod naši' kuća, moj plovane, otkad je svita i vika, pa još ni'ko ne reče, da ne valja — odgovori ona vrlo sigurno i uvjerljivo.

— Ja ti velju, da ne valja i da moraju umirati!

— A nu! — odvrati ona sada posve bespomoćno. — Sada mi to ne okrenišmo. Nego, znate, plovane — opet će mnogo sigurnije kao da je našla onu pravu spasonosnu riječ, koja sve tumuči i rješava: — i naš je dragi Spasitelj, na pomoć nam bio, rođen u štali, među blagom, pa mu nije ništa s toga bilo.

— Druga ti je to, moja Marija: roditi se u štali ili živiti u štali. Razmeđilo je.

— Kako ne more blago brez nas, tako ne moremo ni mi brez blaga, i teško kući, u kojoj ga nema. Mi moramo skupa!

— Ja sam ti, moja Marija, već sa obadvi noge u grobu, pa kad, za koji dan ili misec, dođe tu na moje misto kakvo momče, neka vas uno uči, kako to triba urediti. Ja samo znam, da ovako ne valja.

— I ja ću, plovane, il prid vami il nama' za vami, pa nek se mlađi za to češu, a vi meni sada pomozite za unog nesritnjaka.

— Odvedite ga k veličaru — odgovori on. — To j' jedino, što se more učiniti.

— Daaa, moj plovane, ne rugajte se vi sa mnom! Da veličar što zna, pomoga' bi najprije sebi i svojim, a unda — ne bi ni staja u Lici. Bog, Bog, na pomoć nam bije — samo Un tu more pomoći. Plati' ću ja molenje, pa ćete vi u nedilju kod svete mise moliti.

— Moremo i to. I to j' dobro — potvrdi župnik — al bi' ja, na vašem mistu, š njim k veličaru.

Marija nije o tom htjela ni čuti, jer jednostavno nije vjerovala u te — mudrolije, pa kad je obavila posao s plovanom, udari lagano kući.

Nikola je, međutim, berjakao i zvao u pomoć. Kad je k njemu pristupio Zekan, žurno mu ispripovijeda, kako Matija plače i jauče.

— Teli se, velim ti. Teli se, pa ništa drugo — ponavljao je i bezumno se smijao.

— 'Ajmo je pogledati — reče mu Zekan važno i kao povjerljivo. — I znaš, striče Nikola: nemoj vikati i zvati ljude, jer će ti se skupiti ka' na čudo.

— Kad se teli, velim ti ... Ja čekam unuka, kad mi nije bila kadra od'raniti sina, a una sada 'oće, da mi oteli tele.

Zekan ga je nekako smotao i uveo u kuću. Nije mu spominjao Matije, jer nije znao, što žena radi, pa se je bojao, da bi svojim riječima mogao načiniti još veću zbrku i pometnju. Našli su je u sobi. Još je uvijek ridala i plakala.

— Evo je vidiš! — reče Nikola pokazujući rukom na nju. — Ja se veselim, a una cmoli, pa da što unda — man se teli?!

Zekan joj se posve primakne i šane joj, da to Nikola nije mogao primijetiti:

— Pristani i diži se iz uni stopa!

Matija se trže, jecaj joj zastade u grlu, podiže glavu i uplašenim pogledom omjeri obojicu.

— Evo — reče joj Nikola — i Zekan mi je doša' reći, da j' mala Ikica otišla po mog Nikolicu, a ti ne viruješ, man tu cmoliš.

— Viruje una, jadan, kako ne bi virovala?! — prihvati žurno Zekan tu misao. — Nego, njoj reče nika bluna, da se mala ne će vratiti, pa se zato rasplakala.

— A — za to se rasplakala?! — začudi se Nikola.

— Za to, za to, moj striče!

— A, za to! A ja, bluna stara, pomislije, da se una teli!

— Pa ja sam ti i rekla, zašto plačem, al me ti nisi razumije — promuca Matija, savladavajući nadnaravnom voljom i snagom užase svoje nesreće i bolova.

— A, tako j' to, moja stara?! — govorio je u očitom čuđenju, prišao k ženi, sjeo kraj nje na krevet i stao je milovati po čelu i obrazima. — Tako ti je to, moja lipa ... Okreni se ti, Zekane, da nas ne vidiš, jer dok čekamo malog Nikolicu, more još i tu što Bog dati.

Iza tih ju je riječi počeo grliti i ljubiti, smijući se nekim stranim, dalekim, izgubljenim smijehom, te se činilo, da se to ne smije on, već netko nepoznati, u velikoj daljini.

— Ništa ja ni ne vidim ni ne čujem — odgovori Zekan, okrećući se, pa se i sam, nasilu, nasmije.

— Nemoj, stari moj, biti naopak — govorila je Matija sve mirnije i čvršće, snalazeći se u svojoj teškoj, strašnoj ulozi. — Jest Zekan naš, al će, sv'edno zamiriti...

— Dobro, dobro — odgovori on šaptom, pusti je iz zagrljaja i ustane, pa reče glasno: — Nego, lipa moja, kad nam je prijatelj u kući, gledajde nam što večere.

— Eto, vas dva tu sidite, a ja ću za tren sigurati — odgovori ona, obriše lice, poravna odijelo i kao prebijena istetura iz sobe u kuću. Čim je za sobom zatvorila vrata, opet joj suze same curkom procuriše niz obraze. Ni ruku ni nogu nije osjećala, kao da su joj umrle, a u utrobi joj se smotao jad i tuga kao klupko, kao zmija ljutica. Kao pijana je slijepatala po kući i u prvi čas nije ni sama znala, radi česa je izišla iz sobe. Sama joj ruka, kao u snu, pade na tavu, a u tom joj se trenu povrati i svijest: mora prirediti večeru. Tako je on rekao! To je i dobro. Dobro je, što je Zekan tu, da ga rastrese i zabavi. Možda se onda smiri i leže. Već je suton pao. Matija se je popela na podić — tavan — narezala

suhe butine, pa metnula u tavu na mast i pripekla. Na to je još razbila nekoliko jaja, pa kad je bilo sve dobro pečeno, odnese u sobu.

— Tu ćemo u sobi siditi — reče nasilu veselo — da nam u kući najmenica ne broji zalogaja.

— A da, neg tu! — potvrdi Nikola. — 'E l' mala već dognala blago? Mora' bi malko prigledati.

— Bog s tobom! — začudi se, tobože, ona i prekrsti se. — Ne 'š, valja, Zekana ostaviti sama?!

— E, da! Ne mogu ga sama ostaviti...

— Vas dva sidite i ite, a ja ću sama srediti blago.

— A zašto j' cura vani? — dobaci on.

— Ma, e, e: š njom skupa. Tako sam i mislila — ispravi se Matija i žurno donese kruh i sve, što je još trebalo, da mogu jesti.

Zekan je opazio, da Nikola posve pametno i naravno i misli i razgovara o svim predmetima i pitanjima, dok ne dođe razgovor na djecu i ognjište. Čim se to spomene — gotovo je: on se potpuno gubi, u najgušćoj je magli i više ne zna, što govori kao ni nijemo blago. Ako mu u tom razgovoru naleti koje drugo pitanje, pa i ne bilo u savezu, onda i njega smrsi i smota. I u njemu se gubi. Čim je Zekan bio u tome načistu, prema tome je svome opažanju udešavao i razgovor. Najprije ga je, sve lagano i neopazice, s riječi na riječ, odveo mislima u Velebit na sječu drva. Nikola je u tome poslu bio veliki vještak. S početka je razgovor tekao lako i ugodno, no Nikola nenadano dođe na misao, kako treba tesati i praviti škrinju za svoju malu Ikicu i odmah se izgubi.

— Pušti ti to, brate, Lukanu — reče Zekan. — Neka se un za to stara, kad ćeš na grunt uzeti malog Nikolicu.

— 'Est to — potvrdi Nikola. — Mogu ja Lukanu i pomoći, al nek se un za to škrbi.

— E, a da, neg tako! Neka se Lukan škrbi za škrinju i sve drugo, a ti misli na grunat, moj brate. Triba zemlje milovati i češljati.

— E, e — potvrđivao je Nikola zadovoljno: — milovati i češljati crnu zemljicu ka' dite, ka' svoju rođenu mate', i — kupiti, kupiti još koji komadićak, ako zgodno naleti.

— To, to, moj striče.

Lagano su prešli na obrađivanje zemlje: Zekan je vodio i upravljao razgovorom, a Nikola ga je slijedio kao dijete.

— 'Esi vidije, kad oreš: kun da ti sam dragi Spasitelj, na pomoć nam bije, sađe na njivu, pa iđe prid tobom. Sve ka' smišljeno.

— E, e. Ka' smišljeno — potvrđivao je Nikola. — Ti plužiš, a volići vuku ka' krštena čeljad — Bože, poštuj sveti Krst. Dite kraj nji' — a bilo, a ne bilo: samo to toliko, da se nađe, ako ti ustriba.

— E, da — nastavljao je Zekan misao: — a ti plužiš: privatije za ručke ka' gvožđem, upra' svom snagom, pa samo baciš okom, da vidiš, 'di moraš izaći. Plug ti u rukami podrkćava — zapne žiletina, zapne što drugo — a ti upreš, sticaš se i ne daš, man kako ti 'oćeš. Kad koja brazda lipo ne leže, a ti je samo malko turneš ili pričepiš nogom.

— E, e: pričepiš je, a una leže a' skriška slanine.

— Kad se crtalo zabrzda travurinom i žilami, a ti dojtiš otikom... odbiješ, što ti smeta... a sve ti srce piva, pa povikuješ: »Ajte, volići, braćo moja!« — a volići ka' volići: sve znadu i sve razume.

— I znaš, Zekane: čovik susta, al — kakav sustati, brate moj!? Potuliš se, pa bi tako gonije plugom do nakraj svita.

— Susta se, susta! I pleći pucaju i kosirice škriplju, al čovik ne osića od unog pustog milja i veselja, što radi na svojoj didovini. E da... I češće baciš pogled na sunce, da vidiš, 'oće l' brzo ručena doba il podne, a unda jope': »... 'Ajte, volići, braćo moja!«... 'E l' nu, striče Nikola?!

— E, ne bi se, viruj mi, ni s carem minja'! — odgovori on, sav zanesen.

— A nu... Krvavo j' ovo... I kada uveče' ležeš, ne znaš, 'esu li ti ruke tvoje il tuđe, a kod stolice si mislije, da će ti žlica ispasti iz ruke. Ne moreš se ni prikrstiti... Al unda — kad dođe žetva i vršidba...

— A kako j', kad ne rodi?! — prekide ga Nikola. — Unda ti je jadan naš težački život.

— E, da. Nije lako.

— Ja sve ovako sanatam — govorio je Nikola, tamburajući prstima po stolu: — Mi smo težaci carevini isto ka' i nimo blago. Blago kolje, pa poide, a mi joj plaćamo daće i namete, pa nas ide tako, dok nas rat ne poide sa kostim i

mesom. 'Est uno — rat je za ljude i za obraz — i mora se ići, kad car zovne, al jope'... Ja sve kunatam, da bi' ja i moji voli bili zadovoljniji i mirniji brez carevine. A vraga će nam una i što nam koristi? Una nam ne će ni izvesti đubra ni uzorati ni pokositi ni puta popraviti, a njezini' džandara mi tako i tako ne tribamo. I brež nji' mi sami uredimo, kad što triba urediti.

— 'Est to, 'est! Nego, kad spomenu kosidbu, striče Nikola — požuri se Zekan, da svrne razgovor na staru kolotečinu — sićaš li se, kad ti uno povrati otkos na Veljbabinoj Drazi?!

— Sićam li se? 'E l' ja?! A kako se, moj brate, ne bi' sića'! — usklikne on ponosno. — Junačka su ti uno bila vrimena!

— Ja sam čuje, 'di ljudi pripovidaju, al sam već i pozaboravije. A bilo mi je već desetak godina, kad je to bilo. Ja zaboravi' — ka' dite, al ti ne zaboravljaš, a — borami! — ne zaboraviše ni uni, koje si gonije prid sobom!

— Da ti pripovidim, kako j' bilo — reče Nikola, malko se isprsi i počne pripovijedati u najtanje tančine, sa svim malenkostima i pojedinostima. Njih je petnaest bilo na livadi, a on najmlađi, pa ga kosbaša odredio za najzadnjega. Dok su prokosili, promijeni se pet kosbaša, a kada je trebalo povratiti prvi otkos, odstupali su jedan za drugim svi redom, čim bi odvalili nekoliko koračaja, te još u pola livade dođe red i na njega, da udari prvi.

— Mlad ja, a jak ka' zmaj — priča Nikola, a pogled mu bludi u ona vremena i na Veljbabinu Dragu — ali, da ti pravo kažem, sve se pobojavam, da ću i ja odustati. Al znaš, kako j': živ se čovik ne pridaje!! I ja razma'nem, pa udri, pa udri, pa udri i — istiram do kraja na deset koračaja prid svima. 'Est, Zekane, današnjeg mi dana. Tako ti je to bilo.

Zašutio je, zadovoljno se je smiješio i pobjedonosno gledao u Zekana, kao da je baš ovoga časa povratio taj slavni otkos i ostao kosbašom, pa čeka da čuje, što će Zekan reći.

— 'Est, brate, da se pripovida!

— I pripovidalo se j' i pripovida se.

— I pripovida' će se od kolina na kolino — potvrđuje Zekan.

Već je bila pala duboka noć. Matija se je oglašavala u toru i u kući, no k njima nije ulazila, a Zekan je sve smišljao,

kako bi ga spremio u krevet, pa je jedva čekao, da ona dođe. Zamuknuli su i — po staroj navadi — obojica zadrijemali, čim su pometnuli žlice iz ruku. Svagdanji golemi napori legnu u kosti, pa čim se tijelo malko smiri i razgrije, živci popuštaju, a vjeđe se same zaklapaju. To je razlog, što i u crkvi, kod svete mise, većina starijih ljudi blaženo spava, trzajući se i otvarajući umorne kapke, od časa do časa, da se onda žurno prekrste ili duboko, poluglasno uzdahnu: »O dobri moj Spasitelju!« ili, ako plovan propovijeda, da nekoliko puta kimnu glavom, u znak, da oni, tobože, pozorno prate svaku njegovu riječ.

— Dobro bi bilo ići leći. Što ti veliš, striče Nikola?

— Uprav dobro i pametno. Više ne mogu ni gledati — odgovori on, silom otvarajući oči.

Bez ikakove su ga muke i poteškoće spremili u postelju, i čim je legao, odmah je zahrkao kao mijehovi... Zekan je Matiju točno uputio, kako se mora vladati. Ona se je očajno objema rukama držala za glavu, a same su joj suze curile niz obraze.

— Sad tu ništa ne pomaže — reče joj Zekan — man trpi i moli se Svemogućem. Tu sam Un, slava Mu i 'vala, more pomoći. Ni'ko drugi.

— Što ću, Zekane, moj po Bogu brate?! — zalama ona očajno rukama.

— Muči i nemoj, da ti un opazi, da si žalosna — reče on i pođe kući.

Njegovi su već svi bili polijegali osim majke. Nju nađe na kućnom pragu, kako sjedi i moli očenaše (krunicu).

— 'E l' se utabolije? — upita ga šaptom.

— 'Est, 'est. Lega' j' i zaspa'... Krune mi, majko, ne će š njim biti dobro.

— Daaa, moj sinko: svršilo j' njegovo dobro, jadna ti sam i kamena za ovom našom jadnicom i za ovom dičicom.

— Pa, ne će njima, ako Bog da, ništa biti — reče on nasilu tvrdo i otresito. — Nemoj biti dite i nemoj svašta divaniti.

— A kome ću, ako ne ću tebi, jadna ti majka?! Moram s nikim i podivaniti, a ne ću s tuđicom.

— 'Est to, majko, 'est — reče on mnogo lakše — al nemoj jope' misliti na najgore.

— E, moj sinko, krv je to, a una nikad ne izneviri. Majci ti svojoj viruj. 'Esi li joj, štono rič, juče vidije rođenu tetku Musinku ludu?! A kakva prava žena!

— Sad se priko Božije ne more nikud. Ni u goru ni u vodu.

— E, a da, man tako... Ne more se nikuda.

Nikola je kao janje spavao sve do pred zoru, a tada se počeo naglo vrtjeti i lomatati rukama, kao da se od nečesa brani, a u grlu mu je krkljalo, kao da bi htio nešto reći ili viknuti, a ne može progovoriti.

Matija se pomakla posve na bedrenicu od kreveta, da ga ne bi još više uzbunilo, ako bi nju osjetio — on je ležao do zida — a kad je on postajao sve nemirniji, ona lagano sklizne s kreveta, dohvati carzu i obuče se.

— U pomoć, ljudi! Ne dajte me! — krikne on najedamput, što ga je grlo nosilo, naglo se uspravi i sjedne.

— Bog s tobom, moj Nikola! — reče Matija, priđe mu, pomiluje ga po kosi i nagne se kraj njega. — Nije ništa. Ne boj se. Smiri se, jadan, smiri... To si sigurno ništo ružno sanja', a vidiš, da sam samo ja tu kraj tebe.

Prvi su traci zore osvjetljivali sobu kroz dva mala prozorčića toliko, da se je već prilično vidjelo. On je sjedio, trljao oči, lomio ruke i ubezumljeno zvirlao oko sebe.

— Eto — reče — sad je bije tu, a više ga ne vidim.

— Nikoga tu nema, Nikola. Samo sam ja uza te. Ništa se ne boj.

— Ne bluni! — vikne on. — Nemoj ti mene slipiti, kad imam zdrave oči.

— Sanja' si ti, Nikola. Nije to ništa. Ružno si sanja'.

— Ajme meni, 'ko bi to meni bije reka'?! — jaukao je on i previjao se kao u grčevima. — I un, uprav un glavom doša', da me zakolje... I već veliki momak.

— Bog s tobom, moj Nikola... Sanja' si ružno — govorila je ona, gutajući suze, a noge su joj se tresle, kao da će joj otpasti. Posve je prilegla na krevet, da ne pane.

— Eto — govorio je on: — doša' moj Nikolica — a lip li je i pravi, mili moj Bože! — doša' i ka' slip aburda' s ni-

kakvom ustretinom, da će me zaklati. Ti si spavala ka' zaklana. Nisi ga vidila, a ja, kukavac, poletije, da zagrlim svoje dite i da ga... Eto... A un na mene... I 'ko bi to reka', da će mi un biti spram glave?! A gotovo ti je to ka' Bog u molitvi... Zakla' će me... Sad se j' un nigdi pritaije...

Tako je to išlo cijeloga dana. Nitko mu nije mogao izbiti iz glave misao, da će biti ubijen i da će ga ubiti baš njegov mali Nikolica. Lukan su i Zekan, naizmjence, bili uz njega, a Matiji su rekli, da posakriva i noževe i sjekire i kose i uopće sve, što je oštro, jer su se bojali, da bi on iz velikog straha mogao sam sebi načiniti zlo. On je međutim tražio, čime bi se mogao obraniti.

— Ne bi' ja njega — govorio je — al bi ga samo otiska' od sebe... I kako bi' ja moga' svoje dite?!...

Neprekidno je lutao, hodao, šūnjao i nešto tražio, a svaki čas, bez ikakova vanjskog razloga, predao i počeo vikati. Tako je to potrajalo nekoliko dana. Po noći bi bio na mahove miran, obladao bi ga san i umor, pa bi zaspao. Najzad su svi malko odahnuli: prestao je predati pred »malim Nikolicom« i, činilo se, da ga je ta utvara pustila na miru. Hodao je oko kuće — nikuda se nije htio udaljivati — lunjao kao ovca, nešto poluglasno govorio, češće se molio Bogu, a onda bi sjeo na kamen ili kakvo drvo i nepomično zurio u neku neodređenu točku. Nije ga više trebalo nadzirati kao prvih dana, no Matija je ipak bila na velikom oprezu i vazda u njegovoj blizini. Počeo je pomalo pomagati u toru i štali: sterao bi pod blago suhoga lišća, šušnja, i svezao goveda.

— Pomozi, moja lipa Gospe, i spasi mi ga — uzdisala je kukavna Matija i već sigurno vjerovala, da je bolest okrenula na bolje. Prilično je jeo i dobro spavao.

Nekoga je predvečerja Matija odnijela krmčićima večeru. Nikola je sjedio uz vatru i šarao ožegom po lugu. Bio je posve miran. Ona se nešto dulje zadržala vani, jer je i okidala kočak i nastrla ga šušnjem. Sav taj njezin posao nije potrajao ni pola sata. Još je htjela obaviti nešto u štali, no prije toga pođe u kuću, da vidi, što on radi. Ne nađe ga kod vatre, gdje ga je ostavila.

— Nikola! — zovne ga još dosta mirno i pogleda u sobu. Nije ga bilo ni tamo.

— Nikola, 'di si?! — vikne glasnije. On se ne javi. Pod njom klonuše noge. Obuze je užasan strah. Da je izišao van, bila bi ga morala vidjeti... A možda da i ne bi. Mogao je izići baš, kad se je ona bila zavukla u svinjac, da ga očisti ili kad je bila otišla u štalu po šušanj. Istrči pred kuću i zovne ga. Ne odazva joj se. Poče jače zvati.

— A što j', majko? — javi joj se Lukan, koji se slučajno desio već kod kuće.

— Ma nema Nikole, a ovaj je tren bije o'de, jadna ti sam i kamena!

Lukan odmah otrči k njoj, dok je ona neprekidno zvala. Malo pomalo se uzbuni čitavo selo, u koliko je već bilo u njemu čeljadi, jer je većina odraslih bila po njivama.

— Nema ga o'de! Amo nije dolazije! — javljali su se glasovi sa svih strana.

— A 'di si ga najzad vidila? — upita je Lukan. Ona mu sve potanko ispripovijeda.

— U kući ga traži! — odreza Lukan, obuzet teškim slutnjama. — Nigdi man u kući.

— A morda se j' 'di zavuka', pa se pritaije?!

— U kući, u kući! 'Esi gledala pod odrom?!

— Nisam. Samo sam ga zvala, jadna ga ja i kukavna zvala i tražila.

Lukan pretraži svaki kutić, no nigdje ga ne nađe.

— 'Esi li gledala na podić?

— Nisam.

Lukan se popne na tavan. Bilo je već dosta tamno, jer je sunce upočivalo, pa u prvi čas, u onom polumraku, ne vidje ništa. Čim su mu se oči malko prilagodile, opazi ga nasred tavana, nice ispružena. Spusti se k njemu i opazi lokvu krvi. Iz prerezanog je grkljana još izlazio slabi šum. I trzao se je. U ruci je držao svoju staru ustru, koju je bio još pred nekoliko godina odbacio i onda je, posve slučajno, zatakao na tavanu za rožnik.

Ona mu je bila na san došla.

Matija ne poživi iza njega ni godine dana. Ubila je tuga i užasne prikaze, koje su je progonile svake noći, čim bi zaklopila oči.

S njom se utrnu i vatra na gonjištu Nikole Josinova.

IV.

Otkada se podijeliše, nasta opet u kući mir i sloga. Mara je i dalje režala na pastorku, ali Anici ne reče nikada više ružne riječi. Kad udadoše i Ikicu, nasta u kući tišina, da je gdjekada bilo uprav neugodno.

Zekanovi bi sjedjeli oko svoje vatre ili stolice i šutjeli, jer su on i Mara uopće malo govorili, a djeca — a i gdje su im djeca?! Makić je šutljiv, na oca, pa onda i Marija mora šutjeti, a ostala im djeca pomriješe.

Isto tako bi šutke sjedjeli i Lukanovi. Anica je zanijemila i napola umrla iza očeve nesreće i materine smrti. Nije je bilo nego šaka pare. Prvoga djeteta iza one nesreće nije mogla ni iznijeti. Pobaci ga u osmome mjesecu, dok joj je otac još ležao na mrtvačkom odru. Jedva i ona sama ostade živa. Pobaci i slijedeće — muškiljića kao Božjega anđela — osam tjedana poslije majčine smrti. Lukan je bio izvan sebe od silne tuge i žalosti. Zekan ga zateče u štali, gdje lijeva suze kao proljetna kiša.

— Božija Volja, moj Lukane — reče mu sućutno — a priko Božije se ne more.

— 'Est to, moj brate — jecao je Lukan — al unako pusto dite, pa... muško!

— Ne pridaji se... Grijota j' to.

— E, e — potvrđuje on, već nešto smireniji. — I grijota i sramota, da čovik cmoli ka' kakva ženetina, al kad ne mogu drugačije od puste muke... Ne mogu, pa da me ubiješ...

Svi su ti događaji ostavili na njemu težak trag. Sada je istom počeo duboko osjećati one majčine opomene prije ženidbe. Nije mu nikada — niti na jedan hip — sijevnula u glavi pomisao, da bi požalio, što je Anicu uzeo. Nikada. On je nju doista volio i bio je sretan, što je njegova, no počela ga je progoniti bojazan radi bolesti pokojnog tasta i radi pomora djece. Bolest je tu, nije ona nestala, nije joj se korijenje isušilo: od pradjeda preskoči na praunučad: Nikolu i Musinku, pa Bog zna, na koga će sada?! To, što im djeca umiru, očito nije u Aničinoj krvi. Isto tako umiru i Zekanova, pa i ostalima u njihovu selu umiru djeca baš kao i njima dvama, a kako u njihovu selu, tako je i u ostalim se-

lima. Tome mora biti uzrok negdje drugdje, a ne u krvi. To je nesreća, al — hvala Bogu: ni iz te kože ni iz Like nikuda i nikamo.

Al ono, ono s pokojnim Nikolom — ono je grdna rana, koja Lukanu više nije dala mirno spavati.

Anica je i dalje redovno imala djecu i svako, na oko, i zdravo i jako, no sve su ih redom pokapali — koje u prvim danima, koje u prvim tjednima ili mjesecima života. Od smrti oteše još jednu jedinu curicu — Pepu — koja je bila izrezana Anica, te su tako imali u svemu njih troje.

Lukan je patio, šutio i potajno — tajio je i pred ženom — plaćao plovanu molenja »po nakani 'edne osobe«. Međutim je vazda nastojao, kad je bio nasamu s Anicom, da bude razgovorljiv, jer je znao i vidio, da je njoj još teže nego njemu i da je posve propala i usukala se kao trta.

— Sve ti je to po Božijoj odredbi — govorio bi joj on.

— Znam ja, moj Lukica, da j' od Boga, pa s toga i snosim — odgovarala bi ona sabrano i predano. — Da nemamo još našeg dragog Boga, mogli bi' u brezdanku.

— 'E da. A da, man u brezdanku... Al ne da Uni, što j' gori, slava Mu i 'vala.

I Anica je nastojala, da pred njim previše ne tuguje, jer je ona vjerovala, da sve te nesreće dolaze radi nje i s njezine strane, pa umirala od straha, da bi on stoga mogao na nju biti jadan i žalostan. Gledala je na sve moguće načine, da mu ugodi, kao da su se jučer vjenčali. Vazda je našla kakovu malenkost, kojom ga je mogla rastresti i malko razveseliti. Ujedno se je trsila, da i pred seljanima bude što bolje volje, držeći se one stare: »Teško onome, koga žale«. Gdjekad se je čak i šalila i s nekim ženama napose prijateljevala, a osobito s Mandom Blažića Vidova. Nju je voljela kao sestru, a da ni sama nije znala, zašto tako osjeća. Voljela ju je, pa — gotovo. Njezin je Ducina bio još mali dječačić, kad mu je ona namijenila Mandinu Barušu i već otada zove malu »nevistom«, a Manda Ducinu zetom. I začudo: djeca se, s početka, sramila i ljutila, a poslije se na to naučila, pa se i njima to činilo posve — naravnim. Koji su bolje pazili, primjećivali su, da se to dvoje gledaju vrlo lijepo i to sve ljepše i ljepše, što su veći. Njoj su se, što više, vrsnice i vršnjaci rugali, da već sada ne smije od Ducine ni mokrom glavom.

Kad on to slučajno čuje, samo se zadovoljno smijulji i osjeti — kako je on već veliki!

Bili su vrlo lijep par: oboje crnomanjasti, okruglih lica, lijepo razvijeni, a on za dobru podlanicu viši. Ona je bila stasita, razvijena, dosta širokih pleći, dok su joj jedino ruke bile nekako sitne i nježne, prsti tanki i dugački kao u kakova gradskog djevojčeta. Svršila je i pučku školu, te je bila u prvom ženskom naraštaju, koji je u tom kraju polazio školu. Prije se je to smatralo tako nepotrebnim, suvišnim i neobičnim, da bi bila sramota poslati u školu težačko žensko dijete, a na to nije nitko nikoga ni nagonio, kao što je za muške bio polazak škole obvezatan. Međutim upisati su morali svakog dječačića, a poslije — moglo je u školu mjesto njega i — janje. Ducina je tako išao — išao i ne išao! — pune tri godine, no kako je puno izostajao, svake je godine išlo po jedno janje, da opravda sve njegove izostatke, a poslije — on posve izostao, pa išlo samo janje, da se javi mjesto njega.

— Da to nami triba — govorio je Lukan učitelju — sla' bi ja njega, očiju mi, pa sâm svaki dan iša' k ovcami. Al što će to čoviku graničaru?! Mi znamo i orati i kopati i žeti i brez toga — tamo nas o tom ni ne uče! — a triba li u rat, moreš i nepismen izgubiti glavu.

Lukan je govorio iskreno i potpuno je vjerovao u svaku svoju riječ, no bilo je i još nešto, zbog česa je smatrao posve suvišnim, da mu dijete uludo gubi dane i godine: poslali za učitelja nekakovo golobrado momče, od kojih osamnaest, devetnaest li godina, pa da se je cijelo pretvorilo u pamet — pomišljao je Lukan i s njime i velika većina ostalih seljaka — ne bi mu s njome moglo ni palente osoliti, a kamoli da bi ono još i djecu štogod moglo naučiti! A to se je vidjelo i po njegovu držanju: ohol, uliskan, ucifran, pa — misli kukavac: »Tko sam — ja sam!« i s težacima jedva kad po koju i progovori. Pa i još nešto: vazda mu u ruci nekakav štapić, po čemu se je najbolje i najsigurnije dalo suditi, da je jadnik i kukavac, a ne čovjek. Jer — kad pravi čovjek i graničar uzimlje krivetinu u ruke?! Kad oblada starost, kad prevali osamdesetu, pa i tada je nosi samo po gdjekoji slabiji! A on — još zabrzdan materinim mlijekom, a štapić u ruci i sa seljacima s visoka i govori im »vi«, kao da im se ne samo

ruga — jer to je jasno, da im se ruga! — nego kao da ih želi i otvoreno izazivati. Po svemu se vidi, da još nije nikada bio među ljudima i da uopće ne zna, što je ljudstvo i obraz, pa kako bi onda pametan čovjek mogao k takome slati svoje dijete?! Kad nedjeljom dođe k crkvi i u puk, nit se on kome javlja niti Boga nazivlje — a još derančić! — već se provlači između naroda kao june kroz trnje i čeka, da se svatko pred njim uklanja i razmiče kao pred vozom sijena. I on ti, junače, čeka, da stari ljudi skidaju pred njim kapu! I zato su zadruge plaćale i državi porez i općini školski prirez i namet, da im tu pošalju gospodskog balavandera, koji još ne zna ni na koliko je mjesta šupalj! Drugo je to bilo, dok je tu bio stari, vrijedni učitelj Sekulić! On je, štono riječ, i s težačkim paščetom stao i podivanio i proljudikao, a kada je god tko trebao kakova savjeta — kod njega ga je našao, pa o čemu ti god duša poželi. To je bio čovjek i učitelj, koji je i nepismena znao naučiti, ali ne — kako će mrčiti i šarati, već kako će živjeti!

Makić je Zekanov »išao u školu« baš kao i Ducina. Svršili su školu — nepismeni i već se iz malih nogu laćali svih težačkih poslova. Makić je bio nešto krupniji i jači, a Ducina bolje ćudi i vredniji. Slagali su se kao rođena braća, pa su im očevi pomišljali sa zadovoljstvom i velikim mirom, kako će iza sebe ostaviti na ognjištima dobre i prave gospodare, koji će u ljubavi i bratstvu nastaviti njihov život. Kad nijesu bili svaki na svojoj njivi, vazda su se skupa držali kao šipka i bubanj, a roditelji su pazili, da ih jednako oblače: kad je Zekan odlučio da kupi Makiću opanke kapičare, rekao je Lukanu, da mu dade novaca, da ujedno kupi i Ducini, a kad je Anica poželjela, da Ducini kupi građenu maju i prsluk s poleđinom, dogovorila se s Marom, pa kupiše skupa i jednom i drugom. I sve je išlo tako i slično, a godine prolazile.

— Ja uprav mislim, da Ducinu ženimo — reče Lukan Anici neke večeri, kad su legli na počinak. — Osamnaest mu je godina, pa što ćemo više čekati?!

— Ja ne branim — odgovori ona — al se bojim, da j' rano. Primlad je. Što un još zna, što j' žena?

— A što smo mi znali, kad smo se uzeli?

Ona je šutjela.

— Sad zna, koliko bi zna i da mu i' je trideset, dok se ne oženi — nastavljao je Lukan. — Duge su noći, a štala prostrana, pa će se naučiti.

— Ja ne branim.

— Tribamo poslenika, kad je zemljice Bog da' — nastavljao je on svoje misli. — Tribamo i dičice... Mi smo već stari, a prazno nam ognjište i stolica... Matija će, s Božijom pomoći, brzo otići...

— Sve mi se čini, da se lipo gleda s malim Stipurinovim.

— S Božjim blagoslovom! Poštena kuća... A i ova mala, Pepa, reste ka' rakita. Ne će ni una dugo čekati...

— Daaa, moj Lukica! Dite j' una još.

— 'Est, 'est dite, al dica restu. Eto toga ka' iz puške. Samo ti spremaj škrinje. A, uprav, i zato bi ti tribala pomoć.

— Ja ne branim. Divani š njim, pa kako god ti rečeš. A koju bi? — upita ona samo radi reda, jer je osjećala, da je to pitanje već riješeno i bez dogovaranja.

— Smija'ćeš mi se! — odgovori on, pa se i sam nasmije. — Dugo ja to već privrćem u glavi...

— Nude, nude! — iznenadi se ona, jer nije znala, što bi tu još trebalo »dugo privrćati«.

— Ako si ti za to, ja ne bi ni'edne man Aneru!

— Bog s tobom, moj Lukica!

— A jer?! — odgovori on posve mirno, jer je unaprijed znao, da će se ona začuditi. — Nije li ka' vila, da joj nema para među curami? Nije li vridna, da joj na njivi nema ni premice ni premca? Koji će momak — ne cura! — ôstupati na 'edan dušak onoliko ručica konoplje kolk una?

— Sve j' to istina ka' sveto evanđelje.

— Nađi mi ikoga, 'ko j' u njezinu rodu do u deveto kolino, i s očeve i s materine strane — ima' kakvu bolest osim smrtne.

— 'Est i to, al su, vidiš, i strini Iki umirala dica, da od unoliki' ostade samo Anera i još nji' pet — prigovori Anica, kao da je s tim htjela nekako prekriti svoju nesreću.

— E, druga ti je to, moja jedinice. To j' tako kod svi' nas do Božije volje... Aneru, Aneru!

— 'Est una ka' 'edna po 'edna — govorila je Anica bojažljivo i oprezno — al je mnogo starija od Ducine. Sićaš li se, kad smo joj uno mi kupili i nosili šumu?!

— Ništa j' to, što j' starija. Ne vele joj u caka' (izlog), a una će biti najlipša u puku i kad joj bude osamdeset godina.

— 'Est, 'est, sve j' to tako, al vidiš ... Meni je Baruša, kun da mi je već sada moje dite. A i nji' se dvoj gledaju.

— Znam ja to. I pravo j' dite Baruša ... ali joj je ćaća naopak i zavrnut, da ni njemu u tom nema para. I, da ti pravo velim, ja sve mislim, da š njim nije sve u redu.

— Bog s tobom! A što mu je?!

— A znaš i sama, što o njemu divane. I tako ...

— Biži, jadan, moj Lukica! Što svit svašta ne trokelja?!

— A! Morda ni nije istina, al ne bi mi bilo drago, da mi 'ednom zapovrnu džandari prijašina!

— Ništa ti to nije istina, moj Lukica — branila je ona. — Un 'est na svoje brdo tkan, vaik gona unu svoju, baza po sajmovim i birtijetinami, al bogat čovik, a čovik od svita, pa unda svašta za njim i laju.

— Ništa ja ne znam i moja duša van iz toga, al ti velju, da znaš, što mislim.

— Baruša j' ka' smišljena.

— E, e. Ne velju ja ništa ... I da nema Anere, ne bi' ni ja pomišlja' neg na Barušu.

— A sve mi se čini, da se i dica vole, pa bi bila grijota, da im to razvaljujemo. Ni Manda se ni Bogu ne moli, man da to bude. A i ja se š njom vaik o tom šalim.

— Nu, nu, nu! — zaintači Lukan: — Samo se šalite, a 'ko veli, da iz svake šale mora izaći i zbilja?!

— 'Est to, al bi bila sramota, kun da smo je ostavili.

— Bože moj!

— A i grijota j' to napraviti unakom ditetu.

— Bože moj! — ponavljao je Lukan u neprilici.

— Pomisli, da tako 'ko načini s našom Matijom: bi l' ti reka', da j' bila samo šala i maskara?!

Lukan je šutio.

— A još ti je tu i druga, moj junače! Sad sam se sitila.

— Nude, nude.

— Kud smo oboj zaboravili, a znaš ka' i ja! Ma, 'e l' Mića Blažićev ka' slip za Anerom, a vele — ja ne znam! — i una za njim?!

— Nisam ja na to zaboravije, al iz tog ne more ništa biti, jer ne da Blažić. A znaš i sama, da un ne popušta, kad ništo zaintači.

— Po lice moje, Mića nije ništa uličniji od njega, pa će se namiriti kosa na brus! Ne će ni Mića, šale, uzmaknuti, ako joj je da' viru, a sve se bojim, da 'est.

— Bi'će ruga i 'prdačine.

— Kako im Bog da'. Ja im, lje, želim svaku sriću, al ne bi bilo pametno, da se i mi umišamo u njijove posle.

— Znaš, kako ćemo. Nek Ducina odluči, koju će.

— Tako, tako! Nikako man tako — prihvati Anica veselo, jer je bila sigurna za njegov izbor. — Ti mu lipo reci, da smo ga odlučili ženiti, pa neka bira.

— Ti, ti — ti š njim govori. S materom se to lakše divani neg s ćaćom. Lipo mu reci: tako i tako, pa neka bira.

— Dobro. 'Oću ja.

— I, Bog ti dava', divani mu i za Aneru.

— 'Oću, kad ti veliš. Ne boj se.

I govorila mu je sve, kako je Lukan želio, da ne bi bolje ni on sam. Ducina se je zadovoljno smijuljio. Jest on za ženidbu. Ženiti se mora, prije ili poslije, a poslenika trebaju, pa ga je bolje dovesti večeras nego jesenas. I s Anerom će divaniti. Jer ne bi?!

Već slijedećeg sutona, čim su pospremili blago, odlunja Ducina kroz Nugao u selo, e da bi se namjerio na Aneru nasamu. Kad je nije opazio oko kuće, otide više njezine kuće u Glavicu, malko tamo popostoji, a onda se opet vrati, pa udari ravno ispred njezine kuće. U njemu je gorjelo, da izvrši tu očevu želju, a htio je i da se što prije riješi te brige. Ni pred kućom nije nikoga vidio, jer su sigurno bili kod večere, te već htjede otići i sve ostaviti za sutradan, kad začu škripu ljese na toru. Obazre se i — opazi Aneru.

— Vaik ja kažem, da se dragi Bog, slava Mu i 'vala, miša u naše posle — reče on veselo i tiho, pristupajući k njoj. — Stanide malko.

— A što j'? — iznenadi se ona.

— Uprav sam tije s tobom nasamu podivaniti.

— Ako te vidi Mića, razbi' će ti glavu! — odgovori ona vragometno i jedva suzdrži smijeh.

— Kun da nije u vojsci?!

— Vidi un i otuda, a misto njega — gledam i ja!

— Neg, znaš, Ane, što j' novo?!

— Nude!

— Stric sprca' ka slip, da pođeš za me.

— Bog š njim bije i Majka Božija!

— Eto, samo da znaš! A da znaš još i ovo: da j' un momak, sigurno bi te oteje, pa da j' stotinu Mića uza te. Taki je un za te!

— 'Vala i tebi i stricu, moj Ducina, i ja znam, da ste vi meni desni prijatelji, al i ti znaš — ako stric, morda, i ne zna — kako j' sa mnom i s Mićom. Ne bi' ja za drugoga, pa plela uprav side divojačke kike i prosila koricu suva krušca. Oslobodi me, Bože i Blažena moja Gospe!

— Znam ja to, Ane, al sam ti reka', jer je stric tije, da kušam.

Lukana su zvala sva i njegova i selska djeca stricom, prema onome, kako su ga zvala Zekanova djeca, baš kao što su Zekana zvali svi mlađi Jojom.

— Pozdravi ti strica, moj Ducina, i reci mu, da njemu 'vala ka' mom ocu, al — za mene j' to svršeno do Božije Volje... A zna l' un, da se ti i Baruša volite?

— Ja mislim, da zna, al ti si jope' drugo!

— Eto: bi'ćemo u rodu — reče ona i veselo se nasmije. — I tako: ženi'ćeš se, ako Bog da?

— A, eto: stric tako odredije!

— Blago Baruši i tebi! — prošapće ona s očitim prizvukom sjete i bojazni.

— A tebi i Mići? — upita on.

— E, ne znaš ti, moj Dujo! — odvrati ona tiho i tužno. — Kod nas to ne će ići tako lako... Stric Blažić je Mići odredije drugu curu. A ti znaš, kad un što zaglavi...

— Ne boj se, jadna! Mladi ste, pa će Bog dati, kad Mu se molite.

— Ako mu se ja ne molim, unda Mu se ni'ko ni ne moli!

Lukanu je bilo veoma žao, što mu se izjaloviše osnove s Anerom, no i s Barušom je bio vrlo zadovoljan. Samo prijatelj, prijatelj... Taj mu nikako nije mogao u džep, no sada se je morao i s tim pomiriti, jer nije htio razvaljivati ono, što je sam Bog sastavljao. Kad se djeca vole, a djevojka

vrijedna, zdrava i od zdrava roda, nije se moglo pametno zapeti na ćaćinoj ćudi i duši. I bi Lukan, kad bi slušao samo svoje osjećaje, no nije znao, kako bi to mogao rastumačiti, da ga razumiju i ostali, kojih se tiče, pa se je pokorio sudbini i odlučio, da govori s Blažićem. Sve je smišljao, kako bi on to udesio, da nitko ni ne vidi ni ne dozna, o čemu oni to govore. Zaboravljao je, da su o tome već na sva usta govorila sva okolna sela, pa se već i u puku, kod crkve šaputalo, da on ne će otezati s Dujinom ženidbom, te da će skoro pirovati.

U nedjelju popodne — poslije razgovora s Anicom — sjedne pred kućom sa Zekanom, pa kad su se djeca odmakla, a žene se zabavile u kući, ispripovjedi mu, što je odlučio.

— Pametno, krune mi — reče Zekan. — Što 'š čekati?! I ja sam već divanije s Marom, da oženimo Makića. Samotni smo, pa se ne more nasmagati ruku za tolike poslove.

— A da, man samotni, osobito, otkad ode i Ikica.

— Samotni, samotni, moj brate, kod ovolike puste zemljice.

— Znaš, što sam sada odumije?

— Nude?

— Siditi o'de prid kućom, dok Blažić izađe iz svoje kuće, pa — kud un, ja ću za njim, da podivanimo. Mrsko mi je, da mu mam iđem u kuću rad toga, pa ću ga ovako sristi vani.

— Morda j' un već kuda i odbaza'. Znaš ti njega.

— Nije ne. Dugo ja tu već sidim i gledam. U kući je još. Malo prvo j' Manda izlazila prid kuću, a eno sad, vidiš, Baruše, al njega još nema. U kući je, u kući.

Zekan se je digao i otišao, da obađe njive, a Lukan ustrajno ostao na straži. Iza duga čekanja opazi, da Blažić iziđe pred kuću. I Lukan odmah ustane, pa pođe na put, no opet se povrati, kao da nešto ogledava oko kuće, dok je uistinu imao neprestano oko na Blažiću. On je čas stajao pred kućom i ominjao se, kao da ne zna, što bi počeo, a onda udario ravno preko Doca prema Lukanovoj kući, baš kao da je znao, da ga on iščekuje.

— 'Esi vidije Prsta Božijega?! — pomisli Lukan. — I baš ga eto amo!

Između njihovih kuća, preko Doca, ima samo nekoliko stotina koračaja. Blažić je išao lagano, s noge na nogu, češće zastajkivao kao da nešto pomnjivo promatra, te se Lukanu

učini, da ne će nikada stići do njega. Bio je veoma nemiran i već htjede preda nj, no svlada se, smišljajući, što će mu i kako će mu govoriti. Zovne Anicu k sebi i šane joj, da će sada s Blažićem, pa kud bilo i dokle bilo, dogod sve ne uglave i ne dogovore. Uto je, najzad, stigao i Blažić pod kuću i nazvao im Boga.

— 'O'š u kuću? — upita ga Lukan.

— Nisam, 'rankane, kanije — odgovori Blažić. — Poša' sam do mlina Ivića, da vidim, kad bi moga' zasuti ništo 'šenice.

— A ne bi u Vrbanovu mlinu? — upita Lukan, baš kao da je njemu stalo, u kome će mlinu Blažić mljeti.

— Pripun je. Ne bi' tri dana doša' na red, pa iđem amo pogledati.

— Uprav sam i ja odumije na Tapalušu, da pogledam, da nema kakve štete, pa moremo skupa — reče Lukan i odmah mu se pridruži.

— Kud ti i Zekan kupište Tapalušu tako s neruke?! — upita Blažić.

— Zemlja, moj Blažu, nije nikad s neruke, pa 'di bila da bila. 'Est malko neprilično radi potrice i šteta i tako. Al jope' j' to ništa, kad je zemlja svoja — odgovarao mu je mirno, kao da ni ne zna, da je i sam Blažić nastojao da je kupi, i po noći, potajno, odlazio k Serdarima, da izbije Lukanovu i Zekanovu kaparu!

— I skupa je kupili i podilili?!

— E. Skupa.

— I vi vaik sve skupa, kun da se ni ne podilište?!

— A, do Božije volje, moj Blažu. A da kako bi braća, man ovako?! Samo... mnogo zemljice, a nas malo. Na njivami vaik tuđica, pa teško. A i samu ti je tako pa znaš: i ne moreš naći poslenika baš unda, kad ti najviše triba.

— E, da. I samu mi je tako.

— Triba dicu ženiti — 'e l' nu?! — upita Lukan i sav presretan osjeti, da je našao polaznu točku. Sad će već dalje lako, kad je jednom načeo.

— A da, man i' ženiti — potvrdi Blažić. — Ja 'edva čekam, da se moj Mića vrati iz vojske. A i unog ću ja mlađeg brzo spariti. Nek se dica šale — govorio je on i neprekidno se smiješio.

— Ja sam svakako odumije Ducinu ženiti.

Blažić ne odgovori ništa. To Lukana malko smete, pa počeka, da vidi, da li će mu štogod na to reći, a kada je Blažić uporno šutio, upita Lukan:

— A što ti veliš na to?

— Pametno si odumije ... Momak je zdrav, jak, a cura ima. I znaš, 'rankane, što ti ja velim: samo iz daleka! Ako ga oženiš iz bliza, unda ti je mlada svaki tren kod vražije matere. Ne smi je ni čovik ni svekrva popriko ni pogledati, jer uma' leti u rod cmoliti. A k vragu, unda, 'rankane, una i njezino cmolenje i njezin napridak! — govorio je Blažić mirno, proračunato i ispod oka promatrao — sve kao neopazice i slučajno — Lukana. A Lukana je veoma iznenadilo i smelo Blažićevo umovanje. Smetalo ga je i to, što neprestano vraga i — gadu sve izručuje. — Kad je pravo čeljade — tješio se — pridomisli'će se i Blažić — pa reče:

— I ti bi volije udati svoje dite daleko od sebe?!

— Sad: udati, ne udati! Al sinove ću, lje, iz daleka ženiti!

— Da ti se j' namiriti na pravog momka za dite, pa da j' i kuća uz kuću — jer ga ne bi da'?!

— 'Est to, al sam ja vidije, kako j' po svitu: žene se i udavaju, a da roda ni ne poznadu, pa stotinu srića. Zaostali smo mi, 'rankane, zaostali u svemu, pa i u tome.

— Ja nisam bije po svitu, al se ne bi' minja' — odgovori Lukan odlučno. — Svaki kraj ima i svoje lipe običaje, koji su za nj najbolji i najlipši!

— Tako divaniš, jer nisi vidije ništa drugo, man ovo našega ruga i nevolje! — odreza Blažić. — Vidiš li nam jadni' putina, pa 'di ti je poštena cesta, pa ... 'di ti je bolnica, pa škola?! Do škole nam je dan 'oda, Bože me ne pokaraj.

— Ne velju ja to. O ženidbi mi sada divanimo!

— Pa i o ženidbi. 'Ko j' vidije u svitu, da ćaće i matere dicu žene i udavaju?! Sama to dica uređuju!

— E, junače, ako j' tako, unda smo ja i ti na istom putu! — reče mu Lukan zadovoljno i veselo.

Blažić se malko trže i poče se ispravljati:

— Ne velju ja, da im se mora sve puštati na volju, al — jope' ... I tako ... Pripaziti ne škodi ...

— E, e! — potvrdi Lukan: — Na priliku, kad se dica vole, neka im bude s Božijim blagoslovom. I ja tako velim.

— Pa i 'est tako! — potvrdi Blažić preko volje.

— Ti znaš, Blažu — svečano će Lukan, bez daljnjeg okolišanja — da se i naša dica vole, pa neka im bude s Božijim blagoslovom! 'E l' ovako, prijašine?! I evo ti šaka ruke!

Pružio mu je ruku, a Blažić zastao, zagledao se preda se i — ne primi pružene desnice, već propenta u najvećoj neprilici:

— Lagano, lagano, 'rankane ... Ne pazarimo mi ovce ili goveda. Krštena j 'to čeljad. Ne znamo mi, što nam dica misle, pa što im matere misle, a sve to triba znati, pa unda divaniti.

— Sve ti se to zna, moj prijašine! — odgovori Lukan posve pobjedonosno. — Neg samo, da se nas dva dogovorimo, kad ćemo, s Božijom pomoći, pirovati. Ništa drugo. Da, 'est i to: malu ćemo prstenovati, nek se zna.

— Nije ti to samo tako, moj 'rankane — branio se je Blažić, osjećajući, da mu se je tu veoma teško odhrvati i ujedno — da će vrlo nerado dati svoje dijete za Ducinu: unuka pokojnoga Nikole Josinova, a sina — Lukanova! Nema on s Lukanom neuređenih računa, ali ... jest nešto među njima kao još od rođenja ili — a Bog sam zna: još sa drugoga svijeta ...

— Samo ti nemoj braniti, pa j' unda sve lako.

— Ja ne znam.

— Divani s Mandom, pa pitajte i Barušu.

— Ništa ti ja o tom ne znam, moj Lukane!

— Zato ti ja velju, i sve ti je ovako. Nije ni mene ni'ko pita', man sam sam vidije.

— Čast tvojoj vrlnoj kući — govorio je Blažić lagano, važući svaku riječ — i tebi, 'rankane moj, čast ka' 'ednom po 'ednom, i tvojoj vrlnoj Anici ... Ni momku nema prigovora, 'di se ljudi sastaju. I zemlje, 'vala Bogu, i priko viš, i pune štale i puni torovi ... Sve j' to tako ... Ni jetrve joj ne bi dodijavale ... 'Est, 'est. Sve j' tako, al jope' ... u Božijim je to rukami ...

— I ja tako, Blažu, velim: Ako j' suđeno, bi'će, a nije li im suđeno, ne će biti, pa da mi svi puknemo ... I ja tako velju.

Nestalo je smiješka s Blažićeva lica. Skupio je obrve i zavezao se teškim mislima. Lukan ga je neko vrijeme postrance promatrao kao da nagađa njegove misli. Slutio je, što ga tišti, i lomio se, da li bi ili ne bi on sam spomenuo ono

najteže. Još nije bio načistu, što će učiniti, kad mu same riječi utekoše:

— Znaš, kako j' Blažu: pošteno j', da ti i još ništo rečem. Poslušaj me: kad sam se ja ženije, mene je moja pokojna majka — Bog joj dušicu pomilova — na sve mile vele odgovarala. Odgovarala, odgovarala — viruj ti meni! A volila j' Anicu, kun da j' bila njezino dite. Al odgovarala — rad une nesriće sa šukundidom Dujmom i s tetkom Musinkom.

Blažiću je odlanulo, kad je čuo Lukanove riječi, jer nije nikako kanio, da mu to on sam spomene, i ako mu se je neprekidno baš ta nesreća motala po glavi.

— Nije me mogla odgovoriti, jer nam je bilo suđeno. A i ja sam se boja' zla ka' i una. Al nije me ni to zaustavilo. Bilo nam je suđeno... Sad je jope', eto, s pokojnim mi tastom. Al ni to nije brez Božijega pripuštenja. Ja mislim, da j' un bije dobije zeta na svoje ognjište, da uno ne bi bilo š njim... A morda, da i bi. Bog zna... I ti se sada bojiš, ka' se je bojala moja pokojna majka. A znaš li ti, moj Blažu — govorio je Lukan sve žešće i sve uvjerljivije — da se i ja bojim i umirem od stra'?! 'Est, Blažu, zalogaja mi svagdanjega, kojim me Bog, slava Mu i 'vala, 'rani! Bojim se, bojim se i ja, ali — što se more proti Božijoj?! Znaš i sam, kako j': iz ove kože i iz Like nikud, a da i pobigneš iž nji', il bi se vratije, il bi umra. Što j' kome suđeno, tome ne uteče.

— 'Vala ti, što progovori ka' pošten i pametan čovik! — reče mu Blažić i pruži mu ruku. — Eto, samo j' to, prid čim živ umirem, al ako j' suđeno — proti Božijoj se ne more. Ja ću to maloj sve reći i — pošteno ti velim: odgovara'ću je, al ako j' suđeno — Bog ti je blagoslovije. Ja joj ne ću braniti.

Lukanu je pao s duše silan teret, a osjećaji su mu velikog smirenja i zadovoljstva razapeli prsni koš i navrli u grlo, pa nije znao, da li će ga turnuti, da tu na putu zagrli i izljubi Blažića, ili će mu grunuti suzama na oči kao kakvoj ženi, no nekako ih ipak svlada i sape.

Obojica su zašutjela i tako, nijemo, išla jedan kraj drugoga, ni ne primijetivši, da su već prošli mlin. Lukan to prvi opazi i reče:

— Ne svrati se ti u mlin.

— Sad — ništa! — odgovori Blažić nehajno. — Mogu s tobom do Tapaluše, pa ću se svratiti, kad se vratimo.

— Da ti pravo rečem — Lukan će, smiješeći se — ja sam danas od crikve iša' ovuda, da obađem Tapalušu, a sada sam poša' samo da s tobom podivanim.

Blaž se glasno nasmije i odvrati mu:

— Unda ću i ja tebi pošteno reći, da ne tribam mlina. Manda mi je divanila, što ste ti i Anica odumili, pa sam se samo navije kraj tebe, jer sam mislije, da 'š sa mnom podivaniti.

— A 'ko j' njoj što reka'? — iznenadi se Lukan.

— Baruša, a Baruši Ducina.

Već su dvije godine proveli skupa i sve ko jedna duša. Baruša je marljiva, dobroćudna i vazda raspjevana kao ptičica na grani, pa se i Anica uz nju očito oporavila i razabrala. Postala je veselija i u licu svjetlija, a oči su joj opet dobile malko svoga negdašnjega sjaja i vatre. I Lukan je bio veoma zadovoljan, tek je izgarao od nestrpljenja, što među mladima nema ništa novo.

— Što rade ta dica, da još nemaju diteta, 'ko se Bogu moli!? — znao je šanuti Anici.

— Ne bluni, jadan, kad si, 'vala Bogu zdrav — odgovarala bi ona. — Pĩna j' to još! Nisu neg zinili na svit. I bolje j', da još nemaju dice.

— Ma, eto: samo da mi rodi 'ednog muškiljića, pa — ako će unda čekati i pet godina!

— Da'će Bog.

— Ja sam uprav mislije, da bi ti rekla maloj... Tako... Reći joj... Dica su uno još.

— Biži, molim te, što ti pada na um?! — branila se Anica od te pomisli.

Ona je međutim bila sva zaokupljena s posljednjim pripremama za Matijinu udaju. Odlazi u Gaj Miletića za pravoga momka. Anica je htjela, da joj dade opremu — da se pripovijeda. Svaki čas se je sjetila nečesa novog i uvijek nešto dodavala, a zna se, kako ju je spremala, kad joj je odredila dva kićena biljca! Rijetko koja donese i po jedan, a njezina — dva!

Matija je bila sretna, jer je momka voljela, ali se na njoj nije pokazivalo veliko veselje. Neke su žene šaputale, da nije ni zdrava, ali se ona nikad nikom ne potuži, pa ni rođenoj majci.

A doista je bolovala: uvijek je osjećala, kao da su joj bubrezi odbijeni. U licu je bila crnomanjasta, pa se nije primjećivalo, da je blijeda, no ona je osjećala, da svakim danom opada i slabi. Nedjeljom se rijetko kada hvatala u kolo, odbijajući sad na ovo, sad na ono, a nije se hvatala, jer je svaki poskok u kolu osjećala kao udarac nožem u bubrege. Kad je bila pod prstenom, nije mogla reći djeveru, da ne će ili da ne može igrati. I tako je, već prve nedjelje, kad ju je djever pratio, morala u kolo. Desetak je puta obigrala dosta lako, no što dalje — to je išlo sve gore i teže. Stisla je zube i odlučila, da mora izdržati, pa je onda i mrtvu iznijeli. Srećom se njezinom kolo bilo nešto uzmuvalo, kolovođa se naljutio, pa — povrati jednom, pa povrati i drugi, pa povrati i treći put, a najzad ga raspusti. Matija to jedva dočeka i — ni pet ni šest, reče djeveru, da idu kući.

— Uprav mi ništo 'est — reče mu posve otvoreno, kad je vidjela, da se više ne da tajiti.

— A što ću reći bratu? — upita je on zabrinuto.

— Pa vidije j' un i sam — odgovori Matija. — Staja' j' pod lipom i gleda' me. Ja sam vidila na njemu, da pozna, da mi je slabo.

Kad su malko odmašili od crkve, sjeli su na tratinu, da se ona odmori, a međutim je Anica u puku čula, što se je dogodilo, pa doletjela za njima dvoma kao vilena. Žene su se odmah uskomešale, kad su opazile, da odlazi s djeverom prije ostalog naroda, i nagađale uzrok na sve moguće načine.

— E, jadna ti sam za njom — reče neka baka Krpanova i zagega se cijelim gornjim dijelom tijela. — Davno sam ja već vidila, da njoj nije do kola, al sam mučala. I daj, Bože, da izdobri, al se sve bojim, da ne će.

Mladoženja je bio izvan sebe i od čuda i od sramote, no nije mogao ni poći za njom, da je pita, zašto ide, jer bi mu se rugali, niti je mogao pitati koga drugoga, pa je sve nastojao, da se nekako izgubi i sakrije, ali nije ni sam znao, što bi i kuda bi sa sobom. Anica je jedva živa stigla za njima dvoma, no više od sramote nego što bi se bila prepala.

— Šentaj te, ne mogu reći, Bog, 'ko j' vidije otići sa diverom iz puka prije ostaloga svita?! — reče joj glasom, kakovim joj još nikada nije divanila.

— Morala sam, majko! — odgovori Matija, a suze joj udariše na oči. — Morala sam, jer bi' bila tamo pala.

— A što ti je, moja 'ćerce? — prepade se majka, kad joj vidje izmučeno lice i zaplakane oči.

— Ne znam, majko, što mi je... Bole me krsti.

Kad su pošli, djever je htio da po svojoj dužnosti opali nekoliko hitaca iz kubure, no Anica ga presretne:

— Nemoj, po Bogu brate, ruga'će nam se! Znaš ti nesritni svit. Re'će: utekli između naroda i još pucaju!

— Što j' nas briga za svit? — branio se djever.

— Nemoj, nemoj tako, 'rano — protivila se ona. — Ako nas nije briga za svit, 'est svita za nas, a koji bi mu poganac začepije usta.

Kad ga je i Matija molila, da ne puca, on se pokori, pomiri se sa sudbinom i metne kuburu za ćemer. Matija se vukla, pa se uhvati za materinu ruku.

— Uprav tebe jako boli, jadna ti sam i kamena za tobom.

— Proći će to, jadna teto — reče djever, samo da nešto reče i da ne šuti, al mu se je na licu vidjelo, da je i neveseo i zabrinut.

— A da, man proći, ako Bog da! — potvrdi i Matija i silom se nasmije.

Za njima je brzo stigla sva rodbina i uopće svi njihovi seljani, jer se je taj nemili slučaj ticao svih, pa koga manje, koga više. U selu se oni mogu poprijeko gledati i pririječiti, al kad su u puku ili na sajmu među ostalima, onda su oni ipak svi svoji i prema vani — kao jedna duša. Za njima su pošla i ostala sela s ovu stranu crkve, jer su se i svi oni smatrali nekako pogođenima: i njihova je Matija! Trebalo je čuti i vidjeti, što se dogodi, zašto ode.

Lukanu se učinilo, da se je pod njim zemlja otvorila, no da se ne oda, ne požuri s prvima. Kad su ga neki pitali, što se dogodi, nije znao, što bi odgovorio, jer se ne smije reći, da je bolesna — ne smije cura na udaji biti bolesna! — a on ni sam, doista, nije ni pomišljao na bolest.

Njemu se je priključio prijatelj Blažić, pa su išli na desetak koračaja iza ostalih.

— Sigurno nije nikakvo zlo — govorio je Blažić, da razbadri i udobrovolji Lukana. — Znaš ti, što ti je žensko i ženske stvari, pa j' morda uprav morala pobići između svita.

— I ja tako mislim — odgovori Lukan i u taj čas povjerova, da ni ne može biti drugog uzroka, i posve se smiri.

— Ništa ti je to — opet će Blažić. — Neg, znaš ti, moj prijašine, što j' kod mene novo?!

— A kako ne bi' zna', kad se Mića vratije iz vojske?! Ženiš ga!

— 'Est, 'est, 'rankane: al ne ženim ga ja, man se čoko sam ženi, kako un zna i 'oće!

— Tako j', brate, i pravo. Nisi ti kakva potribica, pa da moraš gledati na prćiju i rod. Koju god dovede, sve će naći: i prćiju i rod. Nek je samo pravo čeljade.

— Sve j' to tako, al jope' ne more sve biti, kako bi un tije. Čuje si ti, koju bi un tije?!

— Pa to već odavno svi znamo: Aneru!

— Nju, nju, moj 'rankane!

— I ne moreš, brate, naći bolje, da je tražiš uprav lučom nebeskom.

— Ne velju ja ništa — odgovori Blažić, gledajući preda se. — Ne velju ja ništa i svaka njoj čast, al mi ne more priko praga.

— Bog s tobom, moj prijašine! — zblanu se Lukan.

— Ne more, ne more, ja tebi velim!

— A jer to, moj Blažu?!

— Eto, tako — jer ne more. I ne ću ja.

— A što Mića veli?

— Un jope' veli, da ne će druge.

— E, unda lipo, po lice moje... Nego, nemoj ti, brate, tako. Pušti svoje dite, da iđe za svojom srićom, kad je izabralo pravu divojku. Ne griši duše.

— Viruj ti meni, Lukane, što ću ti reći: ovako ja manje grišim.

— Peljde i 'prdačine, braćo moja, 'ko se Bogu moli! — čudio se Lukan. — Ako j' una njemu suđena, njegova j' una, moj prijatelju, pa j' unda poštenije, da mu ne braniš.

— To ti je gotovo, ka' amen u Očenašu.

— Znaš li ti, moj Blažu, da ne 'š dobiti neviste ka' j' Anera?! Njoj parice nema. Una j' ka' naša crna zemljica, a lipa i od zdrava roda, čemu kraja nije. Ne griši duše, Bog će te i na ovom i na onom svitu.

Blažić je šutio.

— A što veli prija Manda?

— 'E l' una?! — upita Blažić i odmah nastavi: — Ka' i svaka bluna: drži za 'edan štap sa svojim 'rankanom.

— A što će drugo?! I ja bi' tako na njezinu mistu.

— Od sinoć vaik cmoli, kun da j' sve svoje pokopala.

— Ogriši'ćeš dušu.

— I jope' ti, Lukane, velim: manje ću je ogrišiti ovako, nego da je puštim u kuću i na svoje ognjište. Urazumi se ti!

— Jer tako, po Bogu brate?

— A?... Ni sam ne znam. Al, eto...

Kod kuće se Varakanove raziđoše, te Lukan okrene nalijevo, kraj bunara, k svojoj, a Blažić nadesno k svojoj kući. Tuda on, redovno, ne ide, jer mora proći ispred kuće Lukičine, pa uvijek okrene još iza Gaja poprečacem, samo da slučajno ne sretne Anere. Danas je vidio, da je još iza njega ostala kod crkve, pa ga onda nije ništa smetalo, da joj prođe ispred kuće.

Matija je legla, čim je došla kući, i zamolila majku, da nikoga ne pušta k njoj.

— Što će se tu kupiti ka' na čudo — govorila je. — Pro'će to, ako Bog da i Blažena moja lipa Gospa.

Ta je njezina želja još više Lukana uvjerila, da se radi samo o kojekakvim ženskim besposlicama, pa je bio posve miran. Anicu nije htio ni pitati, o čemu se, zapravo, radi. Matija je međutim najbolje znala, kako joj je, pa kad je ostala u sobi sama, pokrila se preko glave i briznula u plač, ali ne toliko od tjelesnih bolova, koliko od silne tuge i žalosti. Ona već osjeća preko godine dana, da joj bubrezi ne dadu mira, no vazda je šutke trpjela, vjerujući, da će to sve proći, kako je i došlo, te nije kazivala nikom, pa ni rođenoj majci, samo da se ne razglasi, da je bolesna. Da je rekla majci, ona bi bila odmah tužna, a po tome bi vješte oči odmah opazile, da joj nešto jest. Pitali bi je, a ona bi najzad rekla i Baruši i Lukanu, a Baruša bi rekla, ako nikom drugom — svojoj majci, i onda bi sigurno odmah pukao glas kao iz puške. Kad se o djevojci jednom proširi takav glas, onda je svršeno: može ona ozdraviti i opet biti zdrava kao nado, ne će joj nitko vjerovati, a najmanje rodbina momka, koji bi na nju bacio oko. Matija se je doista čvrsto nadala, da su to samo malenkosti i prolazne smetnje, pa joj nije bilo ni nakraj pameti, da bi pod bilo

kakvom izlikom — a toga se lako nađe, kad je već jednom isprošena — nastojala odgoditi vjenčanje. Međutim ima tome baš desetak-petnaest dana, kad je već bilo sve određeno za pir, što opazi, da joj je svakim danom sve gore i gore.

— Jadna ti sam, majko moja — uzdisala je pod preteškim osjećajem, da ne će preboljeti. Ne zna ona, kakova je to bolest, i ništa se u to ne razumije, no dođe joj osjećaj kao munja nenadano, da će sigurno od toga umrijeti...

Kad je Blažić stigao kući i pripovjedio Mandi, što se je dogodilo, htjede ona odmah tamo poći, no on je smetne.

— Nemoj — kaže — sad uma', jer će Lukan i Anica pomisliti, da sam ti reka' da j' kakva teška bolest, kad si odma' doletila. Otiđi tamo prid veče'.

I Manda je uvidjela, da je to pametnije, pa posluša. Sjeli su i užinali. Mića nije progovorio ni jedne riječi. Krasan je, krupan momak, a uredan i dotjeran, kako se je to već nekada dolazilo iz vojske: kao ogledalo! Jeo je, gledao preda se i šutio. Manda je bacala pogled sad na čovjeka, sad na sina i sve se nadala, da će ih koji započeti razgovor, e da bi se složili. Ona je nekoliko puta nabacivala po koju riječ sad jednome, sad drugom, no sve bez koristi. Blažić bi i odgovarao, al posve trideseto, a Mića samo, koliko bi baš morao. Kad su jeli i mlađarija se razišla oko kuće, ostadoše njih troje sami. Manda odluči, da probije led, pa — kud puklo, da puklo.

— Vrime j', Blažu, da svršimo — reče ona.

— A što to? — upita on, kao da ne zna, da ona ni nema drugih misli u glavi osim o Mićinoj ženidbi.

— Pa znaš i sam što. Nek se momče oženi. Što ćemo otezati i čekati?!

— Ne branim mu ja, ako će iz uni' stopa.

— E, lako j' tako: »Ne branim mu ja«, a ne daš mu, da uzme curu, koju mu je odabralo srce.

— Vražijeg mi srca! — okosi se on. — Kun da nema ni u 'edne cure uno, što j' u Anere!

— Uprav, da vidiš, da i' je malo unaki'! — odgovori i ona malko nabusito.

— Ne poteži me za jezičinu! — vikne on. — Ja sam 'ednom reka', da mi una ne će priko praga, dok sam ja gospodar na ovom ognjištu! I eto vas oboga: i jope' vam velim, da

mi Anera ne će priko praga. A — drugačije: njoj svaka čast. Eto: neka bira, koju 'oće drugu, pa uprav, ako će, prosjakinju!

— A ja ti, ćakane, velim — javi se Mića odrješito — da ja druge ne ću, jer ne mogu!

— Ti unda, gospodičiću, kad je tako — il ni'edne ili: evo! — reče on i pokaza mu rukom vrata. — Otvorena su, pa izdiri, kud te oči vode!

— Tako si ti 'tije i Baruši omesti sriću, uprav kun da j' vrag u tebi! — zvizne ga Manda ljutito.

— Ne bali tu, jer ćeš prigristi jezičinu! — vikne on i zaleti se, da će je udariti.

— Nemoj, jadan, ćakane, tako — reče mu Mića, naoko posve mirno i stane preda nj. — Sve ćemo mi to mirno.

Blažića iznenadi sinova drskost — jer mu se je njegov čin prikazivao samo kao bezgranična drskost prema rođenome ocu — trgne se i odstupi. Samo mu se je pokojni ćakan jednom tako postavio između njega i žene mu i — nikad nitko drugi. Ovo ga je veoma iznenadilo, pa se zamisli i, poslije malog oklijevanja, pođe k vratima.

— Dobro, dobro: lipo ćemo mi sve i mirno. I ja tako 'oću, al zapamti, što sam ti reka' — reče on Mići, a zatim će Mandi: — A ti da znaš, da sam unda zna', što danas znam, ne bi ti Baruša sidila, 'di danas sidi. Ne bi, današnjeg mi dana.

Poslije tih riječi naglo je izišao van.

— A što ćemo, moj sinko, kad je k vragu okrenije? — reče Manda tužno, kao da će proplakati.

— Ništa, majko.

— Kako ništa?!

— A vidi' ćeš.

— Istira' će te iz kuće, jadna nam majka.

— Istirati more. Un je gospodar. Ja iž nje, lje, sam ne ću!

— I napravi' će nesriću, jadna ti sam i kamena.

— Tog se, majko, ne boj. Ja sam jači, pa mu ne ću dati, da što načini.

— Nemoj se ogrišiti, 'rano moja, zaklinjem te Mukami našega Raspetoga Spasitelja! — zaklinjala je sina, a suze joj same curkom curile niz obraze.

— Poslušati ga, majko, ne ću, jer ne mogu, al se drugačije ne ću ogrišiti. Ne daj, Bože. Toga se ne boj.

Kod večere je opet vladao grobni muk, osim što je Manda pripovijedala, kako je Matiji. Nije se slagala s Blažićevim mišljenjem, da su to obične, redovne stvari, ali nije mislila ni da je što osobito teško i opasno. Tako — Bog zna, što je. Anica je uplašena, jadna, jer je već doživjela previše udaraca, a i Lukan je neveseo i zabrinut.

Poslije večere odmah se svi spremili na počinak, pa i Mića otišao na sjenik s bratom Josom. To je momak od devetnaest godina, ali već ljudina kao gora.

— I ne da ti ćakan, da uzmeš Aneru?! — reče Joso.

— Ne da, pa ne da.

— Pa, šta ćemo unda?!

— Vidi' ćemo. Ti samo muči i gledaj.

— A da što ću drugo?! Da ti mogu pomoći, volije bi neg se posvetiti, al što ja mogu?!

— Šutiti i ništa drugo.

— A ćakan je jako ljut na tebe — nastavljao je Joso, svlačeći se sve onako u mraku, jer se na sjeniku, posve naravno, ne može držati svijeća.

— Ka' zmaj.

— A, vaj, brate, kako bi bilo, da mi nju dovedemo nevinčanu, pa nek unda viče, kolko mu drago?!

Mića se nasmije skoro u sav glas, jer mu je u svoj toj muci i nevolji bilo kao melem na dušu, kad je čuo, da brat misli kao i on.

— Lipo ti to smuješ — reče mu još uvijek kroz smijeh, a onda će ozbiljno i zabrinuto: — Reka' j', da mu ne će priko praga, dok je un gospodar zadruge.

— ... Al, kad je 'ednom dovedemo, ne će je istirati. Ne more od ruga prid svitom.

— More! Istira' će nas! — odreže Mića. — Nego, lezi ti, a ja iđem malko još izaći van.

— Iđeš k njoj na divan?

— Vidi' ću.

— Otiđi, jadan, otiđi. Znaš, kako j' sada i njoj kukavnoj.

Mića je tiho, na prstima, prešao preko dvorišta, da ga otac ne čuje, ako još nije zaspao, pa okrenuo u Glavicu na uobičajeno mjesto. Nije je još bilo. Sjeo je i razmišljao, što

će i kako će, no nije ništa zaključivao. Bio je na sve spreman, ali nije mogao predviđati, kako će se događaji razvijati. Svakako je bio potpuno siguran, da otac ne će popustiti i pristati, no što bi učinio, da je dovede nevjenčanu?! ... Bog zna, da li bi u njemu bila jača odluka, da ne će Anere u kuću, ili sramota pred svijetom, da istjera svoju djecu iz kuće samo i jedino stoga, što se vole?! ... I zašto on ne će Anere? Čim mu se je toliko zamjerila?!

Ne bi bio znao, koliko je čekao — toliko se je bio zadubio u misli — kada začu iz mraka korake. Mjeseca nije bilo, al je bilo vedro kao staklo, pak se ipak dobro vidjelo. Išla je žurno, kao da je netko goni. On ustane i, kad se sastadoše, zagrli je i poljubi.

— Bog s tobom! — prošapće ona: — Ako nas 'ko vidi?!

— Ako te ne smeta, da nas vidi Bog, zar te unda more smetati, ako nas vide i ljudi? — odvrati on posve ozbiljno.

— E, da! Al Bog je Bog, a ljudi su gadovi.

— Ćakan ni čuti! — prenese Mića razgovor odmah na glavno pitanje, ne puštajući je iz zagrljaja.

— Ajme meni, jadna ti sam za tobom! — govorila je ona tiho. — Mića, veselje moje, ostavi ti mene, pa uzmi drugu, a meni, kako Bog da. Ubi' će te.

— Ne će, ne. Ja sam jači.

— Ako tako misliš, unda ću ja prije pod crnu zemlju, neg priko vašeg praga!

— Ne mislim ja, bluno, tako. I ne daj, Bože. Nego ja računam, da sam ja jači, pa da mi un unda ne more ništa. A un to ni ne bi ... Samo će me istirati iz kuće ... Al, neka tira, samo ja ne smim ostaviti zadruge i otići sam. Znam ja to. Al istirati me 'oće ... A, molim te, Ane, reci ti meni, moreš li ti znati, jer je un toliko proti tebi? 'Esi li mu se ikad čime zamirila?

— Očiju mi moji', Mića, ja ne znam, da 'esam! Samo znam, da me već dugo ne zove na posa', a to i ti znaš. Jer je to tako — ja ne znam. I un mene vaik lipo srita i reče po koju rič i sve ... Morda j' zato, što sam starija od tebe. Ja drugačije ne znam, što bi moglo biti.

— Nije to. Reka' bi mi ... Al, velim ti: zareka' se, da mu ne 'š priko praga! Nego, reci ti meni, bi li ti pošla za me i kad bi znala, da će un mene istirati iz kuće brez išta?!

— Bi', Mića, iz uni' stopa. Samo...

— Nude, nude.

— Ako bi se ti š njim pobije radi mene, unda te ja ne bi' tila. Ne bi', Mićane, očnjega mi vida — reče ona, uhvati se oko njega i proplače, šapćući: — A volim te više od svoga očnjega vida...

— Nemamo vrimena za plakanje — reče on, pridižući joj glavu i ljubeći je. — Moramo raditi.

— A što ti ja jadna mogu pomoći?

— Evo, kako ti je: ti moraš doći u zadrugu!

— Kad me stric Blažić ne će.

— Nek nas unda skupa istira. Ja sam čuje, da j' to tako u tim zakonima. Reka' mi je čovik, koji zna.

— Da dođem nevinčana i proti njegovoj volji?!

— E!... Ako ne 'š — ne 'š!

— 'Oću i priko svita, ako ti rečeš, al bi bilo najbolje za zadrugu, da ga poslušaš i da me ostaviš.

— Ne bluni!

— Ne boj se ti za mene, pa ja zemlju zobala.

— Skupa ćemo je zobati!

— Samo u miru i Božijem blagoslovu.

— Kako nam Bog da. Znaš, Ane: ti mene tu pričekaj, ili otiđi u kuću, pa potlje izađi. Ja ću se brzo vratiti.

— A jer to?

— Vidi' ćeš. Samo me poslušaj, pa — što nam Svemogući dade!

Njoj sijevne u glavi, što on kani i prepadne se.

— Ajme meni, moj Mića! — prostenje ona i opet se uhvati oko njega. — Što će od nas biti?!

— Ako se bojiš išta na svitu, unda mi odlazi s očiju, ka' da te Bog nije ni stvorije! — reče on odlučno i istrgne se iz njezina zagrljaja.

— Ne bojim se, kad sam uza te, pa prosila! — odgovori ona i nenadano osjeti u sebi odlučnost i snagu za sve.

— Unda dobro. Čekaj me.

Poslije pola sata se je povratio s bratom Josom, sa zetom Ducinom i Makićem Zekanovim. Ona se je bila sklonila u mrak za jedan hrast.

— Ane! — zovne je Mića prigušenim glasom.

— Evo me, evo! — javi se ona i stupi k njima. — A 'ko j' to s tobom? Ne vidi se, pa ne poznam.

— Vlasi iz Komića! — našali se on, pa će odmah veoma ozbiljno i pažljivo: — Došli smo, Ane, da te ništo upitamo. Eto: tu mi je brat Joso, tu mi je zet Ducina i tu mi je prijatelj Makić. Prid njima ti velim, da te volim i da ću te uzeti za ženu. Voliš li ti mene i 'oćeš poći za me?

— Volim te, Mića, i poći ću za te, po Božijoj odredbi — odgovori ona bez oklijevanja i sigurnim glasom.

— Nego, Ane, da znaš i drugu — opet će on: — Moj ćakan ne da, da te uzmem.

— Znam i to.

— I reka' mi je, da će me istirati iz kuće, ako ga ne poslušam.

— I to si mi reka'.

— 'O'š li ti, Ane, i tako, prid Svemogućim Bogom i prid ovim poštenim momcim postati moja žena?

— 'Oću, Mića, kad je Božija Volja!

— Al da znaš, Ane, da će te sutra moj ćakan istirati iz kuće skupa sa mnom i da ne 'š ništa imati pod Božijom kapom.

— Ima' ću tebe! — odgovori ona čvrsto i posve neobično za način izražavanja domaćih djevojaka.

— Prašite, momci! — vikne on, ogrli je i stane je ljubiti, a noćnom tišinom odjeknuše tri hitca, da je zvonilo na sve četiri strane od brda do brda. — Sad brže kući! — opet će Mića, uzme je za ruku i povede.

— Pa, ne mogu ovako! — počme se ona braniti. — Da uzmem što robe.

— A jer bi je sutra jope' prinosila? — odgovori on. — Bolje j', da ti je tu, 'di i 'est.

Momci opet nabiše i opališe.

Po selima uzvari lavež pasa, a mnogi se seljaci okrenuše u postelji ili na sijenu i šanuše: »Ni'ko odvede curu!« — no nitko se ne pokaza pred kućama. I Blažić se probudio. Svaki ga je hitac udario po mozgu, jer je odmah pomislio, da je to njegov Mića na poslu. On je slutio, što momak kani, pa se nije previše ni iznenadio. I Manda se trgla iz sna i odmah pomislila iste misli kao i Blažić. Ni jedno ni drugo

ne progovori ni riječi. Manda je uzdisala, a Blažić teško otpuhivao, kao da vuče natovarena kola.

Mića je poslao Ducinu i Makića preko Doca još prije neg su se primakli kući, pa kad njih troje stigoše, okrenuše više kuće u sjenik, da ne tabanaju po dvorištu.

Blažić se vrtio u postelji kao na čavlima i nije mogao iščekati, kada će stići — a bio je siguran da su oni! — i sve je smišljao, da li bi odmah izišao i rastjerao ih, ili bi počekao, dok svane. Nije se nikako mogao odlučiti, što bi bilo pametnije, pa prepusti sudbini: vidjet će, što će učiniti u onome času, kad im čuje topot koraka. Čekao je napeto kao zvijer na plijen. Svaka je žilica u njemu treperila od uzbuđenja, a krv mu u valovima udarala u glavu. I ako je bio mrak, on je vidio, da se nad njim strop diže i spušta. I postelja se je pod njim dizala i spuštala, kao da je na uzburkanome moru... Kad se putuje u Ameriku i iz Amerike, more je uvijek uzburkano... A možda ipak nije Mića, kad tako dugo nitko ne dolazi?! Već bi bio morao stići dvadeset puta... Živci su mu pomalo popuštali i opet zaspe.

Bio je već veliki dan, kada se je probudio. Manda je već bila ustala. U glavi mu je šumjelo, kao da je sinoć prepio. Prekrsti se i, moleći Boga, obuje se, opaše ćemer, obuče prsluk, uzme kapu u ruku i pođe u kuću. Otvorivši vrata, ustukne i stane na pragu kao okamenjen: — Pogodije sam ja! — pomisli, no, začudo, ne osjeti u sebi ni ljutnje, a kamoli srdžbe i bijesa. Samo se je ukočio i osjetio, kao da mu je netko odsjekao i ruke i noge, pa je pomislio, da će se srušiti. No, održa se na nogama.

Kraj ognjišta su stajali Mića i Joso, a među njima Anera, sve troje okrenuto licem prema njemu, kao da su se namjerice tako postavili i čekali, dok se on pomoli iz sobe. Manda se prignula, kao da tobože nešto radi. Svi su šutjeli kao zaliveni. Blažiću se učini, da ta šutnja traje cijelu vječnost, da ga davi i ubija, pa htjede dreknuti, što ga grlo nosi, no uistini reče posve mirno:

— A što j' to?!

— Evo sam ti, ćakane, po Božijoj Volji, doveje nevistu! — odgovori Mića nesigurnim glasom i stupi korak naprijed.

Anera brzo učini nekoliko koraka, da po svojoj dužnosti i po posvećenom običaju izljubi svekra.

— Ne primiči mi se! — srete je Blažić oporim, povišenim glasom i pruži prema njoj ruku, da je odbije. Anera zastade.

— Nemoj, ćakane, tako — opet će Mića. — Eto, Božija je Volja.

— Al nije moja! — odsiječe on.

— Bog je, ćakane, veći!

— 'Est, slava Mu i dika, i neka mi Un sudi! — govorio je Blažić sve jačim i jačim glasom. — Čast tebi, 'ćerce moja — reče prema Aneri — ali mi ti ne 'š nikad biti nevista.

— Gotovo j', ćakane! — reče mu Mića dosta nepristojno.

— Napolje, jer ću zaslipiti! — drekne sada Blažić kao ranjena zvijer, pokazujući ispruženom rukom prema vratima i naglo stupi preko praga.

— Nemoj, Blažu, ako znaš, što su Sedam Žalosti naše Blažene Gospe! — zavapi Manda i priđe k njemu.

— Nemoj, ćakane, molim te! — poče i Joso oko njega.

— Odmaknite se! Svi mi se mičite s očiju! — vikao je iz svega glasa. — I zapamtite, što vam natašte velim: dok sam ja živ, vas mi se dvoj ne ćete grijati kod ovoga ognjišta! Napolje! Napolje! — vikao je i oboje ih isturao preko praga i za njihovim petama zalupio vratima. Anera je tiho plakala, Manda jecala, i Joso je brisao suze, a Mića problijedio kao mrtvac i zanijemio.

Blažić je odmah iza toga opet otišao u sobu, sjeo kraj stola, podbočio na njega laktove, lice zakopao u dlanove i teško otpuhivao. Nešto je neprekidno govorio, no ni sam nije bio svijestan riječi, koje je šaptao, dok se ne uhvati na izreci:

— Bože moj, zašto me ovako progoniš?!

V.

Mića zastane, obazre se i upilji pogled u zatvorena vrata. U duši osjeti strahovitu bol i samoću. To mu je prvi put u životu, da se osjeti osamljen, bespomoćan, bez igdje ičesa i bez igdje ikoga. Lagano obori glavu. Pogled mu pade na

male otiske bose djetinje noge u prašini. To su tragovi njihova malog Ivana, a Mići se učini, da gleda tragove svojih stopala pred — petnaestak godina. U jednom mu hipu proleti ispred očiju cijelo njegovo djetinjstvo i mladenaštvo.

Tada ih je bilo tako mnogo s njim i oko njega! Bilo je vazda veselo. Živio je kao pčela na cvijetu i nije mislio ni na što osim na igru, niti je poznavao drugog osjećaja osim veselja. I kad bi ga majka istukla, ne bi osjećao ništa, osim da ga malko žari onaj dio tijela, po kojem ga je udarila, a za čas bi nestalo i toga. Sve bi brzo zaboravio i ponovno zaplivao neizmjernom, neograničenom srećom i zadovoljstvom. A pokojni bi mu did Vidurina pripovijedao razne priče. Često puta ih nije odmah razumio, no što je bivao veći, to ih se je življe sjećao, osjećao ih u svojoj duši i živio u njima i s njima. Did je svašta znao kao apoštol i često je karao svoga sina Blaža — Mića se toga izvrsno sjeća! Nije did bio nikako zadovoljan ni s njegovom ćudi ni s njegovim vladanjem, dok je, naprotiv, unuka Mićana veoma volio i vazda ga hvalio.

— O moj vridni dide Vidurina... Ni ti ne 'š ovo virovati! — ote se Mići uzdah sa usta, podiže žurno pogled i pođe. Anera je stajala malko podalje od njega i plakala. — 'Aj'mo! — zovne je on, idući.

— Kuda ćemo?! — upita ona kroz plač.

— Kud nas oči vode.

Po selu se već zorom pročulo, da je Mića odveo Aneru, a malo poslije su već svi znali i ono, što se je dogodilo iza toga u Blažićevoj kući. Polazeći na poslove, ljudi su zastajkivali i razgovarali o tome; planinke izlazile iz kuće, e da bi što čule ili vidile, a djeca su se samo zgledavala, osjećajući da se je u selu dogodilo nešto veoma važno i neobično.

Lukan je kopao krumpire i pozvao poslenike. — I Anera mu se bila obećala. Kad je čuo, što se je s njom dogodilo, zabrine se zbog nje i Miće, pa reče Anici:

— Vaj, brate, 'oće li doći?

— Jadna ti je una i njezino dolaženje! — odgovori Anica i, kao nekako po dužnosti, duboko uzdahne. — Uprav smrtni gri' za unako pravo čeljade!

Baruša je plakala, a sve nastojala, da joj ukućani ne vide, ali je Anica ipak opazila. Vidjela je i Matija, da plače, pa šane majci:

— Reci joj štogod. Utaboli je.

Anica se u neprilici ogleda oko sebe. Nije znala, što bi joj rekla, čime bi je utješila i umirila, bojeći se, da će je svojim riječima još više ucviliti i rasplakati.

— Dođide, Baruša, 'rano! — zovne je i pođe pred njom u sobu, pa kad su obje ušle, zatvori vrata i reče joj: — Ništa ti to, veselje moje, ne uzimlji k srcu. Znaš ti Blažića: plane, pa i utrne! Pro' će to njega.

— Daaa, moja majko! — odgovori ona i još se više rasplače. — Ne znaš ti njega. Taj ne popušta, kad upre!

— Pa, ako i ne će! — reče ona na svu silu odvažno i uvjerljivo. — Zdravi su, mladi su, a svi ćemo im pomoći, pa ne će propasti. Ima sestara, i mi smo tu, ima i drugoga roda, pa ćemo svi pomoći... Tako. Dok se okuće.

— Na čemu će se okučiti, moja majko, jadna im majka?! — propišti Baruša, zagrli svekrvu i položi svoju glavu na njezino rame. Stenjala je i mucala kroz jecaje: — Ne će im ćakan ništa dati... A 'ko j' vidije pod Božjom kapom krštenu čeljad brez svoga cola zemlje?! Ka' cigani, Bog bije š njima i Blažena Gospa.

— Ne boj se ti za nji'. Mića j' pametan čovik, a bije j' i u vojsci. Vidije j' svita. Zna un...

Anica je govorila samo tako — da nju tješi, ali ni sama nije vjerovala svojim riječima. Nije ona luda. Zna dobro, kao svako odraslo čeljade, da čovjek ne može živjeti bez svoje zemlje. Druga su stvar — ka' gospoda i oni, koji žive u gradu. Gospoda ne žive o svojim žuljima, pa im onda zemlje ni ne treba. Ne bi ni znali, što bi s njome počeli, kad je ne mogu jesti ni pečene ni varene ni sirove. Zna to Anica.

I Matija je ušla u sobu. Pridigla se je samo, da roditelji vjeruju, da joj je bolje, a inače — krsti pukoše, oči ispadoše od muke i bolova. Vuče se po kući kao prebijena zmija, dok može izdržati, a onda opet prilegne. Stajala je kraj njih dviju i nije znala, što bi počela, a u očima su joj se caklile suze.

— 'Est Bog, 'ćerce moja! — opet će Anica. — Samo Un, slava Mu i 'vala, zna, zašto nam što šalje. Kolko j' prišlo i priko mene, jadnice, pa — 'vala Bogu. Evo me žive.

— Majko moja... Majko moja... — jecala je Baruša.

— Nemoj tako, zlato moje! — reče joj Matija, ogrli je s leđa tako, da su sada sve tri bile kao u klupku, pa i ona glasno proplače. Više se nije znalo, tko bi koga trebao tješiti, kad se naglo otvoriše vrata i Lukan poviri u sobu.

— Ne cmolite tu! — reče on poluglasno. — Eto iđe Anera.

Međutim se ona već javi na kućnim vratima. Mara joj prihvati pozdrav i u čudu se zagleda u nju, ne znajući u prvi čas, što bi joj rekla. Iz neprilike je izbavi Lukan, koji se okrene prema Aneri i, kao tobože, veselo usklikne:

— Evo moje mlade! A 'ko bi bije reka', da 'š doći!?

— Obećala sam, striče, pa me evo — odgovori ona dosta glasno i čvrsto. Stajala je nasred kuće, s motikom na ramenu, uspravna, ponosna i divna kao uvijek, tek joj na licu nije bilo njezina veselog smiješka. Obrazi su joj jutros blijedi, a pod očima modri podočnjaci, i oči malko užarene od plača. Stajala je kao mramor, bez smiješka, bez suze u očima, bez i najmanjeg trzaja živaca i mišičja.

— 'Di je teta Anica? — upita Lukana.

— Eno i' svi' triju u sobi.

— Amode, amo, Ane! — zovne je Anica. Sve tri su žurno brisale suze i čistile lice, da im ne opazi, da su plakale.

Ona stupi u sobu mirno, odmjerena koraka, uzdignute glave. Motiku je ostavila pred sobnim vratima. Nije ni riječi progovorila osim pozdrava. Baruša joj pritrči, pade joj oko vrata i stade je ljubiti, šapćući joj:

— Nešo moja, milinje moje!... — a suze joj opet navale na oči i jecaji prekinu riječ u grlu.

— Ne plači, draga! — reče Anera odrezano, zovući je, kako se zove najstarija zaova. — Ja sam znala, kako će biti, još prije nego sam pošla!

Govorila je odrezano i odlučno, ali hladno, te joj se i samoj učini, da je umrla ili se okamenila ili nekako drukčije otupila i izgubila svaki osjećaj. Sada joj se svi ti događaji čine nekako strani i daleki, kao da se nje uopće niti ne tiču. Nije to ona, najljepša, najvrednija i najslavnija cura u puku; nije to Anera, koja iza prve bračne noći s ljubljenim momkom, s gazdinskim sinom — ide na tuđu njivu, da cijeli dan kopa za cvanciku, za trideset i tri novčića! Ne, ne. To nije ona, to se nje ne tiče... Poslije prve bračne noći izbačena iz

kuće kao šugavo pseto, kao kakova krpetina, kao kakova propalica — ona, djevojka časti, poštenja i ponosa! Ne, ne, ne! Nije to ona; nije to Anera. Sve je to tako daleko od nje; sve je to tako strano i tuđe. To se nje ništa ne tiče, jer — ona je Anera! I ona ima svoga Miću!

— Uguši' ćeš me! — reče Baruši i oslobodi se njezina zagrljaja. — Triba ići na posa'. A 'di su ti, striče, drugi poslenici?

— E, 'di su već uni! — odmahne on rukom i reče kao da će zapjevati: — Baruša j' tu još ništo pomagala Anici, ja spremam kola, pa ćemo sad mi s kolim za njima.

Svima je bilo na vrh jezika, da je upitaju za Miću, no nijedno ne nađe prave riječi, a ona je šutjela, izišla iz sobe i prihvatila motiku, da će poći, no onda se naglo povrati i reče:

— I ne upita' te, Matija, kako si ti?!... 'Vala Bogu, već bolje. Vidi ti se i na očima...

— Bolje, bolje... A da, man bolje! — potvrdi Matija neodlučno, pa i nehotice opet obriše oči, osjećajući, da su joj previše vlažne.

Idući niz putinu, Anera baci pogled prema — svome novom domu, u koji joj ne dadu, i opazi svekra pred kućom. Stajao je, okrenut prema Glavici. Anera protrne, kad ga opazi, i opet osjeti, da je to ipak ona: Anera i nitko drugi, koja je izbačena iz kuće i sada ide na tuđu njivu. Ona, ona... A zbog nje je bačen s ognjišta svojih pradjedova i onaj, koji je njoj najmiliji na svijetu. Dala mu je i svoju dušu i svoje tijelo, dat će mu, ako ustreba, i svoj život, a učinila ga je — prosjakom! Je li to zbog njezine ljepote?! Ima još mnogo vrlo lijepih djevojaka u puku, i lijepih i mlađih od nje. Ili je možda zbog njezine stasitosti i obličja?! Još je mnogo, vrlo mnogo tako — ili bar približno — tako skladnih i stasitih djevojaka u puku. Il je možda zbog njezine marljivosti?! I drugih je još veoma mnogo, koje bi se mogle mjeriti s njome u marljivosti, pa i ako je, možda, ne bi prebacile, mnogo ih je, koje bi joj dobacile i držale i s njom korak i s motikom i sa srpom. Il je možda zbog njezina djevojačkog poštenja?! Zar je i jedna bunjevačka djevojka drugačija?! Il je možda samo zato, što je — žensko?!

To je već ludo pitanje, jer je toliko ženskilja, da za njih nije u neprilici ni najveći kukavelj, a kamoli bi mogao biti momak, kakav je Mića.

Zašto je onda taj bistri, otvoreni, promišljeni, prekrasni momak dao i svoju najveću svetinju, pradjedovsko ognjište, i na njemu odmah slijedeću svetinju, svoje roditelje i svoju braću i svoje sestre i mukotrpni, ali obilni gazdinski život i — sve i posljednju košulju: zašto, zbog česa dade sve to, samo da mu jedna žena postane družicom bijede, patnje i pregaranja?!

A ona ga je molila, da je ostavi. Ta je njezina molba bila promišljena i iskrena, te je već bila u svojoj duši prinijela i tu najveću žrtvu. No on je nije htio prihvatiti. On ju je odbio, čim je bio siguran, da je ljubljena žena spremna i na drugu žrtvu: da se naglavce sputanih ruku i nogu, bez igdje išta, sunovrati u nepoznati život s jedinim imetkom: njihovom beskrajnom ljubavlju! Prihvatio je tu drugu žrtvu, jer ju je pridonosio i on.

I oni su se sunovratili, da spase svoju ljubav pred rođenim ocem, pred onim, koji sad stoji pred kućom i suludo zuri u neku nepoznatu točku. Pred njim, pred rođenim ocem oni spašavaju svoje duše, svoje čežnje, svoje skrovite, tajnovite i tajanstvene snove i osnove. Spašavaju se, skačući u neprozirnu maglu, u gusti mrak, u bezdanke i provalije. Da li je to put spasa?

— Bog zna, kako j' njemu sada pri duši i što sada misli?! — sijevne Aneri pitanje u glavi. Sve se je bojala, da će se okrenuti i opaziti je. Podaleko je to, i ne bi nikako mogla razabrati izraz njegova lica, ali bi i on nju svakako prepoznao i odmah bi znao, da i jutros ide — na tuđu njivu... Bog zna, da li bi pošao prema njima? Da li on uopće želi, da nju vidi i da li bi joj što rekao, da se sretu? Saleti je pitanje, zašto on nju toliko mrzi, a da nikad prije nije pokazao takova svog osjećanja prema njoj?!

Sada, ovoga časa, osjeti, da je strahovito uvriježena i ponižena, i taj joj osjećaj nagna suze na oči. Brzo ih obriše, okrenuvši se na stranu, da ih ne opaze Lukan i Baruša. Nešto se slično nije jošte dogodilo nijednoj djevojci, nego baš njoj prvoj, otkad se pamti, i u toj i u svim susjednim plovanijama.

— Kako će me samo gledati, kad dođem na njivu?! — istom sada pomisli i osjeti, da joj noge klecaju i da joj po cijelom tijelu prolaze ledeni trnci. I u glavi joj je počelo čekićati, a srce se razigralo kao u vrućici. Da je tako sinoć osjećala, ne bi se bila mogla maknuti ispod hrasta. Bili bi je morali nositi. Da su je jutros bili obuzeli isti osjećaji i takova slabina, bila bi kao mrtva pala pred Blažićeve noge. No, začudo: i sinoć je i jutros bila jaka. Bila je, posve naravno, uzrujana, i u njoj su se rušili cijeli svjetovi, no ipak je bila tvrda, bila je čvrsta, ponosna i puna odlučnosti i vjere. Bila je nesavladiva, nepobjediva i velika, jer je — bio uz nju ljubljeni čovjek. A to je pravoj i potpunoj ženi dovoljan izvor snage i sreće i onda, kad — izgubi svu snagu i svaku drugu sreću!

Ona to nije mogla sve tako promozgati, ali je u jednom trenutku sve to neodoljivo i nezaboravno proživjela kao najizrazitiji događaj na javi, stresla se — doista: stresla je glavom, duboko odahnula i skoro glasno rekla:

— Bože moj, daj mi snage!

— Što to veliš, Ane? — upita Lukan, koji je išao tik uz nju i razabrao, da je nešto rekla, ali nije razumio riječi.

— A tako, striče — odgovori ona — uprav ništa... Tako: molim se Bogu.

— A što si to molila? — opet će on, pokazujući i s naglašavanjem i sa smiješkom, da ne vjeruje njezinim riječima.

— Molila sam Očenaš — odgovori ona posve sigurno, te se tome i sama začudi. — Pokojna mi je moja majka, Bog je pomilova', znala češće divaniti: »Kad ti je — veli — najteže, moli Očenaš, ali ga moli pametno, svaku promisli, pa ćeš viditi, kako j' u njemu sve i kako će ti mam odumiliti!« — Tako me j' una učila, pa ja tako vaik i radim i vaik mi pomaže.

— 'Esi vidije, junače! — reče Lukan kao da se tome čudi. — Ja i' izmolim na dan, da ni sam ne znam, kolko, al — zdravlja mi moga — više puta ne znam, 'esam li na početku il na svršetku. Samo onako — odvrćem i molim ka' čekalo na mlinu. E, a da, da tako ne valja: tako molije, a spava!

Anera nije slušala njegovih riječi, već je u mislima otišla za Mićom. Bog zna, što će moći urediti i što će mu reći?! A... nekako će se već živjeti.

Kad su došli na pedesetak koračaja k poslenicima, svi se, najednom, nasloniše na motike i zagledaše prema njima, koji su dolazili.

— Nemojte tako! — opomene ih Ducina. — Nemojte je gledati ka' kakvo čudo, man radite, kun da nije ništa ni bilo.

Svi ga poslušaše i opet se prignuše na motike.

— 'Este li, junaci?! — upita ih Lukan, smiješeći se. — Evo i nas, da pomožemo.

Zametnu se obični, svagdanji razgovor, pa počeše padati i šale. Anera nije bila, kao inače, vesela i razgovorljiva, ali je ipak, tu i tamo, po koju dobacila i ona. Kad joj se je sreo pogled s Ducinovim, on joj neprimjetno, srdačno i prijateljski namigne, te i njoj preletje prvi osmijeh preko lica i nabreklih očiju. Malo pomalo, sve neopazice, dođe razgovor i na njezinu udaju i svi poslenici staše na njezinu i Mićinu stranu.

— Vidila sam jutros strica Blažića — reče Manda Lukićeva. — Ja mu nazva Boga, a un ništa n' otpuvuje ka' bik, »'Esi ti gluv?« — velju mu ja. »Prođi me se!« — zvizne un ka' bradviljem. »Misto da zapališ dva duplira našem svetom Roku, što ti je posla' unaku nevistu, ti tu privrćeš očima ka' munjen!« — »'Aj k vragu, ne tentaj me!« — vikne un na me, a ja njemu: »'Ajde ti, moj striče, k stotini vragova i nikada te više moje oči ne vidile!«

— I baš ti njemu tako, Mande?! — podrugne se Lukan.

— 'Esam, striče, očiju mi, uprav ka' sad vami. Sve sam ja njemu tako ka' iz knjige. Niki su nas čuli i smijali se. Pa da! Svi mu zamiraju. Kad sam ga tako ispovidila, un ništo promumlja ka' medvid i uteče u kuću.

— Da j' te čuje tvoj Lukić, platila bi ispovid! — dobaci joj neka, a svi se ostali nasmijaše.

— E, uvano me ne bi bije za to, jer mi je jutros divanije ka' i ja!

— Vele — reče Bara Josičina — da su bili u svatima diver Joso, Makić i ti, Ducina?!

— 'E l' to, veliš, tvoj »diver Joso«? — naruga se Ducina.

— La! — odvrati ona. — Baš ti je ta na mistu! Pa čiji bi »diver Joso« bije, neg naše Anere, kad o njoj divanimo?! Neg, reci ti nami, 'esi li bije il nisi?

— Ja ništa o tome ne znam. To će najbolje znati Anera.

— Duše mi, — javi se ona posve mirno — ja pravo ni ne znam, 'ko je bije. Sad mi je sve ka' u magli, ka' kroz san.

Opet je bila posve sabrana i mirna kao čovjek, kojemu se nije dogodilo ništa, na što nije bio potpuno spreman i što ne bi bio izazvao svojom slobodnom voljom. Osjeti u svojoj duši veliko zadovoljstvo nad takim osjećajima, pa reče:

— Meni se sve čini, da Bara dobro pogađa. 'E l' nu, Ducina, da si bije?!

— Ja uprav ne znam — odgovori on, smijući se. — Pita' ćemo Miću.

— Zbilja, Anera, Bog ti dava', kud je otiša' Mića? — javi se Marija Varakanova. — Ja sam vidila, kad je jutros otiša' kroz Gaj, al unda sam znala samo, da si ti odvedena, pa ga nisam ništa pitala. Nikuda j' otiša'.

— Ja ne znam.

— A 'ko će znati, ako ne 'š ti?!

— Ne znam, ne! — potvrdi ona i opet se nasmiješi. Osjećala je, da joj je sve lakše i lakše i da se događaji obnavljaju pred njezinim očima u sve naravnijim bojama. Eto — nije se dogodilo upravo ništa, što se ne bi bilo moralo dogoditi, pa ako se nije još nikad nikome dogodilo — jest, eto, sada njoj i Mići, pa gotovo. Oni su zdravi i mladi, a da nijesu prepuni vjere, ljubavi i odvažnosti, ne bi se uopće bili ni dali na takav put. A uz takovu popudbinu: možeš i preko svijeta sa suhom koricom kruha, pa i s praznom torbom!

— A sigurno j' otiša' u općinu — reče Manda Lukićeva i zagleda se u Aneru, e da bi je izvazvala na odgovor ili joj pročitala na licu, što misli. Anera uhvati taj pogled, pa reče:

— Otiša' j' po nikakvom poslu, al ja, uprav, ne znam, ni kuda ni po što.

Baruši se je taj razgovor s početka činio nezgodnim i vrlo ju je ljutio, jer se je bojala, da će Aneru vrijeđati i žalostiti, no kad vidje, kako ona to lagano prima, i sama se udobrovolji.

— Eto, moja nešo — reče, zovući je odjutros tako — ako te ćakan i ne priznaje nevistom, priznaje te Mića svojom ženom i mi drugi svojom nevistom, pa će već Bog dati!

— Gle ti, gle Baruše! Divani ka' pop! — reče Manda Lukićeva, koja je već osrednjih godina, pa se tako i vlada. Svi se počeše smijati osim Anere i Baruše, koja je pocrvenila preko ušesa, pa reče kao da se brani:

— Pa, ovako i 'est.

— Ne velju ja, bluno, da slabo divaniš! Rekla sam, da divaniš mudro i pametno ka' pop.

Anica je Lukanova donijela ručak: punu golemu zdjelu palente i velik ćup kisela mlijeka, te sve metnula na zemlju pod stari, krošnjati javor i pozvala poslenike. Kad su posjedali oko zdjele, reče Lukan:

— 'Ajde, Ane!

Ona je, naime, kad je god radila kod Lukana, pred ostalima glasno molila, jer je lijepo i razgovijetno izgovarala svaku riječ. Danas se je Lukan pobojao, da bi mogla odbiti ili se nekako ispričati, no ne reče ništa, nego je samo pozove, da vrši svoju dužnost kao i redovno. Ona ne reče ni jedne riječi, već se glasno prekrsti i počne moliti. Oči je malko priklopila, ruke sklopila i molila s toliko osjećaja i pobožnosti, da joj je glas podrhtavao kao prenapeta struna, a iza svake je dovršene rečenice malko zastala kao da ponovno doživljava ono, što je doživjela, izgovarajući božanske riječi.

Sve su se oči upile u njezine usne kao da čekaju, love i sišu svaku njezinu riječ, koja — kao da im je svima posve nova, dosad nepoznata i nečuvena. Skoro svi doživješe danas prvi put Svemogućega kao svojega Oca nebeskoga i vidjeli su, vidjeli na svoje oči i osjetili i u svome srcu i u svakoj svojoj žilici nedokučivost, posvemašnjost i svetost Imena Njegova; očutjeli su, da Anera osjeća u svojoj duši i u svom srcu Kraljevstvo Njegovo, i da zna, da baš zna, kao što zna, da se ona zove Anera, da baš tako znade, da se ispunjava Njegova Volja na nebu i na zemlji. Posve je naravno, da se s takvom vjerom ne može biti u strahu za svagdanju koru kruha, pa s toga i samo tako razumiju Anerino držanje.

— Mojaaa Ane... kako si ti danas molila! — reče Manda Lukićeva, sva zatravljena, kad su se prekrstili.

— Bome, ka' i dosad — odgovori Anera.

— Daaa, moja sestro, druga ti je to danas!

— Ja sam se uprav sva ukočila, slušajući te — reče Marija Varakanova.

— Eto, vidiš! — prihvati opet Manda. — Nisam ja sama tako čula. Meni se sve činilo, da mi je po kostim padala sad vatra, sad mraz od svake tvoje riči.

Baruša ju je gledala kao začarana, kao zanesena, a na krasnim su joj se očima svrtile suze, ali ovaj put ne od tuge, već od neke posve nove spoznaje i zadovoljstva. Reče joj, ne skidajući s nje očiju:

— Sada ja razumim, kako ti moreš sve ovo mirno snositi... Ja sam se bojala, da će ti pukniti srce, a ti bi mogla pivati!

Čas je bio previše težak i previše svečan za tako mlado, nepismeno društvo, koje je sjedjelo na zemlji, oko zdjele palente, u javorovoj sjeni, a iza njega ležale motike. To je Lukan svijesno osjetio, pa da to razblaži, reče prema Baruši, smijući se:

— Čujete li vi moga vilozova?!

Svi se malko trgnuše, ali se nitko niti ne osmjehnu. U Aneri su odvajkada svi, koji su je poznavali, gledali nešto drugo, nešto posve različito od ostalih njezinih vršnjakinja, kao da je dolazila iz posve drugoga svijeta nego li onaj naš obični, mali težački svagdanji narod, koji u krvavom znoju svoga lica jede suhu, gorku koricu kruha i začinja je, naizmjence — najtežom kletvom i najusrdnijom molitvom, evanđeoskim milosrđem prema svome potrebnijem bližnjemu, i najokorjelijim, najokrutnijim zločinom. Anera je uvijek bila nešto drugo, a ovoga im se časa učini još i kud i kamo više — drugačijom od svih ostalih. Sada gledaju posve drugim očima i na sve ono, što se je od sinoć s njome dogodilo. Dok jutros ona još nije bila među njima, govorili su o njoj lijepo, ali su pale i nekolike neslane šale i doskočice na račun njezin i njezina braka, te je neka šanula onoj do sebe o »vjenčanju pod vrbom«, a ona se od srca nasmijala; kad je Anera došla među njih onakova, kakovu su je vidjele i čule, sve su se iznenadile, a neka je pomislila i — da je bez srca i ponosa; sad međutim kao da se dogodilo među njima čudo, čudo maloga i tako velikoga Očenaša! Sve one — sve ženskilji osim Ducine i Lukana — danas, sada osjetiše veličinu toga Očenaša, kad dolazi iz Anerina srca i s njezinih usana, no ujedno doživješe i Anerinu veličinu.

Anica nije još nikada požalila, što je Barušu uzela za svoga Ducinu, no ovoga joj časa pade upravo na srce prigovor i grižnja, što nije pristala uz Lukana i pokušala sve moguće i nemoguće, da je dobije za svoga jedinca. Zadovoljna je ona s Barušom, ali bi bila, sigurno, još zadovoljnija s Anerom, i ujedno bi bila toj divnoj duši prištedjela sva ova grozna poniženja, razočaranja, muke i patnje. Eto, to je najviše zapeče: Anera bi tu bila našla život, kakav zaslužuje. Osim toga — mislila je Anica — Anera je već zrela žena, pa bi već bila rodila dvoje djece! A ovako — naravno je, da dijete još nema djeteta... I Baruša je dobra. Anica vidi, da je i veoma bistra i pametna, al Aneri ipak nije ni blizu. A ona bi se bila udala i bez Ducine. Samo, naravno: Anera su i Mića već davno bili dali jedno drugome vjeru, i ona je ne bi bila pogazila. Ta je okolnost, o kojoj ne može biti nikakove sumnje, sada služila Anici za umirenje savjesti i kao isprika.

Sve je obuzelo neko čuđenje i snatrenje, te se odmah ni ne prihvatiše žlica, dok ih Lukan ne gurne:

— Sad, kako mu drago, al isti moramo! — reče i prvi se maši žlice.

— 'E, striče Blažiću, jadna ti duša i teško tvojim koščurinami, kad dođu u posvećenu zemlju, a vrag će s tobom omastiti bradu! — reče Manda kao da se je prenula iz dubokoga sna.

— Samo Bog znade, zašto ovo mora ovako biti, moja nešo! Morda un ni ne griši — reče Anera.

Nitko od njih nije ni slutio pravoga razloga, jer — osim Boga — samo je Blažić znao, zašto to tako mora biti! Ljudi su govorili, da on to tako čini, jer je »u njemu vrag lakomi, koji će ga i ukupiti«, pa je htio, da mu nevjesta donese u kuću veliku prćiju, kad već ne može donijeti i zemlje. Neki su nagađali, da se je on možda bio kada zarekao ili što više i zavjetovao — Bog zna, kako i na što i za što, ali eto, svakako tako, da preko tog zavjeta nije mogao Aneru pustiti u kuću. Bilo je i još različitih — mogućih i nemogućih — naklapanja, no nitko nije bio ni blizu istini.

Samo je on jedini znao tu strašnu istinu, koja mu je trovala misli, grčevima kovitlala utrobu i cijepala srce kao dvosjeklim noževima.

Kad ju je jutros vidio pred sobom, onako divnu, lica malko izmučena plačem, besanicom i ljubavlju, uokvirenu njegovim dvama sinovima, koji su je zaštićivali svojom ljubavlju i svojim muževnim mišicama od njega, od svojega rođenoga oca, ni ne sluteći pravu vrst opasnosti, koja joj prijeti od njega, kad ju je tako vidio — bio bi volio, da je može blagosloviti nego bogatstvo cijeloga svijeta! Ali — ne to radi Miće, radi svojega sina prvorođenoga, nego radi nje, koju ljubi slijepom, bolesnom ljubavlju. Njoj on želi sreću, njoj on želi sve, što najviše ona može i zamisliti, ali ne — sa svojim sinom! Ne, nikada, jer on zna, da je ljubi strašnom, suludom, životinjskom ljubavlju, pa mu ne smije biti ni blizu, a kamoli da mu postane nevjestom, da postane — njegovim djetetom.

Ona je pošla k njemu, da ga zagrli i poljubi. On je to vrlo dobro znao — jer je njezino vladanje bilo posve naravno i prema svim običajima! — i s toga je onako tvrdo i oporo viknuo: »Ne primiči mi se!« Ona je njemu nosila djetinje usne, na kojima je još plamsao životvorni cjelov njegova prvorođenca, a on bi taj cjelov bio morao primiti podlački licemjerno, pretvarajući se, da ga prima sretan i blažen otac, dok bi ga uistinu dočekala upaljena zvijer, koja bi te predivne usne najradije grizla i sisala iz njih u toplim mlazovima krvi svu opojnost i blaženstvo nesmirenog, nezasićenog, nezadovoljenog ženstva. S toga je jedina njegova obrana i jedini njegov spas bio u kriku:

— »Ne primiči mi se!«

... »Ne primiči mi se, kćeri Evina, i ne búdi mojih želja, ako želiš spasiti čast svoju i dušu moju... I da znaš, kćeri Evina: kad se urediš i namjestiš, pa me gledaš užarena oka i malko uleknuta struka, ja osjećam, da me izazivlješ na svoje ženstvo i onda, kada je tebi još jedina želja, da utažiš taštinu i želju, da se još ipak sviđaš, da si još ipak krepka i lijepa... i da znaš: na to te goni neutaženo, neukroćeno, neugašeno ženstvo, pa ti to tajila ne samo meni, nego i samoj sebi... Ne primiči mi se, kćeri Evina«...

Anerinu je dušu spašavalo samo to, što je Blažić znao — ne naslućivao ili nagađao ili možda samo želio, nego — sigurno znao! — da ona ni ne sluti, što on prema njoj osjeća. Jer kad bi u ona vremena, još u ona junačka vremena, bio došao sam

Anđeo Navjestitelj k djevojci — bilo kojoj! — i rekao joj, da prema njoj osjeća onako, kako je Blažić osjećao prema Aneri, oženjen čovjek i još k tome otac njezina izabranika, njezina ženika — ne bi mu bila vjerovala, jer takova pomisao nije mogla naći mjesta u duši djevojke iz onoga kraja, iz onoga krša, iz one goleti, iz onoga kamenja, iz one crne zemlje, gdje je još i djevojka kao crna majčica zemlja — savršeno čista i naravna u svojoj vrsti i svojim nagnućima.

Blažić je to znao, baš kao što je znao i to, da njega njezina blizina izazivlje tolikom luđačkom snagom, da je jedva obuzdava. A on želi, on hoće, on mora nju obuzdati, no za to je bezuvjetno nužno, da mu je Anera što dalje, da mu se ne primiče i da je što manje viđa. Inače — ne bi bio siguran za sebe.

Zna on, da će ga svi osuđivati, jer ga nitko ne razumije, kad ne zna istine. A on je ne može i ne će nikom govoriti. Patio je, patit će, al ne može govoriti niti smije drugačije raditi. Žao mu je Anere, al joj ne može pomoći, a nije on kriv, što sluša onog njegovog tvrdoglavca. Mića, Mića... taj njemu nikako ne može u džep. Zaćorio kao lud, pa — nijednu nego nju, umjesto da je kao pravi sin poslušao svog oca; da se je malko zamislio, kad mu je rekao — koju god hoće, samo ne nju, on, jednostavno: samo nju kao ocu za inat, kao spram glave. Eto, to je ono, što Blažić nije mogao ni razumjeti ni oprostiti. I jutros, kad je bio sam u sobi, kad je utekao, da nikog ne vidi, nije mislio ni na što drugo nego na to Mićino vladanje.

Što je o tom dulje razmišljao, sve je više bjesnio i stvarao sve tvrđe i okrutnije osnove. Neka svijet o njemu misli, što hoće, neka ga i psuje, al on će već pokazati svome balavčetu, kako se poštiva volja svoga roditelja. Ne će mu dati ni žlice hladne vode, pa da ga vidi, da baš skapava od žeđe. Sjeti se, da će radi toga patiti i Anera, i bi mu u prvi čas teško. Nekoliko se je trenutaka na tome lomio, no ubrzo prijeđe i preko toga: nije joj on kriv. On je nije gonio, da svoju sudbinu veže s takim deranom. Baš obratno: želio je, da se uda za bilo koga drugoga. Za bilo koga i gdje bilo i sigurno bi joj baš on, Blažić Vidurinov, prije ili poslije, i pomogao — i dobro pomogao! — ako bi bila pametna i ako bi mu bila — tako: dobra i ljubazna prema njemu... Da! On je na to pomišljao —

istina, u vrlo skrovitom kutiću svoje duše, ali je to doista pomišljao. Tako — kad se ona jednom uda, onda bi se on njoj približio i rekao joj lijepu riječ i ponudio joj pomoć, a da ne bi za to ništa tražio, dok se ona posve ne pripitomi i ne nauči i na njega i na njegove darove, a — onda — onda sve drugo slijedi posve naravnim razvojem i tokom.

Tako je on snovao! Kad se to tako dešava u ostalom svijetu — kao, na priliku u Americi, a to on dobro zna! — zašto se ne bi moglo tako dešavati i kod nas?! Tako — na priliku u svijetu — najprije počneš s djetetom. Tako — nasmiješ mu se, onda mu dohvatiš lopticu, kad mu daleko odleti, onda počneš s njim pomalo razgovarati, pa se i sprijateljite. Sjedite na istoj klupi i — tako, ćakulate, na priliku. A mamica to sve gleda i veseli se, što se njezino dijete sviđa i drugima. Svima mamicama to laska. Malo poslije doneseš djetetu koji slatkiš, pa kad se dijete odmah ne zahvali, jer se zabavi sa slatkišima, mamica ga upozori na dužnost, pa se i sama zahvali. I tako ste već počeli razgovarati, te ona vidi, da je gospodin vrlo dobar i ljubazan, jer samo dobri i ljubazni ljudi vole djecu. Kad si se već sprijateljio s djetetom, onda ga već smiješ i pomilovati po kosicama, ističući, kako je lijepo, kako je zlatno. Mamica to sluša i sva se rastapa od milja i sreće. I ona miluje plod utrobe svoje i u tome vam se, kao posve slučajno, nađu ruke na tom njezinom plodu. Zatim, malo pomalo, nađu vam se ruke, na priliku, i na drugim mjestima. I onda — pomogao te Bog, lipa moja gospojo! — Tako to ide, na priliku, u svijetu! Nema li gospoja, slučajno, djeteta, onda budi siguran, da voda kakvo psetance, pa se preko psetanca penješ do nje.

Blažić to točno zna, jer su mu pričale naše barabe, pa je onda i sam gledao, a i doživio je i proživio koješta, pa kad tamo tako ide, zašto ne bi išlo i kod nas?! Jest naš svijet drukčiji — zna Blažić i to! — al su ipak uglavnom žene svuda samo žene, kao što su i ljudi — samo ljudi. Naravno, kod nas ne ćeš djetetu ponuditi slatkiša, već jednom žemljičku, drugi put smokvu, a gdjekada novčić i slično.

Sve je to Blažić razrađivao u svojoj glavi i vjerovao, da bi se bilo dalo provesti — kad, tad. Istina: čim prije, tim bolje, ali on nije nestrpljiv. Bio je on već u svakakvu kolu i zna, da su uvijek stradali oni, koji su bili nestrpljivi. Tako je u igri,

tako je u krađi, a tako je i kod žena. Bio bi on došao do toga, a da Anera ne bi ni primijetila, niti bi i sama razumjela, kako se je to — skliznula. Sjetila bi se, možda, što je učinila, istom onda, kad bi već bilo prekasno. Tako, naime, stradavaju sve poštene žene: nesvijesno, a kad se osvijeste, već je most dignut i nema povratka. Tako bi to bilo i tu, da mu se Mića ne ispriječi preko puta. Sada je gotovo, gotovo zavazda. Propale su sve osnove, potopljene sve nade, al je baš zbog toga svršeno i između njega i Miće. Svršeno!

Da taj svršetak između sebe i sina zapečati i vanjskim znakom, odluči, da će ga svakako izbaciti iz zadruge, pa što ga stajalo, da stajalo. Lijepo će poslati bilježniku janje, a onda će otići i s njime se porazgovoriti. Ako vidi, da nije dosta jedno janje, poslat će i drugo, pa — dokle ga ne začepi. Nema tu drugoga puta!... Ispisati ga iz zadruge, pa onda neka ide, kud ga oči vode. A može s njime i — njegova kraljica.

— Baš i 'est ka' prava kraljica! — reče Blažić, kad mu je ta oznaka došla u pamet, sjećajući se slike pokojne kraljice Jelisave. — I drži se ka' kraljica. Al — da'ću ja njima kraljevinu...

Počeo se je iskreno veseliti toj pomisli i odmah odredi Josi, da obuče misno odijelo.

— A kuda ću, ćakane? — upita on.

— Kud ti ja rečem! Oblači se.

Kad se je Joso obukao, otide Blažić u vrtao, gdje su pasli janjci, uhvati najboljeg ovnića, sveže ga konopčićem za rogove i dade ga Josi:

— Vodi ga u Lovinjac.

— Pa, danas, ćakane, nije sajam.

— Vodi ga i pridaj biližnikovoj gospoji.

— A što ću joj reći?

— Reci, da ja to šaljem njoj. Tako — za miloštu. I ništa drugo.

— A ako me bude što pitala?!

— Vraga će te una pitati! Naučena j' una na te posle. I da si mi već kod kuće, kad ja budem mislije, da si istom tamo.

Kad je izišao na cestu, blizu mosta Cvituškoga, srete Miću, koji se je već vraćao iz Lovinca.

— Kuda ti s ovnićem?! — začudi se on.

— Biližnikovici — odgovori Joso, namrgođena lica. — Šalje joj ga ćakan, poganca pojila u svakom zalogaju.

— A što un ima sa biližnikovicom?

— Znaš, da nije rad nje. To j' za unog proždrljivca — biližnika.

Mićo se zamisli:

— Kakvi' un ima posala sa biližnikom?

— Što ja znam, dosad nikakvi', a što snuje, to Bog zna. Sigurno ne misli na dobro.

— Znaš ti što, Joso?!

— Nude!

— Reci ti biližnikovici, da to janje ja šaljem! Reci: »Moj brat Mića. Unaj, što ga j' ćakan skupa sa ženom istira' iz kuće.«

— Bog s tobom! Kako bi' to?

— Vrlo jednostavno i ništa se ne boj. Kad ti ja velim. Reci: »To j' za miloštu od mog brata Miće.« Ako ćakan upita, 'esu li primili janje, što mu mogu odgovoriti, man da 'esu?! A un ne će ni pitati, jer se za take darove ne pita.

— Dobro, Mića! 'Oću, pa i mene istira'.

— Ne će, bluno, ni znati, što smo napravili!

— A 'di si ti, Mićane, bije?

— Tako. Malo sam baza'. Samo ti sad 'ajde i tako načini, ka' sam ti reka'. Ništa se ne boj.

— Ne triba ti misliti. To j' gotovo! — odgovori Joso i nasmije se vrlo zadovoljno. — Baš mi je drago. Velim ti: un snuje nikakvo zlo.

— 'Vala Bogu. Neka snuje. Barem ćemo mu za to kukavno janješce pomrsiti i potku i osnovu, a za drugo — kako nam Bog da'... Reci: »Šalje moj brat Mića, kog je ćakan istira' iz kuće skupa sa ženom.«

— Ne triba ti — kun da si sam tamo!

— I da znaš, Josica: nas se dva nismo ni vidili.

— Ne boj se!

Što je više razmišljao, to se je više i oduševljavao za Mićinu izmišljotinu. Osjeti, kako je to neobično pametno, jer će svakako — ako ništa više — zategnuti i oteščati provođenje Blažićevih nakana. A on sigurno snuje nešto proti Mići.

Sigurno, kao što je Bog. Kad bi mu mislio dobro, ne bi ga istjerao iz kuće s onakom ženom!

Našao je u kući glavom gospođu bilježnikovicu. Bila je nešto zamišljena i snuždena, no čim vidje, da je janje za nju, odmah joj se lice razvedri.

— Čiji, veliš, da si ti?! — priupita ga.

— Blažića pokojnog Vidurine.

— A, i ti si njegov! — reče ona. — Svaka čast, moj sinko, i tebi i njemu, al ono, što on radi sa sinom i onakom divojkom, kojoj nema para, nije pošteno. — Govorila je dosta srdito i zagrijano. — Dobro ja poznam Aneru. Jest ona sirota i potribica, al bi mogla za lajtmana, kakva je.

— E, e — potvrđuje Joso veselo.

— Ja ne znam, što kani tvoj ćaća, al moreš slobodno reći, da ću ja na golim kolinima zaklinjati svog čovika, da po zakonu čuva siromašnog Miću i unu siromašnu ženu.

— Bog vam dava'! — reče Joso sav razdragan i rastumači joj, da je janje poslao Mića. Ona se iznenadi i stade odbijati, da ga primi, jer — kaže — sada siromašni momak nema ni križa Božijega, pa nek čuva bar to jadne ženine prćije.

— Ma to j' samo milošta... Tako, od milošte ga šalje — pentao je Joso u neprilici i nije se dao otisnuti, dok nije primila.

Kući je išao kao na krilima i u tom zadovoljstvu posve zaboravio i na Miću i na njegove teške neprilike, a nije se sjećao ni na ono, što bi moglo njega stići, ako mu ćaća dozna za ovaj njegov pasjaluk.

Blažić ga je nestrpljivo očekivao i u tom se uzbuđenju nije mogao prihvatiti nikakova posla. Snovao je i umovao, vodeći cijele razgovore i s bilježnikom i s načelnikom i predstojnikom. Al lako je njemu za sve, kad mu je bilježnik u džepu. Onda će on za njega i raditi i govoriti. A on može, može svakoga vraga, jer on govori i s kotarskim predstojnikom i velikim županom ovako — kao što mi drugi divanimo i trokeljamo među sobom. Tako on s velikim županom!

Htjede već poći pred Josu, no u zadnji se čas predomisli: morao bi prolaziti mimo seoskih kuća, a to nije htio. Nije se želio ni s kim ni sretati ni sastajati ni razgovarati. Dosta mu je Mande Lukićeve, a kakva je ona, sigurno će biti i drugi.

Nitko ne zna, zašto je takav, pa misli, da to čini iz lopovluka ili ludosti, a možda i iz pustoga gazdinskog bijesa. Nije ni čudo! I on bi se zanimao i sudio, da je to kod drugih. Pitao bi — tako...

Joso je dolazio žurnim, velikim koracima.

— Zabavije si se — reče mu Blažić.

— Bome i nisam, ćakane. Iša' sam kun da me vile nose — odgovori momak.

— Što ti reče?!

— Drago joj je i veli...

— Nude, nude! — požuri ga Blažić. — Što veli?

— Znam ja, veli, vridnoga Blažića. Nema mu para među ljudima.

— Nude, nude!

— I tako... Veli: »Bi'će drago mome mužu.« Uprav je rekla »mome mužu«.

— E, vrag joj ukupije »muža«.

— A jer ga psuješ, ćakane, kad ti nije ništa načinije?

— Uprav zato — odgovori Blažić, okrene se i pođe od sina, no brzo se povrati i upita ga tiše: — A, 'e li, 'rankane: nije te vidije ni'ko od naši' seljana?

— Pa, tako... — motao je Joso. — Tako. Kako bi' ti reka'?! Vidili su me, da gonim janje.

— A 'e l' te 'ko pita', kuda ćeš?

— Nije ni'ko. Upravo me to nije ni'ko pita' — odgovori on sigurno i posve mirno.

— I ne tribaš nikom divaniti. Ni materesini. Ni njoj. Nikom ništa. Ni riči.

— Pa, majki ništo moram reći, ako me pita.

— Reci joj, da si ga odagna' u stupu, da mu operu i izvaljaju runo.

— Nije una blunasta... Nije janje sukno, da ga gonim u stupu na valjanje — odgovori nevoljko Joso.

— Reci joj, nek mene pita. A ti muči! — odreza Blažić i ode u štalu, samo da otide od Jose i da bude sam.

Već je bila kasna večer: blago pospremljeno, čeljad večerala, većina ih već i polijegala, a mlađarija se razišla po prelima. Anera je sjedjela uz vatru sa sestrom Mandom i svakom Markom, koji se je priženio k Mandi na ognjište. Nijesu imale

brata, četiri se sestre razudale, Anera bila još nejačka, pa pokojna Ika odredila Mandu, da ostane na ognjištu. Ona je nešto slabunjava i malko mećna u rukama, pa bi se bila teže udala iz kuće, dok Anera nije majci zadavala brige. Bila je sigurna, da će ona moći birati momke.

Sjedjeli su i šutjeli, jer im riječi nijesu išle preko jezika. A i što mogu razgovarati, kad njih dvoje ne znaju ništa, a i Anera kaže, da ni ona ne zna, što kani Mića?! Još se je tu i tamo oglasio po koji šum iz sela, odjeknuo koji glas ili laucnulo pašče, tromo i nehajno, kao iz drijemeža.

— Zabavije se — reče Marko.

— Uprav ga dugo nema — prihvati Manda.

Anera je šutjela.

— A znaš li, kud je otiša'? — upita Marko. — 'E l' ti reka', kuda će?

— Reka' mi je samo, da će doći kad smrkne — odgovori Anera mirno i sabrano. — Sad će un, samo što nije banije!

Ona još nije bila pravo ni izgovorila posljednjih riječi, kad zatutnjiše pred kućom teški muški koraci.

— 'Esam li ja rekla?!

Mića uđe, pozdravi, smijući se, i sjede.

— Veseje ti, pašu?! — reče mu Marko.

— 'Esam, 'vala Bogu! — potvrdi on. — A, znaš, moj pašu, kako ti je: kad se čovik oženi, mora biti veseje barem prvi dan, a potlje — što mu Bog da.

— Zabavije se ti dobrano.

— Tako.

— A što si radije cili dan?

— A... Tako... Koješta.

— Molim te, ne ispovidaj ga sada! — ljutito će Manda, mećući stolicu. — Imamo, Mića, gra' ka' zlata.

— Baš i nisam gladan.

— A 'esi 'di što ije?

— Tako...

— Kako bi, bluno, čovik brez ila cili dan?! — srete je Marko.

Anera je neprekidno šutjela i ispod oka gledala Miću. Činilo joj se, da je nekakove divne, još do jučer nepoznate, struje prenose i pretaču u njegovo muževno tijelo, u njegovu ljepotu, u njegovu snagu, i osjetila trnce po cijelom tijelu.

Bila je sretna, a osim te sreće mlade žene osjećala je i veliko zadovoljstvo i ponos, što je on tako miran, sabran, veseo i odlučan.

— Nego znaš pašu, a i ti svasti, da čuješ — reče Mića lagano, važući svaku riječ: — Mi vami ne ćemo smetati. Za kratko vrime neka Ane kod vas. Tako — kad nije na tuđoj njivi, da je s vami i da ima 'di prispavati. I tako...

— Ne triba ti o tom ni riči izustiti — prekide ga Marko u besjedi. — Štogod triba i koliko god moremo.

— 'Vala vam. I ne ćemo vam zaboraviti — nastavljao je Mića. — Ja vam ne ću ni smetati ni dodijavati... Eto, ako se kada i navratim na sinik, k svojoj ću ženi — reče i nasmije se. — 'E l' tako, Ane?!

Ona je šutjela i smijuljila se.

— A, molim te — Marko će lagano i oprezno — nije da ste vas dvoj nami teški — ne daj, Bože! — neg samo pitam: što si ti odumije?

— Dobro sam odumije, pašu.

— A kako si odumije?

— Tako... Mi smo mladi, a ćakan star, pa ćemo se, do Božje Volje, naduravati.

— 'Est to, al kako, kako, to ja tebe pitam? — zaintačio Marko, želeći, da mu ta zgoda ne izmakne, a da ne čuje njegovih osnova.

— Sve u miru Božijem i, barem s naše strane, u ljubavi i slozi.

— E, moj pašu, nek se s unakim vrag slaže i ljubi. Vražije j' uno srce od kamena. Ja ću to njemu i skresati u brk, čim se sritemo.

— Ništa ti njemu ne 'š reći, ako si moj paš! — reče Mića vrlo odlučno i oštro ga pogleda. — Razumi me, pašu: ni bile ni crne.

— Taki lopovluk načiniti svom ditetu i taku sramotu ovakoj nevisti! — žestio se Marko.

— Nemoj se ti, pašu, češati po tuđim, prosti ćeš, leđim! Niti ti Anu istira' iz kuće nit je tamo otišla s tvojim dogovorom. Sama j' tila, a da tebe nije ni upitala, pa sada — kako joj Bog da.

— Ne mogu, moj Mićane, od sramote među ljudima. I otac i majka sam ja njoj.

— 'Est to i 'vala tebi za tu ljucku besidu, al poslušaj ti mene: s ćaćom mi se nemoj svaditi. To j' samo moja i ćakanova stvar, a ničija druga. Ni Anina, a kamoli tvoja i Mandina. Ako 'oćete, morete ga obići, okalati ga i ukloniti mu se s puta — a rad mene nemojte ni to, al više od toga ni za živu glavu.

— Nije to tako, moj brate!

— Samo ovako. Meni more moj ćaća dati i nogom ispod 'r'tenice, more me i istriskati — ćaća mi je! — i to ne spada ni na koga nego na mene. Ni na moju ženu. Ni una se tu ne smi upetljavati, dok je moja žena.

— Al meni je do moga diteta. I na moj to obraz sve pada! — žestio se Marko.

— E, moj pašu: al to tvoje dite više nije tvoje dite nego moja žena i sve iđe samo na moj obraz. Ne boj se ti za to.

— Ne more to tako — javi se sada i Manda.

— Ja vami ne mogu i ne ću zapovidati, al da znate — a evo nas tu svi' četvero! — ako mi se svadite s ćaćom, svadili ste se i sa mnom. I velim vam još i ovo: svadili ste se unda i s mojom ženom!

— Neg da se kraj njega provlačimo ništa n' ka' prasice kroz plot?!

— Ne boj se toga, pašu: un će se provlačiti kraj vas!

— A što si ti unda odumije? — pokuša Marko posljednju navalu s tim pitanjem.

— Tako... Vidi'ćemo. Ni za to se vi ne škrbite.

— Mora vam dati nikolka komada zemlje i načiniti što kućice i tako.

— Imamo mi svoju zadrugu i svoje ognjište.

— E, moj Mićane! Ne bluni, kad si pametan. Nit vi imate kuće nit kućišća.

— Nemaju ga ni vrepci, pa svaki dan siti cvrkuću. Ni ševe, a pivaju i kad nisu site.

— Samo ti tako, pa 'š daleko — reče Marko, klonuvši već i u svojoj žestini i u svojoj želji, da mu dozna namjere i osnove.

— Kad nas je Bog stvorije, odredije nam je i život. Ne ćemo propasti.

— I ne daj, dragi Bože.

Mića je ustao odmah poslije ponoći, obukao se, obišao više kuća i oprezno se uvukao k Josi u štalu. Pas ga je opazio, izišao iz kućice, naćulio uši i uperio pogled u njega, kao da razmišlja: je li tat ili je tko domaći?! Po mirisu je bio odmah siguran, da je svoj, no sumnjivo se je prikradao, pa ga je to malko zabrinjavalo. I Mića je mislio na njega, pa mu se tiho javi. Garov spokojno mahne nekoliko puta repom i zadovoljno se vrati na svoj topli ležaj.

Joso je tvrdo spavao i duboko dihao. Mića se spusti na koljena kraj njega i šane mu u uho, da ne bi čula ostala djeca, koja su se rasula po slami:

— Joso! Joso!

On se prene i naglo sjede, trljajući oči.

— Aaaaa... — reče u čudu. — Nisam mislije, da 'š doći.

— 'Ajmo van, da nas ne čuju dica.

Za nekoliko je časaka Mića imao na leđima torbu i u njoj cijeli kruh i dva sira, a preko ruke veliku sjekiru.

— Majku moraš zorom dočekati u kući i sve joj reći, da ne bi digla larmu za sire i kru', a ako ćakan opazi, da nema sikire — traži je i ti š njim.

— Ne boj se.

— Ja ću se vratiti istom prikosutra na noć, pa reci majki, da mi jope' priredi kru' i dva zdijanjka sira. Neka budu kod tebe u štali, jer nije pametno, da šunjamo po kući. More se lako probuditi ćakan.

— Ne boj se. A 'di si ti bije danas?

— Ne boj se — odgovori mu Mića njegovim riječima.

— Što radi neša? Nisam je, kukavan, danas ni vidije potlje unoga.

— Ništa, ništa. Ne boj se! — odgovori Mića i šmugne u mrak prema Glavici.

Išao je strašnom brzinom, da mu je kamenje sve frcalo ispod opanaka. Poznavao je on tu svaku stopu zemlje, svaki panj i žilu, svaki kamen i lokvicu na nogostupu, a i oči su mu se već bile privikle na mrak — no ipak ih je bio morao dobro naprezati, da bar približno vidi, na što staje.

Kad je stigao na Ojevac, k mlinu Vrbanovu, ču po šumu, da mlin radi. To ga zabrine, jer nije želio, da ga itko vidi. Ako prođe preko platice, mora onda i tik ispred mlina, a može se lako desiti, da bude tkogod na vratima. Mora mu se javiti,

a onaj će ga pitati, kamo će. Što će odgovoriti? Istine mu ne će kazati, a da mu opet laže i petlja, tko zna, kakove će priče iz toga nastati. Pomisli, da bi bilo najpametnije, da obiđe platicu i prijeđe potok dolje preko ploča, no to je daleko, bliže Pećine. Morao bi se vraćati najmanje trista koračaja, a i još povrh toga i radi toga načiniti veliku stramputicu. S toga se ipak odluči, da ide preko platice. Kapu nakrivi na desno oko i odluči nastojati, da ga ne prepozna, ako ga i vidi. Žurno se popeo prema mlinu, koji je zvrndao kao golem vodopad. Sigurno su bila sva tri vitla u pogonu. Išao je veoma oprezno. Kroz pukotine je udaralo svijetlo: grije se mlinar — pomisli Mića i sustegne dah i uspori korake, pazeći, da opancima ne udari o kamenje kao da bi se to moglo čuti u onom urnebesu vode, mlinskoga kamenja i čekalâ na mlinima! Vrata su bila zatvorena.

— 'Vala Bogu! — odahne Mića i požuri kao vjetar.

Cijelo selo spava mrtvačkim snom. Stipanov pas sprcao na njega kao bijesan, al je srećom bio privezan, pa — neka trza! Javi se i Nikoličina kuja, a zatim uzvariše psi i u daljnim dvorištima.

— Lajte vi, lajte, samo kad me osim vas ne vidi ni'ko drugi! — reče Mića, idući kao na krilima. Mora svakako proći i Egeljac prije zore. Prve su zvijezde blijedile i umirale, kad je stigao do Krušnice. Njoj baš i nije osobito vješt, ali zna, da nije duboka, pa morao baš i zagaziti u nju. Tu na putu, kuda je prelaze seoska kola, svagdje je ispod koljena, a gdjegdje i do koščice.

— Lako j' za to — mislio je i samo hitao naprijed, osjećajući se lagan kao pero, a toliko jak i odlučan, da ga ništa s ljudske strane ne bi moglo ni smesti ni pomesti. Prve ga trake zore zatekoše na državnoj cesti među kućama, no ne vidje još nigdje znaka života osim što iz tora Grgelije Župana dopriješe nekolika udarca zvona sa blaga. To se ustao ovan, pa se češe o ljesu, jer nije moguće, da je tetka Jeka već ustala i pošla musti.

— A mogla bi una, kakva je! — pomisli Mića, no ni to ga više ne bi moglo smetati. Njezina je kuća na strani pod cestom i ne može ga vidjeti, a ako bi ga i vidjela, ne može ga prepoznati. Duboko i zadovoljno odahne, kao da su mu se pluća

istom sada dočepala divnoga jutarnjeg gorskog zraka, no korake ipak ne uspori.

Hrlio je k cilju svom svojom mladenačkom snagom i svom svojom raspjevanom, zanesenom dušom, koja ne pozna ni smetnja ni neprilika ni poteškoća ni zapreka; hrlio je na krilima vjere, koja može doduše dovesti na Golgotu, no koja će prije toga — pokrenuti bregove i zaustaviti rijeke!

U selu su se svi čudili, što bi s Mićom: ne vidješe ga jedan dan, ne vidješe ga drugi dan, pa ide već i treći, a njemu ni traga ni glasa. Neki su već počeli sumnjivo vrtjeti glavom i svašta nagađati. Anera je sve te dane radila kod Lukana i bila — ne baš vesela, al eto: kao i ono prvi dan. Nije zabrinuta, nije zaplakana, a to je dosta.

Baruša je već sva gorjela od brige, pa trećega dana uhvati Aneru nasamu i počne je zaklinjati, da joj reče, gdje je. Oči su joj bile pune suza, jer se je ozbiljno bojala za brata, kojega je voljela više od sve braće i sestara.

— Ništa se ne brini — umirivala ju je Anera. — Ne smim ti reći 'di je, a uprav — da ti pravo rečem — ni ja sama nisam sigurna, 'di je. Ni meni nije pravo reka'. Samo tako — ništo j' smrsije i otiša'.

— A kad si ga najzad vidila?

— Pritprošle noći. Malko j' prilega, a unda se diga' prije drugi' pivaca i otiša'. Ništa se ne boj.

I Manda je bila veoma zabrinuta, i ako je znala, da je odnio dobru popudbinu i da je naručio i drugu. Nju je mučila misao, što to on radi i gdje je.

— I ti uprav ne znaš, kud je otiša' i što radi?! — upita Josu, unesavši mu se u oči, da im uhvati svaki treptaj.

— Kad ti velim, majko — odgovori on i svrne pogled.

— Ti mene varaš, kad mi ne'š da gledaš u oči.

— Velim ti, da ne znam. Jer ti ne bi' reka', da znam?

— A što ja znam, jer mi ne bi reka' i što vi snujete?! A ti ne znaš, moj sinko, jadno materino srce...

— Neka tvoje srce, majko, bude s mirom, dok mu kuva kru' i siri sire.

— Znaš ti, gade, znaš, što un radi, al mi ne 'š da rečeš!

— Eto, majko, kad si tolko sprcala: znam, ali ti ne smim reći! Zareka' sam mu se, da ću šutiti, pa me pušti s mirom. A znaj, da ne radi zlo.

— A moga' bi reći svojoj majci — govorila je ona meko i toplo, kako to samo majka znade i može.

— Ni majci ni Blaženoj Gospi, pa da me ubiješ! — reče on već otresito.

— A nu! A ti nemoj, kad ne 'š.

— Bi' ja tebi reka', al ne mogu.

I Lukan i Anica su već bili zabrinuti, no Lukan je šutio kao zid, a i Anici je rekao, da ne smije pitati Anere, kad ona sama ništa ne kazuje, i Anica se držala njegovih riječi kao svetoga pisma. Matija međutim nije mogla izdržati, da Aneru šaptom ne upita. Ona Miću vrlo voli ne samo s toga, što su preko Baruše u tazbini. Tu je još i drugo nešto. Negda je ona s velikim žarom zavirivala u njegove krupne oči i pomišljala, kako bi bilo divno, da se i on zagleda u nju. Znala je ona, da se on gleda s Anerom, no sve je pomišljala, da je to možda samo šala, a kad se je uvjerila, da je to više nego i najvruća ljubav, dugo je tugovala kao ranjena ptičica, no ni s kim ne progovori o tome ni jedne jedine riječi. Gutala je svoju tugu u tišini i samoći, kao sigurno i mnoge druge, koje su pomišljale na njega s ljubavlju i čežnjom djevojačke žedne duše. Tugovala pa i pregorjela, a da joj nitko nije opazio. Možda je Mića štogod nagađao, ali se je pretvarao, da nije nikad ništa primijetio i vladao se prema njoj kao prema sestri, kao i prema ostalim našim djevojkama. Međutim je on otišao u vojsku, a ona se zagledala — i jest i nije! — u drugog i pristala, da i pođe za njega.

— Uprav sam poželila Miću — reče Aneri. — Nisam ga već dugo vidila.

— Vidi'ćeš ga — odgovori Anera. — Dok se vrati, ja ću mu reći, da te dođe pogledati.

— Bog ti dava', Ane, reci mu... Ne znaš ti, kako j' meni... To ni'ko ne zna, man dragi Bog i ja.

— A što »kako j' tebi«?! — iznenadi se Anera i prvi čas nije znala, kako bi tumačila njezine riječi.

— Gotovo j', moja Ane — reče ona tiho i proplače.

— Bog s tobom, Matija! Što ti je?! — čudila se Anera i sva se ubezumila od iznenađenja.

— Lipa moja Anera... — šaptala je ona: — Na nosilim ću ja prid oltar, a ne pod vincom na vinčanje...

— Ma, saberi se, sestrice moja! Što diviniš, jadna ti majka?!...

— Gotovo j'... Još koji dan. Samo nemoj nikom reći, a osobito ne jadnoj majci. Poludi'će...

Suze su joj curkom curile niz obraze, no niti se je čulo plakanje niti su joj jecaji prekidali riječi. Govorila je mirno i sabrano.

Anera se ukočila od čuda. Vidi ona i sama, da je teško bolesna, ali joj nije bila ni blizu pomisao, da bi mogla i umrijeti. Ne umire se od prve, a nije bila vrlo ni oslabila.

— Da mi nije radi žalosne majke, meni ne bi bilo teško umriti — govorila je tiho, a suze su samo tekle i tekle. — Gori će meni, ako Bog da, biti lipše. Tamo ću naći sve naše... A ja i' ni ne poznam, al uni, sigurno, poznadu mene...

Prekinula se je u riječi, časak razmišljala, a onda upita:

— Što, zbilja, ti misliš, Ane, pozna li mene i moj pradid i moj šukundid i svi naši stari?!

— Molim te, Matija, ne sanjaj — odgovori Anera u najvećoj neprilici, a oko srca joj se steže neizmjerna tuga, te se je jedva svladavala, da ne proplače.

— Ja mislim — nastavi Matija svoju misao — da me poznaju, kad su vaik kod našeg ognjišta... A uni 'esu tu kod svog ognjišta... Meni će š njima lipše biti... O'de se, 'vala Bogu, nisam ogrišila, pa će mene Blažena Gospa primiti.

Anera je svaki tren htjela koju reći, da je odvrne od tog govora, no osjetila je, da će zaplakati, ako progovori samo jednu riječ. S toga je stisla zube i promatrala je. Sad se i njoj pričini, kao da Matijine oči više ne gledaju ovaj svijet. Posve su drugačije, nego li ih je ona prije poznavala.

— Noćas sam bila s našom Blaženom Divicom — nastavljala je ona jednolično i bez pometnje. — Mojaaaa Ane, da ti Nju vidiš, na pomoć nam bila! To se ne da reći. Kad sam je ja opazila, zaslipila sam od puste lipote, pala na kolina i stala joj ljubiti noge. Una me pridigne k sebi, lipo mi se nasmije i zagleda mi se u oči — onako ozgo', jer je viša od mene... Al to j' bije samo san... Ja se veselim

da ću k njoj i veselo bi' pivajući umrla, da mi nije moje majke, žalosna ti sam za njom... Rad nje ću se 'edva s dušicom podiliti, rane moje grdne...

Govorila je mirno, a suze su same curkom curile.

— Samo bi' još 'tila viditi Mićana...

— Ako rano stigne, eto ga još večeras k tebi — odgovori Anera bez promišljanja i osjeti, da ju je popustila muka oko srca i u grlu. Odmah se osvijesti i sabra, pa odluči, da se makne, dok još može, bez plača i suza.

— Bog ti platije! — reče Matija veselo. — Nek dođe u koje bilo doba noći. Ja ću ga čekati.

VI.

Blažić je više nego svi ostali bio već prvoga dana veoma zabrinut, kud je Mića otišao. Vidio je, da je Anera kod Lukana na poslu, kao da se s njome nije ništa ni dogodilo, pa je onda bio tim izvjedljiviji, gdje je Mića. Pitati nije mogao nikoga izvan kuće, a nekoliko je puta već bio zaustio, da upita Mandu, no vazda se u zadnji čas svladao i prešutio. Nije htio, da ona pomisli, da se on možda kaje zbog onoga, što je učinio. Volio bi umrijeti, nego dopustiti, da to itko pomisli, a napose ona. Nije on ni derančić ni žensko, pa da zamahne i bubne, a poslije plače i jauče. Svaku on svoju dobro promozga prije nego je reče ili učini, pa je tako bilo i ovoga puta. Ne kaje se on, nema on što žaliti osim — Anere, al sad je i to gotovo za vazda. Pregorio je i oca i majku, pa će i nju.

I nije on bio zabrinut za Miću, što bi se bojao, da će mu se dogoditi kakovo zlo ili da će inače patiti. Mića je sam odabrao, pa sada neka i vuče svoj samar. Sam ga krojio, sam ga i nosio! On je vjerovao, da je to prava njegova krv, pa će mu skovati kakovu huncutariju i zakuhati poparu. S toga je bio zabrinut, što ne čuje za njega i ne zna, što radi. Zabrinuo se i uznemirio, pa odluči, da ne će ni časa čekati, već odmah — ispisati gadče iz zadruge.

Slijedećeg jutra — odkako ga je istjerao i bilježniku poslao janje — reče ženi, da mu izvadi preoblačilo i misno odijelo.

— A ku'š ići, da ti ga vadim? — upita ona.

— U Beč! — odgovori on mirno, ali suho i odrezano.

— Pa valjda da te smim upitati.

— Pitaj ti, pitaj, al bi ti, na moj račun, bilo bolje, da zavežeš.

Ušutjela je, jer je znala, da bi moglo zlo po nju svršiti, ako nastavi. A bijes je u njoj samo kipio i siktao, te bi se o nju bile mogle zmije trovati. Ona je njega vrlo voljela, kad su se uzeli, a poznavala ga je samo površno — toliko, koliko se poznadu svi u istom puku. Kuće su im bile nadaleko — ona je iz Lipaća — pa nije nikad imala zgode, da ga promatra na njivi, u igri, u šali, a i u svađi među ostalim ljudima. Stoga ju je njegova ćud veoma neugodno iznenadila, no lako je prenosila, jer je imala dobru svekrvu, a svekar joj je — pokojni did Vidurina — bio kao apoštol. To je bila za nju velika blagodat, jer su ipak oni bili gospodari, a ne on. Ćušnuo ju je — i to momačkí! — već osmi dan poslije vjenčanja, a za nekakovu glupost, za trice i kučine, na koje drugi čovjek ne bi ni pogledao. To ju je bilo toliko zaprepastilo i zapeklo u dno duše, te je mislila, da mu ne će oprostiti, dok je živa. Mislila je, da će i dušu isplakati.

— Gad, da bi li gad i smrad! — govorila joj je svrkrva i tješila je. — Ne znam, na koga se gadče bacilo, da je taki?! Evo, ja i moj vridni Vid već ljucki vik skupa, pa un na me još ne metnu ruke, da me udari, a bome, ima' bi bije 'dikad i zašto.

Kad se Manda nije mogla umiriti, reče joj svekrva, smiješeći se:

— Muči, jadna, sada. Ne cmizdri. Nije ti glave odsika'... a kad se doveče' sastanete u slami, unda ćeš mu i oprostiti i sve zaboraviti. Slama ti je priki lik za sve nevolje među čovikom i ženom.

I poslije ju je češće ćuškao, a kad mu umrije majka, pa Manda postade planinkom, znao ju je i dobrano propustiti kroz šake, a sve — radi ništa. Ona se s vremenom na to i naučila, a ljubav joj se prema njemu nije nimalo smanjila. Kad je bio nekoliko godina u Americi — otišao je iz pukoga bijesa! — često je izgarala od želje za njim, pošteno ga čekala i dočekala ga rašírena srca i zagrljaja. U duši se je, onako tajno i skrovito, pomalo nadala, da je postao bolje

ćudi i da ga je svijet smekšao i ublažio, no na svoju se je žalost brzo uvjerila, da je on u tuđem svijetu mnogo dobra zaboravio, a da u zamjenu nije ništa naučio osim psovati i pomalo piti. Bio je vazda isti do dana današnjega.

— 'O'š doći na užinu? — upita ga, kad je polazio.

— Ne znam, al ja mislim, da ću dospiti — odgovori on posve mirno. — Nije mi do stanja.

Išao je odmjerenim, skoro laganim korakom, jer je znao, da su gospoda u općini istom oko devet sati, pa je imao dosta vremena, jer da ide s noge na nogu, za jedan sat može stići. Najvolio bi on naravno u kuću k bilježniku — da vidi ovnića ili bar njegovu bekinu! — ali zna, da ne smije nikoga primiti kod kuće. To su nekakove nove odredbe i zakoni, a prije je bilo drugačije: sve si lijepo uredio uz čašicu vina i zalogaj mesa, pa istom, kad je bilo sve ugovoreno — bilo iza jednog ili deset takih razgovora i čašica — išao si u općinu i pripovijedao. Naravno, pripovijedalo se to s početka i opširno, kao da gospodin bilježnik nema ni pojma, o čemu se radi.

Al sada je to leglo. Ako mu sada dođeš u kuću, a poslije ubrzo budeš imao kakva posla s njim u općini — nijesi mu prijatelj i onda te je vrag ručao. S toga se to sada drugačije udešava: mjesto sebe pošalješ janje ili koju kokoš, koji sir, sprtvicu jaja i tako, a gospodin bilježnik razumije i taj razgovor. Lako će on danas s njime, kad je janjac ispripovijedao svoje. On će mu samo reći: Eto ... pomagajte, ako znate što j' Bog ... Prosu' će me una palavorda. 'Ko ne sluša svoga ćaću, taj ne sluša ni Svemogućega, slava Mu i 'vala... Lipo vi njega štraknite iz zadružne knjige, pa neka iđe sa svojom kraljicom, kud i' oči vode... Što ću im ja! 'Est, re' ćemo, ja sam njega istira', al ga nisam tira' ... Reka' sam mu: poslušaj me, uzimlji koju oćeš osim nje. A un, uz nos meni, pa sam unda ima' pravo, da mu dam nogom u tur.

Razmišljajući tako, stiže i u općinu. Bilježnik je već radio kod svojega stola. Poklopio se i nešto pisao, kao da cijela carevina ovisi o tom njegovom šaranju. Blažić ga pozdravi, upita ga za zdravlje i sve se smijulji — a kako i ne bi, kad je siguran za svoju stvar i kad zna, pred koga ide?! Onaj niti podiže glave nit mu odgovara nit mu pruža ruke.

— Bome vi, gospodine, vridni! — reče Blažić samo da upozori na sebe. Kaže mu »gospodine« i »vi«, al baš ne bi

ni mario. Zna ga, dok je još čobanio tu pod Pilarom. Al sad — eto: danas je tako! Svaki vrag hoće da je gospodin, čim obuče na sebe ono jadnog kupovnog kaputića. Blažić se nakašlje, e da bi ga tako prenuo, i reče još glasnije: — Blago općinarim uz takog biližnika!

Onaj ništa. Radi dalje ili se samo pretvara, da radi.

— Mudračine! — pomisli Blažić i uprav mu bi ko nekako i drago. — Tu un samo tako prid unim pisarčićem, da se mali ne bi dositije, da j' janjac već dopirije prida mnom.

— Što j' dobroga, Blažiću? — javi se bilježnik u jadne jade i ne dižući glave. — Oprosti — kaže — imam mnogo posla, pa se žurim. Sidi.

— 'Esi vidije?! — pomisli Blažić u sebi, sjedajući. — Nama' un meni: »Sidi«. Pogodije sam ja.

Malko se namjesti na stolici, nekoliko puta previje kapu, pa je opet razmota, da je opet smota, a onda poče pripovijedati. Kad bilježnik nije nikako podizao glave, Blažić je gledao u pisara, kao da njemu pripovijeda. A pripovijedao je opširno i potanko, pa kad je mislio, da je svršio, stane i zagleda se u bilježnikove kose.

— 'Esi svršije? — upita onaj suhoparno i nehajno.

— A, eto — odgovori Blažić krotko i ljubazno. — Ja sam vam pripovidije, a vi ćete to sad svršiti. Bog i vi i ni'ko drugi. Ja se uzdam u vas.

— Što bi ti želije, Blažiću? — upita bilježnik povišenim glasom i prvi put ga pogleda.

— Ma, eto, 'rankane, da gada ispišete iz zadruge, da ga brišete iz moje poštene zadruge radi neposluva ocu i gospodaru zadruge.

— Nema, moj Blažiću, ništa od toga. 'Ajde ti lipo kući, pa se dobro prospavaj, pomoli se Bogu i primi svoju dicu na ognjište, kako to zapovida Bog i zakon. Pridomisli' ćeš se ti.

— Ja sam se, 'rankane, pridomislije. To ti je gotovo, kun da čitaš u svetom evanđelju.

— Ne ide to, Blažiću, viruj ti meni. Ne da zakon, a i sramota j' to — govorio mu je uvjerljivo i prijateljski, baš kako su ga molili Mića i plovan.

— Kakav bi to bije zakon, koji meni ne bi da', da ja budem gospodar u svojoj zadruzi?! — čudio se Blažić i vjerovao, da to bilježnik tako govori sve radi pisara.

— Gospodar zadruge nije ni paša ni harambaša, moj Blažiću. On je samo najstariji među jednakim.

— 'Est to, 'est, al njega moraju svi slušati ... I tako: ja ne ću puštati, dok ga ne ispišem.

— I jope' ti velju, Blažiću: po zakonu to nije moguće, a i sramota ti je među ljudima, što si načinije, pa pušti sve s mirom, primi svoju dicu i živi u svome dobru i poštenju, kad ti je Bog da'.

— Ne, ne, gospodine! — reče on žešće i već malko poče sumnjati u janjca. Sigurno je sam bio preslab. Nije znao valjano i uvjerljivo pripovijedati. — Ja 'oću, da vi mene uzmete u zapisnik. Ne znam ja ti' vaši' paligrava i zakona, pa mi more 'ko potlje reći, da sam zakasnije.

— Baš 'oćeš zapisnik?!

— E, a da, 'rankane, man zapisnik?! — odgovori mirnije, pomišljajući, da je to možda ipak sve samo radi — pisarčića.

— Piši, Vrane! — reče bilježnik i ustane. — Uzmi zapisnik i ispuni glavu. Strica Blažića poznaš.

Kad je mali svršio, bilježnik mu je govorio u pero, a on pisao.

— Morao bi tražiti isključenje i neviste — reče mu bilježnik, samo da čuje, što će odgovoriti.

— Kakva nevista, kakav li vrag?! — užesti se Blažić. — Ako j' una, 'rankane, 'ednu noć spavala s mojim sinom u mojoj štali — na svoj je obraz to učinila. Una će roditi, a ne moja zadruga.

— I tako ti, moj vridni Blažiću, divaniš o svojoj dici i još o unakoj dici! — reče bilježnik prijekorno, no vrlo pristojno.

Izišao je skršen i vrlo nezadovoljan.

— Kakav janjac, kakvo li što!? — gunđao je kao pijan. — I vo će tu otići ... I dva vola ... A un samo: »Piši, Vrane« ... i sve meće u uni vraži zapisnik ka' ni sebi ni svome. Kun da se ruga sa mnom... »Piši, Vrane« ... Vrag te zabiližije i metnije te nami za biližnika, da nad nami stresaš gaće. Al nu ... brez gada se ne more ... Piši, Vrane, pa kako Bog da... Poije ti meni i dva, pa i sva četri vola, vrag i' ždera iz tebe, bi' će unako, kako ja 'oću... Samo ti, Vrane, piši ...

Išao je vrlo tromo i lagano, no ipak je kući stigao mnogo prije podne. Upravo mu je godilo, što u kući ne nađe nikoga. I Manda je bila nekud izišla. Sjeo je kraj vatre, podbočio glavu i razmišljao... Nema druge, već poslati još jednog janjca. Al ne odmah. Pričekat će desetak dana, pa onda. Dok vidi, hoće li ih zovnuti u općinu ... Piši, Vrane ...

— Stiga' ti već! — reče mu Manda, ulazeći u kuću.

On ne odgovori ništa, već ostade i otide u sobu, da se presvuče. Oblačeći košulju, sjeti se, da bi Manda svakako morala znati, gdje je Mića i što radi, dok ništa ne pita i na njoj se ne vidi, da je zabrinuta. Jest pokunjena, ali to je rad onoga jučerašnjeg, a poslije — ništa, već se, što više, čini kao da je vesela — pomisli on i požuri se, da što prije iziđe u kuću.

— Čuješ, stara — reče joj još sa sobnih vrata — a 'di ti je tvoj vridni 'ranko?!

— Pušti me s mirom, žalosna ti sam i kamena za njim! — propišta ona. — Pušti me barem s mirom i ne diraj u moje grdne rane.

— A kud se j' diga' u bandižu? — govorio je dosta mirno, jer je računao, da će najlakše na taj način od nje ispipati, ako što zna.

— Što ja znam, jadna ti sam, kad se bojim ikoga upitati, a ne vidim ga?

— Da mu se nije što pripetilo?! — reče on proračunato, da je izazove.

— Ne govori, jezik prigriza', da Bog da! — procijedi ona, vrlo potresena, a na oči joj udariše suze.

— E, da! I bi bila šteta unake ljudine! — reče on suho, podrugljivo i ode van.

— Neka ti oprosti Bog i Blažena Gospa od Sedam Žalosti — vikne ona za njim — al ne, što bi ti zaslužije, man rad ove kukavne dičice!

Ona je već jučer ujutro osjetila, da joj je taj čovjek vrlo daleko i duši i srcu, a ovoga časa osjeti prema njemu ne samo bijesnu srdžbu već i mržnju kao prema šugavu psetu. Tako je ujede za srce i toliko joj se zgadi! Kao očajna je zalamala rukama i zaridala u sav glas. U glavu joj se upilji, da se je Mići možda ipak dogodila kakva nesreća.

— Eno ti materesina poludila ka' joj i prijatelj pokojni Nikola Josinov — reče Blažić Josi, koji je u trapu prebirao krumpire. — 'Ajde na čudo.

Joso ga je ubezumljeno pogledao, ne znajući, da li se šali ili je već — posve poludio.

— 'Ajde, 'ajde k njoj. Ne šalim se — ponuka ga, da otide u kuću. — Reve ka' blunasta za unim mazgiljem, pa je utaboli.

On uđe u kuću i nađe majku svu slomljenu, kao da je nad mrtvim sinom.

— Divani, 'di je?! — reče mu šaptom. — Divani, jer ću svisniti!

Odmah ju je plač popustio.

— Ne mogu više durati. Divani, 'di je!

— Reka' sam ti, majko, da ne smim reći, i ne ću ti reći — odgovori on. — Nemoj me siliti, kad znaš, da j' na dobru putu. A to ti ja velim, da 'est.

— Ne mogu više! Moram ga viditi, jadna ti sam i kamena za njim!

— Noćas ga ne ću ni ja viditi. Al sutra na noć, ako 'oćeš ... Al, da: kako ćeš ga viditi, kad kasno dođe?!

— Kucni mi na pendžeru.

— Pa da poviri ćakan!

— 'Est to, jadna ti sam ...

— Nego, eto, moremo ovako: neka ti ostavi znak, kakav god ti rečeš, jer ni prikosutra ne će biti u selu.

— Kakav znak, jadna ti sam?! Ja bi' unda, jadna, sve mislila, da to ni nije od njega, man da me ti varaš.

— Načinimo ovako — predloži on: — Ti dobro znaš, što j' ima' uza se, kad je otiša'. Neka ti što ostavi, pa ćeš biti sigurna.

Ona se čas zamisli, pa će onda veselije:

— Uprav dragi Bog divani iz tebe! U njegovu je ćemeru una moja mala britvica, pa neka mi je ostavi. Ako mu britva triba, podaj mu ti svoju.

— Ni brige te, majko! — odvrati on veselo. — Ti se sutra samo staraj za sir i kru', a pazi, da ćakan ne opazi.

Manda je cijelu noć provela kao u groznici. Neprestano se je bacala i vrtjela s boka na bok. Načas bi zaspala, a

onda se trgla kao od teških sanja. Kolika je pusta noć, kad je nemirna! Ne bi je za mjesec dana obigrao na najboljem konju. Pa i kad prođe — mislila je Manda — čeka je još cijeli sutrašnji dan. Hajde, taj će nekako i proći: čovjek se zabavi poslom, vidi druge ljude, podivani i — tako. No iza toga je dana opet čeka još jedna tako beskonačno duga noć. Da bi barem smjela otići k Aneri, pa da skupa čekaju svoga Miću ... Kako bi ga mirno s njom čekala ...

Nju Manda odvajkada voli, pa je bila zadovoljna i presretna, kad je opazila, da su se ona i Mića zavoljeli, a kad ju je jučer ujutro vidjela u svojoj kući i Mića joj rekao: »Majko, doveje sam ti nevistu« — ona ju je zagrlila, izljubila i zaplakala u njezinu zagrljaju, šapćući — jer od plača nije mogla glasno govoriti i bojala se, da bi je Blažić mogao čuti:

— 'Čerce moja, istira' će te uno pašče, jadna ti sam za vami dvoma!

Nikako nije mogla razumjeti Blažićeva držanja, jer se je vrlo dobro sjećala, da ju je i on otprije volio, a kad je odrasla, hvalio ju je vazda i pred svakim, i nije imao nikada težakâ na njivi, da ne bi i nju zvao. Sjeća se i toga, da je bio s početka zadovoljan, kad je čuo, da se Mića u nju zagledao. Znao se je, što više, i sam gdjekada šaliti, kako će imati pravu nevjestu. A onda najedamput kao da si odrezao! Pritom je još najčudnovatije, što ne će da reče, zašto je više ne voli.

Slutila je, da će je Mića dovesti nevjenčanu, i ako joj on to nije spominjao, i u svojoj mu je duši odobravala. Imao je pravo: što Svemogući namijeni, da ide skupa, ne smiju ljudi rastavljati, pa bilo kako mu drago. Božja je Volja, pa neka se vrši.

I Aneru je željela vidjeti i s njome koju progovoriti, da tako lakše dočeka Mićin povratak. Znala je, da radi kod prijatelja Lukana, no nije u kući, nego cijeli dan na njivi. Ujutro i uvečer, kad dođe u kuću, ne može Manda ostaviti svoje kuće, a i Blažić bi se dosjetio, da ide tamo zato, da se s njome sastane. Budeći se po noći i razmišljajući o svemu i svačemu — a najviše o njima dvoma — odluči, da će čim prije skoknuti k priji Anici, e da bi barem štogod čula. Ipak su s Anerom svaki dan, pa su možda što doznali od nje.

Kad je sutradan poslije ručka oprala i pospremila suđe, uputi se preko Doca. Nađe Matiju u krevetu i Mandi se učini, da je veoma oslabila: lice žutkasto, oči upale, a usne pomodrile i utanjile kao papir. Nikako joj se nije svidjela. Može Bog dati, da preboli, no Manda je odmah pomislila na najgore. Anica se je vukla po kući kao sjena i, čini se, predosjećala najstrašniju nesreću. Kad je opazila Mandu, pala joj je oko vrata, te se izljubiše — jedno, jer to prije tako moraju, a drugo: jer su se i jedna i druga doista radovale, što su se sastale poslije toliko velikih i važnih događaja.

— Nema te, kun da smo priko svita! — reče joj prijekorno.

— Nismo nadaleko, prijo — govorila je Manda — al nismo ni tako blizo, da bi čovik moga' skokniti, koju podivaniti, pa jope' skokniti kući, jarniti vatru i jope' se vratiti na divan. I ne pitam te: kako j' Matija? Dobro, ako Bog da — 'e l' nu?!

— Jadno mi dobro, moja prijo! — odgovori Anica veoma tužno i zabrinuto.

Manda je mislila, da pretjeruje kao i svaka mati, no kad je Matiju vidjela, uvjerila se je, da je i još gore, nego li se Anica boji. I opet: mati je mati, pa se tješi i nada još i onda, kad joj je djetetu već duša na jeziku.

— Znaš, teto Mande, da će noćas k meni doći Mića?! — reče Matija veoma veselo i prilično čvrstim i sigurnim glasom. — Dovešće ga Anera. 'Oće, očiju mi. Obećala mi je, a ja sam joj rekla, da ću ga čekati, dogod ne dođe, pa bilo i potlje ponoći.

— 'E li, 'rano? Uprav mi je milo, da će ti doći — odgovori Manda i pomisli, kako bi ona bila sretna, da ga i sama smije tu čekati.

Anica je otišla u kuću za poslom, pa kad su njih dvije ostale same, reče joj Matija tiho:

— Znadeš, teto Mande: čovik ne smi odniti u grob ni 'edne tajne — 'e l' nu? !

— 'Est to, 'est, ali se tebi, 'vala Bogu, još ne žuri, da se tako ispovidaš.

— Gotovo j', moja teto! Samo nemoj reći majci. Prikini' će je, jadnicu. Nego, da ti rečem, dok nje nema: ja i sada volim Miću ka' oči u glavi i sve sam se uzdala, da će i un

mene zavoliti i uzeti me, dok nisam vidila, kako j' š njim i s Anerom. Tad sam vidila, da mi nema nade! Eto, da znaš. I sada mi je nama' lakše na srcu, kad sam bilo kome rekla. A nisam to rekla ni majci, nego, eto, jedinoj tebi, da znaš i da razumiš, zašto mu se toliko veselim i zašto ne ću umriti, dok ga još 'ednom ne vidim.

— Bog s tobom, 'ćerce moja, što divaniš!?

— Istinu ti divanim, teto Mande, pravu istinu. Noćas će doći Mića — al nemoj nikom reći, što sam ti kazala; neka ostane pod ispovidnom tajnom — a sutra ću se, ako Bog da, ispoviditi i pričestiti. Ni ovo još nisam nikom rekla, a i ne ću do jutra, jer bi se pripali. Nemoj ni ti spominjati.

U Mandinoj se duši kovitlali razni osjećaji, kao da je među njih upala bura, pa ih gonala, motala, razgonila i opet miješala kao u kakvom ukletom kotlu. Nije nikako mogla vjerovati, da bi ta zlatna, dobra djevojka mogla tako rano i tako naglo svršiti, ali je i sama svojim očima opažala, da je već više na onome, nego na ovome svijetu. I glas joj je već posve tup i mukao kao u razbijena zvona.

Dok je ona tako sjedjela, dođe Baruša s njive po vodu. Ni njih se dvije nisu vidjele poslije onih događaja s Mićom i Anerom. Kad joj Anica reče, da joj je majka tu, utrči u sobu, zagrli je i odmah cikne u plač.

— Bog s tobom! Što ti je?! — ukori je Manda. — Što cmoliš?!

Dugo joj nije mogla ništa odgovoriti, a kad se je sita isplakala i malko razabrala, reče joj:

— A kako ne bi plakala, jadna ti sam, kad nam uno radi na ognjištu?! ... Al moram bižati. Žedni su i čekaju me.

Otrgla se od majke, obrisala suze i brzo otišla.

Manda je još neko vrijeme sjedjela i nijemo promatrala blijedo Matijino lice. Nije se najbolje vidjelo, jer je soba mračna: na njoj su dva mala, sitna prozorčića — tako sitna, da čovjek jedva može kroz njih promoliti glavu — pa na njih dolazi premalo svijetla, da bi moglo valjano osvijetliti taj veliki prostor. Ipak se je od bijelih, čistih zidova odbijalo na Matiju toliko, da ju je Manda mogla prilično dobro promatrati.

— Nema je više, jadna ti sam za kukavnom joj materom! — pomisli Manda, pa da opet ne bi proplakala, ustane za odlazak.

— Doći ću ti jope' — reče Matiji — a ti se moli dragom Bogu, 'rano moja, i ništa se ne boj. Pro' će to.

— 'Oće, 'oće, teto, proći u Mrkobraduši — odgovori ona, smiješeći se. — Kad tamo ležem kraj naši' pokojni', sve će proći.

— Ne bluni, jadna, kad ti je Bog da', da si pametna — reče Manda, okrene se, brzo obriše oči i pođe.

— Dođi i sutra, teto Mande. Morda ću te još viditi — reče Matija, okrene glavu na stranu, pokrije oči rukama i opet proplače posve tiho, lako i ugodno. Činilo joj se, da joj suze ispiraju sve bolove iz duše, da joj iz srca nose, malo pomalo, sve zemaljske osjećaje i da joj mozak olakšavaju i odterećuju od svih briga, od svih djevojačkih sanja i osnova ovoga svijeta. Nevidljiva je ruka tom čudotvornom vodicom ispirala s nje sve, što je bilo ljudsko, što je bilo slabo i prolazno i što nije namijenjeno vječnosti. U svojim je mislima bila neprestano, potpuno i savršeno izvan onoga, što se je događalo oko nje. Na zaručnika nije ni pomišljala osim na mahove, letimično. Ona ga voli kao čovjeka, kojemu bi bila vjerna i poslušna žena i s kojim bi bila imala djece, koliko bi ih god Bog dao, ali ga nije nalazila u svom srcu kao dio svojega bića, kao sastavnu česticu svojih djevojačkih slatkih slutnja, nagađanja i neopredijeljenih, čarobno nejasnih očekivanja. Tu je bio Mića, a ona je sada puštala maha tim osjećajima, jer je mislila, da ti osjećaji nijesu grijeh, kad je on oženjen, a ona umire i ne želi od njega više ništa na ovome svijetu. Baš ništa, osim da ga još samo jednom vidi. Ne može to biti grijeh, kad ga ona ne želi. Ona ga samo voli, a voljeti nije grijeh ... Više nije osjećala nikakovih bolova. Čutjela se je laganom kao perce, kao da uopće više ni nema tijela. Udovi su kraj nje ležali kao nekakove tuđe stvari, ali je ćutjela, da su živi, živi i lagani tako, kao da su na krilima.

— Blažena moja Gospe, Majko moja nebeska, veliko ti bi mi bilo lipo, da nema ove moje kukavne majke o'de — šane kao u molitvi i htjede se okrenuti na drugu stranu. Osjeti, da su joj leđa prikovana na postelju velikim klinima,

te je svaki i najmanji pokret vrijeđa kao u zenici. I noge je bole, kad pokuša da ih makne. Lijepo joj je samo, dok je nepomična kao mramorni kip, a pomisli, da joj je već to tijelo tuđe: boli je, veoma je jako boli, a ona ništa ne osjeća, dok u njega ne dira, dok ga pusti s mirom, da — tu, kraj nje, leži, a ona plovi svojim priprostim mislima iznad zvijezda.

Pred večer se je veoma smirila. Neprestano je ječala i kušala, da se okreće, no nije mogla sama, pa se je samo trzala. Kad su došli težaci s njive, htjela ih je sve vidjeti i reče majci, da će ustati.

— Nemoj, rano' moja, prislaba si — odgovarala ju je Anica. — Nek une uđu amo.

— 'Ajde ti, majko, van, a zovni mi Barušu.

Anica izađe. Bila je sva ubijena, slomljena — više mrtva nego živa. Sjela joj je u mozak misao, da ne će preboljeti, da umire i ona sama, te je pod teretom te misli umirala natenane, na mrvice, na miligrame prije svoga djeteta. I ona je osjećala, da skupa umiru: samo je venula neopazice kao cvijet, nijemo kao ribica, kad je izbace iz vode. Još hoda, jer — eto, ne zna ni sama, kako ona još može hodati i raditi i misliti. Istina — ne misli mnogo. Zapravo: ne misli ništa već kao stroj obavlja kućne poslove, jer je na njih naučena i jer ih netko mora posvršavati. A ona je tako daleko od svih tih poslova! Kad bi ona prije, napriliku, miješala palentu, osjećala je, svaki put živo i svijesno osjećala, da se to pod mišajom, koju ona čvrsto drži u svojoj ruci, okreće i prevrće dar Božji, koji je njima dan, da hrani i uzdržava njezinu djecu, njezina čovjeka i nju samu kao hrana nebeska, kao kruh anđeoski, kao mana Božja. Ona je sva osjećala taj svoj rad i taj dar Božji, ona je u njemu živjela i uživala. A sada?! — Sada joj je svejedno kao da miješa kamenje ili pijesak, a često i zaboravi, da radi, pa joj se gdjekada, na početku rada, učini, kao da već od vijeka to radi, spusti ruke u krilo i zagleda se u kakvu crnu točku pred sobom, koje ni nema. Druge opet zgode, kad je palenta već davno umiješana, ona je i dalje gona po kotlu i ne zna prestati, jer ni ne misli na ono, što radi, a pogotovo — ne osjeća s njime, ne uživa u tom radu i u tome Božjem daru. Miješa i miješa

i miješa, jer se — pijesak može miješati, koliko ti drago, i vazda je isti.

Isteturala je iz sobe i poslala Barušu k Matiji.

— Pomagala sam oko večere, pa nisam, draga, mam došla — ispričavala se ulazeći.

— Tila sam ustati, pa da mi pomožeš — reče joj Matija i htjede se pridići.

— A jer bi ustajala?

— Da izađem k vatri — odgovori ona, smiješeći se. — Poželila sam, da posidim uz vatru.

Uzalud je nastojala, da se pridigne, a u leđima je uhvatiše tako jaki bolovi, da je klonula nauznak i bolno zastenjala:

— Ne mogu, moja lipa Baruša!

Baruša je to i sama vidjela, te joj se toliko smililo i ražalilo, da su joj odmah potekle suze.

— I već plačeš! — reče Matija. — Ne tribate me neg samo viditi i već je gotovo ... Neka me. Sada ne ću ustati. Pošalji mi strica.

Ona iziđe, brišući suze, a za čas uđe Lukan.

— Nude, nude, milinje moje?! — reče joj, ulazeći, nasilu veseo i ko dobro raspoložen. — Recide svom stricu, što bi tila.

— Znaš, ćakane — reče onako srdito, a njemu taj »ćakane« pade na bubnjiće kao udarac maljem, jer ga tako nije još nikad nazvalo ni njegovo ni tuđe dijete. Strašno se iznenadi, no svlada se, kao da nije ni primijetio, pa će opet:

— Nude, zlato moje?!

Njemu nije nitko zamjeravao, što tepa djeci, jer je on tako uvijek činio. Tepao je i svojoj i tuđoj i znanoj i neznanoj. On je znao često puta uzeti svoje — a i tuđe — dijete u naramak, nosati ga, ljuljati ga i zabavljati se s njime, da mu to nitko nije zamjeravao. To, što su drugi smatrali, da nije za ljude i — ko malko — i sramota, njemu je bilo veliko veselje i zabava, pa postalo i njegovom povlasticom.

— Znaš, ćakane — reče Matija dosta čvrsto: — U ovoj se našoj kući ne radi ništa nego plače. Osobito sad oko mene. Majka plače, Baruša plače, neša Mara plače i Ducina cmoli — viruj mi: i un plače, kadgod tu uđe — a to j', moj ćakane, grijota.

Lukan se okrene i neprimjetljivo obriše suze, a nije mu bilo teško skriti, jer je u sobi žmirkala samo mala, neobično mala petrolejska svjetiljka. Bila je u toj golemoj tamnoj sobi kao zalutala, izgubljena i osamljena ribarska luč na nepreglednoj, tmastoj morskoj pučini.

— A da, man gri', milinje moje — potvrdi joj on.

— Znaš, moj ćakane: Božija se Volja mora izvršiti. I ... eto, jer bi plakali?! ... Tila sam ti, ćakane, reći, da pripaziš na majku... I tako. Njoj će biti najteže, al što ću joj ja, kad je to Božija Volja?!

Pod Lukanom su počele noge drhtati i osjeti, da će ili pasti ili glasno proplakati, koliko ga je u grlu steglo, a oko srca se savilo kao usijano željezo — nešto, što on već otprije pozna: muka, muka, pa eto!

— Znaš, ćakane moj — govorila je ona lagano i blago — mi ćemo se rastati, ali ti... ništa... Budi čovik! 'Ajde brzo van.

On je bez riječi isteturao u kuću, pa odmah na dvorište, nastojeći, da mu ukućani ne vide lica. Pod njim se je otvorila zemlja, a nebo razjapilo svoja golema, nezasitna vrata, al ga ne će ni nebo ni zemlja. Stoji tu kao uklet u grčevima, na neizmjernom groblju svoje velike seljačke priproste duše. Grizao je usne, lomio ruke i čupao kose samo, e da bi osjetio tjelesne bolove, da olakša ispaćenoj duši. Pustio je maha suzama, neka cure, neka teku, neka isplaču i oči i utrobu.

U tim se je mukama sjetio, da mora žurno u kuću, jer će inače doći Anica za njim i naći ga takog. Što se istom iz nje stvara?! Kako njezino jadno srce može i podnijeti?!

— Što te j' zvala? — upita ga ona, kad je ušao.

— A, baš ništa ... tako ... Veli, kad večeramo, neka cure dođu k njoj malko na silo.

Mića je došao istom oko jedanaest sati u noći, a s njime Anera i brat Joso.

— Neka si doša', Bog ti dava'! — reče mu Matija veselo, kad joj je pristupio.

— Kako ja, sestro moja, ne bi k tebi doša'?! — odgovori i on, nasilu, kao da ne govori s teškim bolesnikom. — Tije sam ja već i prije doći, al znaš, a sigurno su ti rekli, da sam u velikom poslu. Znaš, Matija — pripovijedao je, tobože, kao malenkost, događaj bez ikakve važnosti — ja doveje ćakanu

nevistu, a un i nevisti i meni nogom u petu! Ja se šalim, al ipak imam puno i posla i brige.

Ona je svezala pogled na njegove usne i hvatala čeznutljivo svaku riječ kao ozebao sunčane zrake. Kako mu je samo ugodan glas — zvoni kao najdivnije, najtajanstvenije pozdravljenje evanđeosko — pa kakove su mu oči — sijavaju kao dvije čarobne zvijezde: osamljene, jedine u svemiru, dvije rođene sestre, crne, crne zvijezde s tako neodoljivim svijetlom, da ti oči zasjenjuje i prodire u dušu. On se je Matiji odvajkada sviđao, no do noćas ne vidje, koliko je divan njezinu srcu. Tako joj je godilo i razblaživalo joj srce, što ga još može gledati!

Poželi, da samo jedan čas bude s njime nasamu, no nije znala, kako bi to udesila. Zaokruži pogledom po svima, pa se zamisli.

— Ti bi ništo tila, milinje?! — upita je Lukan.

— Bi', ćakane — reče odlučno. — Tila bi', da svi izađete osim Miće ... i Anere. I una more ostati.

— Ne, ne — odgovori užurbano Anera i prva pođe van. — Iđem i ja, a vas dvoj pripovidajte.

— Bog zna, što joj je došlo u glavu?! — reče Lukan, kad su svi bili u kuhinji. Anera je znala, da je ona njega veoma voljela, pa je naslućivala, što bi moglo biti. Al nije joj bilo krivo. Ona zna, da su Miću voljele sve cure i sve su ga željele i svaka bi voljela biti njegova nego se posvetiti. Zna ona to dobro i nije joj krivo, jer je on samo njezin i samo nju voli. Ispunio je samo njezine djevojačke sanje i čežnje. Pogotovo joj nije bilo žao na Matiju, jer je vidjela, da je više nema.

— Nude, Matija! — reče Mića, kad su ostali sami.

Netremice ga je gledala i Mići se učini, da su joj oči opet pune vatre i života, kojega čas prije više nije bilo. Usne su joj podrhtavale, a oči se napunile suzama.

— Mića ... ne zamiri mi ... Ne grišim ...

— Ma, Bog s tobom: što bi ti zamirije? — začudi se on i primače joj se.

— Mića ... — šaptala je ona: — dragi moj Mića ... Poljubi me u moje mrtvo čelo. Poljubi me ka' sestru.

On je bio zabezeknut njezinim vladanjem, no bez ikakova se premišljanja prigne i poljubi je.

— I u obraz — šaptala je ona: — I u drugi obraz ... Mića ... brate moj ...

Uspravio se je i nijemo stajao nad njom.

— Sad mogu umriti ... I to reci Aneri. Reci njoj. Neka ona zna. Ne će joj biti ža'. Drugom nikom nemoj reći ... Znaš, kakvi su ljudi ...

Govorila je spokojno, priklopljenih vjeđa.

— Mislila sam, da bi se ispovidila sutra. Čekala sam još samo tebe. Sad vidim, da više nemam što čekati. Moglo bi biti kasno. Otiđi ti, molim te, i dovedi mi plovana uma' sada. Ti budi moj diver: doprati mi dragog Spasitelja.

— Ma, što ti govoriš, Matija? — upita on, jer je svoju šutnju već osjećao kao moru.

— Istinu govorim, Mića moj. Čistu istinu ... Nego, vele mi, da ti nikud odlaziš svaki dan ... Doći mi, Mićane, i ti me ponesi ispred kuće: Ducina, Makić, Joso i ti ... Vas četri ...

— Nemoj tako, sestro moja ...

— Zovni i', nek uđu.

— 'Este li se nadivanili?! — upita Lukan, samo da prijeđe preko toga.

— Rekla sam mu, ćakane. I neka iđe iz uni' stopa ... I reci, Mićane, plovanu, neka se ne ljuti. Tila sam čekati do sutra ... Ovako je bolje.

Nitko ne progovori ni riječi. Lukan je grčevito stiskao vilice i gutao suze, a žene su plakale, skrivajući se u mračnoj sobi. Zekan i Mara su čuli neko neobično gibanje i užurbanost po kući, pa su i oni ustali i došli.

Joso je stajao Matiji udno nogu i nijemo je promatrao.

— Vide, vide — reče Matija nenadano — i diver je tu. Jadna ti sam, kun da ga prije nisam ni vidila ... Anerin diver ...

— E, e, milinje, i Joso je naš doša' s Mićom i Anerom — potvrdi Lukan, da je ne pusti, da samo ona govori i da pomisli, da je ni ne slušaju, gdje sa strepnjom prisluškuju svakom njezinu dahu.

— Da znate — nastavljala je ona — rekla sam Mići, a i Jojo i neša Mara su tu, da čuju: Ducina, Makić, Joso i Mića ... Nji' četri ...

— A što to? —upita Zekan.

— Re'će vam Mićan. Un sve zna ... Jadna ti sam, da mi je još viditi Milkana majkina...

— Un je, veselje moje — reče joj Lukan — u Zagrebu na velekim školami. 'Ko bi sad do njega?!

— E, e, znam ja, 'di je ... Brat mi je po mliku ... Da sam se prije sitila, pa da smo mu pisali, un bi sigurno bije doša'... Un mene voli. Kad je god dolazije, šalije se sa mnom i zva' me »sestrom«. »'Ajmo, veli, posati tetu Anicu«! — a već smo bili veliki ... 'Ko kad nas je moja majka od'ranila 'ednim mlikom ...

Anica je počela glasno jecati. Više nije mogla gušiti plača. Mara i Anera je izvedu iz sobe. Matija ne reče ništa — sad, ili nije primijetila ili se više nije brinula za ovakove događaje, brodeći punim jedrima po svome posebnom svijetu. I dalje je govorila promišljeno, polako, zastajkujući skoro iza svake rečenice, no vidjelo se, da su joj misli posve bistre i sabrane. Nije zastajkivala, da se snađe i sabere, nego da opet doživi i proživi:

— ... Kad smo 'ednom bili kod blaga, Ikica mu je Jojina razbila babuljem glavu ... Al nije una bila kriva: un joj nije da' mira ... Milkan je bije sav krvav, pa smo ga Ikica i ja prale na bunariću na Ogredami... Svi troj smo jako plakali: Milkana j' bolilo, Ikica se pripala, a meni je njega bilo ža'. Ko kad smo brat i sestra ... Pa sam i ja jako plakala.

— Davno j' bilo — javi se Zekan.

— Davno, davno... A i nije davno... Ka' da j' bilo juče'. Bilo j' nami dvoma desetak godina, a Ikica tri godine starija.

— I ja se toga sićam — reče Lukan.

— A sićate li se — upita ona živahnije: — kad smo dognali blago kući i kad ste vidili Milkana krvava — nikako mu nismo znale ustaviti krvi — unda je neša Mara istukla Ikicu, a majka Milkana?! Sićate li se?!

— Kako ne! — potvrdiše i Zekan i Lukan.

— Ja sam unda jope' plakala ... Bilo mi je ža' Milkana ... i Ikice ... Nije una tila ... Ja sam vidila, kako j' sve bilo ... Da mi ga j' još 'ednom viditi ... mog brata po mliku ...

Zamuknula je i oči posve zaklopila. Slabi je tračak svijetla padao na blijedo čelo i lice, pa se činilo, da ni nema

očiju, nego samo dvije velike, crne mrlje u dupljima između čela i obraza. Dihala je lagano, odmjereno i lako. I ostali su oko nje, kao i prije, mramorkom šutjeli, čekajući, što će dalje govoriti. No ona nije otvarala ni usta ni očiju, niti se je pomicala. U sobi je dugo vladao grobni muk.

— Spava — šane Joso tako tiho, da mu se činilo, da ni on sam ne čuje, što je rekao.

— Ne spavam — javi se ona. — Sve čujem. Slušam, kako oko mene sve muči...

Nije nastavila. Snatrila je sve dok ne dođoše plovan i Mića. Tada se trgne, otvori široko oči i veselo reče, skoro usklikne:

— Evo moga Spasitelja! — i htjede se pridignuti, no samo se trzne i bolno zaječi: — Ne mogu se ispraviti. Bog će meni oprostiti... Tilo i tako tu ostaje...

Poslije toga je uopće malo govorila. Šutjela je, držeći oči zatvorene, no nije spavala. Kad bi oči otvorila, ne bi ni u koga gledala, već bi pogled uprla nekuda daleko. Na licu joj je stalno bio lagan osmijeh kao tanko, prozirno velo, kao anđeoski dašak, kao neki laki drhtaj proljetnog povjetarca. Bila je mirna i nepomična. Vrijeme nije imalo za nju nikakova značenja, a noćna joj je tama i tišina godila. Tako je divno i nesmetano mogla ploviti svojim snoviđenjima. Dan joj brzo dođe. Ništa nije okusila. Ni vode. Uzalud su je nudili i nukali.

— Kad mi ne triba — branila se ona, veseleći se u svojoj duši, što ne osjeća potrebe, da poslije svete pričesti išta dođe u njezina usta.

Kad bi joj majka bila u sobi, neprestano bi je pratila pogledom. I ona je bila još ono jedino, što ju je vezalo s ovim svijetom. Drugo nije ništa gledala. Oko podne toga dana stade uz nju slučajno samo mala Pepa, jedina njezina sestra. Bilo joj je dvanaest godina. Stajala je kraj Matije i gledala njezino suho, ispijeno lice i čudila se, kud nestadoše oni divni, rumeni Matijini obrazi. Maloj je bilo teško, kad je vidjela, kako stariji plaču, a osobito majka, no u svojoj djetinjoj duši nije osjetila boli pred događajem, koji je nemilice navirao. Nije još znala, što znači smrt, jer je još nije bila osjetila ni doživjela. Ona je još lepršala po svijetu kao leptir.

Matija osjeti, da netko stoji kraj nje, pa otvori oči.

— A, ti si, Pepane?! — reče joj tiho, ali kao da se je obradovala, što je tu vidi.

— E. Ja sam, ja — potvrdi mala.

— Pepane, majka će mnogo plakati... Budi už nju.

— Una i sad vaik plače.

— E, da... Ti joj, veselje, suši suze...

Naglo umukne i sklopi vječe, a niz obraze joj se oboriše dvije suze.

— I ti plačeš — reče mala. — Unda j' i meni ža'.

Iza tih riječi pobježe van, kao da ju je vihor odnio.

Oko popasnih doba se je veoma uznemirila i bez prestanka ječala. Malo pomalo su se svi ukućani okupili oko njezine postelje.

— Ne plači, majko — prošapće nenadano. — Bog svoji' ne ostavlja... Ne plači i daj mi sviću...

Opet je zaklopila oči, a na licu joj je neprekidno lebdio lagan lahorak blaženoga smiješka. Tako ga je zatekao i posljednji izdisaj i uledio ga.

Digla su se sva okolna sela, da je isprate i obave s njome njezino posljednje zemaljsko putovanje do crkve i Mrkobraduše. Došao je i zaručnik s cijelim svojim rodom i svakako želio, da je prvi ponese on s jednim svojim bratom, te Ducinom i Makićem. Lukan je inače bio posve izvan sebe: niti je s kim razgovarao niti je jeo, no kad to ču, odmah progovori: htio je, da se izvrši njezina želja.

Anicu su jetrva Mara i prija Manda držale ispod ruku i više je nosile nego li vodile. Više nije mogla ni plakati ni jecati ni žaliti. Buljila je preda se posve tupo i bezumno, a oči joj bile mutne i bez izražaja, kao da niti nijesu oči razumnoga bića. Kad su lijes spuštali u grob, Anica je izgubila svijest, a Lukan udario u glasno jecanje i naricanje.

Plovan je stao postrance. I njemu su potekle suze niz lice. A već je naučen na takove prizore, pa i okorio. Navika otupljuje svaki osjećaj. Ovaj put nije izdržao.

— Ma, što se j' Lukan pušta' ka' ženetina?! — reče neki među ljudima, brišući i sam suze s očiju.

— E, moj brate — odgovori mu plovan: — Svevišnji nije dao toga svog velikog dara ni zvirkami ni životinjami nego samo čoviku, da mu tako olakša.

Anicu su morali voziti kući, jer nije mogla ići. I kad joj se povratila svijest — unijeli su je u plovaniju — ležala je kao mrtva. Lukan je u svoj svojoj muci i bolovima pomišljao na nju i obašao je prije nego je pošao kući.

— Ne pridaji se, drži se, jadnice moja! — šanuo joj je i polio je suzama. — Sve j' od Boga, slava Mu i 'vala, pa j' unda dobro.

Miću je poslao kući Špaljevoj po kola, a Zekanu je rekao, neka ide odmah kući, da sve uredi, dok ljudi stignu: svi su, koji su bili na groblju, išli na podušje. Ne doći — značilo bi uvrijediti ognjište, s koga je iznesen mrtvac.

Za pokojnom Matijom nije bilo podušje, nego potpuni pir, samo bez pjesme, igranja i pucanja iz pušaka. Dao je prirediti sve onako, kako je bio odredio za svadbu. A za svadbu je već bilo i vino u kući i blago obilježeno. Pred kućom su i na guvnu zabili stupčiće za stolove i klupe, a kad već nije bilo dasaka ni u kući ni u selu, kupili su po selu stolove i stoce.

Bilo je veliko mnoštvo naroda, no Lukan je vidio, da ga je još uvijek premalo za onoliko jelo i piće, a moralo se je sve potrošiti još toga dana, na jedan obrok, što je bilo namijenjeno svatovskom gošćenju za najmanje tri dana.

— 'Ajde kroz sela — reče Makiću — dovedi svakog, koga nađeš.

— A već ti je sve tu, moj striče — odvrati Makić.

— Nije. Nema svi' žena, a dice nema ništa — reče Lukan. — Svu dicu pokupi i dovedi.

Toga je dana i Blažić došao prvi put među narod poslije sukoba sa sinom. Pa i s njim se sreo, no nastojao je, da im se pogledi ne sastanu, al desilo se još i više: kako on nije želio, da se s kim upušta u razgovor, držao se vazda — bilo je to još prije nego je sprovod krenuo — po strani. Mića je pomagao u kući, pa je morao trčkarati sad ovamo, sad onamo i tako naleti na njega.

— 'Valjen Isus, ćakane! — reče mu bez oklijevanja i prođe.

Blažića zateče taj pozdrav, udari ga po mozgu sinov glas, pa kao u omaglici izusti:

—Navike! — Kad je već izrekao, kad nije bilo više povratka, začudi se, kako mu odgovori, i požali. Međutim

odmah nađe sam pred sobom ispriku: Nije to rad gada, man rad svetog imena, koje spomenu.

I Aneru je vidio i često mu je bila u velikoj blizini. Ispod oka ju je promatrao i čudio se, kakva se to čarolija događa s tom ženom: ono jutro je bila ljepša nego ikada prije, a znala je, što je čeka, i sigurno bila i zabrinuta i uzrujana; danas je još ljepša nego ikad dosada, ljepša nego i onoga jutra, a na njoj je danas, osim svih prijašnjih muka i nesreća, još i tuga ove kuće, koju ona vrlo duboko osjeća. I plakala je mnogo, plače neprestano. I uza sve to — sve ljepša i ljepša. Lice joj je prebijelo kao najljepše laneno platno, kad se ubijeli na rosi, a po tome se bjelilu lagano i tanko razlilo tanko crvenilo kao od makova cvijeta. Pod pogledom osjećaš, kako je to lice čvrsto, a koža na njemu podatljiva i meka kao šafranova latica, a toplo, toplo, da ti pali i oči i srce. A zubi — kao da je Stvoriteljeva Ruka svaki posebno pažljivo klesala, ubijelila i slagala ih jedan kraj drugog, samo da se ne bi našla nijedna druga usta, koja bi bila tako divno isklesana i urešena.

Blažić je posve nagonski opažao i osjećao sve te ljepote i sav se unio u njih. Posve je zaboravio, gdje se nalazi i po što je došao, dok ga ne trže plovanov glas. Za drugima pođe i on u kuću, no nije mogao ni do vrata, a kamoli da bi unišao, toliko se svijeta bilo nagruvalo. Skinuo je kapu i prekrstio se, a kad su je iznijeli, stupio je u red odmah iza Zekana i Lukana i išao za njima pognute glave, bez ijedne riječi. Čuo je i plač i žaljenje i glasno zapomaganje, no do srca mu ništa ne dopre, jer je bio neizmjerno daleko od sve te tuge i žalosti. Previše mu je bilo zaokupljeno i srce i mozak rođenim nevoljama, a da bi bilo još i najmanje mjestance i za tuđe bolove. Kad je god slučajno bacio pogled prema lijesu, zapeo mu je za Aneru, a malo podalje za Miću, i oblio bi ga leden znoj. Ni prizori ga na groblju nijesu takli u srce i skoro da se je čudio, zašto plaču ne samo žene nego i svi muškarci oko njega. Dobro je vidio, da i Mići ne samo curkom cure suze, nego da mu i grudi poskakuju od jecaja. On je ostao tvrd i hladan. Njegove su oči bile jedine, koje toga dana suze ne blagosloviše. Postalo mu je najednom tjeskobno, slušajući toliko jecanje i gledajući toliku tugu i tolike suze, pa poželi da i sam proplače. No uzalud želja, kad je srce okamenjeno,

mozak otupio, a očne žlijezde isušene kamenice! Njegova se misao nije mogla zaustaviti kod toga djevojačkog tijela, koje u naponu snage, nada i želja obudovje — ostavi ga njegova vjerenica duša, da ga predadu blatu zemaljskome i nezasitnim crvima; nije mogao zaviriti u dušu te mučenice majke, koja tu spušta u grob dio svoje mladosti, svoje sreće, svojih nada i bolova i pod neizrecivim novim bolovima zanijemi i otupi toliko, da biste je mogli rezati, a da ne osjeti — bola, jer je njezino tijelo već prezasićeno.

On toga nije mogao osjetiti i zastidi se svojega mira. Bio bi najsretniji, da je mogao uteći između toga mnoštva i sakriti se. Možda bi se u samoći sabrao, možda bi mu Svemogući povratio dar osjećaja, pa da uzmogne osjetiti ono, što je tolike druge nagnalo na suze i jecaje. Možda, al takova izlaza nije bilo. Morao je stajati tu kao ukleti stup i primati na sebe čudne, upitne poglede ostalih ljudi. Doista je primijetio, da ga neki čudno pogledavaju, a on je svaki taj pogled osjetio kao udarac batom i pod njim se malko uleknuo osjećajući, kao da propada u zemlju. Dok je plovan obavio blagoslov, dok je svaki prisutni bacio grudu zemlje na lijes i dok su onda zatrpali raku, on bi bio morao propasti i tako se sretno ukloniti tim udarcima nemilosrdnih pogleda. Al se nije ni to dogodilo. Mimoišla ga je i ta sreća. Morao je izdržati do kraja, kao da gola tijela trči pod udarcima ukiseljenih štapova.

I on se je prignuo, uzeo grumenčić zemlje i bacio ga na lijes, šapćući:

— Bog joj da' raj nebeski.

Sve je to učinio, jer su činili i drugi, no nije osjetio ni vlažne ilovače u svojoj ruci, a kamoli, da bi proćutio značenje svojih riječi i osjetio čarobnu nedokučivost tog »raja nebeskoga«, kojeg joj je zaželio. On je bio potpuno svijestan i te svoje tuposti i zabrine se, jer on nije bio prije takav. Jest malo čudne naravi, svojeglav, nešto tvrđi nego drugi, ali inače — kao i drugi ljudi. Tako je bilo bar po njegovu uvjerenju i blagome sudu, po kojemu čovjek uvijek kroji, kad sam sebe ocjenjuje. Poželi, da se dogodi štogod osobito, pa da vidi, kako će onda biti. To, što je Anica pala u nesvijest, nije ništa ni čudno ni osobito. Nije ni prva ni posljednja majka, kojoj se je to dogodilo, kad je pokapala svoje dijete. Nešto drugo,

drugo, mnogo veće i važnije, da se, na primjer, sada otvori koji grob, a iz njega ustane pokojnik, koji je dosada ležao tu mrtav i rastočen — ili nešto slično?! Da vidi, kako bi mu onda bilo pri duši i da li bi se vladao kao i ostali ljudi?!

Uhvati se na tim mislima i prepade se, da je počeo ludovati. Pogled je ukočio i stao unezvjereno gledati oko sebe. Kad su se ljudi počeli gibati i odlaziti s groblja, trže se i on i dođe k sebi. Prekrsti se i pođe s ostalima. Išli su svi u velikoj hrpi, koliko je najviše dopuštao uski put, u koji su se — sa tratine ispred groblja i crkve, pa sa onog komadića ceste kraj župnog dvora — slijevali kao u lijevak. S početka se čuo samo po koji uzdah, po koji vapaj Svemogućemu i želja za dušu pokojnice i ostalih naših, koji počivaju u našoj staroj, dobroj Mrkobraduši, koja je sve primala s jednakom susretljivošću, jednakom spremnošću i ljubavlju. Za kratko je vrijeme netko počeo pripovijedati neku malu zgodicu iz maloga, kratkog pokojničinog života, a drugi prihvatiše, dok se nije raspreo razgovor i o njoj i o ostalim pokojnicima.

Blažić je išao među ostalima i šutio. Bio je sretan, što se vode takovi razgovori, jer je bio siguran, da na taj način ne će nitko zapeti za njega. A toga se je vrlo bojao, jer je posve određeno i nesumnjivo ćutio, da svi drže sa Mićom i Anerom, a proti njemu. Međutim razgovor se vodio samo o pokojnicima.

Kad su došli do Gaja, osjeti neobuzdanu želju, da okrene desno, svojoj kući, da tako uteče iz tog mnoštva, koje ga je gušilo i davilo kao teški vlažni zrak u najdubljoj pećini. Htjede već zakrenuti, no onda ipak skupi toliko snage, da se je mogao svladati. Zna, da bi to bio grijeh, kojega mu nitko ne bi mogao oprostiti, a pogotovo ne Lukan i Anica. Najzad: i prijatelji su. Njegovo im je dijete u kući, pa kako bi mogao da ne dođe na podušje?! Takvim se nesretnim zgodama vazda govori samo o mrtvima, o grobljima, o vukodlacima i drugim strašilima, pa vjerojatno ne će ni danas biti drugačije. Ne će nitko u njega taknuti ni jednom riječi.

Posjedali su, gdje je tko dospio i slučajno, a možda i namjerice, žene posebno, a ljudi posebno. Blažić je sjeo kraj Petrine Ivića, a njemu je sučelice bio selski starješina Mijatina.

Desetak je žena raznosilo po stolovima meso, kruh, vino i ostalo, a Zekan i Mara su nadgledali i svim upravljali. Prve su janjce pripekli zorom i sve redom peku još i sada.

Kad je Makić doveo cijelu četu djece — bilo ih je preko pedesetero — smjestili su ih na tratinu ispod štala i tamo ih podvorili i pogostili.

S početka je vladao mir i tišina baš kao kad su pošli s groblja. Mijatina ustane, svi drugi za njim, prekrsti se i počne glasno: »Izmoli' ćemo tri Očenaša i tri Zdrave Marije za pokoj duše naše Matije«, zatim, isto toliko za pokoj »svim mrtvim sa ovog ognjišta« i najzad, opet toliko, za pokoj »dušicami, koji' se nema 'ko sititi.« On je molio, a drugi mu odgovarali. Kad su svršili s molitvom, počeli su jesti u grobnome muku. Čula se samo tu i tamo po koja riječ ili vrlo kratka rečenica. I djeca su bila tiha. Svi su se zabavili jelom, osim što su bili i pod pritiskom velikih i teških dojmova.

Prvog je zagrijalo vino starješinu Mijata. Kod njega je uvijek tako: prvi se ugrije, zadnji pada. Kada se okvasi, može izdržati, ako hoćeš, i tri dana. Pije i pjeva. Petrina je Ivić drukčiji: on dugo izdrži, da se na njemu uopće ne pozna, da je pio. Tada se opije kao i drugi ljudi, ali znade sve, što radi, i onda ga ne bi nitko svladao u šalama i doskočicama. Svi se oko njega valjaju od smijeha, a on — pijan, miran i naoko ozbiljan. U tom stanju opet izdrži, koliko je trebao do njega, ako ne i dulje. Zatim ga, nenadano, kao iz puške obori pod stol. Dva dana spava, a treći dan ustaje i ne vjeruje, tobože, kad mu tko kaže, da je bio pijan.

Mijat je počeo prvi i pripovijedati. On je kao starješina i poljar — i poljar je ujedno bio — jednoga jesenskog dana malko obilazio njive, da vidi, nema li gdje većih šteta. Latio se preko Lisaka, na Kruške, pa sve do Njivetina. Tamo je našao sve seoske čobane. Bila je pokojna Matija, Ikica Zekanova, Mića Blažićev i još mnogo drugih. Nađe, da su puštali blago u vrtlić Josice Šulentića.

— I, evo Blažića Vidova, neka mi ne da lagati — nastavljao je Mijatina — u njega su vaik još i za pokojnog mu ćaće bile među ovcama po nikolike Čule: u nji' uši ka' u mačke, a ne u ovce. Nemaš što viditi, a ovce prave.

— Eno i sad 'edne take — potvrdi Blažić. — Jalovica, a na plećim bi joj moga' nasaditi kokoš, kolko j' široka.

Govorio je lagano i tečno, te osjeti veliko olakšanje, što progovori. Slobodnije je odahnuo, a na licu mu zatreperi njegov stari smiješak, kao kad lahorak udari lagacko, lagacko po ustajaloj vodi. Već od podne, otkad je tu došao među ljude, nije mogao naći toga spasonosnog smiješka.

— Ja sprca' — pripovijedao je Mijat — a sve u šali, da kako bi drukčije?! — da ću odvesti Mićinu Čulu i da ću je zaklati. Skočije Mića ka' ris i ne da.

— Pravi Mića! — reče Petrina i pogleda Blažića ispod oka. Blažić se malko nakašlje i ne reče ništa.

— Ne da momčić, pa gotovo! Skočiše mu i drugi u pomoć, a najviše Anera. Evo, i una j' tu nigdi, pa nek mi reče, ako lažem.

— Vridna i poštena Anera! — opet će Petrina očito izazovno i opet pogleda Blažića ispod oka. On se malko uznemiri, pa će Mijatini:

— Nude, nude, striče Mijate! Što unda bi?

Sad se Petrina nakašlje i značajno pogleda oko sebe. Neki mu uzvratiše istim pogledom u znak, da se razumiju, no nitko ne reče ništa, a Mijatina nastavi:

— Ozbiljno se dica uzbunila i ja sve gledam, kad će me početi goniti babuljem i smišljam, kako bi se pametno i pošteno izvuka' iz te popare, kad k meni priđe pokojna Matija, Bog joj dušicu pomilova. A nije, braćo, još bila kolk kudilja povisma! Lipo ti una između ostale dice priđe k meni, uvati me za kožun i stane me moliti: »Nemoj, striče — veli — dirati u Mićinu Čulu, Bog ti dava', nego ćemo ti, evo, svi mi, kolko nas je tu, kopati!« E, braćo moja, puste pameti i srca! Ja sam se ubrezumije, kad sam je čuje, a jope' — 'edva sam se drža' od smija, kad sam pogleda, kakve mi to poslenike obećava. Ako ovo nije bilo sve ovako, evo, braćo: zadnje mi ovo bilo, da Bog da — reče i iskapi veliku čašu vina.

— E, bila j' una, Bog je pomilova', iz mali' čorapa pametna, čemu kraja nije — reče netko drugi.

— 'Est, braćo, bilo sve unako — povrati se opet Mijatina na svoju priču. — »Nemoj — veli — striče, Mićine Čule. Ubi' će ga ćakan, ako dođe brež nje«. Uprav mi je tako rekla.

— A Mićin ćakan i 'est vražije pletivo! — opet će Petrina, kao da je jedva dočekao zgodu, da bocne Blažića.

— Govori ti, govori, Petrina, kad za riči ne triba kositi — reče Blažić, osjećajući, da ne smije i po treći put prešutjeti njegova izazova.

— Reka' bi' ja, Blažu, što j' pravo, pa kad bi se une i glavom plaćale! — odgovori Petrina povišenim glasom, ali ne uvredljivo, jer je sam bio i te kako svijestan, šta ih je tu skupilo, pa se ne smije izazivati svađa i nered. Ipak nije mogao pregorjeti, da ga malko ne škaklje, jer je bio na njega previše nabrušen, otkad je s plovanom divanio o Mićinim doživljajima, a plovan zna sve točno. Da je drugo mjesto i druga zgoda, ispreskakao bi on njega, da bi zapamtio, a to će ga već i stići prvom dobrom prilikom.

Spustila se noć. Žene su odlazile kućama, da pospreme blago i opet se vraćale. Lukan se sjeti čobana, pa pošalje Makića, da ih sve zove na večeru.

Sjedjelo se dugo i mnogi se ponapili. Nije bilo mjesečine, nu noć je bila vedra i tiha, pa se je vidjelo. Svi su razgovarali i svaki je htio, da se njegova čuje, pa je vladao opći žagor. Zekan je bio na najvećem oprezu, da ne bi koji zapodjeo svađu. A on sve dobro pozna! I Blažić je bio napit, no on je pijan govorio mnogo manje nego trijezan. Obori glavu i šuti kao zaliven. Ni bijele ni crne. Petrina je u mislima obigravao oko njega kao koza oko ograđena kupusa i često puta zaustio koju masnu, no vazda se svladao. Zna on, što je obraz i poštenje. Ne će on njega tu...

Anicu su svukli i metnuli u postelju. Bila je više mrtva nego živa. U vrućici je češće nešto govorila, no riječi joj se nijesu mogle razabrati. Brslila je, mrsila, kao da joj je jezik natečen. Baruša je neprestano sjedjela kraj nje, dok su Manda i Anera pomagale Mari. Anera je opazila, da je svi sretaju veoma ljubazno i prijateljski. To ju je smirivalo i učvršćivalo njezinu veliku vjeru, da je na poštenom putu i da ne će stradati, pa se i napatila svakoga zla i pregaranja.

Istom su se oko ponoći razilazili u hrpicama — već kud je tko okretao — u živahnom pripovijedanju i graji. Najviše se govorilo o podušju, kojemu nema para. Svi su već zaboravili na pokojnicu osim onih u kući.

Kad su pošli Mića i Anera, Mara uzme cijeli zadnji kraj pečena dvisca, zamota u krpe i dade im, da ponesu. Oni su se branili.

— Lukan mi je tako reka' — odgovori ona — a mesa ima još dosta.

— Majko — šane Mića Mandi — unda noćas ne tribam neg samo kruva. Dosta kruva i kapule. Prištedila si dva sira.

VII.

Jedne su se noći Ducina i Makić spremili, da idu u Velebit paliti ugalj. Zekanu nije išlo u glavu, što im je to palo na um, no najzad je pristao, dok se Lukan nije mnogo ni brinuo, kamo Ducina ide i što radi. Još je previše bio u žalosti, a i Anica teško bolesna, pa mu nije bilo ni do šta.

Ponijeli su hrane za dva dana, no umjesto dviju običnih sjekira, uzeše krišom žagu, bradvu, bradvilj i dva svrdla.

Zekan je slijedećeg jutra posve slučajno čuo, da je i iz susjednog sela iste noći otišlo nekoliko momaka u Velebit, da pale ugalj. Bilo mu je malko čudnovato, što je momke napala tolika želja za ugljem, no ne reče nikome ništa. Računao je, da će se svakako ubrzo čuti, o čemu se zapravo radi, a bio je siguran, da nije ništa zlo.

Za dva dana se vratiše u komad noći blatni i zamazani kao cigani i rekoše, da će koji sat upočinuti, a onda upregnuti volove i, moleći Boga, opet u Velebit po ugalj. Iz susjednog su sela otišla dvoja kola po istom poslu. Zekan je kimao glavom i šutio. Samo kovači trebaju ugalj. Al, eto: ćut će se. Nije daleko do sutra navečer, kad rekoše, da će se vratiti.

Po selu se malko o tom i govorilo, te su mnogi računali, da momci spremaju kakvu huncutariju novome lugaru — koji je zločest — kao ono neke godine starješina Mijat, kad je Velebit gorio.

I Blažić je čuo nešto o tom uglju, no nije ga nimalo zanimalo. On je imao dosta i svoje glavobolje s bilježnikom. Već bi bili morali doći pozivi u općinu, a još im ni traga ni glasa. — Nema tu više čekanja — pomisli on. Ushodao se, zabrinuo se, namrgodio. Nema druge: mora se micati,

mora se nešto učiniti. Ako se ne bude on micao, ne će ni bilježnik, a bez njega zapisnik ne mače s mjesta. Sjeti se i pisara.

... »Piši, Vrane« ... Pisar u općini nije šala, baš kao ni »vrait« u vojsci. Može on mnogo pomoći, može učiniti mnogo dobra, ali — može još više odmoći i učiniti zla, ako je đavo u njemu. On dobro zna maloga Vranu, Majina unuka. Dobar je i poslušan momčić i piše — kao po loju, al opet — tko zna, što se rodi u čovjeku, kad postane općinski pisar, pogotovo, kad je taj čovjek još dijete?! Teške mi muke podgovoriti dijete, da pozivnice ispara umjesto da ih preda panduru za dostavu ili da ih uopće ni ne napiše?! Ništa lakše neg to, jer u svakom dječačiću ima velik komad obješenjaka, pogotovo, ako je dječačić bistar i okretan. Onda je potpun obješenjak i gotov na svaki pasjaluk. Nema druge nego uređivati i s malim. I to odmah.

— Obu' ćeš se — reče Josi. — Onaj se vrag u biližniku ne miče, pa se moram ja micati.

— A što ću ćakane? — upita Joso.

— Odagna'ćeš mu Čulu, vrag njega začulije, da Bog da.

— Jalovicu?! — priupita Joso.

— Jalovicu, jalovicu. A Galinića ćeš odagnati Maji. I to odma'. Maji reci, da j' to milošta, o kojoj se ne pripovida. Una j' sama i tako, pa joj, eto šaljem, al nek ne spominje ni meni, a kamoli drugome. Samo malom Vrani neka kaže, al i njemu — pod ispovidnom tajnom! 'Esi me dobro čuje?

— 'Esam, ćakane — odgovori Joso, a u glavi mu sijevne cijela osnova na jedan mah, kao da je već godinama kuje. Toliko mu je sve postalo jasno u jednom hipu.

— Znaš, ćakane — reče mudro i oprezno ko kakav stari: — ja bi' to ovako: ovnića mogu odvesti, ako 'š i uma' — a Čulu bi' vodije istom pod noć.

— A jer to?!

— Pa znaš i sam zašto: nije sajam, nije ništa, a ja vodim ovcu u Lovinac. Svak će znati, da je ne vodim na Vrilo Mudrosti, da se napije. Ovako ću ja nju lipo, kad već pane suton na konop, pa put pod noge. Ako me 'ko i srite, zna'će, da je nisam ukra'. Poznaju me. Al 'ko će me sristi po noći!

Blažić ga je vrlo pozorno slušao, a kad je svršio, reče mu, posve zadovoljan, sa smiješkom:

— 'Rankane, pametno misliš. I tako napravi.
U Josi je srce zaigralo od veselja.

Odmah iza užine uzme Joso nadžak preko ruke, sveže ovniću konopčić oko rogova i udari s njime ravno ispred kuće u Glavicu, no janje je bilo neraspoloženo za to putovanje: raskrečilo prednje noge, zabolo papke u ledinu, pa — ni makac, a stalo se derati, kao da ga kolje. Joso je pokušavao na sve načine, da ga prisili, da ide, pa kad nije uspio tako, okrenuo je, da ga nagovara, no i to bez uspjeha. Tada se vrati u kuću i uzme šaku soli, te ponudi ovniću. Halapljivo je lizne i počne zobati, a Joso onda povuče ruku i pođe pred njim, pruživši mu ruku, no vazda tako, da ne može do nje. Leteći tako, da stigne Josinu ruku, ovnić se je približavao svojoj sudbini.

Kad su stigli u Lastve, Joso se dobro ogleda na sve strane i vidje, da nema nigdje nikoga. Sveže janje za lijesku i stane žurno sjeći suho granje, a kad takova nije dosta bilo, sjekao je i sirovo. Nakupio je golemu hrpu, a zatim utrtao dva ljeskova pruta i drva svezao u dva snopa, sklonuo ih u stranu, među škrape i grmeče, a zatim opet uzeo ovnića, ponudio mu soli, prevario ga i odveo na Groblje. Tu ga je opet privezao i dao se ponovno na sabiranje suhoga granja, a ubrzo je — kao i čas prije — sjekao i sirovo. I tu je nakupio veliku hrpu i sklonio je, da mu je tko ne odnese.

Požuri se, posvršava sve, što je nakanio, sve još dobro promozga, dobro sakrije i pođe za svojim poslom — kući.

— Zabavije se ti — reče mu otac, kad se je povratio.

— A, znaš ti Maju — odgovori on: — Ne da una, šale, iz kuće, dok ne poideš kajganu.

— Što j' rekla?

— Drago joj. I veli: »Blažić je pravi Vidurinov sin, 'rano moja. Blago majci, koja ga j' rodila, i zemljici, koja ga nosi.« Uprav mi je tako divanila, kun da čita.

— A što si joj ti reka'?

— Sve unako, kako si mi ti kaza': da joj je to za miloštu i da ne smi nikom reći nego samo malom Vrani. »I — kaza' sam joj — da te uprav i ćakan upita za ovo janje, moraš mu reći, da ga nisi ni čula ni vidila. Ni da ste u četri oka!«

— Pametno, pametno, 'rankane! — reče Blažić, smiješeći se zadovoljno. — A una?

— Una ka' pametna žena. »Ni crnoj zemlji — veli — 'rano moja« i razbila mi kajganu ka' zetu.

Kad je pao prvi mrak, sve blago već bilo u torovima, a čeljad kod svojih kuća, sveže Joso Čulu za nogu i za vrat, nadžak preko ruke, soli u šaku i pođe.

— Ovuda ću kroz Glavicu, pa više kuća — veli ocu — da me 'ko ne vidi.

— Dobro, dobro, 'rankane — odobri otac i osjeti, da je vrlo zadovoljan s njime. — Taj mi ne će okreniti k vragu — mislio je u sebi — ka' unaj balavander.

Mandi je bilo čudnovato i sumnjivo to razašiljanje blaga, no Blažića se nije usudila pitati, a Josu nije dospjela. Znala je, da je ono prvo janje poslao bilježniku, ali se nije nikako mogla dosjetiti, komu ovo dvoje danas zamače u Glavicu.

Joso se povrati i zovne oca. Našao ga je u štali.

— Ja ću — reče mu — doći kasno, pa ću nama' na sinik i nemojte me čekati s večerom.

— A da man tako — odobri mu Blažić. — Kasno ćeš se vratiti.

— Moram se još napiti vode — reče i skokne u kuću. — Kru' mi metni u slamu — šane majci. — Već znaš 'di. Ako imaš i više, noćas ne bi škodilo. I sira metni, kolko najviše moreš.

— A molim te, ku' 'š ti s Čulom? — upita ga šaptom.

— Ne boj se za nju. Ne će poći po zlu.

Kad je došao na Groblje, odvede ovcu u guštik i sveže je, pa pođe da donese drva, koja je pripremio. Nije se maknuo nego par koračaja, a ovca se nadade u dreku i blejanje. On časak počeka, da vidi, ne će li se smiriti, no — što dulje, to gore. Drečala je u sav glas, kao da zove u pomoć.

— Ne 'š ti meni skupljati seljane na čudo! — reče Joso i povrati se k njoj. — Umiri'ću ja tebe.

Radio je veoma žurno i okretno kao najvještiji majstor, a kad je sve svršio i udesio tako, da ne može biti štete ni na koji način, pođe da donese sve ostalo, što je spremio. Išao je kao na krilima, a pusta mladost i nosi i leti, da ni sam ne znaš, kako. Već je pala duboka noć. Nebo vedro kao staklo i vjetrić popuhuje od sela baš prema Groblju.

Sve je posvršavao i žurnim koracima otišao k Aneri. Upravo kao da je Svemogući odredio, da je njezina očinska kuća tu najbliža, pa može do nje, a da ne prolazi ni kraj koga drugoga. Čekala ga je uz vatru, dok su ostali već spavali. Reče joj, što sve još treba, a što joj je bio danas zaboravio kazati.

— 'E l' vučija puna vode?

— Maloprvo sam je donila.

— Imaš li 'rbinu, u kojoj ćemo poniti vatre?

— Sve već čeka.

— Unda mi više ne čekajmo, man 'ajmo. Ja ću uzeti vučiju i vatru, a ti ostalo u kotlu. Ako ti bude teško, ja ću ti pomoći.

— Ne šali se ti sa mnom, dragi! — odgovori Anera ko tobože izazovno. — I ako si ti muško, još sam vindar ja jača.

— Ne vele nam se 'rvati.

Kad su skrenuli s puta u Groblje — na onom istom mjestu, na kojem je bio zastao Blažić, kad su ono Zekan i Lukan vukli trupce iz planine — Anera se prekrsti.

— Jer to? — upita je Joso.

— Ako j' i tursko, groblje j' groblje — odgovori ona.

— Nije li tebe pomalo i stra' — a, nešo?!

— Od stra' se ja nikad ne krstim, a da me je stra', ne bi' ovo o'de radili.

Na desetak koraka naprijed, iza šikare, opazi Anera velik kup tučene slame.

— Već je i slama tu?!

— To j' maloprvo doveza stric Petrina Ivić.

— 'Oće li ovo biti dosta?

— Dovešće još noćas.

Oboje zašutješe. Išli su kratko vrijeme.

— Evo nas, nešo! — reče Joso, kad su došli na mjesto, na kom je bio privezao Čulu.

— Bome si ti napripravlja' drva!

— I triba' će i'. Sad brže loži vatru. Ti si vištija tome poslu. 'E l' nam kota' dosta velik?!

— Bog s tobom! Moga bi u njemu na'ednom svariti vola.

— Ne tamo, ne tamo! — poviče joj, kad je vidio, gdje je htjela početi ložiti. — Kako bi tu navisila kota'?!

Izabrao je mjesto među dva hrasta, koji su imali po prilici na jednakoj visini prve jake grane, a ne previsoko. Na te je rašlje metnuo debeo kolac, prebacio preko njega lanac — mjesto komoštara — i na njega zakvačio povrslo od kotla. Odmah je nalio vode, da se grije, pa počeo žurno rezati i sjeći meso i bacati ga u kotao.

— Tribalo j' to prije lipo oprati — reče Anera kao da predbacuje sama sebi — al, pusta rano, kad smo ka' ajduci, pa nemamo nikakve zgode.

— Nije Ličanin — odgovori on — 'ko u godini dana ne poide tovar blata i uže dlaka. Neka iđe na moju dušu, ako se i'ko udavi ili mu samo naškodi. Kad ti budeš sama planinka, unda ti peri, kako ti drago. Naloži dobru vatru, a čim ja ovo svršim, oti'ću kući i doniti cipalja.

— Ako rode spava — reče ona.

— Nego što?! E, da zna, 'di mu svršiše Galinić i Čula?!

— I ti bi i ja igrali Karamartina ka' goveda dida Dujmine.

— A jer ti, molim te?! Što si ti kriva?

— A... Kriva sam, što sam živa...

— Lako ćemo za to, samo da nam Bog da zdravlja. Nego, nešo, uprav ćemo, 'vala Bogu, lipo svršiti — reče Joso, samo da razgovor svrne na drugo. — Oko ponoći će izaći misec kolk ognjište, a u tom će doći i uni... Sad ti loži, a ja odo' po drva.

Povratio se je za neko pola sata i donio cjepanica, da ih ne bi mazga najednom ponijela.

— Moram se još povratiti — reče joj. — Majka nam je priredila kru' ka' mlinsko kolo i još drugog polovicu i tri sira. Samo sam skoknije u slamu, da vidim, kolko j' mogla spremiti, al nisam moga' doniti. Za drva nam je bilo prišnije.

— Vridna naša majka, Bog joj platije!

— E, da j' i naš ćakan ka' una, drukčije b' tice nami pivale. Al — vidiš li i' na ruci pet, pa nisu svi 'ednaki?!

Donio je kruh, sir i — motiku.

— A što će ti motika? — začudi se Anera.

— Samo ti sidi i jarkaj vatru — odgovori on — a ja iđem zemlju poravnati.

— A znaš li, 'di ćeš?

— Mića j' udarije kočiće.

Oko pola noći su već bili svršili sve, što je bila njihova dužnost i česa su se sjetili, pa su sjedjeli kraj vatre i šutjeli. Vatra je veselo plamsala, plamen lizao kotao sa svih strana kao zmajski jezici, a voda krkljala u kotlu kao prebujan izvor. Oko njih je vladao savršen mir, koji bi, tu i tamo, nenadano, prekinuo lagan šum sovinih krila. Noć je postajala sve bistrija i vidnija.

Joso je osjećao u svojoj mladenačkoj duši neizmjernu sreću i zadovoljstvo, što im sve tako divno uspijeva: štogod Mića smisli, to se i provede. Ne osjećaju truda, ne smetaju ih nikakove zapreke, jer nijedna nije tako velika, da je mladost ne bi svladala, pa sve ide svojim tokom u najvećem zaletu. Duša mu se rascvala zadovoljstvom, a srce kipjelo, pa reče, jer je morao nešto reći, kad je srce samo govorilo:

— Uprav nam je lipo Bog da'!

— Slava Mu i 'vala!

— I ja bi' 'tije ovako — reče on opet iza poduže stanke.

— Ne daj ti, Bože.

— A jer mi ne bi da'?

— Ništa... Samo tako velim... Ništa ja ne velim, kad je Božija Volja. Da j' moglo biti drugačije, bilo bi bolje...

Govorila je tiho i lagano, kao da natenane izbacuje komadićke srca.

— Znaš, kako j' divanije naš pokojni did Vidurina: goli se rađamo, goli i umiremo?!

— 'Est to, 'est... Al obučeni 'odamo po svitu.

Joso je uživao u načinu toga njihova rada i u uspjesima, koji su bili očiti, a na dalje nije ni pomišljao, dok je Anera gledala mnogo dalje. Ni ona se nije bojala života, jer koga je Bog stvorio, tome je i kruh ostavio, a njoj je još dao i druga po srcu, al opet... Dok je mladosti i snage, ništa nije teško, al kad prebije posao, svagdanji znoj ispije krv i snagu, a žuljevi ukoče žile, onda je pomalo drugačije... Ne boji se ona, nego samo razmišlja. Da se je bojala, ne bi bila izabrala taj križni put. Bila bi klonula od straha, čim joj je njezin Mića pokazao Križ, koji joj je ponudio kao dar prve bračne noći. Ona je jasno vidjela pred sobom vrleti i strminu, koja je čeka, no nije se prepala. Nije ni protrnula, nije ni zadrhtala, nije ni okom trenula, već se prignula u svojoj divnoj, snažnoj mladosti, primila Križ i digla ga na rame s odlučnošću i snagom,

koju može dati samo velika, duboka neograničena Vjera. Prošaptala je: »Kad je taka Božija Volja«... i pošla. Tko vjeruje, taj ne može klonuti. Može razmišljati. Mora razmišljati. I ona sada razmišlja... Nije se pitala, dokle će moći izdržati, jer je vjerovala, da je ta mogućnost ograničena samo jednim međašem: može pasti mrtva pod teretom. Samo tako. Ona će izdržati sve do smrti. Pita se samo — dokle će ona morati tako? Do Blažićeve smrti?! Sigurno. Do njegove smrti, jer on živ ne će popustiti. I on pozna samo taj međaš svoje volje i snage, kad se dade na nešto. Do Blažićeve smrti. Po prilici trideset godina... trideset dugih i teških godina!

Pri toj se pomisli trže i prepade. Trže se pri pomisli, što je sve čeka kroz to strašno vrijeme, a prepade se, pomislivši, da je poželjela, da Blažić toliko ne poživi. Kakav je, da je, otac je njezina Miće. On, baš taj Blažić i nitko drugi na svijetu, dade njoj ono, što joj je najmilije, što joj je uopće jedini sadržaj života, baš kao što joj je jedini Svemogući dao dušu i tijelo. Svemogući i Blažić dadoše joj život i životno veselje. Neka živi do Božije Volje i neka mu Razapeti Spasitelj oprosti sve, što čini. A Spasitelj najbolje znade, što on čini sinu i nevjesti, i On najbolje znade, kako je težak Križ i oštra trnova kruna... Pri toj se pomisli Anera prekrsti zaklopivši oči i prošapće: »Bože, daj mi snage. Molim Te u ime Muke našega Razapetog Spasitelja.«

— Što veliš?! — upita je Joso, koji je čuo, da nešto govori, al joj nije razabrao riječi.

— Ništa, ništa! — trže se ona. — Molim se dragom Bogu... Uprav i' dugo nema.

— Sa' će, samo što nisu — odgovori on, kao da znade nešto više nego ona. — Vidide miseca, kako j' se na nas iskeljije?!

Iznad Resnika se digla golema mjesečeva ploča kao zlatna pogača.

Anera pogleda i ne reče ništa.

— Vaj, nešo, zašto j' misec vaik velik, kad granjiva, pa unda sve manji i manji, dok se penje? Kad počme salaziti, jope' reste, pa kad upočiva, unda j' jope' kolki je bije i o granuću — govorio je samo tako, da nevjestu zavede u razgovor, jer je vidio, da je veoma zamišljena.

— Ne znam ja, moj dragi... Ti si iša' u školu, pa bi mora' znati.

— Kun da mi što u školi naučimo!... Eto, znam, da misec ni ne granjiva ni ne upočiva, neg se vaik vrti ka' munjen oko zemlje, pa skupa s nami oko sunca. Al to se samo tako kaže u knjigami, a i sama vidiš, da i granjiva i upočiva... Ja sve mislim, da se un tamo iza Resnika s nikim bije — a znam, da tako nije, neg samo komedijam — pa se sav raščupa i raspali. Kad se čovik bije, unda se čini i veći i jači u unom jadu i bisu. Tako i jadni misec. Kad se malko odmakne i popne na nebo, gleda ozgo' na unog gada, kog je izmlatije, pa se zadovoljan stišava i smanjuje. Kad se počme spuštati prema Velebitu, već vidi unog drugog, s kojim će se tamo pobiti, pa se nama' počme kostrušiti ka' pivac i sve reste. Čim mu je bliže, tim je veći, a kad je već nad Svetim Brdom, unda se na'ednom sav nadme i zaleti se na nj ka' june. 'Esi vidila, kako misec i sunce iđu lagano na upočitak, a kad se primaknu unda se na'ednom samo zavale za planinu, ka' na priliku, mi u slamu?!

Anera ne reče ništa. Ona nije ni razabirala njegovih riječi. Bila je vrlo daleko.

— Znam ja, da ovo nije ovako — nastavljao je Joso — al samo divanim. Da nam brže vrime prođe... Tako, vidiš, vele, da j' zemlja okrugla. Sad uzmi ti, na priliku, jabuku, pa metni što na nju. Nama' pada ako ne metneš navr' nje. Mi nismo na vr'u zemlje, pa jope' ne padamo, neg stojimo i radimo na njoj i — vele, a: 'ko 'oće, neka viruje! — vrtimo se skupa š njom. Vrtimo se, a ne proliva se ni Opsenica ni Ojevac ni Krušnica, man lipo teku ka' na dlanu... I unda ti viruj, da j' zemlja okrugla... A 'est okrugla i vrti se!

Ona je šutjela i zagledala se u mjesec, a Joso uvidje, da je nikako ne može trgnuti iz misli. Umukao je i razmišljao, čime bi je mogao zagrijati i rastresti.

— Sad, na, će uni! Samo što nisu — reče, pa opet ušuti, kad ona ništa ne odgovori.

— I ja mislim, da bi već morali — javi se ona, kao da se je naknadno dosjetila, da mu mora nešto odgovoriti.

— 'Ajmo, nešo, gonetati! — prihvati on žurno, da joj ne pusti, da se opet zadube u svoje misli.

— 'Ajmo! — odgovori ona i nasmiješi se. — Samo ja ne znam ni'edne.

— E! Baš ne znaš! A 'ko ne zna ni'edne zagonetke?! Nude mi reci 'ednu, a ja ću odgonetati.

— Velim ti, da ne znam — govorila je ona i počela osjećati, da joj je drago, što se s njim šali. — Nude ti zagonetaj, a ja ću odgonetati, ako budem umila.

— Dobro, nešo... Slušaj: A što mi je, da što mi je: krivo prase sve polje popase?

— Ja uprav ne znam.

— Molim te, nešo, što mi se rugaš?! Kako to ne bi znala? To zna svako dite, da j' kosa.

— Ja nisam znala — ponovno će ona, smijući se.

— Slušaj, nešo, ovu i pazi, što divanim.

— Kako ja ne bi' pazila, što moj diver divani?! — reče ona, već posve raspoložena za pripovijedanje i šalu.

— Samo se ti rugaj, kolko 'oćeš, al slušaj: — Niti velju, niti govorim, imenom ti kažem, pogoditi ne ćeš. Što j' to?

— Uprav ne znam — reče ona vrlo ozbiljno i tobože se zamisli.

— Naisto, ne znaš!?

— Ne znam, ne — potvrdi ona s najvećom ozbiljnošću.

— Ti znaš, nešo, tkati i osnovu naviti na taru — tumačio je on i vodio je na rješenje svoje zagonetke. — Kad metneš, kad naviješ osnovu na vratilo, unda dalje radiš.

— E. P' unda?

— Unda: što radiš, kad si navila na vratilo? Koji ti je posa' najteži kod navijanja?

— Uvlačenje niti u brdo.

— Ne priskači od vratila mam na brdo! Lagano, nešo.

— E, e. Već sam uvukla u niti, pa sad uvlačim niti u brdo — govorila je ona s najvećom ozbiljnošću i mirom.

— Sad ti, lipa moja nešo, ne uvlačiš niti nîti ù niti niti u brdo, man vučeš svoga divera za nos! — reče on i nasmije se. I Anera se zasmije od svega srca. Osjetila je veliko zadovoljstvo, što su se tako počeli zabavljati i šaliti. On je njoj tako dobar i tako je voli, pa bi joj bilo žao, da pomisli, da i ona ne osjeća isto tako prema njemu.

— Znam ja — govorio je on — da ti znaš sve naše zagonetke. Al, evo još 'edne, koju sam čuje od nikog Kotarca: — A

što mi je, da što mi je: rogom ije, rogom pije, rogom Bogu slavu daje?

— Pivac! — odgovori Anera veselo. — Vidiš, da i tu znam.

— E, što 'est, 'est: znaš! Nego, nude, nešo, 'oš i ovu pogoditi: — A što mi je, da što mi je: dva se brata nasrid polja tuku, batine im zveče i na njima zvonca ječe?

— Ovnovi, kad se biju i na njima zvona.

— 'Ajde još ovu: — A što mi je, da što mi je: trista doli, trista gori, 'edan puče, svi stadoše?

— Tu ne znam.

— Zdravlja ti? Il se samo šališ?

— Ne znam te.

— Znaš: kad tkaješ, pa ti pukne 'edna žica, a ti mam ustavljaš i vežeš je?!

— 'Est, bora mi! Nisam je znala... Upravo i' već dugo nema...

— Samo što nisu! Više ne mogu biti daleko... Nego još 'ednu.

— Bi'će dosta.

— A što ćemo drugo i raditi?! Zadrima'ćemo, ako se ne šalimo. Slušaj, nešo, ovu: — A što mi je, da što mi je — »Ajme meni do Boga, sve sam polje pozoba', još se nisam nazoba'«?

— Mlin.

— E, tu jope' znaš. Ajde još ovu: — A što mi je, da što mi je: I u mene i u tebe i u vola do kusa (dok ga ne poidemo) i u struka kupusa i u ovce bilice i u zrna 'šenice? — Nude, nešo?!

— I tu znam: srce!

— Mislije sam, da tu ne 'š pogoditi. I tu sam čuje od unog Kotarca. Nude još ovu...

— Dosta će biti. Čini mi se, da dolaze — reče ona i ustane, a Joso leže i prisloni uho na ledinu.

— Eto i'! — reče i skoči na noge. — Čuju se kola. Al dok uni dođu, samo još ovu: — A što mi je, da što mi je: Moj Bilan priko mora priđe, a ne skvasi ni kopita ni sedla?

— Parip — odgovori ona šaljivo.

— Nude ga nareni u more, pa ćeš viditi, dokle će.

— Ne znam — odgovori ona, gledajući prema Ojevcu, otkud se je već čula škripa kola, a i pojedini osamljeni glasovi.

— Ne misliš ti više na zagonetke, man na Miću, pa zato ne znaš.

— Mislim, mislim — odgovori ona, ne svrćući pogleda.

— E, e: misliš na Miću. Samo misli, a ja ću ti reći: to ti je unaj kukavelj: misec.

— Nisam znala.

— Baš nisi?!

— Nisam ne, kad ti velim... Iđemo na put.

— Iđem ja, a ti ostani tu. More nam vuk odniti kota', pa što ćemo unda?!

— Da, moj brate! 'Ko bi tu sad doša'?!

Iskrcavali su žurno, kao da su najodmorniji. Paško je određivao kao vojskovođa ne voljko i oduševljeno nego kao za spas duše. Svaki se je natjecao sa svima ostalima, a svi su neopisivo uživali u tome svom pothvatu.

— Ne pomišajte, momci, ne pomišajte! — opominjao je Paško. On je određivao ukrcavanje, pa sada pazi, da se redom iskrca i slaže, da poslije ne nastane zbrka.

Kad su sve iskrcali, maknuše kola s puta, vole ispregnuše i svezaše ih za kola.

— Sad bi, braćo moja, bilo u redu, da što poidemo, al nemam ni križa Božijega! — ispričavao se Mića i osjeti veliku tjeskobu. Nije ranije mogao ni pomisliti, da će ga tako što stići u životu i još tako brzo.

— Ne bluni, moj Mićo, kad si pametan — reče Paško — nego pljunimo u šake, pa da ovo do dana složimo.

— Ža' mi je i sramota mi je — opet će Mića.

— Ništa, ništa — reče Joso. — Večera j' varena. Iđemo najprije isti.

Mići se učini, da se oko njega okrenu cijeli svijet i htjede brata u pustom zadovoljstvu zagrliti i izljubiti, jer je znao, da je samo on to mogao udesiti, no svlada se. Ljudi su. Upita ga:

— A što si nam, junače, svarije: gra' ili palentu?

— Pun kota' mesa — odgovori Joso suhoparno, kao da to ne znači Bog zna što.

Mića je zanijemio od čuda i zadovoljstva.

— Ja sam već i kućište izravna — reče Joso.

— Vidim, vidim, moj Josica. Baš lipo. Vridan si ti momak — pohvali ga brat.

Došla je i Anera među njih — nije više mogla izdržati — i pozvala ih, da idu jesti.

— Ako ti, nešo, 'ko odnese večeru, dok se ti vratiš?! — bocne je Joso.

— Ti vaik goniš istu! A 'ko će Boži tu sad doći?! — odvrati ona, no ipak odmah pođe prema vatri.

Svi su se okupili kraj vatre i posjedali oko zdjele. Mjesečina kao dan, lagan povjetarac ćarlija od sela, a inače savršena noćna tišina.

— Bome nismo mislili, Ane, da ćeš nas ovako dočekati — reče neki.

Ona ne odgovori. Nije jela. Pričini joj se, da se tamo u granju, u polumraku pojaviše sjene njezinih pokojnih roditelja i ču glas: »'Ćerce moja, 'ćerce moja«... Priklopi oči i lagano strese glavom, kao da će se tako otresti i tih misli. Proletješe joj trnci cijelim tijelom.

— Ovako su nigda večerali 'ajduci ka' mi noćas — reče Makić Zekanov.

— A, ne, moj brajko! — usprotivi se neki Bilović. — Uni su ili samo s ražnja, a mi tu gospocki imamo i juvu.

— Brzo, brzo, momci — požurivao je Paško. — Duga je još noć, ali i u nas posla! Ne ćemo svršiti do dana.

— Nije samo 'edna noć prid nami!

— 'Est to, al ti je tu još i druga — tumačio je Paško: — Sad se radi ka' na larmu, ka' na otimačinu. Svaki bi nas tije, da što više načini. Sutra ti je već gotovo: pukni'će glas po svim selim. Svi će dolaziti ka' na čudo. A... vrag i ne spava: 'ko zna, što će Blažić?!

...Što će Blažić?!... — toga je časa ta misao pala na njih kao mora. Svi su šutjeli.

— To j' moja briga! — javi se prvi Mića.

— Što nam god dragi Bog da — reče Anera odlučno.

— Triba noćas svršiti! — vraćao se Paško na svoju misao. — Sve j' urizano, sve j' provrćeno, što j' tribalo vrtiti, klini su utesani, slama je tu... A, 'e l' slama tu?!

— 'Est, 'est — potvrdi Joso. — Stric Petrina j' reka', da će još dovesti, al ga nema.

— Zna Petrina, na koju nogu 'ramlje! — rastumači Paško: — Prilega j' un sada, pa će doći prid zoru. Slama j' i tako zadnja na redu.

Sve je išlo kao po koncu, a Svemogući visoko objesio svjetiljku, pa se vidjelo skoro kao po danu.

— I ne lupajte, momci, brez velike nužde — opominjao je Paško. — Probudi'ćemo pse, a psi sela.

Nekoliko je momaka slagalo utesane komade po brojevima, kako ih je bio pobilježio Paško, drugi su ih prinosili, a četvorica su stajala na ćoškovima i namještavala. Nije trebalo nigdje ni bradvom udariti, jer je lijegalo jedno na drugo kao saliveno. A kako i ne bi, kad je Paško majstor — što vidi, to pravi svojim rukama — a još je u planini sve okušao tako, da tu samo prenosi sve gotovo?!

Prvi su sunčevi traci obasjali gotovu — Mićinu kuću. Još nije bilo samo vrata i prozorčića, no to će Paško danas svršiti i noćas poslati, a ako ikako bude mogao — a on će moći, jer hoće! — doći će sam, da ih učvrsti i svojom rukom ustavi na baglame.

Koji su u selima prvi ustali, vidjeli su, da su se »ugljenari« vratili s praznim kolima. Nasta šaputanje, dozivanje, podrugivanje i smijeh. Ništa nije momcima, što im se rugaju. I oni se sami šale na svoj račun. Ljudi se čude i ne mogu nikako naći odgonetke toj zagonetci, dok ne puče glas, da je Mića preko noći načinio kuću na Groblju. Sada svima puče pred očima, i tko je ikako mogao naći bilo kakva posla na onoj strani, odlazio je kao na čudo. Paško je pogodio, a nije mu bilo teško biti prorokom, kad ni njegova duša nije ništa drugo nego jedna mala čestica te velike, zajedničke seoske duše.

— Ma, kako ste je tako svršili, po Bogu sinko?! — čudila se Manda i ispitivala Josu.

— Kad Bog pomaže, moja majko! — odgovori on s velikim ponosom i zadovoljstvom, što je i sam učinio svoju bratsku dužnost.

— Pobisni'će, kad čuje — nastavljala je ona.

— Ti ga utaboli.

— Utaboli'će njega, moj sinko, crni vrag, koji će ga najzad i ukupiti — oprosti mi, Blažena moja lipa Gospe, što ovako divanim... a otac mi je jadnoj dici...

Josi je bilo teško slušati, kako mu majka psuje, i ako je i sam znao, da ima pravo. Ima ona pravo, ali — ipak mu je teško slušati.

— Nemoj tako, majko! — reče joj molećim glasom i ode od nje.

Već su i susjedna sela govorila o najnovijem događaju. Svi su znali i neki se smijali, a neki kimali glavama, sluteći zlo. Jedini, koji još nije bio o tome čuo — bilo je Blažić. Slučajno nije čuo, a namjerice nije nitko došao, da mu pripovijeda, i tako je on i toga jutra bio sav utonuo u svoje redovne misli o »ispisu« iz zadruge. Nije mogao vjerovati, da bi ga i Čula mogla iznevjeriti i izdati! Sad dobro: ono prvo janje nije ništa napravilo, al janje je samo janje, a sada je po srijedi ovca jálovica kao june. Zorom je pitao Josu, kako su ga primili, a on se nije mogao nahvaliti. Bio je — reče mu — i s bilježnikom. On se je — što jest, jest, — pretvarao, kao da se to njega ništa ni ne tiče, kao da jalovica ni ne ide k njemu, pa — pomisli huncuta! — kao da se ni ne sjeća pravo, koji je to Blažić Vidurinov. Sve je to samo politika i svi oni tako rade, kad primaju mito: ne smije znati desnica, što prima ljevica. Mudrac je on, al sad ne će više biti onakav... Pa, i mali će mu reći koju... »Piši, Vrane«... Jest on još kolk kukuruz, ali opet: tamo je i njihov je, jer im vidi, što rade, pa ako ga i ne cijene — dijete je još! — boje ga se. Dijete ne zna mučati, ako ne ćeš pametno oko njega. Jest Galinić samo janje, al ni Frane nije bilježnik, a nije još ni gladan kao bilježnik. Ako mu Bog da zdravlja, pa obastane u općini, već će i on — kao i sve i jedan — ogladniti i naučiti se jesti iz ruke... Ne može biti mimo ostale gospode, a ne može ni živjeti o ono jadne plaćice. Prevelika je, da bi kraj nje umro ili je napustio, a latio se motike, a premalena, da o njoj živi, a hoće da živi i mora, kao pravi kršćanin, da živi do Božije Volje. Što je pošteno, pošteno je, a što ne valja, ne valja; samo je jedna duša, a Bog istina, pa treba priznati: Ne može bilježnik o ono plaćice...

To je bilo Blažiću jasno kao sunce, samo nije mogao dokučiti, koliko će bilježnik njegova pojesti, dok provede taj

nesretni ispis. To je ono pitanje, to je onaj posao, koji on hoće i koji mora provesti. I on će njega provesti. Ako još danas ne stigne pozivnica, da ide u općinu, ide sutra i bez pozivnice. Nije ono, što bi sada bila velika hitnja, kad je jednom zapisnik sačinjen... Piši, Vrane!... al on ne može više podnositi toga iščekivanja i neizvjesnosti. Mora se to brzo riješiti. Sad — po duši govoreći — njemu je posve svejedno, da li se taj deran vuca jedan mjesec dana više ili manje kao član te poštene zadruge, al mora čim prije znati, koliki je bilježnikov želudac. Ne može on pustiti, da ga kao pijavica siše godine i godine. Treba to čim prije raščistiti, pa — košta, košta, neka košta. Lakše se zaboravi jedna velika rana nego stotinu malih.

Nekako pred podne dođe u njegovo dvorište stara Anđuša. On se smrče, kad je opazi, jer zna, da je došla nešto iskati, pa htjede umaći u štalu. Predomisli se. Ne smije bježati pred ljudima, ne smije ih izbjegavati, jer onda ne će nikad ništa čuti, što onaj deran kani.

Ona ljubazno pozdravi i upita ga za zdravlje, a on još ljubaznije odgovara.

— Ma, što se to od tebe stvara, moj po Bogu brate? — poče ona meko, te samo da ne prosuzi.

— A što bi se stvaralo od mene?! — odgovori on otresito. — Ništa! Ništa se od mene ne stvara.

— E, e, — požuri ona, da se ispravlja: — I ne velju ja: od tebe, man od unog tvog nesritnjaka, jadna mu majka, i od une golotrbice, koja ga je privezala za se ka' kujetina, Bože, poštuj uno Krsta na njoj.

Blažić zadovoljno odahne. Ipak je našao čovjeka, koji je na njegovoj strani! To je, doduše, samo baba Anđuša, al je bolja neko nitko. — A može i valjati — mislio je on munjevito i ljubazno joj se nasmiješi i reče:

— Začarala ga je.

— Eto, eto, moj Blažiću! — zaintači ona. — Oteje si mi iz usta: a da, man ga začarala i opčinila ... A kad sam ja, kukavna, rekla svom starom, on sprca na me ka' bisan: Anera prava, Anera poštena, Aneri nema parice ... I tako. Al sam i ja njega ispovidila, ne boj se.

— 'Esi li, 'esi?! — upita on veselo, samo da je izazove, da još priča.

— Rekla sam ja njemu, da j' pod svakom carzom vrag i na njemu bronza. Al još, da j' bronza, pa da zvoni, ljudi bi se pričuvali. Al vrag ne zvoni.

— Samo 'vata, 'e l' nu, strina?! — pomaže Blažić.

— A, da, moj brate ... Sad i stari drukčije divani.

— I pričestila si ga?!

— Ne boj se! ... Neg — eto — 'est gadalina i ruglo — al lipa kućica. Veća od Lukšanove, samo nije prigrađena sobica ka' u Lukšana.

Blažić je slušao i nije znao, koje je od njih dvoje pijano, no kako je on oprezna mudračina, ne reče ništa, već se potuli i mirno sluša.

— Čim sam jutros čula, a ja ka' da ću tobože u Lastve, pa tamo. Ne znam, 'esi li već vidije il nisi: upravo je livo od ulaza na tvoju njivu u Groblju. I lipa kućica. Nova od konca.

Blažiću udari krv u lice.

— Vidim ja: Mića se saginje i ništo teše. Ja mu se javim. »Došla sam ti — velju — momče, na naselje.« A un veseje, očiju mi, kun da j' u carskim dvorim. »Bili su meni — veli — strina, već ljudi na naselju, pa sad mogu dolaziti i žene, ako će.« Uprav grijota, moj Blažu, da ti je sin.

Oko Blažića se stao okretati cijeli svijet i htjede žurno otići — kuda, kamo, po što?! — To nije ni on sam znao toga časa, no morao je žurno otići, pobjeći, uteći. U zadnji se čas svlada, pa će Anđuši:

— Ti si, strina, ništo tribala?

— Uprav i bi, Blažu, Bog ti dava' — zacmoli ona. — Nemam truna brašna za palentu. Imamo mi kukuruza, al ga nismo još samlili.

— Mande! — zovne on ženu, a kad se ona pomoli na pragu, reče joj: — Da'ćeš strini brašna za palentu.

Anđuša uđe, upita se s Mandom za zdravlje i sjede kraj vatre. Nekoliko puta otpuhne, a onda će polako i oprezno:

— Vidila sam mu kuću.

— A, jadna mu kuća, moja strina!

— A, nu, nu ... Al jope' ...

— Ma, 'est to ... al žalosna sam ja i kamena.

— E, moja 'rano, ka' i svaka kukavna majka — reče Anđuša već ljuta, što nikako ne vidi, u kakovim je vodama Manda, pa je pipne:

— Sad, kako mu drago: al kućica j' lipa.

— Pomogli pošteni ljudi, moja strina. Nije mu je, ne boj se, načinije ćaća.

— Vragu za dušu, što ovaj načini — prihvati Anđuša na čistini. — I na me tu puše, kun da sam mu ubila pokojnog vridnog Vida. Uprav grijota, da je Vidurinov sin ... Bila sam mu, grdna rano, u kućici i sita se naplakala. Nema u njoj ništa. Moga' bi trnom povući, pa da ne zapneš ... A kod ovolikog pustog dobra uz unaku vridnu ženu ... Grijota j' ovo Blažiću i ne će nikad viditi lica Božijega ...

Blažić je kao sulud odletio u Glavicu i krenuo između hrastića prema Groblju. Kad je došao blizu, držao se gustiša i šikare, da ga ne bi tko opazio, kako se prikrada. Mogao se je približiti na nekih dvjesta koračaja i vidjeti na svoje oči. Oblio ga mrtvački znoj. Neko je vrijeme stajao kao okamenjen, a onda se otrgnuo od tog mjesta, i žurno, skoro trčeći, otišao kući.

— Prioblačilo! — reče ženi.

— A ku' 'š?! — upita ga ona u velikom strahu.

— U vraga! — odgovori on i pođe u sobu. Ona odmah za njim, bez i jedne riječi. Pomisli, da je bolje, što se sprema u općinu ili kotar, nego da ide k Mići, da se popravdaju i ... Bog zna. Sva je protrnula i jedva mu sklonula svu robu.

— Moga' bi najprije užinati — reče tiho. — Sad će, na, biti gotovo.

— Užina' sam! — reče on i otpuhne kao iz ćurlikâ. — Skuva' mi je poparu tvoj 'ranko! — Njoj dođe na vrh jezika, da mu reče, da je i njegov kao i njezin, no ugrize se za jezik, da ne progovori.

Udario je putem, a da nije ni pomislio, da li će se s kim sresti i što bi mu tko mogao reći. To ga je progonilo ovih dana, no sada mu nije ni na um palo. Išao je žurno, da mu je sve kamenje frcalo ispod opanaka. Nije nikoga vidio niti se je ikom javio, a ljudi su zastajkivali i gledali za njim kao za čudakom, ludom ili zločincem — već svaki prema svojoj ocjeni. On njih nije ni opažao. Nikoga. Hitao je ... Da čuje, kakvi su ti zakoni i što oni kažu. Pitat će on tu gospodu, što kod sebe drže pod ključem te zakone, što znači gospodar zadruge.

Putem je sretao neke ljude, no on ne vidje nijednog, niti kome što reče niti kome što progovori. Na samom mostištu — na Opsenici — srete nekog Serdara. Ne zna on, koji je, ali vidje samo toliko, da je Serdar.

— 'Valjen Isus, striče Blažiću. Kud si ti tako poletije? — upita onaj.

— Da prođem, 'rankane — odgovori Blažić, niti ga ne gledajući, i na uskim se platicama jedva provuče kraj njega. Letio je, da stigne u općinu prije nego bilježnik otide na objed. On kasno izlazi, jer uvijek ima ljudi, koji ga zadrže. Hoće svakoga da opremi što prije, da ljudi ne čekaju preko podne, a redovno je svakome daleko. U tom je bilježnik dobar — a zna i zašto je dobar — mislio je Blažić... Samo da ga još zateče! Da mu reče, kakva je on to palavordu rodio... A nu, gospodine: nisam ga ja bira', man mi ga dalo ka' iz vriće. Sad il' mi ga da' vrag il Bog, nisu moji posli, da ispitujem... Nego, nude, 'rankane, pogledajde ti u te svoje i vražije knjige i palivrage; morda tamo i to piše, iz koje je torbe ispa' onaj moj i vraži 'ajduk. Nude, nude, kad ti ja velim: samo ti pogledaj. Nemoj se ti meni smijati. Graničar sam ja i tako... al znam, na kolka sam mista šupalj. Samo ti pogledaj... Tako ću ja lipo njemu, a onda će un meni, a ja ću njemu... 'Aj k vragu i vi i vaši zakoni! Pravite i', samo da ogulite jadne ljude, a kad što triba jadni težak, unda mora oko vas s kapom u ruci... I triba vam divaniti »vi, gospodine«, kun da ste u vražijem kožunu dva, a nema ni 'ednog... Tribalo bi vami divaniti »ono« ka na priliku, krmešcu — čast krmešcu i ne budi mu na ža'!... Tako vami triba... Al, nu, gospodine, sad je dosti šale i ljudikanja, uredite vi meni ovo, a jabuka vam ne vali... Bluna sam ja graničarska, pa svašta trokeljam, al nisam ja loš čovik. — Eno, ovnić, pa sada Čula, pa... ne bojte se. Ima toga blagoslova još... Bog vam dava', gospodine... Sve ću ja njemu tako, a un će meni ovako, a unda ću ja njemu... »Piši, Vrane!«... Tako će un njemu, a unaj će mali vrag Majin poklopiti artu ka' da će na njoj spavati, a slova će samo curiti: ... Taj i taj, sin Blažov, smetao je zadrugu u posidu... A, da vrag je to, neg smetanje posida?!... Sad un tamo ništo teše, veli vridna Anđuša... A, vrag je vridan, ne Anđuša! Ne valja ni na vatri izgoriti... Vele, da j' i dicu začela na snu... I una lipo dođe i sve mi ispripovidi...

Vridna Anđuša... Najzad, u vrkeš je meni, 'e li vridna... A sigurno će mu davati: svaka je mate' budalasta. Pokrašće kuću i dati palavordi i unoj njegovoj...

Trže se. Pred očima vidje kraljicu. U crnini. Ono iza pokojnog Rudolfa u crnini. Taku je sliku vidio kod nekoga tu u Lovincu. Ako nije baš u općini. Već je bio među prvim kućama, kad zazvoni podne. Požuri još više. Opančar Pešut je stajao na vratima svoje kuće i gledao ga.

— Kuda ti tako letiš, Blažiću? — dovikne mu, a Blažić kao vjetar. Vidio je, da mu nešto govori, al nije ni riječi razumio, pa promrsi u njedra:

— E, e, 'rankane.

Kad je uhvatio za kvaku na bilježnikovoj sobi, osjeti da se je zadihao od brzog hoda i na tren pomisli, da bi morao malko tu popostati, da odahne, no u isti hip razjapi vrata i upane u sobu.

— Eto, goni me muka — reče umjesto pozdrava, a nekako — kao da se ispričava.

— Vidim, vidim — odgovori bilježnik ljutito. — Nahrupio bez kucanja kao u štaletinu.

— Kuca mi, gospodine, i po mozgu i po srcu — odgovori on. — Vrag me kuca.

— Nemoj imati s njim posla. Prekrsti se.

— Kad sam ga rodije, gospodine, moram imati s gadom posla, a tu ne pomaže ni Krst ni blagoslovljena voda... Sije bi', gospodine. Susta' sam — reče i spusti se na stolac niti ne čekajući odgovora. — Morda bi pomoga' kolac i sikira, al ne daj, Bože, dok ste tu vi i paligravi.

— Što si toliko uzrujan, Blažiću? — upita ga bilježnik posve mirno i ozbiljno, i ako je znao, o čemu se radi, jer mu je pripovijedao Frane, kad je jutros došao u općinu.

— A, što ću vam dugo pripovidati, neg uzimljite me na zapisnik, pa ćete čuti... »Piši, Vrane«... 'E l' mali o'de!... A, da, man tu. Milinje, kako j' Maja?!

Mali mu nije mogao odgovoriti, jer se je bojao, da će prasnuti u smijeh. Jedva se je i tako držao. Pretvarao se je, da ga nije čuo.

— A kako ste vi, gospodine? Ni ne upita' vas. 'Esu li vam kod kuće svi na nogami?

— Dobro je, hvala Bogu, svi smo živi — odgovori bilježnik. — Nego, reci ti meni ukratko, što te j' dognalo, pa da bižim na užinu. Izbi'će me žena, ako zakasnim.

— 'E li, 'e li, 'rankane?! — smiješio se Blažić zadovoljno, čuvši, da se bilježnik šali. — To sve iz njega divani — mislio je on u sebi — moja vridna Čula. Da nje ne bi, ruča' bi me vrag.

— Nude, Blažiću?

— Eno, gospodine, unaj palavorda načinije ništo kolibice na zadružnoj zemlji — reče Blažić. — Gad i kukavica: dva bi mu je prava čovika odnila.

— Ti mu, brate, pomozi, neka napravi pravu kuću. Na tvoj to obraz pada.

— Al, čujete li vi mene, gospodine — žešće će Blažić: — na zadružnom, na mojem je načinije unaj kočak?!

— A da na čijem bi, ako ne na zadružnom? Ne će na Lukićevom il na Pejinom.

— Bog s vami! Kun da ne znate, da un nije više u zadruzi!

— E, to j' baš uno, što ja znam, da un 'est u zadruzi baš kao i ti. I velim ti, Blažiću: nemoj se praviti smiješnim, neg uzmi svoju dicu u kuću, kamo i spadaju. U protivnom ti se slučaju može desiti, da ti bude oduzeto gospodarstvo zadruge.

U prvi mu čas htjede Blažić reći: »Ne tribaš se, kukavče, tu pritvarati — u vraga se pritvorije, da Bog da! — prid ovim malim. I un je već proguta' udicu. Galinić je u Majinom toru«, — no predomisli se, jer su ga njegove riječi ujele za srce, te skoro vikne:

— Oduzeti gospodarstvo zadruge?!

— E, e!

— Oduzeti gospodarstvo zadruge?! I meni, baš meni uzeti gospodarstvo?!

— Baš tebi glavom.

— A 'ko to more napraviti osim Svevišnjega?!

— Zakon!

— E, ja bi ti baš tije viditi taj zakon, da mu ja pogledam u džigerice!

— Evo ti ga! — reče bilježnik i baci preda nj knjigu, u kojoj je bio zakon o zadrugama.

Blažić pogleda na knjigu kao na klupko zmija, niti je se ne dotakne niti što reče, već samo duboko odahne. Čas je mučao, a onda će mirnije:

— Šalu na stranu, gospodine...

— Ne šalim se ja! — upade mu bilježnik u riječ.

— Eto, dobro, ne šalite se — odgovori Blažić i pomisli: »Neka ti bude, kad ne znaš, 'di je Galinić« i nastavi: — Recite mi, gospodine — ja ko nisam tome višt! — 'e li ovo smetanje posida ili je koji drugi vrag?

— Zadružni član ne može napraviti smetanje posjeda svoje zadruge, jer je i sam u posjedu zadružnoga dobra.

— A, nu. Unda j' smetanje zadružnoga reda i mira.

— Ti tvrdiš, da Mića nije u zadruzi, pa onda ne može smetati ni mira ni reda u kući, u kojoj nije.

— Ma, reci mi unda, gospodine, zaklinjem te mlikom materinim, što j' unda ovo, što učini unaj 'ajduk?!

— Ništa! On se ne kao 'ajduk nego kao pošten čovik služi svojim pravom.

— E, gospodine, k vragu ti unda i taka prava! — reče Blaž, već shrvan i sav klone nekako u sebe kao prazna vreća i u tome mu času bi jasno, da su tu i jalovice preslabe. Nema druge, nego početi s govedima. Al ipak — ne će odmah dati vola. Počet će s juncima. Ima Vinotu od dvije godine, da ga se ne mogu oči nagledati.

— Dakle?

— Što, gospodine, »dakle«?

— 'Esmo svršili?

— A zapisnik?

— Baš 'oćeš zapisnik?!

— Načinimo mi njega... Poslušajte vi mene — reče on pomalo i umiljato, kao da mu dade razumjeti... I, tako, bluno: ne boj se ti tog malog, a i Vinota će dorikati...

— Kad zahtivaš, ne mogu te odbiti — reče bilježnik — ali ti još 'ednom velim, da j' to glupost, što činiš.

— Već su mi svašta rekli, al ne reče još ni'ko do vas, da sam bluna — odgovori Blažić oštrije.

— Piši, Vrane — vikne bilježnik ljutito i osorno.

Na rastanku mu je bilježnik vrlo ljubazno stisnuo ruku i rekao mu:

— Sve će, Blažiću, biti dobro. Samo pazi, da ne bi napravije kakvu glupost. Nemoj se s Mićom ni priričiti, a kamoli da bi još što gore načinije, jer bi unda sigurno sve pokvarije. A ovako — vidi'ćemo.

Blažić je opet narastao za cijeli pedalj od veselja. Eto — to je prava rič, to Čula progovara iz njega, ali — Vinota. Vinota... Odgovori veselo:

— Znam ja, gospodine, što je zakon. Ne ću se ja o njeg ogrišiti. A znam i što j' obraz.

— Tako, tako, Blažu.

— Nego, 'rankane, — okrene se on k pisarčiću, sjetivši se i njega u svom zadovoljstvu — ne upita' te, piše li ti ćaća iz Amerike?

— Piše, striče, piše — odgovori Frane.

— Pozdravi mi ga, kad mu budeš pisa' — znaš, kako?! — I pozdravi mi vridnu babu Maju.

Tako se govori s ljudima, tako se vrši služba! Pa, ako što i pojedeš, Bog ti blagoslovio. I ti moraš živjeti. Neka. Samo ti ljupaj, kad ti je Svemogući namaka'... Išao je velikim, sigurnim koracima, al se nije previše žurio. I ljude je vidio. Sve je opažao. Naravno, kad čovik ljucki podivani, onda mu se odmah otvori i srce i oči. Sve mu je ravno i široko.

Odluči, da će k Brklji. Tako. Nema on baš nikakova posla tamo, al kad je odlučio, da se svrati k plovanu, nije mu vrlo s neruke, da koju podivani i s Đukom. On je pametan čovjek, bio je po svijetu, čita svašta i — tako. Zna, pa eto. Reći će, da je došao k njemu u dućan kupiti... Što bi kupio? Što treba u kući? Mogao bi kupiti pola kile šećera i kave Mandi, al... Ne će je piti. Mislila bi, da je sada miti. A to baš ne će. I ona mora osjetiti, da je on kućni starješina i da može držati red i bez mita... Bez mita?! A onaj ovnić, pa Galinić, pa Čula?!... E, da. Jest to, na priliku, al... To je tim gadovima, koji drukčije ne bi ni za crkvu ništa učinili. Ne će svoju čeljad mititi. Eto, eto, to je ono pravo: ne će svoju čeljad mititi, nego joj zapovidati. Tko sluša: dobro. To ti je i dužnost. Tko ne će da sluša: nogom u petu. Drugo nisi ni zaslužije... On će kod Đuke lipo zovniti litru vina, pa će mu onda reći: »Sidi, jadan Đuka, da

proljudikamo.« A Đuka će sisti i pripovidati i reći će mu ka' pošten i pametan čovik, kako se te stvari svršavaju. Đuka već sigurno zna. Već je to razbubano na sva četiri vjetra, pa kako ne bi čuo on, kad sjedi cijeli dan u dućanu i birtiji i kroz svoje šake propušta svaku soldu, koja se skupi u svim selima?! On sve čuje. Đuka je dobrano mlađi od njega, al su odvajkada dobri prijatelji. Lijepo će se oni izdivaniti.

Kad je ušao u birtiju, iziđe k njemu neka djevojčica.

— 'Di je Đuka? — upita je.

— U vrtu se buća.

— A gospoja?

— Kod gospoje učiteljice.

— A s kim se buća Đuka?

— Ja uprav ne znam.

— Daj mi, 'rano, po litre vina.

Dok je mala nalijevala, on je sjedio i prstima tamburao po stolu. — Bi ga zva', ne bi ga zva'?! — razmišljao je. A kad je već tu, htio bi se s njime porazgovoriti.

— Bi l' mogla zovnuti Đuku, 'rankane — upita je, kad mu je donijela vino i čašu.

— Svršili su bućanje i već dolazi — odgovori mala, a za čas bane Đuka u sobu i opazivši Blažića, vikne mu još s praga:

— O vridnjače! Dobar se glas daleko čuje, a zao još dalje.

— A, nu, 'rankane! — odgovori Blažić i veselo mu se nasmiješi. — Što ću mu ja?!

— Za tobom glas ka' za Kraljevićem Markom: 'di dođe, pojede, popi, žene obljubi, zlato odnese, ljude pobi!

— Nisam ti ja, 'rankane, za taki posala — branio se Blažić, no još nije znao, pri čemu je. Natoči čašu i pruži Đuki. On primi i iskapi.

— Nisi ti taki' neg za još gori posala — reče mu, sjedajući kraj njega. — A što radiš od une prave dice?! Vidim ti jutros Miću, kun da nije spava pet noći, kun da je izvađen iz groba.

— A tu bije Mića? — iznenadi se Blažić, no u isti se čas umiri. Jer Mića tu ne bi bio?!

— Donije mi dvi mišine, a za nii' ie odnije čavala.

— Dvi mišine?! — priupita, jedva skrivajući svoje ponovno iznenađenje. Nije valjda zaklao jedinu Anerinu prćiju?! Ona ni nema nego dvije ovce.

— E, e. Dvi mišine — potvrdi Đuka. — Eno i' tamo!

Blažić pogleda, kud je Đuka pokazao rukom i opazi u ćošku sobe, na podu, jednu crnu i jednu bijelu ovčju kožu. Obuze ga želja, da vidi, da li su doista već pojeli prćiju. A on pozna Anerine ovce. Prepoznat će i kože. Lagano, ko nehajno ustane i podigne najprije crnu kožu.

— Oči mi iskapale, ako nije moj Galinić! — pomisli on u sebi, a kroz svaku mu žilicu udari devet groznica. Kako je taj hajduk došao do Galinića? Ne može biti drugačije, nego da ga je ukrao iz Majina tora, kad je onud prolazio iz Velebita. Nikako drukčije nego ukrao!? — Sad, ukrasti?! — pomisli Blaž munjevitom brzinom — ukrasti, može za to trebati i mozga i srca, ali ukrasti u susjeda, pa još u samotne udovice s unučićem i unda još — ukrasti ćaćino janje iz njezina tora — to nije dostojno čovika! — drhtavom rukom spusti na pod kožu siromašnog Galinića i maši se druge. Bio je siguran, da je to ona šugava Anerina prćija. Podigne je. Učini mu se nešto čudno, ali — nije moguće! Oči ga varaju. Brže bolje grozničavo uhvati i raširi obim rukama oglavinu: uši kao u miša, a na čelu crna kita! Padoše mu i ruke i koža! Tu nema nikakove sumnje.

— 'Est Čula, svetoga mi moga Blaža! — reče glasno i sjede kao presječen.

— Što to? — upita ga Đuka.

— Ništa, ništa. Anerina ovca — odgovori on. — Nego, 'rankane, ja bi' platije, pa iša'. Priša mi je.

Đuka očito nije ni slutio, što je on pročitao na onoj oglavini s malim ušesima i crnom kitom na čelu, pa samo da ga podjari, upita:

— A kad ćeš istirati drugog sina?

— Brzo! — odgovori on, plati i sune na vrata. Ne će k plovanu. Kakvom plovanu?! Ne bi sada, pa da je sveti plovan. Udario je poprijeko, kraj vrela, samo da ne mora proći kraj crkve. Toliko je još mogao bistro misliti i zaključiti, da se ne smije vidjeti ni s plovanom ni s kim drugim, a inače mu je pala magla i na oči i u mozak, te je mislio,

da će poluditi. Išao je kao mahnit, kao poplašena zvijer, kao goveče, kad se uštrklja, pa skače i u vatru i u vodu.

Kad je došao k bari Ivića, osjeti, da bi najvolio sjesti i odmoriti se. Stane i razgleda se oko sebe. Otide još malo naprijed, pa kad je došao do kruške, okrene s puta desno, preko njive u guštaru. Tamo nađe lijepu ploču, zaklonjenu ljeskama sa svih strana i sjede na nju, laktove oboči na koljena, a glavu o dlanove. Još mu je uvijek u glavi huktalo i šumilo, kao da je ulište sa pčelama. Umoran je, vrlo je umoran i satrven. Podigne glavu i ogleda se oko sebe, kao da nešto traži. Opazi iza sebe povelik ogredak, pa se bez ikakova razmišljanja nagne na nj tako, da je više ležao nego sjedio. Desnu je ruku metnuo pod glavu i sklopio oči. U mozgu je kao i u cijelom tijelu osjećao groznicu, a nigdje traga ni jednoj misli ni jednom osjećaju. Ležao je kamen na kamenu.

Kad se je probudio, sunce je već spalo na upočitak. Uspravi se i protrlja oči. Tijelo mu je bilo, kao da je prošlo između valjaka u stupi: sve slomljeno, te se ne bi bio iznenadio, da je opazio, kako mu otpadaju s njega pojedini komadi. Jedva je pomicao noge i ruke, a krsta je osjećao, kao da su mu presječena. Glava ga nije boljela. Njega glava nije još nikad u životu zaboljela. Bio je bistar i razabran. Osjetio je, da može mirno misliti i prosuđivati. Da ustane i ide? Kuda bi sada? Šta bi radio po kući, dok se pođe u postelju? I što će uopće učiniti?!

...Kako je to sve samo mudro uredije moj vridni Josica! Lipo je un nji' juče zakla', a noćas i' svarili ili ispekli unim ušima, koje su mu dizale uno kočaka... Zato je un Čulu vodije istom u suton. A, da! 'Di bi je drža', da je pogna' ranije?! I sve ti to u 'edan rog puše: i mate' i dica i rod i komšiluk i... i biližnik. A da, man i biližnik... 'Ko bi zna', što j' 'ajduk načinije s unim prvim janjetom?! 'Ko zna, 'di ću naći njegovu kožicu?!... I un meni to načiniti?! Meni svome ćaći... Nema druge, neg gadče mam zgrabiti za šišak, dati mu nogom u tur i baciti ga priko praga, da sve zube izbije na pločami... Nek i un gradi kočak.

Ta ga misao toliko raspali, te osjeti u sebi neke trzaje i odmah ustade, da ide provesti svoju namisao. Noge su mu drhtale, te se prepade i opet sjede... Uprav sam ja bole-

stan — pomisli s velikim strahom, a što je dulje na to mislio, spopadao ga pravi užas. Kako on može biti bolestan baš sada, kada mora urediti toliko tih pitanja, koja se ne dadu odgađati?! Pa i da nije toga, tko će ga dvoriti u bolesti? Žena?! Djeca?! Vidi po Josi, da su i djeca proti njemu, i ako šute. I Joso je šutio, kad je klao Galinića i Čulu. Svi oni šute. Nikako ne smije oboljeti, jer je siguran, da će ga pustiti, da crkne kao pseto. To je gotovo... Kao šugavo pseto... Možda bi Manda, radi djece i pred djecom, tobože, oko njega i »što ti je?« i »triba li ti što?«, a tamo, kad ne bi ni'ko vidije, ne bi se na nj ni osvrnila, pa da crkava... dok ne bi i crka'. Naravno: on ne bi umro kao kršteno čeljade, nego bi crkao kao životinja: ne bi mu 'tili zvati popa, da se izmiri sa Svevišnjim. Ne bi sigurno, samo da mogu onda mudro govoriti: — Kakav život, taka i smrt... A on to ne će, on ne će ni da tako boluje ni da tako umire. Ne će, pa gotovo!

— P' unda? — zamisli se. — Što mogu? Reći: »Evo, gospoja Mande; cudine« (zu dienen!)?! 'E li?! I poljubiti joj unu vražiju kvrgavu ruku i sagniti glavu, da mi niku stvar napravi na nju — 'e li?! E, ne ću ni taku, pa zemlju zoba'!... A jope', eto, i Joso, a sigurno i uni mlađi... Sad: ili pobiti ja nji' il uni mene... Ajme meni, majko moja... Na što spade Blažić vridnog pokojnog Vidurine!... I nije mi, što j' sramote — nek iđe svit k vragu, danas 'est, a sutra ga nije... Eto, vele, da j' tu bije turski grad. Pa i bije je, al danas ni Turaka ni njijova grada. Ostala tu gradina, avan iskopan u kamenu, u kome su — vele — tukli kavu — i to zidina. Ništa više. To ti je svit. Nije meni do svita ni do sramote prid svitom — pljujem ja na to — al mi jo do grijote, jadan ti sam... Kako ću prid lice Božije, kako ću prid pokojnog svog vridnog ćaću, kako ću prid moju majku?!... Da ja mogu njima reći: — Eto, znajte: ja ne mogu Anere čuti ni viditi kraj sebe — ne, jer mi je ko mrska i ovako... nego, jer sam lud za njom, jer je u me uša' vrag i — gotovo! Da j' una meni u kući, ja znam, da bi' napravije veći gri i veću sramotu, nego li je ovo, što radim sada... Eto, sad ste čuli, pa sudite... Ne mislim li ja pošteno? Nije li ovako bolje?!... Al, daaaa, jadan ti sam, komu ja to mogu reći osim plovanu, kad metne štolu na sebe, a ja prid njeg kleknem, pa mu skrušeno rečem: »Sagrišije sam i vaik grišim

š njom, kadgod na nju pomislim«... A un će reći: »Pokaj se, moj Blažu, i odluči, da ne'š više, pa će ti Bog oprostiti»... Ja ću se pokajati i ja se kajem i ja bi' plaka', al ću i jope' grišiti, jer ne mogu drugačije... Vaik ja odlučujem, da ne ću više, al uno se vaik vraća... Eto, tako ću ja njemu na smrtnoj uri, al dotle?!... Moga' bi' i prije, al koja korist?! Un će meni reći, da dicu uzmem u kuću, a to ne mogu. Unda će mi reći, da im dam zemlje, a to ne ću. Zadruga j' ovo, a ta se ne cipa za mene živa. I ja ću njega istirati iz zadruge... I njega i ovog mlađeg 'ajduka. 'Ednaki su. Na nozi ću ga baciti priko praga.

Opet se je ražestio i osjeti, da ga oblijeva znoj.

— Zlo, pa zlo, majko moja... Ubi'će me bolest, pa što ću unda?!

Strahovito se je lomio pod teretom posve suprotnih misli, osjećaja i osnova. Kad mu je god sašla u glavu koja neugodna misao, osjetio je upravo tjelesne bolove. Vidio je svu svoju porodicu i cijelu okolicu protiv sebe, a nije osjećao grijeha na svojoj duši niti je bio svijestan, da je on izazvao ili dao povoda tome sukobu. Kao odgovor na taj nesklad s porodicom, u njegovu se je dušu — sve neopazice — uvlačila mržnja, prava, čista mržnja najprije na ženu i na Miću, a sada pogotovo i najstrašnije na Josu. Osjeća, da su mu i druga djeca neprijatelji. Osjeća i već vidi u svojoj duši, da im on to uzvraća mržnjom; mržnjom prema svojoj rođenoj djeci, prema krvi svoje krvi. Ta ga je spoznaja porazila, no — kuda će, što može, što mora učiniti?

To je ono najstrašnije pitanje: što on mora, mora, mora činiti?! Mogao bi koješta, ali će morati samo jedno. A što je to, i tko će mu reći, što je to, što on mora učiniti?!

— Kad sam i' 'ednom istira', tu sad nema povratka. Gotovo je. Istira', pa istira'. Da to nisam napravije unog jutra, bije bi kojeg drugog, pa jope' isto. Svakako bi i' mora' istirati, ako ne bi Anera sama pobigla. A ona bi to učinila, dok bi opazila, kud cilja moja vražija narav. A una bi ciljala, ja to znam, ka' što j' Bog na nebu. I Anera bi unda pobigla. Ne, ne bi nikom rekla, za što biži. Mići ne bi rekla, da ne izazove nesriću među nami dvama, a drugima ne bi, jer

bi joj bila sramota... Una ne bi nikom mogla pripovidati, kakav je njezin svekar, jer bi nam to ostalo na ognjištu, a to j' sad i njezino ognjište... Kako, kako, Blažiću? Što ti to reče?!... A eto: i njezino ognjište. Reka', pa ne poreka'. A da, man i njezino, kad već — siguran sam — pod srcem nosi krv moga sina... Anerino ognjište?!... I ja to velim, a čudim se i ljutim se, kad čujem, da drugi tako govore!... I da ja sada prid kim rečem, da j' uno i njezino ognjište, svaki će me pametan upitati: »Pa, Blažiću, šentaj te Bog, jer je unda ne pustiš, da se kod njeg i grije?« A, eto, što mu ja mogu odgovoriti?! Sin mi je doveje brez mog pristanka — e, to mu samo mogu reći, a svaki će meni: »Nije prvi, koji se tako oženije, al zato ipak nije niko do tebe svoju dicu pobaca iz kuće ka' mačiće«... I, eto: svi su proti meni, jer imaju pravo, da tako sude, kad im ja ne mogu i ne smim reći: »Prođite me se, ljudi: druga j' tu po sridi. Eto, Anera — — Ja, a ne Anera! Una je čista ka' pričista Divica, na pomoć nam bila«.

— A sad da istiram i Josu?! To bi istom bila prava popara... »Istira' sam ga, evo, da znate, zašto: s bratom je i nevistom i još sa nikima poije mog Galinića i moju Čulu. A ja i' bije naminije za mito, da lakše ispišem iz zadruge unu pustaiju.«... Eto, kome bi' god to reka' a tako j' sve bilo, svaki bi mi reka': »Pametan je Joso. Tako radi brat!« I jope' bi na mene valjali drvlje i kamenje. A i pravo bi bilo... A, jope' — kudgod okreneš: to j' lopovluk, što j' načinije...

Sunce je već upočinulo. Ustane i pođe. Lagano se, s noge na nogu, popne uz Klanac Pucalovića, pa tu stane i obazre se. Tu je odmah, njemu sada na desno stara gradina: hrpa kamenja. Nema ni Turaka ni njihova grada, a na njihovu groblju ore on, Blažić pokojnog Vidurine, i sada je na njemu napravio kućicu njegov sin Mića. Nema ni groblja. Nema ni kostiju više. Al za to je tu on i njegov sin i tamo, sada pred njim, na manje od jednog kilometra, crkva, priprosta, seoska, ali — crkva. A nema ni Turaka ni njihova grada ni njihova groblja. A silni su oni bili i sigurno su imali svojih Anera...

Trže se iz tih misli: opet Anera i sve zbog Anere, jer je divna, jer je... ka' crna zemlja. Nema druge, nego ili polu-

diti, pa sve pobiti ili se smiriti... Porazgovoriti se s pametnim čovjekom i reći mu: »Eto, brate. Tako i tako«...

U kući nije ni s kim progovorio ni riječi. Sjeo je k vatri, potulio se, otpuhivao i šutio. Joso je još bio u štali zabavljen oko blaga, a kad je ušao u kuću i pozdravio, Blažić osjeti njegov glas kao težak udarac po mozgu. Dođe mu, da skoči i da ga odmah isprebija kao mačku i onda baci van. On njemu onako napraviti — njemu, Blažu Vidurinovu, svome ocu?! On, koji nije neg zinuo na svijet; koji još ne zna, ni čijim zubima kruh jede; kojemu su još mokre usne od materina mlijeka — on takav, pa njemu, ovakome čovjeku, kućnom starješini i svome rođenom ocu!...

— Bome se ti zabavi, ćakane! — reče Joso. Blažić se trgne, uspravi trup, podigne glavu i ošine ga pogledom, a pred očima mu samo magla. I on se još usuđuje i divaniti s njime?! Zausti, da mu nešto odgovori, no osjeti, da bi to bilo strahovito teško, ubojito, užasno, a možda i sudbonosno, pa se teškom mukom, nadčovječnim naporom volje i živaca svlada, opet se pusti na se i obori glavu.

Joso se okamenio pod tim pogledom i pod tom šutnjom. Osjetio je, da je nezgodno, što tako stoji i izdržava očev mutni pogled, kao da mu prkosi i izazivlje ga, no nije imao snage, da se makne.

Čim je Blažić oborio glavu, odlahne i njemu, pa stupi dva koraka natraške, uzme stočić, pa sjede kraj kućnih vrata, te je tako, postrance, skoro s leđa, promatrao oca. Sprijeda je bio dobro osvijetljen svijetlom velike vatre, a s leđa skoro u tami. Bio je savijen, pa se je Josi smilio, jer je znao, da je to sve od ovih posljednjih dana i događaja. Dotad je on nosio kao momak svojih skoro pedeset godina, bez i jedne sijede kose, crvena lica, tvrde, uprav ukočene šije, kao da je salivena iz nada, a glave uzdignute. Sada je sav nekako nestao, ušao u se, obrazi mu ublijedili, šija se nabrala, te se činilo, kao da je Blažića i nestalo, a ostao samo njegov kožun i na njemu njegova glava i pod njim njegove noge. Joso je istom sada opazio, kako je taj ćaćin kožun veoma velik, te bi mogla u njega stati dva čovjeka.

— I zašto on tako propada? — pitao se Joso. — I zašto tako sidi kod svog rođenog ognjišta i među svojom porodicom kao pod višalima ili kao da se sprema, da ih sve po-

kolje?! Svi su oni tu, u toj velikoj i lipoj kući, kod didovskog ognjišta, u velikom bogatstvu — kao u tamnici. Niti 'ko s kim govori niti 'ko koga gleda, a kada koje dite drugome štogod šane, boji se, da je tim počinilo velik gri. A, eto — Josi su se sada otvorile oči: — sve je to zato, što on tu sidi kod ognjišta kao medvid. To je samo radi njega, jer dok on nije bio stigao, sva je kuća brujala i zvečala i zvonila od ditinjeg smija, i ako je majka žalosna radi Miće i Anere. I sama se je s dicom smijala. A sada — sve ka' na groblju. A tamo, eno, Anera i Mića na goloj golcatoj zemlji — Joso im je prokrao istom naknadno dva koša slame! — brez korice kruha, pa veseli i šale se i smiju se, a pogledima se uprav srču i piju da bi čovik zaplaka' od veselja i pustoga milja...

Kad je Manda metnula večeru na stolicu i pozvala ih, da se pomole Bogu i jedu, Blažić ustane i bez jedne riječi otiđe u sobu.

— Moli, Joso, prid nami — reče mu mati. — Spade red na te, grdna moja rano!

Ni kod večere nitko ne progovori, jer je... ćaća bio blizu...

Čim su večerali, pošli su spavati tiho, mirno, skoro bez riječi, a i koja je izgovarana, šaptana je, jer je... ćaća blizu... I Joso je otišao na sjenik, no čim je vidio, da u sobi ne gori svijeća, iziđe van i otide k Mići i Aneri.

Kad je Manda došla u sobu, Blažić je već spavao kao zaklan. Ona se je tiho svukla i uvukla u krevet, pazeći, da se ne bi njega dotakla: jedno, da ga ne probudi, a drugo, jer — nije mogla, da ga takne. Je li bio strah ili gađenje ili oboje, ona ni sama nije bila načistu.

VIII.

Probudio se rano i odmah ustao. Nije ni časa razmišljao, što bi učinio, jer mu je sve bilo jasno. Treba ići, pa će već vidjeti; kako je Bog ostavio, onako će i biti.

Prekrstio se, jer mu je to već u krvi, i molio Pozdravljenje, jer ga moli, otkad pamti sebe — a i još otprije, što ni ne pamti, ali zna, da je molio. Pričala mu je pokojna

majka, kako ga je baba učila Očenaš, dok je progovorio. On toga ne pamti, al — eto, otada već moli. Moli kao što mlin melje: kad se digne ustava, voda poleti niz žlijeb, okreće kolo, kolo vrti osovinu, pa se onda mora vrtjeti i mlinski kamen, jer je pričvršćen na osovinu. I on se vrti i čekalo lupa pod košom, pa u košu bilo il ne bilo žita. Može se vrtjeti i na praznu. A tako bi često i bilo, da nema mlinara, koji pazi, no kad njega po noći prevari san, onda se vitlovi često vrte bez i jednog zrna.

I njegova je molitva jutros bila taka: bez i jedne misli, bez i jednog osjećaja. Voda je puštena, kolo se vrtjelo i — mlin je zvrndao!

Kad je silazio s kreveta, probudio je Mandu. Ona je i inače laka sna, no sada pogotovo spava kao uplašena zvjerka. Čim što šušne ili se Blažić makne, ona preda, otvara oči i čeka, što će se dogoditi. A vazda je spremna, da se dogodi i najveća nesreća. Ništa je više ne bi iznenadilo. On je očito nastojao, da je ne probudi, jer se kretao lagano i oprezno, no njoj je bilo dosta, što se je on samo pomakao. Pritajila se je. Kad je prelazio preko nje, osjeti, kao da će ju opkoračiti, sjesti na njezinu utrobu, zapiljiti joj bijesni pogled u oči i objeručke je stisnuti oko vrata i daviti je, dok dušu ne ispusti. Strese se pod tom pomisli i priklopi vjeđe, da izmakne bar bodežima njegova pogleda, kad ne može uteći njegovim rukama. A on bi to mogao učiniti. Ona je sigurna, uvjerena je, da bi on to mogao: daviti je i još joj se smijuljiti onim svojim značajnim smiješkom, koji ti ovija dušu ledom i užasom. Zna ona to. On se je često smiješio, kad ju je mlatio. Smiješio se izazovno i podrugljivo. — Osjetila je munjevitom brzinom, da će se sada dogoditi strašna nesreća i sramota na njihovu ognjištu i već htjede kriknuti. Svlada se i čvrsto zatvori oči.

Ne dogodi se ništa. Prešao je mirno i oprezno sašao s kreveta. Ona odahne, te napne sluh i vid, da prati, što će raditi. Žurno se je oblačio. Nije se mogla dosjetiti, što kani u to doba noći, kad se oblači. Osjećala je, da je još duboka noć. Bila bi ga željela upitati, al se nije usudila.

On nije bio neg stupio na dvorište, kad ona žurno ustane i prileti k prozoru na istočnoj strani, da pogleda zvijezde.

— Ako su, ako nisu tri ure. Više nije — pomisli ona, pa pritrči k prozoru prema dvorištu. Izvezao je kola iz kolnice. Kad je to opazila, bez ikakova predomišljanja obuče carzu i navuče na noge opanke, pa izađe u kuću.

Blažić se je međutim popeo na sjenik i probudio Josu. Spavao je mladenačkim snom, pa je jedva došao k sebi.

— Što j', ćakane?! — pitao ga je u bunilu.

— Obuci se — reče mu posve mirnim glasom i sađe niz ljestve u dvorište. Pođe u štalu, da izrene volove, no predomisli se i pođe u kuću. Manda je raspretala vatru i metala na žeravu sitnih drva.

— A što si ti ustala? — upita je on skoro ljubazno i nastavi: — Ne bluni, man 'ajde leći. Nije neg ponoć prošla.

Gledala ga je u čudu i nije mogla progovoriti. Iznenadila ju je mekoća njegova glasa, pa se i toga prepala. Što kani? Što snuje? Doduše, kod njega to nije neobično. On je kao nebo ranoga proljeća: nevrijeme naleti na sunce, zastre ga, dok pobije drvlje i kamenje, a onda odmah povlači koprenu, kao da mu se ruga, govoreći: »Pogledajde, gazda, što sam ti pod nosom napravilo! Ali — ja mogu!« — Takav je i Blažić. Što kani? Što je odumio? Neizvjesnost joj razbiše njegove riječi:

— Vrta' nam je odgrađen, pa ćemo nasići pasjaka i dovesti. I tako još nisam za drugi posa' ... Probaza'ću.

— O Blažena moja lipa Gospe, pogledaj ti na nas i okreni ga na pravi kršćanski put! — zavapi Manda u sebi, iz dubine duše, sa svim srcem. Kao da je drugi čovjek! To joj je došlo toliko neočekivano, da se u prvi čas nije mogla snaći. Uzalud je tražila riječ, koju bi mu rekla, jer bi to morala biti dobra i meka riječ, da ga još više razblaži i udobrovolji, da mu pomogne na tome putu, a ona nije više imala za njega takovih riječi. Da je on njoj bio samo dalek, da se ona s njime nije slagala samo u pogledu Miće i nevjeste, lako bi bilo. Prešlo bi se preko toga, izgladilo bi se, premostilo i zaboravilo, no u njezinoj je duši prema njemu pukla provalija, razjapila se bezdanka, nad kojom te hvata vrtoglavica. Nije on njoj sada stran, kao da nije s njime doživjela ni jednog ni slatkog ni gorkog časa ili kao da nije otac njezine djece, pa da može biti prema njemu pristojno hladna kao prema kakvome susjedu ili bilo kojem pristojnom čovjeku, već je on njoj krvav pred očima kao divlja zvijer. Ona ga se boji i mrzi ga.

Manda je to najsvjesnije osjetila ovoga časa, kada je on njoj govorio tako ljudski i tako meko. Njezina je duša odmah zadrhtala i upitala se: — Kakav lopovluk sada sprema?! Eto — tako je ona odgovarala. A zašto ona tako osjeća? Zašto ga zamrzi? Zašto ga se boji? Zaslužuje li on to doista svojim djelima? Počela je kolebati, no odgovora ne nađe, ne vidje svijetla u toj magluštini, ne nađe još ograde ni naslova nad tom provalijom. Tek je počela naslućivati, a duša joj je podrhtavala tom varavom i zavodljivom željom, da bi se prema tome čovjeku možda ipak moralo i moglo drukčije osjećati u srcu — majke njegove djece. Ne nađe rješenja, ali smože riječi:

— Ne bi, Blažu, marije ići u planinu. Ti ni ne vidiš, koliko si propa'.

— Zdrav sam ja, beno — odgovori on. — 'Est me ovo satrlo, al — 'vala Bogu — prošlo je, pa će se i posve smiriti.

— Pomozi, Gospe moja — šaputala je Mandina duša, a ledena se je kora već oznojila. Još malo, pa će početi i pucati tvrde naslage, a ispod njih će se izdignuti srce žene, majke kao rani proljetni cvijet.

Žurno je nalila varenike u padelicu i pristavila, govoreći mu:

— Srkni'ćeš malko prije neg pođeš.

— I ne bi marije — odgovori on, tražeći nešto.

— Nisi juče cili dan ništa okusije, ako nisi u Lovincu.

— Nisam — potvrdi on.

— E, vidiš, moj brate: ne moreš tako u planinu. A što tražiš?

— Sikiru. Veliku sikiru.

— Sinoć je tu bila.

Manda je bila sigurna, da je u kući, jer je vidjela, kad ju je Joso donio od Miće, samo nije znala, gdje ju je metnuo, pa reče:

— Mora biti tu nigdi.

Dođe i Joso u kuću, trljajući oči, pozdravi i upita:

— A ku' ćemo, ćakane, kad si izveza kola?!

Blažiću se smrče pred očima, kad ga vidje, a u mozgu mu nešto uzvari i počeše sijevati varnice — on je čuo kako

pucketaju i svojim ih očima vidio, kao kad kovač miješa žeravu na vignju, no ubrzo se snađe i svlada. Upotrijebio je svu svoju snagu, da mu odgovori mirno:

— U pasjake, 'rankane. Dovešćemo pasjaka. A di je naša velika sikira? Znaš li ti za nju?

— Znam, znam, ćakane — odgovori on. — U štali je.

— Nije njezino misto u štali! — reče ljutito. Zaboravio je u naletu misli, da je sigurno bila kod Miće, pa Joso nije dospio, da je unese u kuću.'Ajduk...

— Zaboravije sam je sinoć unijeti u kuću, a kad sam je opazije, vi ste već bili legli i zatvorili kuću, pa sam je metnije u štalu. Sve'dno — odgovori on posve mirno i bez ikakove zabune i izrujavanja.

— Nije sve'dno — reče Blažić već blaže. — Svaka se stvar uveče meće na svoje misto, da se zna, 'di je, ako bi po noći zatribala. Tako j' u kući, koja ima gospodara.

— 'Est to, al velim ti, kako j' bilo. Zaboravije sam.

— Pomozi, Blažena moja Gospe — šaptala je Manda, čuvši, da i s Josom lijepo govori. E, da bi Bog dao, da ga je prošlo... Al, da! Sad je on takav, a za čas može biti najgori. Plane i pobjesni, a sve se smijulji. A, može Bog dati, da i ne će — pomišljala je Manda, suzdržavajući svom silom sitne, male žiške nade, koja se je budila. Nije dala, da ih odmah zaguši pepeo sumnje. Sad, pravo govoreći — a ona je i o tome mnogo razmišljala — lako bi ona, što se nje tiče. Jest, ono, još je ona čvrsta žena i lijepa je još i tako... Često se ona pogleda u ogledalo i, hvala Bogu, uzalud traži sijede kose, a zubi još kao u lavice. I srce mlado. Što je istina, istina je. Ipak — sve bi ona pregorjela. Lijepi je porod već izrodila, a mnoge su ostale udovice u mnogo mlađoj dobi, nego li je njezina, pa u poštenom udovištvu doživjele duboku starost. Nije, da ona njega ne treba, ali — nije to više za nju nikakova teška briga. Ona bi mogla i bez čovjeka, ali zadruga nikako ne može bez gospodara ni djeca bez oca. Osirotjela su djeca velika nevolja, no ipak može Bog dati, da i dobro svrše, ali obudovjela zadruga — gotova propast. Vazda svršava u komadima kod novih i tuđih ognjišta. Eto, to je ono, što Mandu toliko veže za toga čovjeka i zbog česa ona strepi nad svakim njegovim pogledom i nad svakim njegovim pokretom. Neka ga Blažena Gospa obrati i vodi na pravom putu...

Kad je varenika zakipila, izlila ju je u drvenu zdjelu i nadrobila u nju kruha. Blažić je zahvatio samo nekoliko puta i odložio žlicu. Reče kao da se ispričava:

— Ne rači mi se.

— Ma, i, moj brate. Ne 'š izdurati tako — nukala ga je Manda. — Moraš imati što topla u crivim.

— Ne rači mi se — ponovi on, uporno promatrajući Josu, kako slatko jede. Nije s njega skidao pogleda. Na licu mu je bio leden smiješak, a oči mutne i nevesele. Promatrao ga je, kao da ga vidi iza dugog vremena, te mu na njemu sve nekako novo i promijenjeno. Jak i lijep momak. Crnomanjast, preplanuo od sunca, jakih, izrazitih poteza na licu. Kao da je isklesan iz stare, smeđe hrastovine samo s nekoliko sigurnih, vještih udaraca naoštrena bradvilja: krupne, čvrste crte. Blažić je pomislio, da bi i on mogao istesati takav kip. Uzeti hrastov trupac — al ne: bolje bi bilo tisov. Tisovina je najbolje drvo, a i boja bi odgovarala. Nešto pocrveno, al ne bi škodilo. Mislio je, kako bi trebalo tesati usta. To je težak posao. On je vidio u svijetu mnogo takih kipova, ali ne iz hrastovine i tisovine, nego iz kamena i gvožđa. On drži, da je ono gvožđe, jer što bi drugo i moglo biti? Razmišljajući o ustima, opazi, kako Joso slatko jede, pa reče — a nije znao, kako mu je došla ta misao: — Dobra 'rana varenika!

— Mliko j' još bolje — reče Joso. — Kad je ukiseljeno onako dobro i čvrsto, da u njemu more stajati žlica nauzgor! Al — nema zamirke ni varenici.

— Vidi se, vidi — potvrdi Manda i osmjehne se.

— Ja mislim, da u raju ne dadu varenike — reče Blažić nenadano.

— Bog s tobom! Na što ti misliš?! — reče mu žena.

— Uprav ni ja ne znam, kako mi to pade naum — odgovori on, osjetivši, da je s tom primjedbom učinio strahovitu glupost, pa htjede, da žurno ispravi: — Nisam ja sada pomišlja' ni na čiju smrt, man samo tako reko'... U raju ima svega, što duša poželi, pa će unda biti i mlika.

Manda ga pogleda, kao da je gromom ošinuta. On ne opazi toga pogleda, jer je bio sav zadubljen i zaokupljen oko

Jose. Ipak osjeti, da je ponovno izvalio ludoriju, pa u neprilici pogleda ženu, ljubazno joj se nasmiješi i nastavi:

— Čovik ovako svašta sanata, kad se dobro ne ispava.

— I nisi marije ustajati — odgovori ona smirenije, ali se nije mogla posve osloboditi prvog dojma. — Ja bi' bila najsritnija, da se svučeš, pa da jope' ležeš.

— Ne ćemo tako — odgovori on prilično značajno. — Triba na posa', a ne odgađati.

— Slab si još.

— Vidi'ćemo. Morda i nisam ... Ako budem slab, Joso će ukrcati pasjake, a na pasjake mene, a volići će dovući. A ako ne budem slab ...

Prekide se u riječi i zamuče ... Ne mora biti baš bradvilj — pomislio je. — I velika bi sjekira isto tako dobro služila. Samo mora biti oštra, da iza nje ostaju ravne plohe. Lijepo — tešeš i tešeš, a onda najednom — kvrc! I ode glava. Uzalud si se mučio i gradio ga. Jednim udarcem svršava toliki trud i muka, a i veselje, dok si ga onako lijepo tesao. Kvrc!

Manda je sa strepnjom očekivala, da čuje, što će dalje reći, a on je šutio i oštro gledao preda se.

— A unda, ako ne budeš slab?! — procijedi Manda, gledajući opet pred sobom nakostrušenu zvijer. Strašno je i pomisliti o svome čovjeku i ocu svoje djece, al on ...

— Unda ćemo doći istom u komad noći — odgovori on naglo trgnuvši se iz misli. — Morda posičemo i koju bukvu, da je priredimo, dok snig pane, pa ćemo je dovući. Lakše je nego dovesti. Svakako ćemo se kasno vratiti — govorio je odmjereno, promišljajući svaku riječ.

— I sritno, ako Bog da, pa kad bilo da bilo — dometne Joso, ostavljajući žlicu i krsteći se.

— A da, man sritno! — potvrdi Blažić, ustajući. — Pa, kad bilo ...

Upregli su volove i već pošli, a Blažić se okrene Josi, nasmije se i reče:

— Nisi materi reka' ni »s Bogom« ... a odlaziš ... u planinu!

— Reka' sam joj, reka', a da ni nisam, ne će una zamiriti — odgovori momak, sjedajući na kola.

— Neka vas čuva Bog i Blažena Gospa! — zavapi Manda glasno, upravo zavapi, pod strahovitim teretom te Blažićeve primjedbe. Mislila je, da će joj srce pući pod užasnim slutnjama ... Neka vas čuva i vodi Blažena Gospa od Sedam Žalosti.

— La! — dobaci Blažić podrugljivo: — Kun da idemo u rat!

— Joso, 'rano moja! — rekne mu mati, pružajući Blažiću torbu s jelom. — Čuvaj mi se, srce moje!

Izišli su na put i zakrenuli lijevo, ispred kuće, a Manda je poletjela za njima, kao da će im još nešto reći, no stala je i nijemo gledala za njima.

Volovi su išli s noge na nogu. Njima se nikada ne žuri, kao da vazda štede snagu za daljne poslove i napore. Kola su udarala o kamenje, te se taj štropot miješao s muklim udarcima glavina o osovine i s bolnom škripom kola. Ta je smjesa različnih neskladnih zvukova udarala o zidove usnulih kuća i tajanstveno odjekivala noćnom tišinom. Psi su se javili kratkim lavežem — toliko, da se zna, da oni sve čuju — no odmah su ušutjeli i legli, čim su općutili, da su domaća kola i ljudi.

Kod Kračinove kuće krenuše i opet nalijevo dubokim putem između Gaja i Glavice. U Josi brže zakuca srce ... — Bog zna — pomislio je — što će reći ćakan, kad prođemo ...

A ćakan je šutio, gledao među volove i tu i tamo šviknuo bičem. Osjećao je, da nespretno sjedi, no nije se pomakao. I on se je uzrujao, kad je sada okrenuo ovim usječenim putem prema Groblju. Nema mjeseca, al je ipak prilično vidno. Moći će se izbliže vidjeti to čudo. Kako je oko puta, gore po brinama, živica, ne vidi se, jer je od puta ulijevo na desetak koračaja, a put sve pomalo zavija na desno. Ne će je vidjeti, dok ne dođe pred nju. Htio bi, da je već tamo, da je prođe, pa da se riješi tih misli ... Kuća na turskome groblju, kuća njegova sina ... I još, kakva kuća?! Al, opet — kuća je, a i najgora je kuća bolja od groblja. Eto je! Sva od drveta i slame! Od drveta kao kip ... Uzmeš bradvilj, pa tešeš. A moglo bi se i običnom sjekirom. Lijepo — uzmeš sjekiru — tu je na kolima! — najprije razbiješ vrata, a onda ...

— Lipa kućica! — reče dosta glasno, promatrajući je.

Josu je ta primjedba iznenadila, no nije bio siguran, da li se otac ruga ili misli ozbiljno, pa je šutio.

— A nemaju sobe?! — opet će on.

— Nemaju — promuca Joso i prestravi se pred pomišlju, da će ga pitati, da li je i on pomagao, kad su je gradili. Što će odgovoriti?! Lagati? Kakav bi on bio čovjek, da ne bi pomagao svome rođenom bratu?! Reći će mu: »'Esam. Pomaga' sam. I ... eto, zakla' sam i Čulu i Galinića«. Da bi i to rekao?! Krv mu se sledi u žilama. Kakav je on sin, kad radi proti volje i želje svoga rođenog oca?! Mora reći: »Nisam, ćakane, pomaga'. A, da ti pravo rečem — nemoj mi zamiriti: brat mi je — bilo mi je ža', što mu ne mogu pomoći. Al nisam, kad ti nisi s tim zadovoljan. Nisam.«

Blažić se naglo okrene, a Joso se prepane i trgne iz svog umovanja, očekujući očevo pitanje kao smrtnu osudu, no otac ne pita ništa. On ni ne reče ništa. Samo ga je pogledao, čas držao na njemu pogled, kao da mu kani reći, no onda se opet šutke okrenuo. Zaboravio je na Josu i na Čulu. A upravo je svojim očima sada gledao, kako je Joso povalio ovcu, kleknuo na nju i izmahnuo britvom, da protegne remik, a onda je oslobodio i zarinuo u vrat nesretne jalovice. Vidio je to Blažić ovoga časa i zato se naglo okrenuo k sinu, da mu rekne: »Plati'ćeš mi i Čulu i Galinića. I — brzo!« — tako mu je htio reći, no onda opazi divnu »kraljicu«, kako leži nauznak i spava, opojena ljubavlju i milovanjem, a grudi joj se dižu kao dva galeba blizanca na laganome morskome valiću.

— Imaju li kakvu odrinu? — upita glasno, ne obaziruć se.

— Ne znam — lagao je on. — Nisam im bije u kući. Čini mi se, da j' ne... — zausti, da reče »neša«, no u zadnji čas se trgne, ali prekasno, jer je Blažić dobro razumio, samo nije imao vremena, da mu sada to spominje — čini mi se, da je Anera donila svoj odar.

— Anera, Anera — reče Blažić glasno — onda nastavi u sebi, tiho, u svojim mislima, da se bavi tim divn[illegible] tijelom. Nije ni kušao, da se otrese tih misli, i ako je vidio kraj nje, u njezinu toplu zagrljaju, svojega prvorođenca. S divnim je užitkom rovao po njoj, prepuštajući, da ga misli nose, kuda im je god drago po njoj, a njemu je sve ugodno. Danas je takav, takav se je probudio! Kad je odlučio, da pokuša još

veće, još teže i opasnije, zašto bi tu strepio pred tricama i kučinama?!

... Kad je, na priliku, moja Manda, una moja stara, blatna, zamazana Manda bila ka' Anera? Anera prođe na dvadeset koraki od čovika i svega te udari nikakvom svojom duvom i ka' mirlisima, da te sve škaklje u nozdrvami, a druge ženetine?!... Al, eto... Još će nas Bog poživiti, pa ćemo viditi... Vidi'ćemo, kako to svršiše Čula i Galinić. Položi'ćeš ti meni, sokole, račun danas, položiti. Ne ću se ja više šaliti s vami ka' dosada... »'E l' ovako?«... »'Est«... »Nije!«... Gotovo. Ni 'edne više. Ja ću vas uregulati, pa neka se pripovida, dok je svita i vika... ako bude ima' 'ko pripovidati, moj 'rankane... To ti je uno: ako bude ima' 'ko pripovidati... Ništa: »Ubila ga bukva« i— uje vuk magare. A more to biti, kako ne bi moglo! Eno, nike godine tako ubi bukva — a vrag, ne bukva — Mijatinova nadšumara. Bukva, bukva. E. Kad su nam bili bukovi ko'ci u rukami, da vrag ga unda ubi, man bukva?! I svaki nas more priseći, da ga ubi uprav bukva. Planina gori, bukve se izvaljuju i padaju, pa jer ne bi koja pala i na čovika?!... Ili, eto, na priliku, sičeš bukvu, a una — tov, pa nesrićom na dite... Ubila ga bukva... Ne mogu ja ovako više. Ne će uni meni gospodariti i klati Čule, kako im pane na um. Ja ću, ja klati, kako ja 'oću... Najprije čovik, budala, teše i misli, da j' istesa sveca, a unda — kvrc. I gotovo.

— Kako uno, veliš 'rankane — reče, okrenuvši glavu k Josi — kad si dogna Čulu, biližnik kun da ni ne zna, koji je Blažić Vidurinov?!

— Uprav tako, ćakane — potvrdi Joso.

— Uprav tako?!

— E — reče Joso suho, želeći, da se prekine taj razgovor.

— Zapamti'će mi Čulu... Pripovida'će se još Čula Blažića Vidurinova, man da meni Bog okrene pamet. Čula će se čuti ka' i Grgičine gusle...

Josi je počelo biti pomalo čudno i sumnjivo, što on toliko govori o Čuli i što mu je toliko zasjela u mozak, no nije ni slutio, da bi otac mogao znati, kud je jalovica dospjela. On to ne može doznati, jer bilježnika nije pitao, a da ga je i pitao, da li ju je primio, odgovorio bi mu, da nije, pa da i jest. A Blažić to dobro zna. Ovdje opet nije ni od koga mogao doznati, da je Čula tu pojedena, jer to zna samo Mića, a on šuti kao

grob. Ne pripovijeda onih stvari, koje nijesu tajna, a kamoli da bi izbrbljao ovako krupnu stvar. Joso je bio siguran, da nije rekao ni Aneri. A i ona je pametna žena. Kad je čula, da je on priredio mesa, nije se ni začudila ni upitala ga, otkle mu. Ništa. Ni riječi, kao da se to nje uopće i ne tiče. Momci su samo znali, da jedu meso, al' se na mesu nije vidjelo ni crno ni bijelo runo ni male uši, kao u miša, ni crna kita na čelu, a nitko nije ni pitao, otkuda meso. Kod prazna se kotla razbija glava i čovjek se pita, čime bi ga i kako bi ga napunio, a iz puna se jede. Tko te pita, kako si ga napunio? —

Dakle, ni tu nije mogao ništa doznati o sudbini ni janjeta ni ovce. A ipak se je nešto moralo dogoditi, što mu je svrnilo misli na njih.

Blažić je osjetio, da više ne može izdržati na miru, pa skoči s kola i pođe uz njih. Svi su mu živci drhtali i treperili kao vrbovo pruće na vjetru a svaki udarao na svoju stranu, te mu se činilo, da će puknuti, da će se sav razletjeti u milijun sitnih komadića.

— A Čula, 'rankane, veliš, s tobom išla mirno i veselo? — opet će on, idući tik uz zadnje točkove, među kojima je sjedio Joso.

— Znaš, kako vele: iđe ka' ovca! — odgovori Joso i osjeti potrebu i želju da i on sađe i da ide s druge strane kola, podalje od oca. Učini mu se, da je preblizu i da nezgodno sjedi. U tome je istom hipu pomislio Blažić, kako mu tu sjedi zgodno i sve mu se krv nalijevala u oči... »Upropastiti, upropastiti bi uni mene tili i izvrći ruglu — mislio je Blažić. — Svi, počam od vražije im matere, pa do unog najmanjeg, što j' istom pro'odalo«...

— A ti kraj nje, 'rankane — opet će glasno — ka' prijatelj il ka' džandar — a?!

— Ima' sam soli u ruci pa sam je mamije.

— Aha: na so' si ti nju, na so'... Zaboravije sam, da si ponije i soli, da je osoliš... I sve iđeš už nju i misliš, ka' pametno dite: »Šteta ovakve puste ovce« — 'e li, 'rankane?

Joso skoči s kola. Više nije mogao izdržati, jer nije razumio, nije mogao pojmiti, što se je to dogodilo, što to oca progoni.

— Kad me pitaš, da ti pravo velim, ćakane — odgovori sigurnije, osjećajući tvrdo tlo pod nogama i vidjevši, da nije

ocu na dohvatu: — Kad si mi reka', da ću je voditi biližniku, srce me j' zabolilo.

— Baš srce za Čulom?! — podrugljivo će Blažić, a da je Joso znao, što zna otac, bio bi osjetio i izazov.

— Uprav srce, ćakane. Eto: vele svi, da j' biližnik i pravi i pošteni čovik, al zašto mu unda triba davati mito?! A, unaj — 'ko tebi što more na tvome? Jer bi ti kome dava' mito?! Ne more ti ništa ni car.

— Ni car, veliš?!

— Uprav ni car na tvojoj očevini i u tvojoj zadruzi.

Joso je zašutio a Blažić uvidje, sijevne mu u duši, da sin pravo govori. Govori i pametno... »Isti did Vidurina, Bog mu se dušici smilova'... Da nas un sada vidi, kako ljudikamo i o čemu tu tupimo zube. E, Bog ga pomilova'!... Un nije nikad nikom da' mita, al se nije nikad ni svadije u kući osim što j' mene kara', kad sam se vratije iz Amerike. I vaik je i un divanije: »'Ko meni što more na mom ognjištu?! Ako bi radi Boga i obraza, ne smi radi džandara« ... I džandari jači i od Boga i od obraza!... Eto, tako j' to, tako... Bog dobar, pa čeka, obraz tvrd, pa se na njem svaka ne pozna, a džandar vrag, pa nama' za jaku... Jači, jači... Nema tu govora. Evo, na priliku, ovi moji prijatelji ispod Kika i iz Mazina, Komića, iz kog li su vraga... rade, jer se ne boje ni džandara. Nikoliko puta namakniše meni, da im sklonem una goveda — a jer ne bi ljudim pomoga', kad dobro plate i pošteno dile, kun da sam š njima radije?! — I ja učini. Bog je to sve vidije, al pusto dobar; vidije j' sigurno i koji od komšija — općutije sam ja to dobro — al šutije, a meni obraz ne gori, pa bi se bilo dalo i nastaviti, ali — vrag i džandar ne spavaju... Općutili džandari, al... dokaži, ako si čoko!... I uno, 'ednom na sajmu šane meni neki džandarčić — mlad ka' rosa — veli: »Molije te je veljbaba, da mu se malko svratiš. Unako, ka' svojim poslom«... Počme veljbaba izuminjavati: pitaj ovo, pitaj uno; pa poreni, pa okreni; pa upri, pa odapri, a ja sve vidim, kuda un šiba, te ne dam... Potlje, kadgod džandari kroz selo — pa i današnjega dana — a uni isprid moje kuće, ka' da vide i obađu prijatelja i vele: »Pozdravije te je veljbaba«. A ja znam, zašto j' to! Nije njima ni do prijatelja ni pozdrava, man da vide, 'di sam ja i unda pišu u une svoje lištre: »Taj i taj, tog i tog dana, ore u Glavičici«... E, da:

dobar Bog i čvrst obraz, ali vidide ti, 'rankane, džandara... Pa, unda pomisli na una pusta goveda, a ne znaš, čija su, pa te za njima srce ne boli... Proplaka' bi, kad se čovik siti«...

Posve se je predao tim mislima, te zaboravio i Čulu i »kraljicu«. Zadubio se i kopao u duši po svojoj prošlosti kao po starim, zamazanim krpetinama. Sve je pregledao, sve je opet proživio. Gdjekada je po koju riječ glasno izgovorio, pa se Joso svaki put prenuo. Bojao se, da će opet početi o nesretnoj jalovici, a njemu nije bilo do tog razgovora. Eto: učinio, učinio, pa gotovo. Svakako je bolje, da su je pojeli oni, nego bilježnik. I, kad se jednom to sve smiri s Mićom — on je vjerovao, da će to biti — tada će on ćaći pripovijedati i za Galinića i za Čulu i svi će se smijati. Nije on tu načinio ništa nepošteno: Čuli je i Galiniću bilo suđeno, da izađu iz njihova tora, iz broja njihova blaga. Tu se više, s te strane nije dalo ništa promijeniti — ćaća odredio, odredio — sad je pitanje: jesu li bolje poslužili ovako ili bi bili onako, da su otišli po ćaćinoj odredbi?! A o tom ne može biti rasprave među pametnim i poštenim ljudima. To će i ćakan priznati, kad ga sve ovo prođe, pa kad se udobrovolji. On to sada drugačije sudi, jer je ljut, a poslije će biti drugačije.

— Jači, jači džandar! — reče Blažić glasno.

— Što, ćakane?

— A, tako — ništo mislim — odgovori on posve nehajno kao da ga niti ne vidi niti ne osjeća kraj sebe. Među starim je svojim krpetinama našao i onu sa Udbine i sav se u nju unio... Nije to bilo ni tako davno. Bio je na Udbini na sajmu i sastao se s prijateljima. Ne zna, otkud su, ali ih je poznavao u glavu. Htjeli su, da s njima užina. Blažić se je samo smiješio i odbio. Poslije podne su htjeli obaviti neki veći posao, pa šanu njemu. Blažić se nasmije i odbije. Kad se je vraćao kući, tamo negdje još prije Ploče, ispanu iz mraka dvojica preda nj. Sam je bio. Prepoznao ih je. »Pobratime — rekoše — imamo ništo robe za Dalmaciju. Ne bi se ti ljutije, ako bi je ostavili kod tebe, dok se malko sleže?« — To: dok se goveda najedu. Blažić se nasmije i veli: »Volije bi nego se posvetiti, al imam punu kuću stranjski' ljudi. Sklapamo nikakve kupovine, pa me sad čekaju.«...

Tako se je on lijepo izvukao. Nije njemu do toga. Pa, ako je kad i pogriješio — gdje je pokajanje, tu je i oprošte-

nje. Tako je to bilo. Jači je džandar i od cara. A tko bi se i bojao cara?!

Lagano je gegao uz kola dok, onako u mislima, ne zaostade iza kola. Joso to primijeti i bi mu nekako nevoljko. Bog zna, zašto, no požuri korake i prođe pred vole. Tako su išli: jedan pred kolima, a drugi za kolima. Josu su napale misli o Mići i Aneri: kako će živjeti, dok se s ćaćom ne pomire, a Blažić je u to vrijeme imao neprestano posla sa džandarima.

— Džandar ti je ka' anđeo čuvar — pomisli — i da nije nji', 'ko bi obasta' na svitu?!

— 'Ajte, volići, 'rano moja! — vikne nenadano. — Brže i', Joso, poreni. Ne ćemo ovako do dana ni u Egeljac...

Manda je stajala i gledala za njima, dok je god mogla čuti štropot kola.

— Što mu je, mili moj Bože?! — pitala se u velikom strahu i nemilim slutnjama... Nije ga valjda nečastivi — potari ga, sveti križu! — posve ukupije u svoju torbu?! Al jope' — kako govori: varenika u raju, pa »nisi materi reka' ni s Bogom«... Pa kakav je lega', a kakav usta' i još usta' u komad noći, kun da nemamo špice na vatri... Sitije se ograde, o kojoj nije prije ni sanja'...

Naslonila se na zidić i u mislima išla s njima i strepila. Sad će proći kraj Mićanove kućice i još se više razbjesniti i onda — Bog zna, što kuje, što li snuje?! Sva se strese i osjeti, da je kamenje studeno, pa se uspravi i pođe u kuću. Opet legne, e da bi zaspala, no san joj nije dolazio na oči. Ležala je nauznak i pogled uperila u tamni strop. Činilo joj se, da je tamo gore nekakova svijetla točka, u koju gleda. I gledala je netremice. Vidjela je, kao da je sada bilo, kako su se uzeli. Voljeli su se, jako su se voljeli. To je ona osjetila istom, kad je dovedena. Dotada — tako: rekli joj, da se za njeg uda i on je pitao, hoće li, a momak lijep, čvrst kao zmaj, sin slavnog Vidurine, u koga je puna kuća svega, pa kako ne bi pošla, kad nije bila zavoljela drugog momka. Al, eto — pošla samo u dobru kuću i za pravog momka. Kad se njih dvoje sastadoše — njoj devetnaest, a njemu dvadeset godina — kad se njih dvoje takih sastadoše, ona se od milja i sreće sva rastopi i osjeti — ne da bi ona to ozbiljno mislila ili znala, nego baš osjeti sa svom svojom dušom — da takog

momka nema na cijelom svijetu. Kad je bila u njegovoj blizini, umirala je od slasti i milja, pogledavajući ga ispod oka, kradom, da joj drugi ne uhvate pogleda, a kad je bio od nje daleko, kad ga ne bi vidjela, umirala je od želje, da se što prije vrati u njezinu blizinu.

Onda ju je ćušnuo. Taj ju je događaj zaprepastio i potresao do u dno duše. Učinilo joj se, da je s tim udarcem za vazda pokopao njezinu sreću i veselje. Nije se mogla dosta naplakati za svojim izgubljenim rajem. No prođe i ta tuga. Slama sve izbriše, noć sve ili pojede ili uljepša. Zaboravi, sjetivši se, da i druge žene dobivaju batina baš kao i djeca, a što ćeš: gospodar je gospodar, pa koga voli, toga i kara kao i dragi Bog. Nije to lijepo, uvrijedi to, zamuti veselje, stiša oduševljenje, ali samo na čas. Mora biti, pa — kao sudbina, kojoj se ne da izmaći: na nju se onda ni ne srdiš ni ne tužiš.

Poslije ju je tukao i češće i žešće, a vazda bez ozbiljna razloga, baš kao što nagla mati: nebrojeno puta bez razloga istuče djecu ili ih ćuška, kvrcka i kljuje kao od zabave, i ne pomišljajući, kako to dijete boli i vrijeđa. Nikada on nije imao razloga, da je udari, jer je bila marljiva, čista i uredna, njegove roditelje poštivala i ljubila, kao da im je rođeno dijete, a i njih i njega i sve u kući redila, da su izlazili u puk kao knjiga. On je ipak često našao razloga, da se na nju obori. Poslije bi je mazio i tetošio i valjao po slami kao mače, te bi sve zaboravila. I dalje ga je voljela. Najzad — nije mu više ni zamjerala, jer se je naučila na njega takoga i jer je pomišljala, da mu je Bog dao tu manu, pa on onda ne može ništa proti tome.

Tako je bilo, kad je otišao u Ameriku i ona ga čekala razgaljena srca i duše kao djevojka svoga mladoženju. I dočekala ga. I odmah opazila, da se je on mnogo promijenio: kao da đavo uđe u kršteno čeljade, čim obuče na sebe taj kupovni kaputić i hlače. Kad je jednom počela opažati, onda to više nije imalo kraja, nije prestajalo, kao što se ne prestaje odmatati klupko konca, kad se otisne niz brijeg, ili dok se posve ne odmota ili dok ne dospije u dolinu. Mnogo je toga ona vidjela, što ju je smetalo, što joj ga je tuđilo i odalečivalo, pa i onako s njom, kad bi bili posve sami, nije više bio kao

nekad što je bio. Kao da nije isti čovjek, kao da nije naš čovjek, iz našeg krša i vrleti.

Najstrašnije joj je bilo, što se je svemu rugao, što je god čuo i što je god vidio. Ništa mu nije bilo pametno, ništa dobro, ništa uredno, pa kad bi rekao: »A u Americi, brate moj! E, moj 'rankane, da ti je viditi?!« — kad bi tako rekao, a govorio je često, Mandi je bilo, kao da joj zube čupaju. Osobito, ako bi bilo više stranih ljudi, kao kod crkve ili na sajmu! Toga se je s vremenom odučio. — Kad je nestalo ono krvavih američkih groša, nestalo je i oduševljenja za Ameriku, a on opet opazio i osjetio svoju staru Liku, koja je kao majka: može biti i stara i nepočešljana, ali je majka.

Nečesa se ipak nije ostavio, što je donio iz Amerike: svoga podrugljivog smiješka! On se je od vajkada vazda smiješio, al taj smiješak nije Mandu prije smetao. Bio je to veseo, ugodan, privlačiv smiješak, praćen s velikim žarom njegovih krupnih očiju. Ona se je sva previjala, sva bi se uleknula pod tim smiješkom i pod milovanjima toga pogleda. Tako je bilo sve do njegova odlaska. I kad ga je ona čekala, vazda je osjećala taj smiješak i taj topli, neodoljivi pogled i jedva čekala, da ih opet ugleda, da ih opet osjeti, da ih opet doživi u svojoj duši. I dočekala ih je! Sjeća se kao danas i ne će zaboraviti do groba, pa da doživi i praunuke.

Poletjela ona, da se zagrle i izljube, a on kao drvo: pusti, da ga ona ljubi, dok joj se ne izmače, a onda je prstom udari po nosu kao štenešce, podrugljivo se nasmije i kaže:

— Ej, ženska glavo, žedna si muška! Vidim, vidim.

Njoj bi, kao da joj je srce proburazio, uteče u sobu i rasplače se, kao da je sve svoje pokopala. Što joj samo reče?! I pred drugim ljudima, i pred ocem, pa onaj podrugljivi smijeh?! A ona ga čekala kao cvijet rosu, kao rana ljekovitu travu, kao što prava i poštena žena čeka svoga čovjeka, željna svoga čovjeka! A on njoj.... »žedna si muška!«

Tada je prvi put vidjela taj njegov smiješak u novoj boji, u novoj ulozi, u novom značenju. I pogled mu je bio drukčiji. Živahan je i oštar bio kao i prije, no dok ju je, do odlaska, milovao, mazio i mamio, sada ju je izazivao, dražio na bijes i probadao kao nož. I taj smiješak, i taj pogled ostadoše do danas onakovi, kakovi su bili, kad se je povratio iz svijeta. Otada ona pred njima i strepi i pati i — prestaje ljubiti.

Svakim joj je danom taj čovjek bivao sve dalji i dalji, tuđi, muško, samo puko, ali i strašno muško, koje ona nije željela već ga samo trpjela.

Sada ga poče i mrziti. Ona to jasno osjeća: mrzi ga, jer je on zao, jer je bez srca i duše. Što je bilo prije, ono su bili samo trenutačni porivi mladosti, a mladost je uvijek dobra, jer je svježa i opojna. Što se je više ustaljivao kao čovjek, to je jače izbijala njegova prava narav: okrutan, bez srca, bez milosrđa, bez obzira. Ne vidi nikoga i ništa na svijetu osim sebe i sigurno vjeruje, da samo radi njega i sunce granjiva.

U tim se mislima i mukama sva ukočila i odrvenila, ali zaspati nije mogla. Kad joj se činilo, da je već blizu zora, ustane i počne žurno trpati u torbu različite živežne potrepštine, uprti torbu i kao tat promakne iza štale, pa u Glavicu. Ne zna ni sama, kako je stigla do vrata i pokucala na njima.

— 'Ko je Boži? — javi se ženski glas.

— Ja sam, Ane, ja. Otvori brzo svojoj majki — odgovori Manda uzdrhtanim glasom.

Anera skoči iz kreveta, baci carzu na se i žurno otvori. Manda ne reče ni riječi, već joj se nijemo baci oko vrata i proplače.

— Vidi ti moje majkane, kako j' podranila! — javi se Mića i stane se protezati. — A uprav nije pametno, što si ti došla.

Ona i Anera dugo su plakale sve onako zagrljene i stojeći.

— Prestanite već jednom! — javi se opet Mića i ustade. Svanjivalo je.

— 'Valjen Isus dico moja! — pozdravi Manda, kad ju je plač malko popustio i kad se je sabrala. — Došla sam, da vas vidim.

— A ćakan i Joso otišli u planinu — opet će Mića.

— A znaš ti?

— Ja spavam ka' zec, pa sve čujem — odgovori on, smiješeći se.

— Ne smim, kad je un kod kuće, pa sam sad doletila — govorila je ona žurno. — Isporavide mi, Ane, torbu. Moram letiti, dok 'ko ne ustane, da me ne vide. — Neka lončići ostanu. I tako i' tribaš.

— 'Ko se Bogu moli! — čudila se Anera u znak zahvalnosti: — I masti i skorupa i masla i sira i gra' i svega Božijega dara...

— Muči, 'rano moja — ukori je svekrva. — Sve j' to vaše, samo ne smim od unog Iruda. Al ja ću već poslati po mom Josi... Otiša' j' u planinu i živa umirem — prekide se u riječi i zamuče.

— Što to, majko? — upita Mića.

— Ništa, moj sinko. Jadno materino srce... Tako, živa umirem, da će mu se dogoditi nesrića.

— Bog s tobom, moja majko! — reče Anera. — Ne će, ako Bog da. Nije prvi put u planini, a i róde j' š njim.

— E, e, un je š njim — žurno potvrdi Manda, al im ne reče, da se baš zbog toga i boji. Da je otišao sam, ne bi ona bila zabrinuta. Al kako, opet, može nabaciti tako strašnu sumnju?!

Međutim je Mića ipak naslutio njezine misli i izvor njezinih bojazni, pa se i on zamislio. Nije nikako mogao razumjeti, zašto bi to... Eto, kako bi to moglo biti? Zbog česa se boji, kad ćaća voli Josu više od sve djece? To je sigurno, da njega najvoli, i on to nije tajio.

— Ne boj se, majko — reče joj. — Dragi Bog nas sve čuva. Ti si sada uplašena, pa se bojiš i svoga osinja. Otuda ti to sve dolazi.

— A, more i to biti — odgovori ona, kao da ju je tobože umirio, no ona je i dalje ostala u svojoj prijašnjoj bojazni i u svojoj slutnji. Ne bi ni sama mogla reći, da je to ozbiljna i živa strepnja, ali ona njegova neočekivana i nerazumljiva promjena preko noći, pa onda varenika u raju, a Joso baš jeo vareniku, pa ono »nisi materi ni reka' s Bogom« — nisu to malenkosti i nije to šala, kad njega pozna.

— A, 'rano moja, imate i tri stočića — reče ona nenadano, a više tugaljivo, nego li veselo.

— Napravili ljudi, majko — odgovori Mića, smiješeći se. — Sve ćemo mi, moleći Boga, ovako malo pomalo, pa ako j' i malo — mi ni ne tribamo puno.

— Žalosna ti sam za vami, grdne moje rane.

— Nemoj, majko, tako! Mi smo zadovoljni do Božije Volje, pa nas unda nemoj žaliti.

— 'Oću pivati valja, kad kraj unike kućetine vidim svoju dicu?! — odgovori ona i opet zaplače.

Kad je otpremila blago, uredila kuću i pristavila užinu, prikriči djeci, da ne zapuste vatru i otide priji Anici, da podivane. Nije već bila dva dana kod nje, pa će joj biti žao, a mora i radi svoje Baruše. Na sve tu treba misliti. Ako joj ne prigovori Anica — a ona ne će — prigovorit će Mara, jer i ako su podijeljeni, ipak oni živu kao jedna duša i Mara se stara, otkad je Anica bolesna, i za njezinu kuću, a i Barušu puti i određuje joj kao prava svekrva. Ona bi mogla reći:

— A što ti se to majka odljoljila ka' vrića od samara, pa ne dođe, da obađe priju?

A to je dosta, da dijete ražalosti i ucvili.

Anica je ležala i bila slaba, ali je već bilo posve jasno, da je njezina bolest samo — žalost. Ništa drugo. Previše je tih nesreća i grobova, a ona meka srca, preosjetljiva, pa nije mogla izdržati. A i samotna je ona: ni brata ni sestre ni tetke ni strica, pa sva žalost očinskog ognjišta pala na nju samu. Poslije toga joj pomriješe tolika djeca, dok ne pokopa i djevojku ispod vjenčanoga vijenca. Ona je kao osamljeno drvo: svaki se i najmanji vjetrić razbija o njega, o njega se lome bure i oluje, biju ga gromovi i mećave, i sve — ravno u njega. Nema ga tko zaštititi, nema ga tko odmijeniti, jer oko njega nema drugoga drveća. I jadno drvo sve podnosi, dok je snage i dok je dosta zemlje na žilama, a krošnja krepka i puna sokova. Kad led i žega razbiju zemlju oko njega, a načmu grane na njemu, onda ga prva velika oluja izvali i uništi.

Tako je bilo s Anicom. Pritisla je tuga i žalost: razdrmala joj živce, otrovala joj misli, slomila svu otpornu snagu i načela vjeru. Došao zadnji udarac, koji je zabolio i onoga, tko joj nije ni u rodu rod ni »pomozi Bog«, pa kako onda ne bi nju smlavio i oborio?!

Bolje joj je, bez ikakove sumnje bolje: već pomalo jede, s ljudima razgovara, s Barušom je vrlo ljubazna i s njom najradije i najčešće razgovara, a Lukan nastoji, da pred njom priguši svoju veliku žalost, pa već i njih dvoje mogu mirno razgovarati. S početka to nije bilo moguće. Čim bi se samo pogledali, oboje bi ciknulo u plač kao dvoje djece. Sad je već mnogo bolje i to Anici najviše koristi. On sjedi kraj nje,

neprekidno joj gladi ruku ili lice — to vazda čini — i pripovijeda. Pripovijeda što bilo: o njivama, o blagu, o gaju, o komu iz sela i — tako, samo da je rastrese.

Jedino još ne može razgovarati s malom Pepom. Čim je vidi, usne joj se skupe na plač, a oči se pune suzama. Mala je s početka htjela, da uvijek bude kraj nje, te bi joj metnula ručicu u njedra ili u kosu i zabavljala se, misleći, da to majci godi. Rekla bi joj po koju riječ, ručicom joj brisala suze i bodrila je, da ne plače. A što bi ona više govorila, više joj brisala suze ili se igrala po kosama, to bi Anica žešće i ljuće plakala. Zekan je to prvi opazio i rekao Mari, da pazi na dijete i da ga zabavi u kući i na dvorištu. I ostali su na to upozoreni, te je sada Pepica vrlo rijetko uz majku. S početka je to objema bilo teško i krivo, no Zekan je Anici otvoreno, mudro i lagano rastumačio, zašto to tako mora biti, pa je ona razumjela i složila se s time, a dijete vazda s nečim zabave, zabavunaju i zapetljaju, pa je onda i ono mirno. Dok je bila pokojna Matija živa, Lukan nije dao, da Pepica ide k blagu. Najviše, ako bi je gdjekada poslao k janjcima. Kako su Matiju spremali za udaju, u maloj su već onda gledali nekako kao jedinicu i nijesu dali, da na nju ni sjena pane. Zekan je nekoliko puta rekao Lukanu i upozorio ga, da se tako ne postupa sa seoskim djetetom, koje mora sve proći, sve vidjeti, sve kušati i svega se napatiti, ako hoćeš, da iz njega bude pravi čovjek. Mora biti kao mačka: kud je god baciš, mora padati na noge i ne smije se ozlijediti.

Lukan je to sve znao, te je bratove riječi i razumio i odobravao, no svaki bi se put malko počešao po potiljku, turnuo kapu sa čela i rekao:

— 'Est to, Jojo, al Anica... Znaš, kako je?! Pomriše nam dica, pa u malu gleda ka' u oči.

Sada je Jojo najzad uspio, da Pepica ide k blagu.

— Neka dite prođe ditinje — govorio je Lukanu: — Neka skače, nek se igra, nek se i pobije, ako će, i u tom će zaboraviti. A i Anici će biti lakše, kad je ne vidi uza se ili ne čuje u kući ili na dvorištu. Zaboravi' će. Tako će se povratiti i doći k sebi.

Lukan se je i s tim složio, pa su sada Aničino redovno društvo Mara i Baruša. Na njih je naučena, svaki ih čas viđa, pa mogu razgovarati bez suza. Napose se s Marom poraz-

govori, koja je prema njoj pažljiva kao sestra, te se čini, da su se baš morali podijeliti, pa da se ona smiri.

Manda već zna, kako mora s Anicom, pa je u kući s Marom i Barušom obrisala nekoliko suza i tako olakšana ušla u sobu.

— Viruj mi, prijo, ka' sestri, da sam ova dva dana bila ka' razapeta, — ispričavala joj se. — Nisam se imala kad ni prikrstiti, a tebi, 'vala mome Bogu, sad i unako lakše, pa mi je unda bilo — ka' tako... eto, što nisam mogla doći...

Spetljala se, jer joj je došlo na jezik, da počne psovati Blažića, no u pravi se čas svladala, ali je u tome izgubila nit svoje isprike.

— Bolje mi je, bolje, 'vala Bogu — odgovori Anica, a suze joj poteku niz obraze.

Manda se je pretvarala, da to ne opaža, pa žurno poče pripovijedati, kako joj se Perova malo nije udavila krumpirom.

— A krava, da je se oči ne bi nagledale!

— 'Est, 'est lipo blago, Bože je uzdrži — reče Anica. — I ti joj izvadila krumpir?!

— E, e, uprav ja. Ujtila ja 'ednom rukom za rog, a drugom u vilice. 'Edva sam ga dojtila.

Mara je čas bila s njima, pa je i izašla.

— Smija' ćeš mi se, prijo — poče Manda vrlo tajanstveno, primakne se k njoj i prigne glavu: — al, kako mu drago. Moreš se i smijati. Moram ti reći.

— Nude, nude.

— Molim te ka' Boga, što rade una naša dica?! — upita kroz značajan smiješak. — Eto, mi smo ženetine, a i matere smo im, pa moremo i o tom. Što uni misle?

— I ja uprav ne znam — odgovori Anica u neprilici. Ona je vazda bila i ostala veoma sramežljiva, te se nitko ne sjeća, da je ikad čuo iz njezinih usta ne samo sumnjivu riječenicu ili masniju doskočicu nego ni riječi, koju ne bi svaka djevojka izgovorila pred svojim ocem. Inače su te naše žene baš kao i muškarci i u šali i u doskočici. Razlika je samo u tome, što one kažu sve ljepše i uvijenije, a muškarci bacaju kao lopatom. Od Anice to nije nikad nitko čuo. Živjela je i umrla kao sramežljiva, povučena djevojka, pa joj je onda bilo nezgodno o tom razgovarati. No Manda je nastavljala:

— Eto, 'vala Bogu, ni u mom ni u tvom rodu nema bezditka — i ne daj ga, Bože! — pa ne mogu ni nji' dvoj biti izvan svi' nas.

— Bog zna, što je — reče Anica, samo da ne šuti, što bi možda vrijeđalo priju.

— Ne, ne. Ne more to biti... Nego, ja se sve bojim, da su to još mlade bene, pa spavaju ka' trupci. Što bi moglo drugo biti?!... Ja sam 'ednom ovako počela s Barušom iz daleka navijati, a una meni ka' iz puške: »Ako još samo 'ednu rič rečeš, ute' ću od tebe«. Unda nisam mogla ništa, man mučati. A i Ducina j' taki. Živi samo za zemlju i blago. Ja se čudim, kako se zna i naisti. Al eto, vidi, da to drugi rade, pa ide i un.

Anica ju je mirno slušala.

— Nego, prijo moja, da mu je reći: eto, sinko: tako i tako. To j' Bog ostavije i da' ljudim. I tako... Uprav sam ja tako mislila... Znam, da mu ne 'š ti reći, a ne mogu ni ja, al bi moga' Lukan; prijatelj bi mu moga reći. Unako — kad su u štali il u planini, kad su sami.

— Daaaa, moja prijo! — šaptala je Anica. — Sramežljiv je moj Lukica ka' divojka. 'Di bi un to prid ikim, naisko prid svojim ditetom?!

— Rekla bi' ja unom mom mazgilju, al znaš ti jope' njega. Un bi se ruga', pa bi napravije još gore... E, e, prijo moja! Ni crna zemlja ne zna, kakva sam ja mučenica š njim.

— Što rade Mića i Anera? Vidiš li i'? — upita Anica, samo da promijeni razgovor.

— Ne pitaj, prijo moja i sestrice moja! Ne pitaj me za moje grdne rane, koje će me i u grob leći... A, eno i'... Čula si, da su napravili ništo kolibice?

— E, e. Pripovidala mi je neša Mara.

— Juče je unaj moj nikud odlazije i nije ga cili dan bilo. Ne znam, što j' radije i što snuje, al se j' vratije ka' ris, pa se uzdam u Boga, da ne će ništa moći dici napraviti. A bi un, da more, pa da i' je na zjenicu rodije. Niko njega ne zna ka' ja, kukavica sinja, koju je Bog prokleje, kad ju je njemu odredije.

— Nemoj, prijo, tako. Ne griši duše. Čovik je un tvoj — govorila je Anica meko, a prijekorno.

— Ne triba ti divaniti, prijo moja. Najbolje ja to znam, što j' un meni, al kad ja svaki dan umirem od stra', čekajući, što će učiniti, nek iđe unda k vragu. I nije un na svoj šesti. Eto, mate' si mom ditetu, pa mogu s tobom: un je ka' podmuklo pašče: šuti, potulije se i ti misliš — ništa, kad uno tebe za nogu. Drugi put se čuvaš i oblaziš oko njega, misliš; ujš' će jope'. Daaa! Uno sad maše vražim repom i umiljava se. Taki je un: sinoć leže, da bi se o njeg zmije trovale, a noćas se diže, da bi ga moga' privijati na rane. I živa umirem, da će napraviti nesriću s kojim ditetom. Vidi un, da se dica slažu, pa ga to pojide. Živa umirem...

— Da, moja prijo — tješila ju je Anica — kako smiš to i pomisliti?! — oslobodi nas, Bože i Blažena Gospe...

— E, kamo moje puste sriće, da ne mogu ni pomisliti... al vidiš: i divanim... Ni'ko njega ne zna, ka' ja.

Opet je saletješe slutnje i bojazni. Osjeti, da ima u kući, na svom ognjištu, u svom krevetu najvećeg dušmanina i neprijatelja i svoga i svoje djece. Obuze je užas i strava pri toj pomisli. Vidje, kako mu u ruci sijeva sjekira. Zamahnuo je i smjerio po tjemenu svojeg rođenog djeteta. Što je to njemu?! Kao popiti čašu vode. Naglo ustade.

— Poludi' ću, poludi' ću, prijo moja!...

— Sidi još! Nemoj još ići. Sidi, prijo — stane je Anica nukati. Nije razumjela, što joj je i kako može tako otići. Kao da se je što uvrijedila ili kao da se sjetila, da je nešto zaboravila, pa mora žurno kući, da uredi.

— Viruj mi, da i sama ne znam, što radim — odgovori ona i opet sjede. Nije se nikako mogla smiriti. Zaboravila je, da je došla, da Anicu rastrese, da je malko pozabavi i da joj tako olakša njezinu bol i tugu. Svu ju je obuzela njezina nesreća.

— Blago li je tebi, prijo moja — reče nenadano, gledajući preda se — kad ti je Bog da' unakoga čovika.

— A i 'est, Bogu mom 'vala — potvrdi Anica.

— Ka' Duv Božiji, ka' kru', koji se ide.

— 'Est Bogu mom 'vala.

— Živite ka' dva goluba, ka' 'edna duša. I nikad se ne priričiste.

— I to, i to... 'Est i to.

— Un vaik ka' crna zemljica: nikad se ne naljuti, nikad nikog ne opsova, ni s kim se ne svadi, nikad nikud ne zakasni, nikad ne susta, a što uzme u ruke, u zlato se pritvara.

— 'Est to, 'est! — potvrđivala je Anica zadovoljno, no pomisli, da uz takog Lukana prijatelj Blažić izlazi precrn, što nije lijepo, pa ako je i istina, te reče: — A da znaš, kakav je, kad se naljuti, il kad se un na što stica! Ne bi unda man milost Božija.

— E, e, prijo! To ti i ja velim: ka' crna zemlja. 'Esi kada vidila ili čula, kad se zemlja razjapi?! Teško unom, 'ko se nađe na pukotini. Zemlja ne prešta. Taki je bije i moj pokojni svekar, Bog mu pomilova njegovu vridnu dušicu.

— Kad je mom Lukici ništo uz nos, un muči, ne plane un, ali ni ne pušta — govorila je Anica, smišljajući, što bi još mogla na njega metnuti, da tako priji Mandi olakša njezina Blažića.

— I to, i to. Znam ja, da j' tako i tako i triba. Vaik znaš, kako moraš š njime. Kod unog moga nikad ne znaš, ni što će ni kako će. Un se smije i pritovari te priko kosti, da ti sve svitlice skaču prid očima, a drugi put ljut, ljut, mili moj Bože, da misliš, da će srušiti i nebo i zemlju, pa na 'ednom se nasmije i veli: »Nude, me, 'rankane, počeši po kostim! Niki me vrag ujde.« Taki je un, pa unda ugodi i pogodi, ako si čoko... Živa umirem...

— Daaa, moja prijo...

Lukan je nešto popravljao u štali, pa kad je čuo, da je došla prija Manda, uđe da podivani s njom. Mogla bi inače žena pomisliti, da je što ljut na nju. Anica mu se zadovoljno nasmiješila, jer je bila sretna, što će im prekinuti dosadašnji razgovor. I sama ona dobro pozna Blažića, a sela govore i više nego jest, ali ne voli o tom ni s kim govoriti, pa da i nije otac njezina djeteta. Ona i sama od sebe ne voli nositi tuđe brige i češati se, gdje je ne svrbi, a Lukan je u tome još oprezniji i od nje. Ne sjeća se, da su njih dvoje ikad pretresali bilo tuđe događaje, bilo strane ljude. Čovjek ima dosta i svojih briga i razgovora: tu je kuća, tu je zemlja, tu su djeca, pa blago, pa stotinu drugih briga i poslova, da se čovjek ne može nikada dosta ni naraditi ni nadivaniti o njima, pa i ne može dospjeti na tuđe poslove.

Sjeo je kraj Mande, pripovijedao i nastojao, da se što više smije. Tako — teško onom, koga žale! Tako se i Anica udobrovolji. Ne kopa po svojim ranama, a zna se, da ih nestrpljivo najdulje nosi, jer im ne da, da zarastu.

— A što mladenci? — upita Lukan.

— A nu, žalosna sam za njima — odgovori Manda.

— Biži, jadna!... 'Est uno, bolje bi bilo, da nije unako, al što j' to njima unakim, kad je već tako?!

— 'Est to. Anera j' žena ka' 'edna po 'edna.

— Što žena, kakva žena?! — vikne Lukan. — Čovik, čovik je Ana, a ne žena! Vidije sam ja nju već u svakom zlu, a i sama znaš, što j' prošla u unoj potribici sa još pet sestara, a umri Markić, a umri Ika. Anera j' još bila dite, al — na moju dušu — una j' vodila kuću ka' kakva starica. I svi su u kući divanili: »Moramo i Anu pitati«, a Ana — nit se savi nit se privi, a druga bi se bila sto puta i satrla i slomila. A znaš li ti prijo, njezine prosce?! Koji je momak u puku ne bi bije volije dovesti na svoje ognjište nego se posvetiti? A Anera sve odbija, kun da j' grovica i čeka svoga Mićana.

— E, da, da — potvrđuje Manda i kima glavom.

— A kad joj niki reče, da je Mića ne će uzeti, da će je ostaviti, a Anera njemu: »Pa, mene će ostaviti, a ne tebe.«... »Ne će te — veli joj — Blažić titi za sina.«... »Rad mene se, lje, — kresne Anera — ćaća i sin ne će svaditi.«

— A izađe tako — primîjeti Anica.

— Uprav i nije — poče Manda tumačiti. — Mića nije ćaći reka' ni — »tamo se dalje«, a kukavna Ana poletila, da ga i poljubi. A kad i' je istira', ne rekoše mu ni 'edne.

— Anera je ljuda! — završio je Lukan. — I ne će uni, ako Bog da, slabo. 'Est, uno, nije im lako, a ne će im ni bit i ne daj im, Bože, jer teško čoviku težaku, kome j' lako. Taj je gotov. Ali ne će oni propasti. Dok se prijašin izrita, triba im pomoći, a potlje će na svoje ognjište i unoliku pustu zemlju, pa ku' ćeš bolje — uz unaki' nji' dvoj?!

— Nego, prijatelju, molim te, ka' se dragi Bog moli, govori mu ti, nesritnom Blažiću, da pušti dicu u miru.

Lukan se malko zamisli, nekoliko se puta počeše, pomakne kapu na zatiljak, pa je vrati na čelo, a onda opet na zatiljak. I sve se smješka.

— Znaš, prijo — veli joj — kad je nika žena povalila dite u krilo i iskala ga?! Birka una po kosi, privrće i ište, a sve moli Boga, da ne nađe ni 'edne. Ni'ko upita drugo njezino dite: »Mali, 'di ti je mate'?« — »Ište uno, što ne bi tila naći« — veli mali. Tako će biti i meni: ja ću mu govoriti, što mu ne bi tije govoriti. Što 'š pametnu čoviku govoriti, kad un i sam zna, što j' pošteno?!

— Al un ne zna, moj prijatelju.

— Ja unako mislim... Na moj račun, prijo, un zna, što j' pošteno!

— A radi nepošteno! — požuri Manda.

— Ja to ne velim. Samo mu ne valja posa'.

— E, e: ne valja mu posa', a i un sam zna, da mu ne valja. Ujti ti njega, pa ga lipo ispovidi, e da bi Bog da', da ga okreneš na pravi put kršćanski.

— A nu. Znaš, prijo, kako ti je: lakše j' napraviti neg popraviti. Tako j' s ljuckim poslima. Božije posle more popraviti samo Un, slava Mu i 'vala.

— 'Est, to, 'est, grdna moja rano. I sama ja znam, da j' tako, al jope'. Kad mu ti rečeš ... I tako. Morda će se tebe i posramiti.

— Znaš, prijo, što j' niki reka': zaklepanu kosu ne koristi više klepati. Al nu — da un što počme, ja bi mu i reka' koju.

— Tako, tako — prihvati Manda. — 'Ednom je ništo reka', da već nije dugo s tobom podivanije, a ja ću ga gurnuti ... Al da, jadna ti sam: ne smim mu reći, jer unda baš ne će uno, što ja rečem.

— A 'di je? — upita Lukan.

— U planini. Noćas ka' munjen ukupije ono dite i veli: »Idem u pasjake.«... Živa umirem, jadna ti sam ja i kukavna, čekajući ga ...

Blažić je već putem odredio, gdje će, pa kad su došli na izabrano mjesto, svežu volove za bukvić i metnu pred njih sijena.

— Vidiš li ovi' bukvića, ka' zlato?!

— Baš su lipi — reče i Joso, promatrajući ih. Bili su gusti kao konoplja, visoki kao stožina, a nešto deblji nego muška ruka iza šake.

— Sad lipo zasuči rukave, udari i sici sve redom, a kad dosta nasičeš, okreši i' i trpaj.

— 'Oću, ćakane... Baš su lipi. Glave vride ovako u planini.

— Još više u ogradi ... Al o'de ... Tako: mogu koštati glave — reče on, gledajući zamišljeno nekuda u daljinu. Govorio je posve mirno, lagano, slažući riječ po riječ kao mrđelice na đerdanu.

Joso je malko podigao glavu i u čudu ga gledao. Nije razumio, kako bi nekoliko pasjaka, pa i cijeli voz pasjaka mogao stajati ljudske glave.

— Da nam je sad dobro janje il jalovica, pa je pripeći, što bi pasjaci pucketali! — govorio je, gledajući neprekidno nekud u stranu. Josi se činilo, da gleda u Vilinska Vrata, pa upita:

— Viruješ li ti, ćakane, da se naista vile roče tu, na Vilinskim Vratima?!

— Virujem, virujem, 'rankane. Kako ne bi virova', kad su i' toliki ljudi vidili?! — pri tim mu riječima sijevnu u glavu izvrsna misao, pa nastavi: — Ako 'š, moremo ići pogledati.

— E, moj ćakane, daleko j' to — odgovori Joso posve ozbiljno. — Ne bi do podne stigli, pa kad bi se vratili i kad bi unda nasikli i natrpali?!

— Morda im baš nađemo razgrnuto pranje, pa bi mogli što uzeti i poniti — nastavljao je on, neprestano posve mirnim glasom, a glavom mu je kopala misao, kako bi to bilo izvrsno rješenje: jednostavno — ubile ga vile. A ona pećina mora biti tolka, da se s nje može sunovratiti u nepovrat ... »Ubile ga vile« i — Bog te pomogao. Plači sada, kolko hoćeš. Tko ti je kriv, da si išao na Vilinska Vrata i zabadao svoj nos tamo, kamo ne smiješ?! — A njijove su košuljice — govorio je dalje — ne ka' u naši' žena do peta od tvrdoga platna, nego kratke do iznad kolina, još i kraće, mnogo kraće, a prozirne, mili moj Bože, ka' paučina.

Joso je otvorenih usta slušao oca i čudio se, jer mu to tako nije još nitko pripovijedao. Slušao je kao zatravljen.

— Tako pričaju, koji su i' vidili.

— A 'ko i' je, ćakane, vidije? 'E l' i' vidije koji naš čovik?

— Ima i' mnogo, koji su i' vidili. Pa lipo poniti te nikolike košuljice, p' unda — kuda ćeš š njima, man i' dati unome, za koga su?! Ni 'edna naša druga ni žena ni cura ne bi bila za to, man tvoja neša Anera: u vilinskoj košuljici ka' kraljica... Ka' vila...

Joso se lecne i sav pocrveni na te njegove riječi. Uvrijedilo ga u dno duše, da netko može i pomisliti na Aneru u takoj košuljici, koja i nije košulja. I to tako čuje iz usta svog ćakana! Pomisli, da je poludio i baci na njega svoj uplašeni, zaprepašteni pogled. Blažić je neprestano, kao zanesen gledao u daljinu i Joso ozbiljno pomisli, da je doista lud, jer se tako drži i govori, što se inače ne govori ni o kojoj ženi, a kamoli o Aneri. On se je volio šaliti s djevojkama kao i svi drugi njegovi vršnjaci, posve se je nagonski s njima zabavljao, gonao ih i škakljao, no njegove mladenačke misli još nije zanimala nijedna kao ženka, a ujedno je bio posve svijestan, da će se jednom oženiti i imati svoju ženu, a time je to pitanje zaključeno. Uz takove osjećaje i poznavanje toga predmeta nije mogao nikako doći na ono, što se je odigravalo u očevoj duši. — Poludio i ništa drugo — mislio je on — jer ne može biti ništa drugo.

— Naložili bi veliku vatru — govorio je Blažić — pripekli jalovicu, a vila bi u svojoj košuljici igrala oko nas...

— Oslobodi ga, Bože i Blažena Gospe — šane Joso i počne se obazirati, kao da traži pomoć ili nešto drugo, što bi mu sada pomoglo u toj strašnoj stisci. — I jope' o jalovici! — pomisli dalje. — Neka Bog zna, što mu se to uvrtilo u glavu.

Blažić je zamuknuo, no niti se je micao niti je pogleda kretao s one daleke, nepoznate točke, u koju je buljio. Nenadano se trgne, pogleda Josu, nasmiješi mu se i reče posve prijateljski, kao drugu:

— 'E l' nu, da j' tvoj ćaća bluna?! To sam ja tebi sada pripovida', što sam 'ednom gleda' u Americi. Nike me večeri uvatila dva-tri naša vraga, barabine, pa vele: »'Ajde, Blažu, s nami, pa 'š viditi, što kršteno čeljade nije vidilo.« I ja š njima ka' munjen. Dođemo ti u nikakvu kućetinu, platimo nikakvom, što nas je pušta' unutra, i sidemo. Svita — ništa n': pliva i mrav. Svi uprli oči u nikakvu pla'tu, biljac li, što li je. Tako i ja, a 'dikad bacim oko i oko sebe. Ka' maknem glavom, kun da me vrat svrbi, a mene vrag svrbi! 'Oću ja

da vidim oko sebe. Puste gadaline, mili moj Bože: Što j' žensko, sve golo, a što j' muško, sve se kraj ženskilja ukočilo ka' ovnovi — prosti' ćeš — kad je njijovo vrime il kun da j' svaki na ražnju. Na'ednom se sama mače una pla'tetina, biljčina, koji li je vrag. Ne 'š mi virovati, al 'est uprav: samo se maklo. Gledam ja. I tamo ka' najveće guvno — al kakvo guvno?! Ništa j' guvno. Cila tratina, cila gmajna. Moga' bi natoriti trista ovaca. Ništa, man se ja ubezumije, kad ti odunda — iz grmeča li, iz kuće li, ne znam — posukaše ženskilji. Ima i' pedesetak, stotinjak, a — vrag i' je broije, a ne ja. Moglo i' je biti na unoj tratini, kolko 'oćeš. Posukaše, velim ti, a sve skaču, sve se krevelje i sve u onakim košuljicami, ka' sam ti reka'. Al š njima ka' i brež nji'. Ka' od majke rođene. — Eto, tako j' bilo, pa sam s toga uno malo prije blunije i govorije ti.

Joso je slušao kao ubezumljen i sve se više utvrđivao u uvjerenju, da doista nije pri sebi. I zašto uplete baš Aneru?! Htjede ga već i upitati, no znao je, da ne bi mogao sakriti srdžbe, pa bi onda otac mogao planuti. Šutio je, oborio pogled i čekao, da vidi, što će dalje biti. I Blažić je šutio. Gledao je Aneru u košuljici na Vilinskim Vratima. Dolazi Joso i ne da joj mira, a ona za šišak i — s njim u provaliju. Gleda on to mirno, bez uzrujavanja, a zna, da je to njegov Joso. Zna dobro — al Anera ga je turnula. Gotovo. S Josom je svršeno. Sad će on k njoj ...

— Tako j' to, tako — reče i zagleda se u Josu. — Ti se sad zamislije o ovom, što sam pripovida'?! Bi li ti tije u Ameriku, da vidiš pusta Božija čudesa? — sam se iznenadi, kako mu to pitanje dođe na jezik. I to bi, najzad, bilo nekakvo rješenje, ako ne bude drugoga: nek ide tamo peći Galiniće i Čule. Tamo ima i vila i kraljica.

— Ne mislim ja na to, ćakane — odgovori Joso i pogleda ga u želji, da mu uhvati pogled. Možda su mu oči sve mutne i krvave?! Vele, da se pomute oči svakom, koji poludi, jer su oči prozorčići duše, pa kad se pomuti duša, pomute se i one. Ne može drukčije ni biti. Nije mu ih mogao vidjeti, jer je Blažić bio oborio glavu i nešto razmišljao, kao da ne čeka, da mu Joso još što reče, i ako je to želio. Htio je, da vidi, što taj njegov sin misli i da li on uopće što misli. Možda ga je Mića nagovorio za ovnića i Čulu, a on — ko

mlado, ludo, poslušao?! Al mu to ipak ne može i ne će oprostiti. Sud je gotov i nema tu više ni rasprave ni višega suda. Pitanje je samo, kako će osuda biti izvršena, a to će još vidjeti. Ne treba se žuriti. Samo polako.

— Sve polako, pak će dobro biti — reče glasno.

— Što to, ćakane?

— Mislije sam — trže se on — da ti sada polako sičeš, a ja ću potražiti koju lipu bukvu, da odsičemo.

— A o'š daleko, ćakane?

— A?!... Morda stignem i do pod Vilinska Vrata.

— Što ću ja, ako dođe lugar?

— Bukvićem po glavi — odreza Blažić suho.

— Bog s tobom, ćakane! — reče Joso, iznenađen tom poukom, koja ga i opet ponuka na misao, da Blažić doista nije pri sebi.

— A ti daj, nek ti odrene vole. Unda me ni ne čekaj.

— Ne će to, ćakane. Nije još nikom odagna' volova, pa ne će ni meni. Nego — moram mu ništo reći.

— Reci mu, da ti ne pačaš, pa nek iđe mene tražiti. Ako me nađe, poljudika' ćemo.

Iza tih je riječi udario ravno uza stranu.

— Moga' si, ćakane, poniti kruva i sira. Ako se do podne ne vratiš, izgladni' ćeš — vikne Joso za njim.

— K vilami ću ja na užinu — odgovori on, ne obazirući se.

— Neka te dragi Bog čuva, moj ćakane, i prosvitli ti pamet — reče Joso poluglasno i lati se sjekire. Ozbiljno se je za njega bojao, jer i ako se on nije s njim slagao i odobravao njegova postupka, ipak je njegov otac i volio ga je.

Sjekira oštra i ljuta, momačka ruka čvrsta, a bukvići mladi i sirovi, pa su padali kao trava pod kosom. Radio je s velikim užitkom i brojio, koliko puta mora zasjeći, dok kojega obori. To je bilo različito, a zavisilo je, naravno, od debljine bukvića. Nije ih rušio redom, kako mu je otac rekao, jer je odmah pomislio, da bi to bio smrtni grijeh, samo nije htio prigovoriti. On ih je samo prorjeđivao tako, da se oni, koji ostanu, mogu lijepo razviti. Bio je svijestan, da je to njegova planina, pa kad je god došao red, da posiječe kojega, koji je bio već povelik i osobito lijep, zastao bi kod njega

i pogledao, koliko su daleko oni, koje je već ostavio. Vladao se kao u svome gaju, te mu naleti misao, kako će možda njegov praunuk — zašto ne bi na to pomišljao?! — odsjeći taj bukvić, kad bude velika bukva, da će je jedva moći obuhvatiti dva čovjeka. Ako dođe lugar, reći će mu:

— Evo, vidite, kako ja radim! Ka' sebi i u svome.

Kad ćaća vidi, siguran je: ili će ga psovati ili će mu se rugati. On će mu reći — eto, tako. Nešto će mu već reći, a glavno je, da je on ostavio, što je potrebno za napredak šume, pa nek se ćaća ruga, a može i psovati.

Blažić je lutao bez pravoga cilja. Da traži i zabilježi bukve, koje će odsjeći?! Može i to, al nekako je kolebljiv, pa pomišlja sad na jednu, da odmah preskoči na drugu. Da sijeku bukvu, pa da pane — tako: pala, pa ubila?! Mogao bi. Zašto ne. Ako su život i smrt u rukama Božjim, onda je Božja Volja, da tako bude, a posve je svejedno, tko je tu dragom Bogu poslužio, da se ispuni Njegova Volja. Mora se riješiti te gamadi, koja ga upropašćuje. Eto, da nije bilo Miće, Bog zna, kako bi to bilo s Anerom?! Bila bi se udala za drugoga, a to je onda odmah drukčije, čim nije djevojka. O njoj se ne može misliti, osim ako ćeš je uzeti, al kad je jednom žena, kad svuče bijele i obuče modre čarape — jest, ni tada to nije posao za čovjeka nit će prava žena naletjeti na takova gvožđa, ali se dešava i dešavat će se, pa zašto ne bi bilo baš s njim i Anerom?! Ni svaki čovjek ne prebije noge, al se gdjekome i to desi. Desilo se, desilo. I tako... Pripovijeda se od koljena na koljeno, kad se desi takova sramota, da se dvoje svežu — naravno: potajno, al se sve zna — kraj svojih vlastitih drugova. Sramota — sramota i nesreća. A zar je sreća, kad ti izgori kuća (ako nije osigurana!)? Ipak se dešava.

Samo je Mića tu. On mu se ispriječio na putu svih osnova i želja kao nesavladiva neman. Nesavladiva?! Sad je sve kasno. Na taj način nikad do Anere, pa ni na drugi koji način. Sad je sve gotovo, osim što može u mislima ludovati i tugovati. Sve je drugo svršeno. Nevjesta mu je, pa je on htio il ne htio priznati.

Ako nema pomoći, ne će dopustiti, da mu se i druge nesreće gomilaju na glavi i spram glave. Dašto: i spram glave, jer on ne će više dugo biti siguran ni za glavu. Jučer su

mu oteli Galinića i Čulu, sutra će vola, a preksutra zemlju, dok ga i s ognjišta ne istjeraju. A to ne će dati i — tad će platiti glavom, kao što je Bog na nebu.

Sjeo je pod neku bukvu, naslonio leđa i glavu i sanjao otvorenih očiju. Sve badava: Anera je izgubljena i to više ne treba misliti kao ni na pokojnog šukundjeda. Mića će njega svakako preživjeti, a Blažić će svoje neispunjene želje ponijeti u Mrkobradušu... I ona će ga pratiti. I plakat će, jer žene plaču, a kamoli ona ne bi plakala za svekrom. To joj je dužnost. E, da mu je znati, da li će joj one suze ići baš od srca ili će samo onako — šmrcati i pokriti rupčićem oči i usta, da joj nitko pravo ne zna, da li plače ili se samo pretvara?! A sigurno će iskreno plakati, i ako ga ne će voljeti, kad im ništa ne da. Da im dade koji komadić zemlje?! Može mu dati komadić, dva zemlje i onda ga ispisati iz zadruge, kad je već to počeo. Mora svršiti, da mu se ne rugaju bilježnik i onaj pisarčić... »Piši, Vrane«... al sa Galinićem ne omasti svoje gole brade kao ni bilježnik sa Čulom. Josica je to udesio... »Moj lipi sin Josica« — reče on poluglasno i uspravi se, kao da će ustati. Pošao bi odmah k njemu, uzeo bukvić u ruke, stao pred njim i rekao mu: »Nude, 'ajdučino: kako to bi s jadnom Čulom?! Ispovidaj se, a vidiš li mi pričestila u ruci?!« Opet se nagne na bukvu. Ne će ići. Ne, ne. Još su to ipak samo neodređeni naleti nejasnih misli. Ne može se on na to odlučiti. Samo se igra sa svojom dušom i živcima kao mačka s mišem. Neka to ostane barem do podne. Poslije će već vidjeti.

Priklopi oči i vidje Aneru u vilinskoj košulji. Žensko je čudna stvar. Kraj hiljada i hiljada lijepih, izazovnih i spremnih na sve, prođeš, da ih ni ne vidiš, a kamoli da bi što osjetio prema njima. I kraj jedne prođeš stotinu puta kao kraj drveta, a stotinu i prvi put izdrečiš oči i poludiš za njom, kao da je jedino žensko na svijetu, a u tebi upaljeni đavo. Eto, on je vidio ono, što je sinu pripovijedao. I cure su bile kao smišljene, ne mogu biti nego onake i — valja priznati, a on je to dobro vidio — sve pružale k njemu ruke i svijale se i previjale u onoj svojoj golotinji, kao da ništa drugo na svijetu ne žele, nego da njemu i baš njemu rode malog Ličanina. A on — ne bi vjerovali, ali je živa istina: on sjedi i pljucka oko

sebe, a sjedi kao drvo. One se muče, crkoše za njim, a on se smješka i ruga se. I skoro se i osramotio — a kakva su gospoda, bila bi mu sigurno i zamjerila — jer je pomislio: »E, puste trke i cike, da vas take vidi moj ćaća Vidurina, pa da mu je što vagirića u ruci!« — i skoro prasnuo u grohotan smijeh.

Eto, tamo je on to mogao — kad su mu se, velim vam, sve nudile kao slijepe! — i vrag bi bio znao u onoj pustoj gradurini, da je tamo nekakva lička ljudeskara, Blažić Vidurinov, imao posla sa curama?! Da što, nego mogao, al mu nije ni na um palo, nego im se još i rugao i sve čudio, što tu nema »policmana«, da ureduje. Al, da: ima posla na ulicama. Pazi, da ne bi tko prešao preko ulice, dok on milostivo ne dopusti te pošten čovjek ne smije ni ići, kako hoće, a ove tu mogu i gole, i još ih puste u taku kuću i obaspu svijetlima i cvijećem i svakim vragovima. Na to je on mislio, kad ih je gledao, a ne na ljepotu njihova ženstva. I kako onda, tako i danas. Nikad se nije nijedne ni sjetio, a kamoli, da bi ih poželio. Više bi mislio na policiju nego na njih. A onda je on bio još momak kao napeta puška. Pa ipak ništa ni taj put ni toliko drugih puta, kada je koješta vidio.

I Aneru je on viđao svaki dan, a bila već cura bez premice. I on ništa. Prolazio kao kraj sestre ili kćeri i šalio se s njome kao sa djetetom. A najednom — puče u njega vrag i bi svršeno.

— Da barem vaik ne mislim na vraga — reče skoro glasno, spusti se posve na debelu naslagu mahovine i metne ruku pod glavu, da mu bude udobnije. I to je čudnovato: Progone ga te misli dan i noć, otkad se je udala za njegova sina. S početka, iza te nesreće, koja ga je udarila, mislio je na nju, ali ne ni često, a kamoli vazda. Dalo se je podnositi. Nikad nije ništa učinio, čime bi se izdao i pred njom samom. Ništa. Sada je udarilo kao prokletstvo i— ako ga ne popusti — ili će poluditi ili će učiniti kakovu nesreću. To je gotovo. I ovako propada. On osjeća na sebi, da je svaki dan tromiji, slabiji, bez prave volje za bilo što, ne jede, ne spava, ne miruje i ne radi. Ne radi ništa. To je došlo radi toga, što ju je Mića doveo u kuću, no njega ne progoni više Mića i njegovi posli. Oženio se preko ćaćine volje, ćaća ga istjerao, on na ćaćinu zemljištu načinio kolibicu, ćaća ga hoće ispisati iz

zadruge — i druge stvari. Sve je to krupno, al je sve leglo pred Anerom. Sada je ona svagdje i ona je sve.

— Da je meni, ka' što mi nije — govorio je poluglasno — zna' bi ja, kako bi... Sve bi pušta', a nju za ruku, pa u svit. Al, da — una ne bi tila. Ja bi' unda za britvu i zakla' je ka' pivca... Al da... Moga' bi je nama' zaklati, pa da svrši... Lipo: ujtiti je za peleše, pa unda... puste sriće i veselja... vrag te na me namirije i metnije te u moj mozak... Uprav te j' metnije... il si sama nikla ka' gloginja...

Dugo je sjedio. Možda je i spavao, al nije siguran. Spava i kad ne spava, a ne spava ni onda, kada spava. Vazda je u jednakom bunilu. Pogleda na sunce: podne već prošlo. Joso je već sigurno nasjekao i utrpao, pa bi sada mogli i kući, al — zašto je danas pošao u planinu?! Da doveze pasjaka? Da tu prolještkari na stoljetnoj mahovini?! To je strašno. Ne može to više tako. Nije on kakav gospodin, pa da mu je do toga. Pošten čovjek ne može tako. Može, ali ne može dugo.

Zašto je išao u planinu? Kako mu je došla ta misao u glavu?! Kako? To ni sam ne zna. Ona — ta misao ga je probudila. Nešto mu je u snu reklo: »Uzmi unog 'ajduka, odvedi ga u goru i — svršeno. Znaš i sam, kako ćeš.« Tako je bilo, a on odmah ustao, upravo skočio još sanen i — u planinu. Joso ide s njim kao janje... Kao što je Galinić išao s njim... To mu se je svidjelo, pa se nasmije i ponovi: »Ovako j' kukavni Galinić iša' š njim, ka' un sa mnom, pa kad su odmašili u Glavicu, uze za britvu i Galinića po vratu. 'Est 'ajduk... Al, kako bilo da bilo, dobro j' učinije. Mudrijaški. — Čulu ću — veli — doveče, da me 'ko ne vidi, a un i š Čulom u Glavicu... A ti, ćaća, pivaj... E, zapiva'ću ja tebi... Zapiva' bi ja tebi, da nije Boga... E, da. 'Est un dobar, ali jope' — dočeka te na vratnici, kad se gori popneš, pa veli: — Nude, 'rankane, kako j' uno bilo, kad si Josu odveje u planinu?... A, eto, Svemogući, što ću Ti reći, kad sve znaš. 'Ajdučki sin, pa me izvara'... A i nije baš 'ajdučki sin. Od poštena j' oca i od matere — kako ću ti reći: 'est una ka' blunasta, al jope' — ne gledaj na nju. Dobro j' rađala i dicu dojila ka' iz bunara, pa joj oprosti... Al odo' ja daleko. To toliko samo, o unoj mojoj. A što ću Ti reći za Josu?! Kad si ga sla' na svit, vidije si, komu ga šalješ i pošto ga šalješ. Sad, ako ćemo pravo i

pošteno: ja sam, ka' re'ćemo, priprost težak i graničar i ne znam mnogo, al si Ti zna', pa što ga posla meni za napast?! Moga' si dati, da ga rodi koja druga, a ne una moja 'rđa, i ništa unda ovog ne bi bilo, nit bi Ti sad tu mene zaustavije, man me lipo pušta u raj, koji sam i zaslužije...

... Lako j' s dragim Bogom, slava Mu i dika, al što 'š, kad dođu ovi tu — anđeli čuvari? Ja znam, da bi se mam na me sumnjalo. Svi bi unda skočili: »Blažić ovaki, Blažić unaki.« I Anđuša. I una bi na me, čim bi vidila, da su mi metnuli gospodske narukvice oko ruku i da ne mogu davati brašna. Svi bi na me ka' zlogodine, a džandari povr' svi'. I ne bi se iskopa'... Ne bi.

Ustade i tek sada pomisli, kuda bi. K Josi još ne će. Pođe naprijed, tako, da vidi, kako je tu, ima li još što osim bukava. Išao je žurno i razgledavao okolinu. Daleko nije vidio, jer je svuda oko njega bila velika, gusta šuma. Već je pomislio, da će biti bolje, da se vrati, kad opazi golemu stijenu. Poveseli se, upravo se poveseli, i pođe žurno k njoj... E, ako je tamo iza nje jama, puna šaka brade! Popne se, da pogleda, a njemu se smrče pred očima i — da brzo ne ustuknu, bio bi se sigurno strmoglavio. Sađe i obiđe je nadesno, da vidi s te strane. Krasna provalija. Možda dvjesta i više metara. Da ptica pane, razmrskala bi se o one puste litice na dnu.

Najkraćim putem pođe žurno k Josi.

— 'Esi li, 'rankane?! — upita ga veselo, kad vidje, da je voz već ukrcan i uvezan. A pravi voz. Vidi se, da je izišao iz muških šaka.

— Evo, ćakane — odgovori momak zadovoljno. — Već sam i užina'. 'Ajde ti isti... A, 'esi li što naša'?

— Ka' smišljeno — reče on. — Ovaj, nisam baš bukve ni bira', jer i' ima dosta, al sam naša' 'ednu tisu, da će biti bukara za pet sela. 'Ajmo je odsići i doniti.

— Ti si, ćakane, susta', pa sidi i upočivaj, a ja iđem sam po nju. Ja ću nju naći.

— Susta' ja, pa da upočivam? — priupita ga Blažić i zagleda se u njega. — I tebi, 'rankane, mene ža'?!

— Bog s tobom, moj ćakane, kako divaniš?! — odgovori Joso s mnogo iznenađenja i topline. — Pa, eto si već niko vrime kun da si izvađen iz zemlje.

— I tebi mene ža'?!

— Ne rugaj se, ćakane, sa mnom.

— Ne šalim se, očiju mi moji'! — odgovori mu on veoma ozbiljno i zagleda se ponovo u njega, a onda nastavi: — Al, sve'dno! Iđemo po tisu.

Joso se ponovno ponudi, da će sam, no kad Blažić nije htio poslušati, pođu. Išli su žurno, koliko se po mahovini moglo žurno ići, jer su se sklizali kao po ledu.

— Tisovina je ritko drvo — reče Blažić. — Nema i' u cilom Velebitu, morda, nego nikoliko...

— 'E l' još daleko? — upita Joso.

— Kad se po ovo iđe, unda nije nikad daleko. Meni se čini, 'rankane, da j' i priblizu.

Dugo su išli: Joso naprijed, obačajući se na držalicu od sjekire, a Blažić za njim.

— Bome, ovo daleko, ćakane — opet se javi Joso. — Nego, evo tibi sikira, da se ti podbačaš. Meni je lakše, neg tebi.

Blažića zateče ta ponuda... Ide pred njim ovakim i još mu nudi sjekiru. Vidi se, da je još dijete... Ne misli. A ti, ovako: tešeš, pa — kvrc. Ne misli un, da bi njegov ćakan... Da vidimo, bi li un:

— Ne, ne, 'rankane. Neka sikire u tebe. Ja sam vištiji, pa se manje skližem. Nego, propušti mene naprid, a ti 'ajde za mnom. Ja ću bolje pogoditi neg ti... Pa, da vidimo, kako 'š ti za mnom...

S neobičnom je lakoćom pomišljao na to, da bi ga sada sin mogao — kvrcnuti sjekirom po vratu. Ta je misao bila njemu tako neznatna, kao da bi urezao vrbov prutić. I nije se bojao, no ta sigurnost nije dolazila otuda, što bi vjerovao, da to sin ne će učiniti — o tome uopće nije pomišljao — već što tome jednostavno nije taj čas podavao nikakove važnosti. Eto: stavio ga na kušnju, da vidi, kako osjeća prema ocu, da li bi ga se htio riješiti. Ako ga kvrcne po glavi — vidi se, da je pravi hajduk, i da je Blažić dobro odumio, samo što je propustio sina, da sjekirom ide za njim, a on — kvrc. Nije razmišljao, da li hoće ili ne će Joso to učiniti. Vidjet će već. Nije pomislio ni to, da bi ga opet trebao propustiti naprijed i tako izbjeći kušnji i opasnosti. Ne ništa. Vidjet ćemo, što hajduk misli...

— Samo se 'ednom u životu tisa siče — reče kao sam za sebe.

— Kako, ćakane, samo 'ednom?

— E, e. Samo 'ednom. Usičeš je i — gotovo.

— E. A drugi put drugu.

— Nema više vrimena, 'rankane, za drugu.

Joso ga nije razumio i poboja se, da opet govori tako koješta, kao da nije pri sebi.

Blažić je namjerice išao dalje lagano, samo da mu Joso bude blizu... Tako — mislio je — ako 'oće, samo pruži ruku i sikira već sidi u kosiricami kao na siru... Gdjekada je malko nagnuo i nakrenuo glavu nastranu, da vidi, da li se Joso sprema, te mu je bilo skoro krivo, kad je svaki put vidio, da se njome štapa, boreći se s opancima i mahovinom. — Sad — pomisli — il baš ne misli na to il se, ka' pametan momak, boji džandara...

Kad su bili blizu pećine, Blažić se veoma požuri, i odlučno zovne sina:

— Dođide brzo! Vidi'ćeš ništo — s pomoći Božijom.

— Ne, ćakane, tamo! — povikne Joso uplašeno i poleti da ga uhvati. — To j' brezdanka. Poznam ja to.

Blažić se je u prvi čas, kad ga je pozvao, da dođe, okrenuo k njemu i ledeno mu se smiješio. Već je bilo gotovo! Kad opazi uplašeno Josino lice, povrati se dva koraka k njemu, zagleda mu se oštro u oči, čas pošuti, a onda ga upita:

— I tako se ti bojiš za mene?!

— Kako ne bi, moj ćakane?!

— A znaš li ti, da ja nisam dobar i... tako, da sam svakakav? — pitao je istom težinom glasa.

— Meni si dobar — odgovori momak, smiješeći se. — Moj si ćaća i ne bi te da' za cilo selo.

— I glavu bi izgubije za mene?!

— Bi' stotinu, da i' imam.

— E, moj 'rankane! — reče tiše i sjede na kamen tako naglo i nekako s visoka, kao da se je srušio. Podboči glavu rukama i duboko odahne.

— Reka' sam ja, ćakane, da si ti susta' i da ne iđeš.

— Tako mi je sada ništo palo na srce, pa sam uprav susta' — odgovori mu posve tiho.

— A 'di je to? Ja ću sam otići, a ti me tu čekaj.

— Ne, ne, Josica. Gotovo j' sada.

— Što j' gotovo, kad još nismo ni došli do tise?

— Pridomislije sam se. Neka je, pa ćemo viditi do zime.

IX.

Crkva je bila dupkom puna naroda. Blažić je sjedio u klupi između Lukana i nekog Župana. Sva tri su drijemali. Pred njima je u klupi Petrina Ivić hrkao kao da pili drva, te ga je njegov susjed s lijeve strane, Josica Šulentić, svaki čas gurkao pod rebra, a Petrina se trzao, krstio se i uzdisao, kao u najdubljoj molitvi:

— O lipa moja Blažena Gospe, pomoćnice i zagovornice naša.

No jedva bi izgovorio svoj stalni uzdah, već bi ponovno i glavu oborio. Blažić je to vidio i promatrao, pa se smijuljio, dok i njega oči ne izdadoše. Kako je Josica budio Petrinu šakom, tako je Blažića budio Petrina hrkanjem. Kad bi se prenuo, bacio bi letimičan pogled oko sebe, e da bi uhvatio čiji pogled. Nije to radi spavanja. Svi su oni mrtvi od umora, pa tu nema zamjerke. Njega pogledi zanimaju s drugoga razloga. Prve dvije nedjelje iza događaja s Mićom nije uopće htio ići u crkvu, da se ne izvrgava raspravama, a možda i psovkama, a i župnika se bojao, jer je znao, da ne propušta ni jednog važnijeg događaja u plovaniji, a da ga ne pretrese u propovijedi. Blažića je to uvijek ljutilo i prigovarao je, no pritom je vazda mislio na sebe: — Vrag ne spava, a čovik je slab. Desi se. I sad — nije ti dosta džandara, nego eto ti i popa svr' tebe ka' pivca. — Eto, s toga je to njega ljutilo i s toga prve dvije nedjelje nije ni došao, da čuje, hoće li što biti.

Svaki je put potanko ispitivao i Mandu i djecu, što je plovan propovijedao, ko — tobože, da i on zna, i ako nije bio kod svete mise. Bio je zadovoljan, kad je čuo, da ga ne dira, i treće nedjelje odluči, da svakako ide. I on je kršćanin, a zna svoje dužnosti, pa ne može drugačije. Mora ići. Namjerice je

došao, kad je već treći put zvonilo i kad je već sav narod bio u crkvi, a njegovo se mjesto i tako znade. Na njega će drugi sjesti, kad se baš već sigurno vidi, da ne će doći. Inače ga čeka. Progurao se između ljudi, ne gledajući ni u koga. Najzad — čovjek nije u crkvi, da razgovara, pa ne treba nikoga ni gledati, a kad iziđu iz crkve, već će vidjeti, kako će.

Narod se nešto uskomeša, zazvoniše dukati na curama, a Blaž se prene i podigne glavu. Župnik se penje na propovjedaonicu. Blaž je upiljio pogled u njega, samo da ne bi opet zaspao i odmah uhvati plovanov pogled. I on je upiljio u njega i vidi se, da je nešto naoštren. Pod Blažićem se naglo ugrije klupa. Počne se mjestoliti. Ružno mu, kakogod okrene. — Bi'će salaukovine! — pomisli on, primijetivši, da plovan nikako ne skida pogleda s njega. Jedva je čekao, da već jednom počne govoriti, pa — sad, kako bilo da bilo. Možda i ne će psovati. A možda će psovati Miću, što ne sluša svojih roditelja. Baci oko na kor, gdje je Mića uvijek stajao — uvijek dosad — među momcima. Nema ga. Sad ili ga nema u crkvi ili više nije među momcima, jer se tobože oženio. Vrteći se i tražeći sebi mjesto, ko slučajno baci pogled prema vratima. Nema ga ni tamo. Onda pogleda prema sakristiji. Ne opazi ga ni tamo.

— 'E l' Mića u crkvi? — šane Lukanu.

Lukan se prene, pogleda ga malo u čudu ili kao da se je prepao, pa šane i on njemu:

— 'E l' ja, prijašine?!

— Pitam, 'esi li vidije Miću? Ne vidim ga.

— 'Est doša'. Doša' j' sa mnom.

Plovan je međutim počeo tumačiti evanđelje. Govorio je jasno, odmjereno, pučki, te su ga svi izvrsno razumjeli i svi ga rado slušali osim onoga, kojega bi slučajno uzeo na rovaš. Blažiću odlahne, kad vidje, da više ne gleda u njega. Pa da: ima i drugih ljudi. Zašto bi baš samo u njega upiljio kao mačka u slaninu?! Lijepo je govorio i Blažić mu je odobravao svaku riječ. Spomenu djecu i roditelje, ženidbu i udaju. Blažić se stuli i sav nestade u odijelu... Eto ga — pomisli: — Sad će po Aneri, što je nevinčana otišla ka' ciganka. — Osjeti u svojoj duši, da će mu biti veoma žao, ako je bude ružno psovao. Ipak je ona poštena žena. Nitko u to ne smije dirati. A otišla nevjenčana — jest, pa eto. Prilike nesretne. Da se ono nije

desilo s Blažićem na njivi — čulo bi se, kakove bi svatove bila Anera imala. Al eto. Desilo se drugačije, i ona nije kriva. Ljutit će ga, ako nju bude psovao. Miću — e, to j' drugi račun. Njega može, kolko hoće, a i treba ga dobro navoštiti. Nek zapamti, kad svog ćakana nije htio slušati.

Tako je on nagađao, kuda će plovan udariti, kad li ti moj plovan opet upiljio pogled u njega, pa još upre i rukom prema njemu i vikne:

— Teško roditelju, koji upropašćuje svoju dicu svojom nepromišljenošću i svojom tvrdoglavošću. Dica unda pogriše, ali je on odgovoran i prid Svemogućim i prid ljudima, jer i' je na gri nagna'.

Blažić je bio sav u vodi, a u njemu bijes uzavreo. Nije mu, što on govori — neka govori: to mu je i dužnost — al mu je, što slušaju toliki ljudi, a svi znadu, o komu govori. Kako ne bi znali?! A on će još, sigurno, otvoreno reći.

Što dalje, to gore, a njemu već cijela crkva pretijesna, te bi najradije pobjegao. Ali kako pobjeći kroz toliki narod?! Onda bi istom nastala na njega vika i graja, te bi ga osuđivali i oni, koji možda još sada dobro misle o njemu. Treba izdržati. Stisnuo je zube i, na svu silu, skupivši svu svoju snagu — gledao je u plovana, kao da će mu reći: — Laganije de, laganije. Nije ti baš svaka na mistu. — Al naravno: ne reče ništa, jer, eto, i to mu je zakon: on te može i opsovati s propovjedaonice, a ti ne smiješ glasno ni progovoriti, jer činiš svetogrđe.

Kad je na njega navalio i drvlje i kamenje — al mu ipak ne spomenu imena — onda se povrati na ono dvoje, da ih još ko pomiluje, kaže im »dica« i samo, da im ne da svakom jabuku od milošte. Veli:

— Dica su pogrišila, kad i' je na to nagna' nesritni otac — uprav je tako rekao »nagna' i' nesritni otac«, a Blažić otpuhne, da mu je sve vatra sijevala iz nosnica. »Nagna' i' nesritni otac«, a četvrta zapovid Božija, plovane?! 'Di ti ta ostade?! — Plovan je nastavljao: — Kako su dica bila daleko i od same pomisli, da prestupe crkvene zapovidi, vidi se najbolje po tome, što s pomoću Božijom i velikom milošću Svevišnjega odma' ispravljaju svoj gri, kako ćete nama' čuti.

Blažiću stadoše oči u glavi: — Što uni ispravljaju? Kako uni mogu što ispraviti brez moje privole, osim da se raziđu?!

Al to j' sada kasno. Kasno! Gotovo j' već sve, a na moju će se privolu za vinčanje načekati, dok sam ja živ.

Kad je plovan svršio, Blažić duboko odahne, a oko srca mu obruč popusti i prsa se laganije podigoše. — Dobro — mislio je — sad si ti gotov, a kad izađem prid crikvu, unda će trista drugi' nastaviti... Odluči, da će odmah okrenuti lijevo prema groblju, pa preko njiva kući, da tako izbjegne svaki doticaj, al ako ga tko ustavi? Ne će. Reći će, da mu se žuri. — Iđe kućama Vrbanovim. Nikolici ili Pautu ili komu bilo. — Nego, vide, vide: reče, da su ispravili i da ćemo čuti, a ne reče ništa?!

Još nije bio ni svršio misli, kad plovan poče iz nekakove svoje bilježnice čitati napovijedi: Taj i taj, sin tog i tog, uzimlje tu i tu...

Blažiću se opet začepiše piske u grlu, zastade mu dah i srce poče udarati, kao da je pomahnitalo.

— 'Est to — pomisli — moga mi svetoga Blaža! Ništa man to. Al kako?!

I doista! Plovan je čitao: »Mile (taj i taj), sin Blažev i Mandin, uzimlje za zakonitu ženu Anu (tu i tu), kćer pokojne Ike i pokojnog Marka. Napovidaju se prvi put. Ako 'ko znade među njima kakovu ženidbenu zapriku, dužan je to prijaviti pod smrtni gri.«

— A ja?! A moja privola?! — reče Blažić poluglasno, htjede da će ustati, no Lukan ga uhvati i zaustavi, šapćući mu ljutito:

— Muči, ne ubije te Bog!

Blažić zaslijepi i pane na klupu, a na njega se sruši i crkveni krov i propovjedaonica i plovan i sav taj narod — sve to pade na njega i pritište ga kao planina. Došlo mu je, da viče, da jauče, da zove, no samo je stenjao i neprestano ponavljao:

— A moja privola?

— Muči! — mirio ga je Lukan. — Mića je punolitan i ne triba ničije privole.

— Ne, ne. To nije tako. Ja ne dam, pa ne dam — govorio je toliko glasno, da su se svi oko njega zgledavali kao na čudo.

Plovan je nastavio misu, no Blažić je više nije ni slušao ni čuo. Kad se nije usudio da izađe, stisnuo je šake, metnuo

ih na klupu, naslonio na njih bradu i, polegnuvši tako, tupo zurio preda se.

Već je bio skoro cijeli narod izišao iz crkve, kad ga gurne Lukan i pozove, da idu i oni. On nije ni primijetio, da je misa gotova i da narod izlazi, ustane, zagleda se u svetoga Roka, pa prošapće:

— Čast Bogu i svetome Roku i svetoj crkvi, al kad me jope' vidiš u njoj, unda slobodno misli, da sam ja moja žena i načini mi, što se sa ženami radi!

— 'Ajmo! — požurivao je Lukan.

— Molim te, prijašine — reče mu Blažić, izišavši iz klupe — ja ne mogu tom ajinu na oči, jer bi se pobili, pa ti otiđi i reci mu, da ja prijavljujem zapriku, što ne dam, da se vinčaju, a ja sam ćaća, to j' moja prava.

— Nemoj tako, prijašine, pa da i 'est tvoja prava ka' nije. Grijota j' to. Pušti dicu i daj im svoj blagoslov.

— Sad ti njemu tako reci, a unda ćemo ja i ti ljudikati kod kuće — reče mu već mnogo mirnije. — Čuj mam k njemu i reci mu, ako pita, da sam ja već otiša' kući, ka' ću i otići.

Išao je naglo, samo da što prije izmakne opasnosti, da ga tko ustavi i započne razgovor. Nema ništa ni s kim razgovarati. Eno im Miće. On je njihov, s njim svi drže, pa neka s njime i divane. A eno im sada i plovana.

Plovan, plovan... Taj njemu pušta vodu u opanak prid onolikim narodom. Ni pet, ni šest, nego ka' iz štuca: »Nagna' i' nesritni otac«... A to j' on, Blažić pokojnog Vidurine — to je on taj »nesritni otac«. Ako ništa nije pogodio, to jest »nesritni otac«. On je, doista, bio nesretan, što mu je Bog dao takovu djecu, koja ga ne slušaju. To mu je bilo jasno i u tome se je slagao s plovanom, no inače on nije ćutio u svojoj duši ni sreće ni nesreće, kao da ti osjećaji ne postoje. On je tu na svijetu i mora živjeti, jer ga je Bog poslao. Tko drugi nego Bog?! Dakle: treba živjeti, a drugo je sve sporedno, pa da Bog nije stvorio i oružnike, on bi i te kako znao živjeti. Al, eto: ne možeš se od gadova ni nakašljati, kako bi htio. To ga smeta, no ne muti mu sreće, jer ne zna, da postoji. Samo tako — ko kad remen na brevenecima previše stegneš. Malo te žulja, malo te smeta, pa popustiš gvozdac za jednu rupicu i — opet sve u redu. Žandari su

takav remen, samo ga ti ne možeš po svojoj volji stezati i otpuštati. Eto, tako j' to.

I plovan je takav. On hoće da bude savjest cijele plovanije, pa onda svaki župljanin imade dvije savjesti. Onu svoju, koju smetaju džandari, i onu opću, koja smeta župljane. Da plovan ne reče, da im je on kriv, što su pogriješili, još bi se njih dvojica i mogli razgovarati. Ima plovan pravo u neku ruku. Ne bi se potpuno složili, ali bi se već našla neka sredina, no ovako, iza onih njegovih riječi — ne može biti ni spomena o kakvom razgovoru. I kad mu dođe na sveta Tri kralja u kadnju, ili će ga istjerati ili će pobjeći iz kuće. Jedno ili drugo — sad, kako bude, ali se, lje, ne će sastati kod njegova ognjišta. I tako će se oni sada vjenčati... P' unda?! Nek se vinčavaju. Pop će i' uniti u knjige, da'će im sveti sakramenat i — što će još biti?! Ništa, uprav ništa. Ne će se prominiti ni kolko j' crna pod noktom. Nek se vinčavaju. Samo da mi nije ovako prid cilim pukom...

Kod objeda je šutio. Uzeo je nekoliko zalogaja i ostavio žlicu. U ušesima mu je ugodno zvonilo, kad su ga svi nagovarali, a osobito Manda, da jede, no niti ih je poslušao, niti zbog toga promijenio svojega mišljenja o njima. Ne djeluje to na njega. Kad se sjeti, kako je ono s Josom išao sjeći tisu, uprav ga je sram. Vladao se je kao žena, a ne kao čovjek. Nije ono za čovjeka — to je on jasno vidio — no odmah je stupio u parnicu sa Svemogućim. Nije on kriv, što se je raspekmezio, već onaj, koji ga je onako s leđa uhvatio Josinim riječima. Josi je ono došlo od Boga — od koga bi drugoga?! Onda ga je Svemogući sam, svojom rukom, kroz Josine riječi, uhvatio ravno za srce, malko ga poškakljao, malko ga umerao i onda — sad se ti, Blažiću, za to srami. — Sad se nije uleknuo pod njihovim riječima: »I, ćakane«. — »Uzmi još malko, ćakane«. »Ne ubijaj se, moj Blažu, moj po Bogu brate, man...« — Ništa je to njemu bilo, što su oni govorili. Eto: — nije bio Bog u njihovim riječima i zato ih nije ni poslušao. To je jasno kao dan.

Očekivao je, da će ga tkogod, zakučasto i uvijeno — bocnuti i ujesti, a da ipak otvoreno ne izazove — tako samo, spomenuti propovijed. No nitko o tome ni zuba ne obijeli. Da je koje što reklo, onda bi on njima bio održao propo-

vijed. A on to zna bolje nego itko drugi, samo kad hoće. O njegovim se zdravicama pripovijeda — samo on rijetko govori. Zašto bi on komu lagao ili mu govorio, što misli: Čekaj — vidi'ćeš, što Blažić misli, ako mu naletiš. — Danas bi baš bio želio govoriti. Već je putem, idući iz crkve, sve smislio i složio, kao da je čitao iz knjige, pa samo da je koje spomenulo plovanovu propovijed, bili bi imali što slušati. Bio bi im rekao:

— Dragi moji kršćani! Kad su došli na svit prvi ljudi, unda još nije bilo nikakvi' zakona, osim 'ednoga 'edinog. Ljudi su bili ka' anđeli, pa ipak pogaziše i taj 'edan 'edini zakon, koji je bije od Boga. Uni otad više nisu bili ka' anđeli. Postali su zločesti. Namnožili se, svađali se, tukli se i ubijali. Kain je ubije brata, jer mu se ćaća i mate' nisu bili zamirili, a susjeda nije bilo, nego njegova braća i sestre. Koga bi unda ubije neg brata?! I uni se drugi pobojali za svoje ćiverice, pa brže-bolje — daj skuj i skrpi zakone. Tako postadoše zli zakoni zločesti' ljudi. 'Ko se boji, mora i' držati, jer će ga ubiti, a 'ko se ne boji, kroji svoje zakone, pa ako je jači, unda nji' strpa pod te svoje paligrave. 'Ko ne sluša, un njega lipo »u ime zakona« — pa palivragom kvrc u ćivericu. Neka sada piva. Moj zakon vridi kolk i tvoj. Da su moji stari bili jači, danas bi tu pod Peršincem bije carski dvor, a tamo, 'di je danas, bila bi stara turska gradina il bi goveda bucala.

Tako bi on njima bio rekao svoje mišljenje o zakonima. A tada bi nastavio:

— Ja sam kućni starešina, al mi drugi napraviše zakone za moju zadrugu. Ti zakoni vride kolk i uni, koji su i' pravili. Da nema džandara, vragu, 'ko bi i' drža. Eto: toliko vride i toliko su samo za nas. Zato ja sam pravim zakone svojoj zadruzi, a vi i' morate slušati, jer sam ja jači, pa ako ne ćete, ja ću vas lipo — kvrcnuti. Tu nema spasa. Zakon je zakon. — Plovan je za to tu, da nas spremi sve u raj, pa mi tili ili ne tili. Un to mora raditi, jer je po zakonu uni' jači' za to tu, a i za taj svoj posa' ima svoje zakone. Kada i' mi ne poslušamo, jer, na priliku, imamo svoj drugi zakon, un nas unda lipo tim svojim zakonom — kvrc sa prodikalnice. Sad, eto, čast njemu, dico moja. Ja nisam za nj stvorije svog zakona, jer nije moje dite, nije član moje

zadruge, pa mi nije stalo. Vi se sićate, kako j' uno, kad jave, da dolazi školski nadzornik? Eto: uzletaju se učitelji i plovan i sva ta gospoda, kun da su maniti, pa tu cviće, tu zastave i stvari, a siromašku dicu gonaju po petnest dana — ka' vukovi ovce — dok i' uvižbaju, kako će stajati. To znate. Sad uzmimo, na priliku, da se javi, da dolazi Spasitelj, na pomoć nam bije, da malko prigleda plovana i sve — unako oko njega. Moja duša van iz toga i ništa ja ne velju, al ne znam, ne bi li se plovan sklonije, dok Spasitelj prođe?! Tako, re'ćemo, ko što se pošten i pametan čovik sklone, dok džandari prođu, da im ne smeta na putu. A nije, što bi se boja'. I zašto bi i' se boja'? Morda bi tako načinije i plovan, al moja duša van iz toga. Ja ga ne bi iša' tužiti dragom Spasitelju, što me j' obružije prid onolikim narodom. A nije triba. Un mene po zakonu mora utirati u raj. Dobro. Taki je i moj zakon. Al kad ja pogrišim — a zla mi krv: Kain mi ubi Abela! — jer moraju znati i Miletići i Šulentići i Serdari i Vrkljani i svi drugi, da j' un na meni pribije kolac, dok me j' u raj ugonije?!

— Eto, dragi moji kršćani i draga moja dico, ne ću vam duljiti. I tako mi se rugaju, da sam mudrijaš! Neg samo još ovo: vi ćete meni reći, da ima Božji' zakona, koji su za sve 'ednaki, a ja ću vam kazati: — Evala, dico! Ima i'. Al i svi su ljucki zakoni isti, pa svaki sudac sudi po svoju i kad je gotov, unda uni nesritnjaci oko njeg blanu i krevelje se: »Pravda j' rekla svoju«. Unda ti to iđe na višeg suca. Un sve promini, a jope' uni oko njeg: »Pravda j' progovorila«. — Unda vam to iđe i još dalje, pa uni najviši — nji' sedmerica — i to sruše i vele, da j' pogrišije i prvi i drugi. I sad ti uni izreku svoju, a uni oko nji' zinu: »Pravda j' rekla konačnu rič!« — — 'Est, 'est, jer je više ne gonaju. Eto: i tu vam je isti zakon, a trostruka pravda, kad joj dalje ne dadu. Mogla bi biti i stostruka. — Plovanova j' pravda drukčija, a moja drukčija. Tako da znate...

Misli su mu letjele munjevitom brzinom, te je pogledao na sva pitanja, koja su se tu sada ticala njega i njegovih prilika. Svagdje je imao svoje posebno stanovište, no nije se ni grizao ni mnogo ljutio. Rezao je po svojoj duši kao po suhome svinjskom butu. Ništa ga nije boljelo, ništa ga nije vrijeđalo, jer su mu osjećaji samovolje i srdžbe bili toliko

razvijeni, na štetu svih ostalih osjećaja, da su ih skoro posve zagušili. Napose nije osjećao ni znao, što bi mu to bila savjest, ako nije strah pred vragom i oružnikom, a pogotovo — pred oružnikom, jer se on ne boji ni svetoga Krsta ni blagoslovljene vode.

Nije bio vrlo ljut, no osjećao je u cijelom tijelu nekakovu vatru i slabinu, pa se uznemirio na stolcu.

— Uprav tebi ništo nije sve trave — reče mu Manda. — Moga' bi malko prileći.

— Nije mi ništa — odgovori on, trgnuvši se iz svojih misli. — Ovako — ja mislim i sanatam, pa bi čovik reka', da sam i bolestan, a nisam. Ništa mi nije. Što bi mene moglo zaboliti?

— Vidi ti se na očima.

— Vidi mi se, da nisam spava', al da drugi toliko ne spava, već bi mu i oči iscurile. Meni, vidiš, ništa... Oti'ću pogledati priju Anicu.

— E, to j' dobro. Vaik pita za tebe.

Nije on poželio prije kao ni drugog nikoga što nikad ne poželi. Bio je dugo u Americi, pa ne poželi ni oca ni majke ni žene ni djece. A što to znači — poželjeti? Kad od njih ništa ne treba, zašto bi ih želio?! Nije on Anice poželio. I bez nje ima sve, što mu treba. Želi se porazgovoriti s Lukanom, jer ga treba: treba ga, da čuje, što mu je rekao plovan. Eto, to on želi. Kad je Manda digla stolicu i djeca se razišla, on je ustao i stao na kućnim vratima. U glavi mu je šumilo kao iza teškog pijanstva. Još se uvijek nije oporavio od onog lutanja po Velebitu, kad je htio — naći tisu. Svaki mu čas dođe ona pećina pred oči kao kakva neman. Gleda u onu provaliju kao u otvorene zmajske ralje. Nije on nikad vidio zmaja, al su pričali, da je neke godine bio tu u Ojevcu. Djeca su pričala, da su ga i vidjela. On ga nije vidio. Najzad — on zna, da zmajeva više nema, ali ih je bilo, i usta su im bila kao ona bezdanka.

... Golema stijena — tako kao da bi, na priliku, odrezao komad guvna i tamo ga metnuo — pod tom stijenom, pod tom Božjom grdosijom bezdanka i nad njom lijepa tisa. Velika, da je se oči ne mogu nagledati. Velika i debela, da ju je posjeći, pa izrezati, bilo bi bukara cijeloj plovaniji. A kakvih bukara! Dužice crvene kao, na priliku, kako bi vam

rekao?! Tako: crvenkaste kao zrela višnja, a oko njih žuti obruči! Pustih li bukara! Mogle bi stajati na banovu stolu! I ta tisa baš nad bezdankom. Kao da je izrasla iz one stijene. I jest baš na rubu stijene, nad provalijom. Za najdonju se granu drži objeručke Joso. Noge mu vise nad bezdankom. Trza se, lomata, udara i maše nogama. Eno, sad će ruke popustiti i on — kvrc u bezdanku. Lomata, boji se i viče u sav glas: »Ne, ćakane, tamo! To je bezdanka!« ...

Trže se.

Poslije objeda su i Lukan i Ducina i Baruša sjedjeli uz Anicu. Malo poslije su došli Zekan i Mara, a ubrzo iza njih Makić i njegova Jela. Njega su oženili nekako kad i Ducinu i već ima dvoje djece. Čavrljali su s Anicom. I ona je sjedjela, ali još uvijek u krevetu. Baruša je postrance sjedjela i kradom brisala suze. Žao joj je, što je plovan morao onako govoriti. A morao je, kad ćaća jest onaki. Govorio je pravu i čistu istinu, kao da je tu s njima bio i sve vidio na svoje oči. Plovan je to morao onako.

Zekan i Lukan su se dogovarali, gdje će posijati ozimicu. I sad oni rade sve dogovorno, kao da se nijesu podijelili. Žene su pako govorile o konoplji. Oko nje je mnogo posla. Milina je pogledati pravo domaće ubijeljeno platno, pa onako izvezeno na lijepoj djevojci ili momku, ali koliko je žuljeva, znoja i dugih večeri od konopljina sjemena na njivi, preko stupe, grebeni, preslice i tare, pa do te divne košulje!

Ljudi su govorili za sebe, žene za sebe, i jedni i drugi glasno, ne pazeći na druge i ne slušajući, što oni govore. I nijesu se smetali. Već su na to naučeni. Svaki viče, da nadviče one druge.

— Ima li 'ko u kući?! — ču se Blažićev glas s kućnoga praga. To je ono, što je u gradu kucanje i najavljivanje posjetnika.

— Napriduj, napriduj! — ozovne se Lukan, ustane i pođe pred njega. Svi se uskomešaše i užurbaše, nastojeći, da ga prime što ljepše. Smiješili su mu se, a i on je navukao na lice svoj uobičajeni smiješak.

— Dobro j', prijo, kad se ti već tako lipo smiješ! — reče Anici i ljubazno je potapša po ramenu. Pod prstima je

osjetio gole kosti. — Dobro, dobro, 'rankane. I čudno si se oporavila.

Sa svakim je po koju progovorio osim s Barušom, koja se je držala po strani. A ona mu je kći, pa ni ne bi bilo lijepo, da njoj posvećuje osobitu pažnju. Ona je sada tu mlâda, pa na njega ne spada, da se za nju brine. Ne bi bilo lijepo, jer bi se činilo, kao da se miješa u tuđe poslove. I ostali tako misle, jer tako misle svi, pa onda i oni nastoje sa svoje strane da pokažu njemu, kako na nju paze i kako su zadovoljni. Tako je svima tim mladim Barušama.

— Vas druge i ne pitam, kako ste? — reče i baci pogled po ostalima.

— Sve dobro — odgovori mu Lukan — samo mi mlada ne valja. Nije ni za na vatri izgoriti. I psuje me i neća se i ne moreš je jutrom izagnati iz slame.

Blažić se je zadovoljno smiješio, slušajući te hvale, pa joj i on reče isto tako šaljivo:

— Ne sramoti de me još i ti, Baruša!

— Rugajte se vi samo, rugajte sa mnom — odgovori ona, te se i ona — po dužnosti! — nasmiješi.

Blažiću je drago, što su s njome zadovoljni, al da i nijesu, na njega to više ne spada: doista mu je bilo prilično svejedno. Eto — nek je dobra, da još i s te strane ne čuje tužbe i žalbe, al da je i drukčije, njegova bi vatra i dalje gorjela kao i dosada i Opsenica bi uvirala u Ponore.

Ukućani su osjećali, da moraju paziti, što govore, jer nijesu htjeli da ga ozlojede. Moraju se držati, kao da se u njegovoj kući uopće nije ništa dogodilo. A to njima nije ni teško, jer su već naučeni s Barušom. Ipak joj je otac, pa kakav bio. Zekan opet počeo o oranju i sjetvi, no Blažić ne prihvati. Skliznu, kao da ga ne zanima. Lukam spomenu, da bi morao u planinu po drva.

— Naša' sam lipu tisu — reče Blažić tako nepromišljeno i nenadano, da se je sam začudio, kako mu to izleti iz usta, no da prikrije zabunu, poče opisivati, gdje ju je našao. Pripovijedao je tako, da ni Lukan ni Zekan ne razumješe, gdje bi to ona mogla biti, a vrlo su vješti Velebitu.

— Morda ću je do zime osići! — reče on.

— Ako je 'ko prije ne osiče?!

— Da Bog da! — reče on, oborivši pogled, no odmah ga diže, baci na Lukana, nasmiješi se i dometne: — Bojim se, da ne će!

— Pa, veliš, prijašine: »Bojim se?!« — reče Zekan i podrugljivo se nasmije: — Ka': daleko j', i muka dok je izneseš, a lugar ne spava, pa ako 'ko nađe, neka nosi?!

Blažić je slijedio svoje misli:

— Već sam bije zama'nije sikirom, a unda mi ni'ko ustavi ruku i veli: »Čekaj, pobro! Morda ti nije suđena!« Hehehehe... »Morda ti nije suđena!«... Ako mi je suđena, ne vali mi. 'E l' ovako?!

— Odsika' bi' ja nju bije! — reče Lukan.

— 'E l' ti? Ti bi nju obaša' stotinu puta i razgledava' bi je, kun da ti je u vrtlu, i prije bi se nad njom rasplaka' neg bi je usika'. Lipota j' to, moj brate. Man oči, koje bi je gledale!

— Neka je, neka lipa. Sve'dno bi' ja nju usika'.

— Ako mi je suđena, ne vali mi. 'E l' nu, prijo?! — obrati se Anici. — 'Este čuli danas, kako me plovan izdeka, kun da me j' zateka' u zelju?! Suđeno mi, pa što ću?!

Svi se zgledaše, no naglo u istom trenu odvrnuše poglede, da on ne opazi njihova iznenađenja. Nije nitko očekivao, da će to spomenuti, a da nitko između njih nije načeo toga pitanja, to je posve naravno.

— Suđenom se ne uteče — nastavljao je smiješeći se i uporno gledajući u Anicu. Njoj je bilo neugodno, jer je osjetila dužnošću, da mu štogod reče, a nije smogla nijedne riječi.

— A da, man tako — prijeđe joj samo preko zuba.

— Evo i ovo s Mićom i Anerom — govorio je lagano i posve mirno. — Svoji smo i među sobom, pa moremo divaniti. Eto: suđeno j', pa ništa drugo. Kun da bi ja nji' bije istira', da nije suđeno! I ne mogu im dati svoga blagoslova.

U sobi je vladala grobna tišina i prenapet tajac, koji je drmao i tresao živcima. Miran je bio samo Blažić. Miran i hladan, kao da se to uopće njega ni ne tiče. On je razastro pred sobom nečija odijela i pregledava ih i prosuđuje. To su natikači, to su nazupci, ovo sinjavci, pa kopice, prsluk s poleđinom, to je košulja s vezenim jačicama i grudima. Al, da vam pravo kažem: ovaj vez baš nije iz dobre ruke, a baš maja nije građena, kako Bog zapovijeda. A kad je već tuđa roba

i kad mogu zamjeravati, onda ću vam reći, da ni natikači nisu vezeni desnom rukom. — Eto tako on to mirno pregledava, prebacuje i važe svojim vještim okom.

— Nego, prijašine, ne upita' te — reče Lukanu — divani li ti s plovanom?

Lukan je i sam kanio govoriti s njime o tome, al ne pred ovolikim narodom. Sve su to ukućani, mogu svi čuti i znati, al je nezgodno, da se on pred njima upušta u te razgovore. No, kad ga je sam izazvao, sada nije bilo drugog izlaza. Morao mu je odgovoriti:

— E, kako ne bi', kad si mi reka'! Divanije sam, divanije.

— Pa što veli?

— A tako... Veli, eto, na priliku, tako... Znaš ti njega.

— E, e. Što veli?

— Veli, na priliku... Znaš, što j' reka' uni: kad ožezi vrcaju po kući, lonci se razbijaju. I tako...

— A nu. 'Est to. Nego, kod moje se neviste ne će razbijati, jer nema ni ožega ni lonca... Neg vidite li vi, kako i ja velim »moja nevista«?! Hehehehe... Po rane, da ne velju moje, čovik se brzo na sve nauči ka' magarac na kolac.

— Ne griši duše, moj prijatelju — reče Anica. — A što ti je man nevista?!

— I prava nevista — dometne Mara.

— I vridna žena — reče Zekan.

— Ne bi je sram bilo, da j' u carskim dvorima, virujte vi meni — govorio je Lukan s neobičnom nježnošću.

— Kraljica! Eto: reka' sam ja, da j' ka' kraljica! — usklikne Blažić, uspravi tijelo, namakne kapu na desno oko i zagleda se kroz prozorčić. Pogled mu je kliznuo preko Briga i Vršine ravno na Alan kao preko tamnog kićenog biljca... Kraljica u vilinskoj košuljici...

— Rugaj se ti — odgovori Lukan — al nema Anere do Anere. I da j' meni Svemogući da' — ka' nije, slava Mu i 'vala i na ovom — stotinu sinova i da j' tu stotinu Anera, sve bi bile moje neviste.

— Hehehe... — nasmije se Blažić u sav glas. — Vidite li vi, ljudi, kakvi ste vi, jer kakav si ti, taki su i drugi?! Za stotinu bi sinova uzeje stotinu Anera, a za jedinjka nisi tije jedine! 'Esi vidije?!

— Pa, da vidiš, prijašine — zaleti se Lukan, da će mu pripovijedati, kako je on to i htio učiniti, no sjeti se, da je tu Baruša i naglo okrene na drugo: — Ja sam ditetu pušta', neka bira, kad mu je Bog bije ostavije, da more birati. I da j' izabra' crnu ciganku, ja mu ne bi' bije reka' ni riči.

— I bije zadovoljan?! — podrugne se Blažić.

— Ne velju, da bi bije zadovoljan, al jope'...

— E, vidiš: tako ni ja nisam zadovoljan.

— Da' bi' im svoj blagoslov — svrši Lukan svoju misao.

— A ja, vidite, ne dam.

— To se ti samo šališ, prijatelju — govorila je Anica, nadajući se, da će ga ipak slomiti. — Ti nji' više ne rastavi. Što Bog sastavi, ljudi ne smiju rastavljati.

— E, to 'est. Ja nji' ne rastavljam. Eno im njijova brloga, pa nek se sastavljaju i rastavljaju, kako im drago.

— I reći ću ti, prijatelju — poče Mara tiše, pa čas zastane i ogleda se po sobi — tu smo sad svi veliki, pa mogu reći: Ja sam je jutros tu vidila. Dobro sam ja njoj zavirila u oči — a una, kukavna, nije ni opazila — pa znaš li, prijatelju, što sam joj vidila u očima?

— Kraljevića! — opali on kao iz puške.

— E... moj prijatelju! Ti se s tim rugaš i neka ti Bog prosti, al una j' u blagoslovljenom stanju.

— Nije sa mnom! — odvali Blažić kao od sante leda, a preko lica mu proleti oblak.

Svi se ubezumiše pod udarcem tih riječi. Žene se u čudu pogledaše, Lukan pocrveni i pogleda oko sebe, kao da traži, čime bi ga, Zekan problijedi kao krpa, čas se zamisli, a onda reče polako, režući svaku riječ napose:

— Tako, moj prijatelju, ne govori pošten čovik o svojoj dici. A ti si pošten, ti si i pametan, čemu kraja nije. Ti si prikoviš pametan, pa ne znam, kakvo je zlo leglo u te?!

— E, to ti je uno, moj vridni Jojo — govorio je i Blažić posve mirno, a na licu mu nije bilo ni traga smiješku: — Leglo j', leglo zlo u mene. I ja znam, koji je to vrag, al ga ne mogu istirati. Ne mogu. Ne boji se ni svetoga Križa ni blagoslovljene vode ni mirišljivoga tamljana. Znam ja to, znam, al, eto, ti si pametan čovik, pa sudi. Znaš, što j' reka' uni: — Iz ove kože i iz ove Like — nikuda.

Svi su nenadano osjetili u sobi tešku zaparu kao usred najžešćeg ljeta. Jedva su disali. Anicu je podbio znoj na čelu, a Mara se okamenila. Baruša tiho i nečujno otide u kuhinju, a Jela odmah za njom. Makić i Ducina se u neprilici pogledaše, pa iziđoše i oni. Tišina, grobni muk, tajac. Blažić je upro dlanove o koljena, oborio glavu i nepomično zurio u vrh desnog opanka. Treskao je glavom, kao da ga je uhvatila ljuta groznica ili kao da nešto povlađuje. Iza duge šutnje reče posve tiho, otežući, ne pomičući se, a treskajući glavom:

— E, braćo moja, kad bi ja njega moga' istirati!... Dušom bi upočinije...

Anica ga je pozorno gledala i osjeti, da je on strašno bijedan i nesretan, pa joj se svrtiše suze u očima i pomisli, kako mu mora nešto reći. Nešto tako — kao djetetu, kad ga istuče, pa poslije i sama uvidi, da mu je previše dala za ono, što je učinilo, pa bi željela ispraviti i udobrovoljiti ga, a ne zna ni sama, kako bi. Ipak je krivo. I zaslužio je batine, samo ne onoliko.

— Eto, moj prijatelju, moli se Bogu i Blaženoj Gospi, da ti uni pomognu — progovorila je ona, jedva se suzdržavajući, da ne zaplače.

Na te se riječi Blažić trže iz misli, uspravi glavu i pogleda Anicu. Opazio joj je suze u dobrim, blagim očima, al ih nije ni osjetio ni razumio.

— Sve Un more, slava Mu i 'vala — reče dosta naglo — al se bojim, da čudesa više ne stvara često. Uritko je posijano to sime, pa kako bi unda koje palo u Liku?!... I molim se ja Bogu. Već mi je bilo dobro, al unda jope' vrag jarne... Nego, prijašine, ti meni ne reče, što ti plovan kaza?!

Opet je govorio mirnije i posljednje riječi skoro poprati sa svojim uobičajenim smiješkom, no u njemu se uledi prije nego li je dospio, da zacakli na očima i odsijevne na obrazima.

— Eto, kad me i jope' pitaš, sad ću ti reći — odgovori Lukan ni osorno ni ljutito, al ni meko, kako on inače običava razgovarati. Tako — poslovno: Kada baš želiš, onda i čuj: — Kaza' mi je to, što nam reče i ti sam: da j' u tebi vrag, potari ga sveti Križ, kad gada uze u usta. To mi je reka'.

— Eto, vidiš, da un zna! — reče Blažić uvjerljivo i nekako, kao da mu je drago, što plovan to zna. — Dobro un

vidi... Al, da! Vraga i un vidi i zna! Pogađa. A dobro j' pogodije, kun da mi je bije u utrobi. Al jope', nije marije unako... A, nu! — — Što još veli?

— A, tako... I veli mi, da j' Mića punolitan, pa ne triba Tvoje privole.

— Na to, vidiš, 'rankane, nisam mislije. Drža' sam, da sam i u tom starešina.

— Ne, ne. Nisi.

— Al 'esam u drugom, pa ćemo viditi — reče odrješito, a otpor se u njemu opet propne na stražnje noge. — Vidi' ćemo, 'ko je jači.

— Privole im tvoje, veli, ne triba, a blagoslov ćeš im već dati.

— Načeka'će se moga blagoslova.

— A da, man dati, moj prijatelju — prihvati Anica. — Kako ne bi da' blagoslova svojoj dici?

— Unda ćeš se lako pomiriti s dragim Bogom — upre i Mara sa svoje strane.

— E, prijo Mare, š njim ne bi' tije živiti u zavadnji!

— Unda se izmiruj, moj prijatelju — požuri Mara.

— Nismo, jadna, međaši, pa da ćemo se pobiti. Lagano! Dobar je Un, slava Mu i dika, a strpljiv...

— Strpljiv, strpljiv, ali do 'ednom — reče Zekan. — Kad ujti za grkljan, ode duša bez pomirbe.

— A ja ću unda na kolina: »Ajme, oprosti. Ne ću nikad više«. — — A i ne ću, kad će biti zadnja. I eto: pomirba gotova.

— Samo ti mudrijaši — korila ga Mara. — Lako ti je mudrijašiti s ljudim. A i tu se, moj prijatelju, blunasta lisica vata samo za 'ednu nogu, a una mudra za obadvi... Sa Svemogućim nema mudrovanja. I grijota j' to, što ti govoriš.

Anicu su njegove riječi ubezumile, te uz najbolju volju više nije mogla da ga nagovara. Jednostavno nije znala, što bi mu i kako bi mu rekla, kad se on očito sa svim ruga. Načas ga nešto stisne i pomisli: »Pomozi, Bože«, no čim dođe k sebi, gori neg je bio! I Lukana su njegove riječi veoma ozlovoljile, a da mu nije, što jest, ne bi uopće više s njime o tome ni progovorio. Ovako je morao i radi svoje djece. Ba-

rušin je otac, pa kakav je, da je. Svladao je svu neprijatnost i na silu mu govorio, kao da je najbolje volje:

— Lipo ti, prijašine, kad se uni sad, ako Bog da, vinčaju, brašenicu i pršut u torbu, torbu na priju Mandu, a Mandu za ruku, pa njima u kuću: »'Valjen Isus, dico! 'Este li?« I unda...

— Privisok im je prag za moje noge! — odgovori on. Nije se ljutio, već se podrugivao.

— Ne š' li sad — nastavljao je Lukan — a ti unda, kad im se rodi sin.

— Kraljević! — posprdno će Blažić.

— Rugaj se ti, rugaj, al ja znam, da će biti sin. A što bi Anera unaka i rađala neg sinove?! Mate' joj je rađala same 'ćeri i, vele, rodi 'ednog 'edinog sina — Aneru! Una će rađati same sinove. Ja — kun da vidim. Unda ti lipo njima: »Vidim, dico, da vas je Svemogući blagoslovije, pa vas blagosivljem i ja«.

— Kun da si pop, prijašine! — podrugne se Blažić. — A, nu — poljudikali smo, priju Anicu sam vidije i dobro j' 'vala Bogu, pa bi' sad moga' i za svojim poslom.

— A, sidi još, moj prijatelju — reče Anica. — Sveta j' nedilja. Moremo siditi, a i meni je lipše, kad ste uza me.

— Nije mi više do sila, nego diži se i ti, ženska glavo — govorio je s očitom željom, da je osokoli. — Ti bi već mogla stůpati, pa što 'š u toj odrini?!

— Dobro mi je, dobro, Bogu mom 'vala — potvrdi ona. — I brzo ću se digniti.

Ona je željela, da on još ostane, e da bi ga okrenuli, no on je ustao.

— Uprav si moga' još posiditi — reče mu i Lukan.

— Moram, moram ići — reče i nastavi tobože podrugljivo: — Dok mene nema, mogu mi uni moji ajini poklati desetak ovaca i odniti bratu za pir.

— E, uprav! — usprotivi se Anica. — I 'esu tvoja dica taka.

— Ja i' najbolje znam — odgovori on, a u ušesima mu odjeknu Galinićevo i Čulino bolno zapomaganje pod Josinom britvom.

— Pravo bi imali — reče Zekan. — Dali bi bratu bratovo.

— Tako, tako — potvrdi tobože i Blažić.

— Eto sriće: blago j' u Grabaru, pa se ne tribaš bojati! — javi se Lukan, koji je dosad u mislima pretresao sve, što je čuo od Blažića. Nije to njemu čudno. Blažić je taki, odkad je na svijet zinuo i nije taj »vrag« sada ušao u njega, već se s njime i rodio.

Nije se više dao zaustaviti. Zekan i Lukan ga ispratiše. Zaustaviše se pred kućom više guvna. Pred njima se, odmah preko guvna i puta, prostirali zeleni Doci i Drage i hvatali se bezbrojnih brežuljaka i dolinica, koje su se po gajevima, šumama i guštarama pobožno približavale čvrstome podnožju velikoga Velebita. On je kao vječni čuvar vjerni apoštolskim mirom tisućgodišnjega starca dostojanstveno gledao svoju besprimjernu, nenadmašivu djecu: ličke brežuljke, ličke dolinice i ličke potoke. I svaku večer, kad se sunce umori, grijući tu njegovu djecu, Velebit ga dočekuje, ovjenča se njegovim sjajem, a zatim ga spremi na počinak iza svoga Svetog Brda, u plavetni svoj Jadran, da se u njemu okupa, da sabere nove snage na potonulim galijama hrvatskih kraljeva, pa da sutra novom snagom, novim žarom i novom vjerom opet obasja ličku vrhunaravnu vrlet.

Njih trojica ne vidješe te ljepote, jer je gledaju od rođenja. Zaruju se u zemlju, zakopaju se u gajeve i šume, zadube se u stanac kamen, dišu punim plućima i samo rade, rade i žive, a ne vide ništa, jer nemaju vremena. Gdjekad podignu zamazanu žuljevitu ruku kao čelik na znojno opaljeno čelo, da pogledaju — da li je još visoko sunce, imadu li još dosta vremena za rad i — onda opet rade.

Zekan ostane na guvnu, a Lukan pođe sa Blažićem. Nijesu išli putem, već okrenu kroz vrtove preko Doca. Šutjeli su. Lukan je mislio — prošlih dana — da bi mu koju rekao, pa je — i rekao. I dosta je. Sad — eto, tako: Samo je izišao s njime, al mu ne će ništa više govoriti, a Blažić je to očekivao, vjerujući, da ga Lukan samo s toga i prati. Šutio je i čekao — da čuje. Ne vjeruje on, doduše, da će mu donijeti kakovo rješenje, al bi olakšanje moglo biti. Čovjek nikada ne zna, otkuda će u nevolji prva pomoć. On, doduše, zna, da mu ne može nitko ni olakšati, a kamoli pomoći — ni olakšati! — al, eto, čovjek često puta sam sebe vuče za nos. Zavarava se nadama, da lakše snosi. I to je, doista, veliko olakšanje, kad

zavaravanje nije previše očito. Tako i on sebe zavarava, no — zavaravanje je previše očito. Tu bi mogla pomoći samo milost Onoga, koji sve zna, pa kako je nenadano, neočekivano i bez ikakove Blažićeve bilo krivnje, bilo zasluge dopustio, da ono uđe u njega, da ga sada isto onako i iščupa. To je jedini izlaz, jedini spas. Drugo su sve djetinjarije. Kad bi to izašlo iz njegove utrobe i iz njegova srca, onda bi sve drugo već nekako išlo. Guralo bi se iz dana u dan.

Lukan je toliko uporno šutio, da je Blažić već postao nestrpljiv, pa se prvi javi, samo da prekine šutnju:

— I tako, veliš, plovan?!

— Uprav tako.

— Da se ja njemu ispovidim, drukčije bi un sudije.

— Pa, ispovidi mu se, moj brate — prihvati Lukan tu misao. Možda bi mu baš to pomoglo. — Lipo otiđi k njemu, ispovidi se i pričesti se, pa ćeš viditi...

— Ni u crikvu mu više ne ću, a kamoli k njemu na ispovid.

— Bog s tobom! Ne ideš ti k njemu u crikvu. Što j' tebe briga, 'ko j' prid oltarom, kad znaš, 'ko j' u oltaru?!

— 'Est to, al ne ću. Ni'ko vas ne zna, što j' meni.

— E, e, a da, kad nam ne veliš?! A što ti je? Moreš li reći?!

— Moga' bi'! Kako ne bi' moga', al ne ću.

— E, a nu. Što ću ti ja unda?!

— A da, man što ćeš mi ti?!

Tako su se rastali. Blažić je osjetio, da mu noge dršću, a u prsima nešto gori. Možda je, doista, bolestan? Možda Mandu oči ne varaju? Al ništa je to. On će to sve prenijeti. Sigurno gdjekada oboli i vuk i medvjed, pa nit legnu u postelju niti im žena vari kimljen i metvicu, već se lijepo zavuku u travu i sami sebi traže i biraju lijek. I ozdrave. Do 'ednom. Pa, dobro: do 'ednom je sve. Kad dođe suđeno, onda ne uteče, da si u stotinu postelja, i da su kraj tebe lijekovi cijeloga svijeta, i ne samo tvoja žena već i pedeset drugih... I kraljica s njima. E, da, i kraj nje bi se umrlo, kao da je Bog nije ni stvorio. Samo bi je gledao, još joj jednom namignuo, ako bi ti bilo do toga, i rekao joj, ako bi joj mogao govoriti: »Odo' ja, a ti pripazi na košuljicu. Prikratka ti je i vidi ti se kroz nju ka' kroz paučinu«...

K stolici je redovno sjedao nekako po dužnosti, a i u želji, da ga ne proglase bolesnim, a on to ne će. Nitko ne smije pomišljati, da je on bolestan i — možda se veseliti, da će skoro umrijeti. Umrijet će on, naravno, al ne, kako bi to drugi željeli ili kad bi im trebalo, već kad on bude htio... »Baš kad ja budem tije?! Ne mora biti, al, eto, kad mi dođe suđena, da me kvrcne. Joso me ne će, to sam vidije. Ne će ni unaj stariji 'ajduk. A 'ko zna, ne bi li un?! To bi tribalo malko pogledati... Al, eto: nisam bolestan, pa nisam i — gotovo. Ne ću biti bolestan«... On se je redovno junačio i radio, tobože, kao i prije, no nije radio ništa. Nije ni jeo ništa. Eto — nije da ga što boli, nego ne može jela okusiti. Pun je, vazda sit. Ni ne spava nego malko svake noći. Legne s večeri — vazda zadnji, kad polijegaju svi ostali — malko se vrti i mjestolji po postelji, progovori po koju riječ s Mandom, a onda i zaspe. O prvim se pijevcima već budi, izvali se nauznak, zuri u strop i sanja otvorenih očiju. Manda sve kroz san čuje, kako on otpuhuje, gdjekad mu se javi, pa onda dalje spava. On joj odgovori il ne odgovori, baci pogled prema njoj, pa kako je tih dana bila mjesečina, vidi je. Nije ružna žena i još dobro uščuvana, al gdje je ona od nje?! I dok je mlada bila — a bila je onda naravno mnogo ljepša — nije joj bila ni u čem ni do koljena.

— Bože moj, kako si čudan i nedokučiv! I umiš, jer sve umiš, i moreš, jer sve moreš i — stvorije si Aneru, jer unda stvaraš ovake Mande?! Pusta naroda, pusta svita, kad bi bile sve same Anere...

Nekolike je noći u takim mislima ustao, obukao se i izišao van. Nešto ga je tako gonilo, da iziđe. Manda se je svaki put prenula, kad bi prelazio preko nje i bunovno ga upitala:

— Ku' 'š, Blažu?

— Van — odgovorio bi on.

— Ozepšćeš, jadna ti sam.

— Pa i ozeba', moram — odgovarao bi on i izlazio. A ne bi morao. Nije to bio nikad njegov običaj. Manda to zna, pa ju je tim više zabrinjavalo. Mislila je, da baš mora izlaziti. Popostajao bi malo na dvorištu, pregledao nebo na sve strane da vidi, kakovo će vrijeme, i onda — svaki ga put steglo ono u njemu, da otide u Glavicu, pa okolo, okolo

do Groblja. Zašto bi išao i što bi mogao vidjeti, nije sam znao, jer nije o tom ni razmišljao. U zadnji se je čas svaki put svladao, jer bi pomislio: što će se govoriti, ako ga tko vidi?! Istina, sada svi spavaju, ali nikad ne znaš, gdje je tko slučajno baš te noći zakasnio, a osim svih ostalih — starješina Mijat vrlo, vrlo često dolazi pijan u komad noći, a nikada ne znaš, s koje će strane hrupiti. Najzad, može se i Mića prenuti iza sna, a oni su mlađi, pa možda baš tada i ne spavaju, i Mića čuje, da mu se netko vuče oko kolibice, izleti s kakvom kočinom u ruci i — što znaš, što bi onda moglo biti.

U postelju bi se vraćao sav prozebao i satrven.

— Jadna ti sam za tobom, velko t' mi se mučiš — šane redovno Manda toliko, da zna, da je zabrinuta. A i jest joj ga žao. Kakav je, da je, ipak je otac. I ne voli ga više — ležao kraj nje on, a ležalo drvo, njoj je svejedno, al ipak joj ga je žao. Jedne je noći, žaleći ga tako, metnula na njega ruku i pomilovala ga po licu.

— Oho, majčice! — usklikne on strahovito podrugljivo. — O tom se uno radi! I otuđa ta tvoja veleka žalost za mnom!

— Sram te bilo! — cikne Manda kao guja u procjepu i naglo povuče ruku. — Ja umirem živa za tobom, što si obolije, a ti meni tako! I otpala mi, da Bog da', kad je jope' na sebi ositije.

— Ne ljuti se, ne ljuti, 'edinice moja. Ja se samo šalim — govorio je, da se nije moglo razabrati, da li se i opet ruga ili doista ozbiljno misli.

— Dugo ja već poznam tu tvoju šalu.

— Pa, i nije tako dugo.

— To najbolje ja znam.

— A valja da ja bolje znam, neg ti, kad sam naša' drugu, a mladu i lipu, da je se ne mogu oči nagledati...

— Polak mene, Bog ti je blagoslovije, samo da si čovik.

— A lipa, lipa, mili moj Bože .. Ka' kraljica u vilinskoj košuljici...

— Gadan si mi ka' pašće, Bože, poštuj to svetoga Krsta na tebi — govorila je stisnutih zuba, da ne zajeca, a suze su joj curile u usta i u njedra. Nije njoj bilo ni na kraj pameti, da bi bilo istina, što on govori. Al to je baš ono njegovo, da se sa svim i na nebu i na zemlji igrao kao sa starom lulom.

— Al njoj mirlišim ka' dunja — odgovori on strahovito zlobno. A i njega je samoga boljelo to, što je govorio, kao da trga komade svoga živoga mesa, no on ga je trgao s užitkom. Kad je razabrao, da ona plače, on je počeo zviždukati.

Kad su sutradan ustali, Manda se je vladala, kao da se među njima nije ništa dogodilo, jer joj nije bilo do tog, da bude s njim u otvorenoj svađi i nije htjela, da djeca štogod opaze. I on se je vladao isto tako, ali ne ni s jednog ni drugog razloga, koji su vodili Mandu. On je to tako činio, jer on takav jest: istuče je i za čas s njome lijepo, kao da ju je poljubio ili — drugi put — jedno drugom ne rekne ni ružne riječi, a on s njome kao s kolca.

Propadao je na očigled, jer nije ni jeo ni spavao, pa je već to bilo dosta, da mu inače nije ništa bilo, kao što je on neprekidno tvrdio. Jedino, što je rado jeo, bio je kiseli skorup. Samo je o njemu i živio, a u kući ga nije bilo dosta.

Često je preko dana osjetio, da sav gori, pa bi metnuo vanjsku stranu ruke na žlijezde pod vratom i tako — mjerio toplinu. Ako bi došao do zaključka, da je ipak prevruć — a tada su mu redovno i noge veoma drhtale — ogledao bi se oko sebe i uprežao čas, kad ga nitko ne vidi, te se popeo na sjenik. Tamo uvijek ima po dječjim ležajima plahta i pokrivača, pa bi se na njih smotao, dobro se pokrio i tako kutrio, dok ga popusti. Gdjekad se je i znojio. To mu je bilo najugodnije i s najvećim bi se mirom predao opojnosti mirisa stotine različnih trava, koji su se sustizali iz suhoga sijena kao morski valovi i upijali se u njegove nosnice.

Kad bi mu vrućina popustila, obično bi zaspao, al bi se brzo budio. Tada bi uzeo u zube slamku rosulje i promatrao pauka, kako prede mrežu. Baš je tu pred njim oko rožnika radio. Pod noć bi izlazio, da ga tu ne zateku djeca, kad dorenu blago ili dođu s njiva, a prije izlaska bi odijelo obirkao od sijena i otresao od trine.

Nit bi ga tko pitao nit bi on sam govorio, gdje je bio, no ubrzo je opazio, da Manda zna za njegovo skrovište. Nije ga ljutilo, ali nije htio o tom ni govoriti. Komu on treba polagati račune?

Na njivama je uglavnom bio posao gotov, pa nije ni bilo napadno, što ne izlazi na njih, a to s tim manje, što je Joso

već sam orao, a mali Ivan išao uz vole toliko — da je uz njih.

Već se tako vukao desetak dana. Govorio je malo, no psovao nije nimalo. Nije ništa ni nabacivao. A već je to bio za Mandu dovoljan dokaz — da ništa drugo nije bilo — da ga je dobro pritislo.

Šutio je, kuhao u sebi i razmišljao. Zanimalo ga je, kada će se Mića vjenčati. Tako, eto — zanima ga, pa je računao: — Prvi put su se napovidili u nedilju, drugi put sad u nedilju, a treći će put u nedilju. Iste se nedilje mogu i vinčati, al uni to ne će. Ne će tu biti ni svata ni pira, kad je ovako... Vinča'će se u ponediljak kod male mise. Tako će biti. Kako bi drukčije? To j' sigurno.

Ipak je želio, da mu netko potvrdi te njegove račune.

— A u ponediljak ti se brat vinčava?! — reče nenadano Josi, kad je uvečer vezao goveda u štali, a Blažić stajao na vratima i tako mogao nadzirati, da ga ne bi tko čuo.

— Ja ne znam — odgovori smeteno, jer ga je s pitanjem zaletio kao iz puške.

— Kako ne bi zna', kad ste razgovarali?

— Ma, 'esmo, ovaj, al... Ja ne znam zastalno. Rekli su tako — u ponediljak.

— E, e. I ja velim: u ponediljak.

— E: u ponediljak.

— Ducina i Makić kumovi?!

— Pa, i to znaš?! — iznenadi se Joso.

— E. Znam i to — a nije ništa znao!

— 'Est, 'est. Nji' dva.

— Dobro sveži junce, da se ne otrgnu. Vrag je bakovit, pa će upraskati goveče.

— 'Oću, 'oću, ćakane. Pazim ja na to.

— Pazi, pazi — reče on i otide.

Nestrpljivo je očekivao nedjelju. Činilo mu se, da su dani beskonačno dugi i bolest mu se pogoršavala. Sve manje i manje i jede i spava, jedino je bolje s groznicom. Kao da je nestala. Otide na sjenik svako poslije podne, jer je već uobičajio. Na sjeniku je ljepše nego u sobi. Tamo si zatvoren u ona četiri zida, a zidovi zvirlaju u tebe kao u pećini. Na sjeniku si kao na livadi. Sve miriši, a u sijenu vazda nešto

pjeva i cvrči, kao da su se s livada u sijeno preselili i mali vjerni stanovnici: cvrčci i skakavci. Pa i jesu. Tu se on izvali među njima na sijeno, gleda pauka i — sve prede svoje mreže. Ne divani, ne govori, ali ih prede. Sad, da li će se što u njih uhvatiti ili će mreža puknuti, to je svejedno. Opsenica će i dalje teći u Ponore i sunce će i dalje upočivati za Svetim Brdom. Samo će mreža ili puknuti ili što uloviti, a sav se drugi svijet i dalje vrti kao i dosada. Pa i on sam će i dalje tako. Kako će on? A zna li on sada, što će do trena biti? On samo zna, što ne će, ali što hoće — to je druga stvar. Da je on sam krojio sudbinu, on bi sebi već bio znao skrojiti. Onda bi se vidjeli njegovi zakoni.

— Sutra vinčanje?! — reče Josi, uhvativši ga poslije objeda nasamu u dvorištu.

— E. Mića mi danas reče.

— Napovidili se!?

— Napovidili, napovidili.

— A nu!

— E.

— Ako nemaš drugog posla, 'ajde u bazanje — reče mu, samo da ga makne iz dvorišta, da on može na sijeno.

— Uprav ne znam, kuda bi.

— Kud 'o'š. 'Ajde na divan.

— A kud bi na divan?

— Imaš kuda.

Tako se rastadoše.

Kad su uvečer čobani dojavili blago i Joso otišao da veže goveda, uđe Blažić za njim.

— Znaš, što 'š sad?! — reče mu.

— Nude, ćakane.

— Izabra'ćeš najdeblje dvi' ovce.

— Dobro. P' unda?

— Unda ćeš i' odvesti istim putem, kojim si odveje i Čulu. Noć i 'est, pa te ne će ni'ko viditi.

Joso čas popošuti, pa će onda oprezno:

— Na moj račun, ćakane, bila bi dosta i 'edna, a — kako god ti rečeš.

— A da kako, man unako, kako ja rečem?! Dvi', dvi'.

— E, e: dvi'.

— Dvi' dvi'. Nek se zna, čija kuća mrsi. I reci mu ovako: »Ovo ti je od ćakana«. Nemoj reći, da sam ga pozdravije. To nisam. I reci mu: »Ako ćakan pita za ovce, reci, da i' nisi primije.« 'Esi me dobro čuje?

— 'Esam, ćakane.

— »Ovo ti je od ćakana.«

— E, e. Zapamti'ću ja: »Ovo ti je od ćakana.«

— Ne tribaš se ni prioblačiti. Moreš i taki. Noć je.

— Kako bi ovaki, moj ćakane, gospoji na oči?!

— E, da: gospoji, gospoji... Zaboravije sam. Ja bi' se na tvom mistu priobuka... Moreš najprije večerati. Ne žuri ti se. Ako uni i legu, ne boj se, ne će brzo zaspati... Lako ćeš i' probuditi. I u kući da ni crna zemlja ne zna, kud si otiša'.

— Dobro, ćakane. Već ću ja to pametno.

— Ka' i prvi put... Nego 'ajde mam izaberi ovce, da i' ja vidim.

— Ja baš ne bi, ćakane, najbolje — reče Joso, tako: radi opreza.

— A ja, vidiš, bi', kad mi je ovako došlo. Kad 'oću, unda 'oću. Najbolje!

— E, e: najbolje.

— Ako te mate' upita, zašto se prioblačiš, reci joj — ka' da ja ne čujem — da ideš u prelo.

— A što će biti, ćakane, kad se sutra vidi, da nema ovaca?

— Ništa. Reći ćeš, da sam i' posla lugaru i da si i' večeras odveje mežnjaru u Egeljac, da i' prida. Unda će ti mate' viditi, u kakvo si prelo iša' i virova'će ti. Mene ne će ni'ko ni pitati. 'Ko bi mene pita'?! Dici ne triba ništa ni reći, man da muče i da se ne češu po mojim leđim.

Joso je udesio sve kao što mu je otac rekao. Mića i Anera su već bili u krevetu, al još nisu spavali, baš kao što je otac rekao. Kad mu je Mića otvorio, ušao je i uveo ovce. I Anera je skočila iz kreveta i bacila carzu na se. Bili su veseli i nasmijani.

— Što j' to?! — upitaše njih oboje u jedan glas.

— Ovo ti je od ćakana — odgovori Joso.

— Što veliš?! — iznenadi se Mića.

— Velim ti uprav ono, što mi je ćakan reka': Reci mu — kaže: »Ovo ti je od ćakana.«

— Meni?

— Ma ne tebi, neg unom kukavelju. Biližniku — odgovori Joso, smiješeći se.

— Iz uni' stopa, da mi i' vodiš iz kuće! — reče Mića vrlo odlučno i ozbiljno. — Iz uni' stopa!

— Polagano, polagano, braco. Čakan mi je još i ovo reka': »I reci mu, ako ćakan pita za ovce, reci, da i' nisi primije.« — Tako mi je reka', očiju mi moji'. Znaš, da j' to mito, pa da se čuje, da bi oba zatvorili. I znaš, što mi je još reka'?! Veli: »Odvešćeš i' istim putem, kojim si odveje Čulu.« I — eto i' na istom putu. To je tako ćakan odredije.

— Ja to ne ću — govorio je Mića. — Ne ću ni za živu glavu. Da un dozna, pa da ti budeš kriv?! Ja ne ću tako, pa da umiremo od gladi.

— A ja i' sad odolen ne ću odvesti, pa da me ubiješ.

— Ja ću i' otirati u mrak, pa nek iđu kući. Pogodi'će, nije im prvi put.

— Ne će une više u mrak, man ću ja nji' sad obe zaklati na 'ednu krv. Daj, nešo, zdilu, da ne prolivam krvi. Šteta je.

— Ne, ne — protivio se je Mića. — U mrak će une.

— Pa da me unda ćaća ubije, što i' nisam odveje kud i Čulu?

— Pa, ti i' vodi.

— Doveje sam.

— 'Esi o'de.

— E, e: o'de. 'Di i Čulu!

Anera nije ni riječi progovorila. Pustila je braću, neka oni rješavaju. Nije ni zdjele dohvatila, jer joj Mića nije rekao. On je počeo kolebati. Nije znao, što bi.

— Vodi i' biližniku.

— Ka' i uno prvo?! — zaskoči ga Joso.

— E, unako ne. Ne tribam.

— Unda ka' i Čulu. Nema ti druge, osim ako ti je stalo, da ćakan i mene istira. Ako ti to tribaš — evo, brate, na moju dušu, ja ne žalim, pa me sutra na opanku bacije priko praga. Ne tribaš li — ra'šta bi i mene svadije s ćaćom? Ćaća nam je — Joso je govorio vrlo ozbiljno i muževno, ali i tronuto, te mu je glas podrhtavao. Osjećalo se je, da bi bio nesretan, kad bi mu se ova radost pokvarila.

I Mića je bio ganut, te bi ga bio najradije zagrlio, no ne reče ništa drugo nego samo:

— O moj Josica... Daj, Ane, zdilu.

Blažić je ustao prvi, obukao se, malo švrljao po dvorištu, zavirio u štalu i povratio se u kuću, no kad vidje, da je Manda mete, iziđe opet na dvorište. Pojavi se i Joso sa sjenika. Blažić mu priđe i upita ga ispod glasa:

— 'Esi li uredije?

— Ne boj se.

— Ka' iz puške — a?! A 'esu tile ići?

— Ponije sam bije soli, pa sam i' vara'.

— Aha, i soli si bije ponije.

— E, e. I soli.

— Što veli?

— Ka' s početka, da i' ne će ni primiti, a ja unda reko', da se ne smim tako kući vratiti, jer da ćeš me istirati. Un sve — bi, ne bi, a ja unda među oči: »Kad ste mogli uni dvoj prvi, jer se sad ka' ominjete?!« A un unda ništa n' veli: »O moj Josica!« Uprav mi tako veli. I kaže gospoji: »Dajde zdilu«, a u zdili spirina i svašta. I une mam pale po zdili ka' mrtve.

— A gospoja se smije?!

— E, 'ko se ne bi smija' unakim ovcami?!

— Tebi, tebi, velju — smije li se?

— Pa, i meni.

— 'Esi gonije sve, kud i Čulu?

— U stopu.

— Unda si dobro pogodije — reče Blažić bez ikakova posebnog izazovnog naglašavanja. — Nije me pozdravije?

— E, ćakane, nisam ni ja njega s tvoje strane.

— Ni gospoje?

— Ni nje.

— Nju si moga'... Al una mene sve'dno ne bi.

— Da si mi reka'...

— Mislije sam, al sam se i jope' smetnije... Neg, znaš, što 'š sada?

— Nude, ćakane?

— Ništa sam vrtije i pribije burgiju. A tribam je ka' oči u glavi. Posla' bi' dite, al što dite zna, a svaki trgovac

je vrag, pa bi ditetu da' što bilo. Ti ćeš sada k Brklji i kupiti mi kod Đuke pravu burgiju.

Joso se jedva svlada, da ne poskoči od veselja, kad je to čuo.

— Uzmi što brže-bolje u usta, pa odlazi. Morda ćeš Đuku još naći na brlogu. Gospoda dugo spavaju. Unda pričekaj. I brez burgije ne dolazi.

— Dobro, ćakane — odgovori on i žurno ode u kuću i šane Mandi: — Znaš, majko, kud me ćakan šalje? — — K Brklji! A sad će i uni k crikvi! Ja ću prid njima, da ne bi 'ko ćakanu kaza', da smo išli skupa. A kako će se oni začuditi, kad me nađu u crikvi?!

Žurno je obukao misno odijelo i sve smišljao, što će odgovoriti, zašto se tako oblači. Zatim je pojeo malo varenike i kruha i otišao, kao da ga vjetar nosi, samo da zamakne preko Klanca Pucalovića prije nego Anera i Mića pođu. A za njih je još prerano. Blažić ga je vidio, kad je polazio i odmah mu udari u oči misno odijelo, nasmiješi se i ne reče ništa. U duši je osjećao neku širinu i vedrinu, koju već davno, davno ne osjeti. Je l' to s toga, što ga je bolest popustila il s koga drugog razloga, on ne bi znao odgovoriti, jer nit ga je bolest zabrinjavala, pa da se sada veseli, nit je učinio što, u čemu bi osjećao ili, što više, i tražio kakovo osobito zadovoljstvo.

— Tako, eto — široko mu je jutros. Razmišljao je, što bi radio, jer je osjećao, da je već dosta jak, a raspoloženja je za rad bilo i previše. Sjeti se pasjaka. Dovezao ih je, da sam nije pravo znao zašto, a u planini je ispalo sve drukčije, nego mu je one noći bilo sijevnulo u glavi, no — pasjaci su sada tu. Treba ih odrediti za drva, pa kad se malko prosuše, neka ih ispresijecaju i lože, ili ih upotrijebiti nekako drukčije. Najbolje će biti ograditi vrt, kad je već jednom tako rekao. Uzme sjekiru, primakne panj k pasjacima i počne ih na debljem kraju zatesavati s obje strane tako, da lijepo prilegnu uz stupac i da ne budu predebeli, pa da ih čavli uzmognu valjano pričvrstiti. Već je kod prvih udaraca sjekirom osjetio, da su mu pleća kao rascijepljena, pa ga zabole kao živa rana, kadgod zamahne rukama. To ga iznenadi i skoro naljuti, pa poče još žešće udarati. Udara on, al još jače udara ono u plećima. Ljutito odbaci sjekiru i otide u štalu. Gledao

je, što bi, i dođe ga volja, da sjede u jasle. Dosta su široke, pa će moći. Priđe im, okrene im leđa, podboči se objema rukama na dasku i zaskoči.

— Oho! — trže se kao iz sna. — Pa ni to ne mogu?! — Trgne još jednom svom snagom i jedva se prebaci i upane s cijelim stražnjim dijelom tijela tako, da mu je rub prednje daske bio točno pod koljenima, a leđa svom svojom širinom i duljinom priljubljena na zid.

— Tako! — reče, kao da je riješio vrlo težak i važan zadatak. — Tako. Baš sam pogodije... U jasle... a una prid oltarom...

Ovih se je zadnjih dana bio prilično smirio pod teretom groznice i pod plovanovim maljem. Nije njemu mnogo stalo do plovana i do njegova mišljenja. Ruga se on tome, kao što se je negda rugao nazorima i mišljenju svoga rođenog oca. Rugao mu se i — u njegovoj duši i u njegovim očima nije na tome ništa mijenjalo, što su starog Vidurinu svi u puku smatrali prorokom neke vrsti i najsigurnijim tumačem pradjedovskih osjećaja, običaja i težnja. Vidurina je sve to nosio u svojoj duši tako svijesno i tako jasno, kao da mu je na dlanu. Bio je živi, umni i ponosni nosilac prastare duše i prastare krvi. A to su iskustva, znanje i svetinje od više tisuća godina.

— Pljuckam ja na to! — znao mu je Blažić reći, kad bi se starac zanio i tumačio, što to znači, na priliku, seljačko ognjište ili gruda zemlje s one njive, koju su obrađivali tvoj šukundjed i još dalje od njega i njegov šukundjed.

— Gruda zemlje — rugao se Blažić — to ti je, moj stari, ovo: ako je ispeče sunce — šaka prašine; ako je raskvasi kiša — šaka blata.

— Gruda ove naše zemljice, nesritnjače, to j' šaka krvi, pota i žulja naši' stariji', a vidila je i sve njijove i radosti i žalosti. I kako una gleda mene, tako j' gledala i mog oca i mog dida, i sve do devetog kolina i još dalje — zanosio se starac.

— Pljuckam ja na to.

On je pljuckao i na plovana i na ono, što on misli i govori, ali — nije mu bilo svejedno, pred kim govori. U njemu je velika želja, da se u puku ne misli o njemu zlo. Što više — želi, da uživa glas mudra i oprezna čovjeka. Kad čuje, da

ga tko okrsti mudrijašem, on se zadovoljno smiješi. A što će se misliti o tome »mudrijašu«, kad onaj onako kreše i još s onoga mjesta?!

Nema sumnje, da je to na njega mnogo djelovalo i smrvilo — ne ublažilo ili uklonilo — njegov bijes. Uleknuo se, prignuo se, da udarci ne budu prežestoki i u tim mislima i u tim vodama nenadano dolazi do zaključka, da za Čulom pošalje još dvije ovce i da Josu baš jutros šalje po — burgiju. Nije to preporođaj, nije uskrsnuće, nije spasenje. To je smjesa, samo bolesna smjesa ljubavi i poruge. On želi nešto učiniti, jer ga na to sile osjećaji prema »kraljici u vilinskoj košuljici«, a osim toga se želi i narugati — Čulinu putovanju. Pa, oni i ne slute, da on sve zna, i misle, da je budala, kad sve ovo dalje čini. A kako će se jednom zgranuti, kad on pod tisom reče:

— Veliš, 'rankane: — »i une mam pale po zdili ka' mrtve«. 'E l' nu?! Ka' i Čula!

Onda će se on smijati. I te kako će se smijati!

I reći će:

— 'E l' nu, 'rankane: a una te budala šalje po burgiju, da moreš ići kraljici na vinčanje?! — — Burgija, 'rankane, burgija je sve to... Posla' sam joj svoga sina, da me zastupa na njezinu vinčanju...

— Pljuckam ja na sve vas. Sve j' to burgija!